Länsstyrelsen
GOTLANDS LÄN

Riksintresse för kulturmiljövården i Gotlands län

Kunskapsunderlag

Titel: Regional Riksintresse för kulturmiljövården i Gotlands län - Kunskapsunderlag
Utgiven av: Länsstyrelsen i Gotlands län
Diarienummer: 4358-2022
Författare: Länsstyrelsen Gotlands Län
Foto | omslagsbild: Bläse kalkbruk. (Bläse i Fleringe [I 6]), Arendus 2015
Foto | inlaga: Anges i anslutning till bild.
Tryckår: 2026
Tryckeri: Länsstyrelsen i Gotlands län, Visby.

Rapporten finns att hämta i PDF-format på Länsstyrelsens webbplats: www.lansstyrelsen.se/gotland

Innehåll

Syfte 6

Riksintressen 7

Fårö västra kust [1] Fårö sn 7

Ava [I 2] Fårö sn 15

Gasmora [I 3] Fårö sn 18

Verkegards Dämba [I 4] Fårö sn 24

Lansa-Marpes [I 5] Fårö sn 30

Bläse [I 6] Fleringe sn 35

Fleringe [I 7] Fleringe sn 41

Hau [I 8] Fleringe sn 47

Barläst [I 9] Lärbro sn 53

St Olofsholm [I 10] Hellvi sn 57

Kyllaj-Lörge [I 11] Hellvi sn 62

Lajkarhajd-Pavalds [I 12] Lärbro sn 68

Fallet [I 13] Tingstäde sn 75

Hall [I 14] Hall sn 78

Bro Stainkalm [I 15] Bro sn 87

Sigsarve-Suderbys [I 16] Hangvar sn 90

Hejnum [I 17] Hejnum och Bäl sn 96

Bro [I 18] Bro sn 105

Muramaris – Brucebo [I 19] Visby – Väskinde sn 112

Visby [I 20] Visby sn 119

Roma kloster [I 21] Roma sn 133

Sojvide-Gervide [I 22] Sjonhem och Vänge sn 140

Paviken-Västergarn [I 23] Västergarn sn 146

Vivesholm [I 24] Sanda sn 151

Vallhagaområdet [I 25] Fröjel sn 155
Karlsöarna med Ekstakusten [I 26] Eksta sn 160
Petes [I 27] Hablingbo sn 169
Hablingbo och Silte [I 28] Hablingbo och Silte sn 175
Kräklingbo och Hammarsudden [I 29] Kräklingbo sn 181
Östergarn [I 30] Östergarn sn 187
Ardre [I 31] Ardre sn 196
Alskog [I 32] Alskog sn 202
Fjäle i Ala och Visnar ängar i Alskog [I 33] Ala och Alskog sn 209
Digerrojr i Garda [I 34] Alskog, Garda och Lau sn 214
Lausbackar [I 35] Lau sn 217
Närkusten [I 36] När sn 224
Bandlunde [I 37] Burs sn 230
Uggarde-Vinarve [I 38] Rone och Eke sn 236
Änggårde [I 39] Rone sn 241
Grötlingbo [I 40] Grötlingbo sn 247
Öja [I 41] Öja sn 255
Hamra [I 42] Hamra sn 264
Fide [I 43] Fide sn 270
Gervalds [I 44] Vamlingbo sn 277
Norrbynområdet [I 45] Vamlingbo sn 281
Fridarve-Rofinds-Bonsarve [I 46] Vamlingbo sn 288
Nore och Austreområdet [I 47] Vamlingbo sn 293
Sundre [I 48] Sundre sn 298
Gotska Sandön [I 49] Fårö sn 308
Lickershamn [I 50] Stenkyrka sn 317
Tjelvars grav [I 51] Boge och Gothem sn 321
Anga [I 52] Anga sn 325
Lojsta slott och hall [I 54] Lojsta och Stånga sn 333

Havor [I 56] Hablingbo sn 338
Eskelhem [I 57] Eskelhem sn 342
Torsburgen [I 61] Kräklingbo och Gammelgarn sn 350
Källhänvisning och lästips 356

Syfte

Kulturmiljöerna av riksintresse ska representera hela landets historia, från förhistorisk tid till nutid. Det är komplexa och sammanhängande miljöer som speglar samhällets utveckling, människans förhållande till naturresurserna, olika tiders estetiska ideal och sociala, tekniska och ekonomiska förutsättningar.

Riksintressena regleras i 3 kap. 6 § miljöbalken och de ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön. Bestämmelserna ska tillämpas vid beslut om användning av mark- och vattenområden enligt bland annat plan- och bygglagen och miljöbalken.

Skyddet aktiveras vid ändrad markanvändning, och kan därför inte användas för att upphäva en pågående verksamhet. Kommunen ska i sin översiktsplan redovisa hur allmänna intressen ska tillgodoses i den kommunala planeringen. Länsstyrelsen har tillsyn över att bestämmelserna följs i den kommunala fysiska planeringen, och ska tillhandahålla de underlag som behövs för att kommunen ska kunna göra en god bedömning.

De geografiska gränserna för riksintressena ska inte ses som absoluta då även förändringar i anslutning till riksintressena kan komma att påverka riksintressena som helhet.

Följande kunskapsunderlag syftar till att tydliggöra respektive riksintresses värden samt definiera hur intressenas värden kan bevakas och skyddas. Notera att underlaget inte är komplett. Formell hantering av förslag till ändring av beskrivning och/eller avgränsning pågår fortfarande för flera områden.

Riksintressen

Fårö västra kust [1] Fårö sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustnära, varierat och öppet odlingslandskap. Gårdsmiljöer med intilliggande åkrar samt omgivande utmarker bildar ett läsbart landskap där kopplingen mellan gården, dess inägomark och utmark är mycket tydlig. Ett flertal välbevarade fiskelägen visar på fiskets betydelse som näringsfång. Landskapet återspeglar den mångsidiga markanvändningen på Gotland från järnåldern till 1700-talet innan de stora jordbruksreformerna omformade landskapet. *Fornlämningsmiljö.*

Uttryck
Fornlämningar med bl.a. husgrunder och fossil åkermark från äldre järnålder vid Langhammars och Lauter. Vikingatida och medeltida hamn vid Gamla hamn med gravar och kapellgrund. Gårdsmiljöer och kulturlandskap med byggnader från 1700- och tidigt 1800-tal vid Bondans och Langhammars. Gårdsbebyggelsen vid Bondans utspridd i en oregelbunden, elliptisk planform. Langhammars på norra kusten med ursprungligt gårdsläge och medeltida husruiner vid Dyänge. Kalkpatrongården Blesellska huset i framträdande strandläge vid Lauter. På södra kusten tät gårdsbebyggelse vid Mölnor, ekonomibyggnader och lambgiftar med agtak. Kalkugnar och väderkvarnar i sten. Fiskebodar, vissa äldre bodar med kallmurade stenväggar, gavelingång och flacka faltak. En sällsynt knuttimrad bod vid Jauvika, Lauter fiskeläge samt lots- och vaktstuga på Lauterhorn. Helgumannens fiskeläge utgör en tät klunga strandbodar i ensligt läge på klapperstensstranden.

Det betade landskapet med öppna vyer och åkrar inhägnade med stenmurar. Det rumsliga sambandet mellan gårdarna, dess inägomark och utmarkerna bestående av myrar, betad alvarmark, skog och strand.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området präglas av glesa och delvis betade tallskogar, alvarmarker och våtmarker och längs kusterna omfattande raukområden. Landskapet är till stora delar opåverkat av senare tids odling, bebyggelsen är ringa och ålderdomlig. Stränderna är klapperstenssträder. Trots en pågående igenväxning av landskapet bjuder det ännu på många vidöppna landskapsvyer, särskilt inom de västra, norra och södra delarna av miljön.

Historisk landskapskaraktärisering
I områdets sydvästra del ligger Gamble Hamn och S:t Olofs kyrka, omedelbart innanför naturreservatet med samma namn. På klapperstensvallen utanför finns ett gravfält med vikingatida gravar. Strax sydost om gravfältet finns en kapellgrund omgiven av en cirkelrund mur (S:t Olofs kyrka). Innanför muren finns flera kistgravar från tidig medeltid. Öster om kapellet är en källa och norr därom en igensvallad lagunhamn från sannolik vikingatid och medeltid.

Området Lauters stajnkalm, beläget nordost om gården Lauter, visar på alla de faser i kulturlandskapets utveckling som finns på Fårö. Vid Lauters stajnkalm finns lämningarna av en gårdsmiljö från förhistorisk tid, sannolikt äldre järnåldern, som består av husgrunder, gravfält och fossila odlingsspår. Troligen utgör området den ursprungliga platsen för gården Lauter.

Fårö har behållit fler äldre drag i sin bebyggelse än Gotland i övrigt. Det är många faktorer som samverkar till det. Fårö är som ett Gotland i miniatyr och man kan här få en uppfattning om hur landskapet såg ut innan de stora myrutdikningarna genomfördes. Fårö har kvar småskaligheten med små åkrar och spridd bebyggelse omgivna av beteshagar och skog, ofta med något träsk eller en bit av Östersjön inom synfältet. Genom sin relativa karghet har Fårö inte gått att odla upp på samma sätt som Gotland. Detta har bl a inneburit att man inte haft så stora ekonomiska resurser till omfattande förändringar i byggnadsbeståndet. Nyare tiders influenser har också nått Fårö senare än Gotland.

Bebyggelse med 1600-talsursprung är sällsynt, såväl på Fårö som på ”Storön”, Gotland. På Fårö finns några äldre byggnader som kan indikera om hur dessa byggnader såg ut. Dessa består i stort sett bara av ett tak, väggarna är mycket låga. Ingången låg i regel på gaveln. Två bodar på Helgumannens fiskeläge har detta karaktäristiska utseende.

Bebyggelsen före 1700-talet bestod sannolikt till allra största del av träbyggnader. Om bulhus eller knuttimrade hus har dominerat, är inte känt. Fårö, liksom norra Gotland har skogar med övervägande barrträd, varför knuttimring

varit mycket vanlig i dessa bygder. Knuttimringen är en barrbyggarteknik och bulhusen har sitt ursprung i lövskogen.

Idag finns det få äldre bostadshus i trä kvar på Fårö. Det hänger samman med att man här gick över till sten som byggnadsmaterial tidigare än på de flesta andra ställen på Gotland. Huvudorsaken var sannolikt brist på skogsråvara, vilket Linné påpekade vid sitt besök på Fårö 1741. Han lägger märke till att det finns något stenhus på nästan varje gård, att de är vitkalkade, har tegeltak och att de är relativt nya. Merparten av bostadshusen på den tiden förefaller dock ha varit av trä med faltak, medan uthusen hade agtak.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet och bebyggelsen inom stora delar av Fårö är ännu opåverkade och dagens bebyggelsebild speglar väl levnadsförhållandena under äldre tid, där de ensamliggande gårdarna, framför allt på västra och norra Fårö, ger en god bild av människans anknytning till landskapet.

Knappt två km sydväst om Lauters stajnkalm ligger idag själva Lauters gård. Från 1600-talet fram till 1800-talets början växte bebyggelsen till kraftigt och år 1828 bestod gården av sex parter. Förändringarna av produktionsmarken över tiden har dock varit små. Den idag centrala delen av Lauter består av fyra större gårdsparter samt några mindre gårdar, så kallade ställen. Tre parter har stenbyggnader från mestadels 1800-talets första hälft och mitt. Den märkligaste byggnaden på Lauter är det så kallade Blesellska huset. Det är ett av Fårös bäst bevarade hus, som uppfördes 1783 av en kalkpatron Blesell och har förändrats mycket litet sedan dess. Med sina 11 x 21 meter är huset ett av Fårös största. Huset påminner med sin volym och flerdelade plan om en prästgård och visar på ett pedagogiskt vis hur kalkpatronen ville befästa sin position i samhället genom att bygga stort och med ståndsmässiga ideal.

Lauters fiskeläge (även kallat Jauvika) består av ett 20-tal bodar från 1700-, 1800- och 1900-talen. Här finns flera ålderdomliga bodar med kallmurade stenväggar, gavelingång och flacka faltak. Flera av bodarna har dock moderniserats med mindre varsamma metoder under 1900-talet. Lauterhorns fiskehamn från 1940-talet är ett exempel på det småskaliga husbehovsfiskets utveckling i fiskelägena mot ett mer kommersiellt fiske. Där tillkom en mindre hamn med gemensamma anläggningar för tillvaratagande av fångst etcetera genom att offentliga medel satsades i utbyggnad av den lokala infrastrukturen.

Langhammars karaktäriseras av ett väl sammanhållet och i det närmaste helt ostört stycke 1600-tals kulturlandskap. Förändringarna från 1600-tal fram till 1800-tal består i en viss utvidgning av åkermarken ut över de steniga partierna, ute på Langhammarshammaren samt ett upptagande av vissa mindre områden

till ängsmark ner mot stranden. Gårdens huvudsakliga ängsmark både under 1600-tal och 1800-tal återfinns vid Dyänge. Idag har 1800-talets perifera åkerlyckor till största delen lagts igen och fått återgå till betesmark. Vid Dyänget finns troligen ursprunget för gården Langhammars. Här finns ett antal husruiner, som genom arkeologiska undersökningar visat sig vara från tidig medeltid upp till 1500-tal.

Langhammars består idag av två parter. Dessa låg tidigare mycket tätt, norra partens manbyggnad låg ca 5 m från södra partens norra salsvägg. Vid sekelskiftet 1900 revs detta hus och det nuvarande byggdes. Den södra partens mangårdsbyggnad är äldst, troligen med medeltida delar i murverket. Man har hittat en välvd port i muren och en sten i skorstenskomplexet med runor som berättar om uppmurandet av denna. Stenen finns nu vid Fårö kyrka. I salen finns väggmålningar. Till både norra och södra parten finns bevarade ekonomibyggnader med bland annat ladugårdar från 1700-talet med tröskvandring. Sydost om gården ligger den gemensamma väderkvarnen, en traditionell holländarkvarn i sten med vridbar hätta.

Åkermarkens långa hävd har gjort att typiska terrasser och vallar har utbildats vid åkerbegränsningarna. Området, som är ostört av senare bebyggelse, är ett mycket tydligt exempel på expansionen av åkermarken under 1800-talet och återgången under sen tid till den bärkraftigaste marken, som vanligtvis lika med 1600-talets åkermark.

Bondans består också av två gårdsparter, varav den norra är äldst och utgör stamhemmanet. Här står en 1700-tals parstuga med senare bakbygge, 1800-tals ladugård, magasin, bastu, en välvd torvtäckt källare och diverse småhus. Den södra gårdsparten tillkom 1783 och ligger i ett mycket kargt landskap. Byggnaderna är ålderdomligt placerade utan indelning i mangård och fägård, öns enda av det slaget. Bostadshuset är även här en parstuga med bakbygge. Vidare finns en agtäckt ladugård, lada med tröskhus, bodlänga och magasin med gårdshus samt källare och linbastu. Den södra parten är skyddad som byggnadsminne (Fårö Bondans 1:13).

Ena parten av gården Bondans som är byggnadsminne. Foto: Arendus, 2006.

Kalbjärga är en gård med mycket utmark och lite inägomark under 1600– och 1800-tal. Bortsett från utökning av den odlade arealen under 1800-talets första hälft, är åkermarkens utbredning idag praktiskt taget identisk med situationen under 1600-talet. Åkermarkens långvariga hävd har medfört väl utvecklade åkerbegränsningar och området är mycket intressant ur odlingshistorisk synvinkel. Kalbjärga består idag av två parter liggande långt från varandra. Bebyggelsen härrör från 1800-talet. Manbyggnaderna är ovanliga med sina brutna tak och stora husdjup.

Längst i norr, direkt på den vindpinade klapperstensstranden, ligger det ålderdomliga och välvårdade fiskeläget Helgumannen med en klunga av ett tjugotal bodar av framför allt trä (fastigheten Fårö Lauter 1:67). Talrika stolphål i omgivningen till fiskeläget pekar på att här har funnits fiskeläge under lång tid.

Helgumannens fiskeläge beläget på nordsidan av Lauterområdet. Foto: Länsstyrelsen, 2021.

Längst i sydväst ligger Mölnor gård, vackert beläget vid Kyrkviken. I grannlaget har flera ekonomibyggnader med agtak länge utgjort Gotlands agtakstätaste plats. Nu har flera av agtaken ersatts med modernare material, men byggnadernas karakteristiska branta takresning finns kvar. Den östligaste gårdsparten har en intakt bevarad parstuga från 1826 med bakbygge.

Historiska skikt

Området karaktäriseras av två huvudsakliga skikt, där båda är väl representerade i landskapet idag och upplevelsebara. Det förhistoriska skiktet ger bilden av ett till delar ianspråktaget landskap, där framför allt området vid Lauters stajnkalm väl illustrerar historien och kopplingen till den historiska gården Lauter. Det andra

skiktet rör vad man kan kalla den historiska gården, med Bondans, Langhammars och Lauter, belägna på samma ställen sedan troligen medeltid och med en bebyggelsebild och en landskapssituation idag, som väl illustrerar 1800-talets landskap.

Byggnadsminnet Bondans. Foto: Länsstyrelsen 2021.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i sedan tidigare obebyggda områden.
- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Enstaka komplettering med ny byggnad kan vara möjlig till befintlig bebyggelse längs befintliga vägsträckningar.
- Landskapets karaktär med obebyggd åkermark, betesmark och utmark ska behållas för att undgå sammanhängande bebyggelse i bygator, som saknar tradition i området.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

  Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Fårös västra kust [I 1]
Socken: Fårö
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

N
Svarthällen
Långhammarshammaren
Tällevika
Grunnsänden
Långhammars
Långhammars naturreservat
Kurungmyr
Bondanstråsk
Bergatråsk
Digerhuvud
Helgumannen
Aursviken
Tunguhuvud
Bondars
Västerstråsk
Kalbjärga
Norrsund
Kalduriv.hagen
Fågelsk.omr.
Kalbjärga
Lautervik
Fiskehamn
Lauter
Broskogs
St. Marumyr
Naturreservat
S:t Olovs kapell
Träskholmen
Alnäsaträsk
Nystugu
Friggars
Farnavik
Broskogs
Lansa
Hammars
Alnäsavik
Mölnorträsk
Mölnor
Fårö
Roderarvsmyr
Mölnorviken
Marpes
Skolb
Fårö
Varden
0
0,5
1
2 Kilometer

Ava [I 2] Fårö sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Småskaligt odlingslandskap vilket till stora delar präglas av 1600-talets markanvändning med en ensamgård med bebyggelse från 1700- och 1800-talen. Området illustrerar på ett pedagogiskt sätt uppkomsten av en gårdsmiljö från 1600-talet och bebyggelsens lokalisering utifrån de naturgeografiska förutsättningarna. *Odlingslandskap, ensamgård*.

Uttryck
Inhägnade åkrar, betade hedtallskogar, välbevarade sten- och trähägnader. Gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-tal med vitkalkade mangårdsbyggnader med brutna tak belagda med tegel, frontespis och bakbyggen. Ekonomibyggnader uppförda i kalksten och delvis skiftesverk. Det öppna landskapet och bebyggelsens lokalisering i relation till skog, hav och åker. Det rumsliga sambandet mellan gårdens bebyggelse och dess inägor, präglade av ett småskaligt åkerbruk.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området utgör en del av Avanäsets flygsandfält. Stranden är en grusblandad sandstrand som kantas av betesängar. I strandzonen finns ornitologiskt intresse av klass tre. Bebyggelsen är samlad i tre grupper, med totalt sex gårdsparter, och kring dessa utbreder sig åker och ängsmark. Området illustrerar på ett bra sätt uppkomsten av en gårdsmiljö i ett öppet landskap omgärdat av skog och hav.

Historisk landskapskaraktärisering
Sedan 1600-talet har uppodling av ängsmarken skett och från den tiden är också den ursprungliga bebyggelsen. I början av 1800-talet tillkom några små fastigheter, s k ”ställen” i områdets norra och östra delar. Det finns också ett mindre antal fritidshus i området. Förändringen av markanvändningen sedan 1600-talet består i huvudsak av en viss uppodling av ängsmarken.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Gårdarna på Ava består av ett grannlag med två parter med nära identiska manbyggnader som ligger tätt intill varandra. De är ursprungligen från slutet av 1700-talet och har brutna tak, frontespis och bakbyggen. Till västra parten hör en stenladugård med tegeltak och tröskvandring, till östra parten en ladugård i sten och delvis skiftesverk.

De två parterna vid Ava gård. Foto: Arendus, 2016.

Historiska skikt
Ava utgör en tydlig och välarronderad miljö med förankring i sentida (1700-tal och 1800-tal) kulturlandskap och med bevarad bebyggelse.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas i det öppna landskapet.
- Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till miljön vad gäller volym, skala, och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt för att upprätthålla landskapsbilden

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Ava [I 2]
Socken: Fårö
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

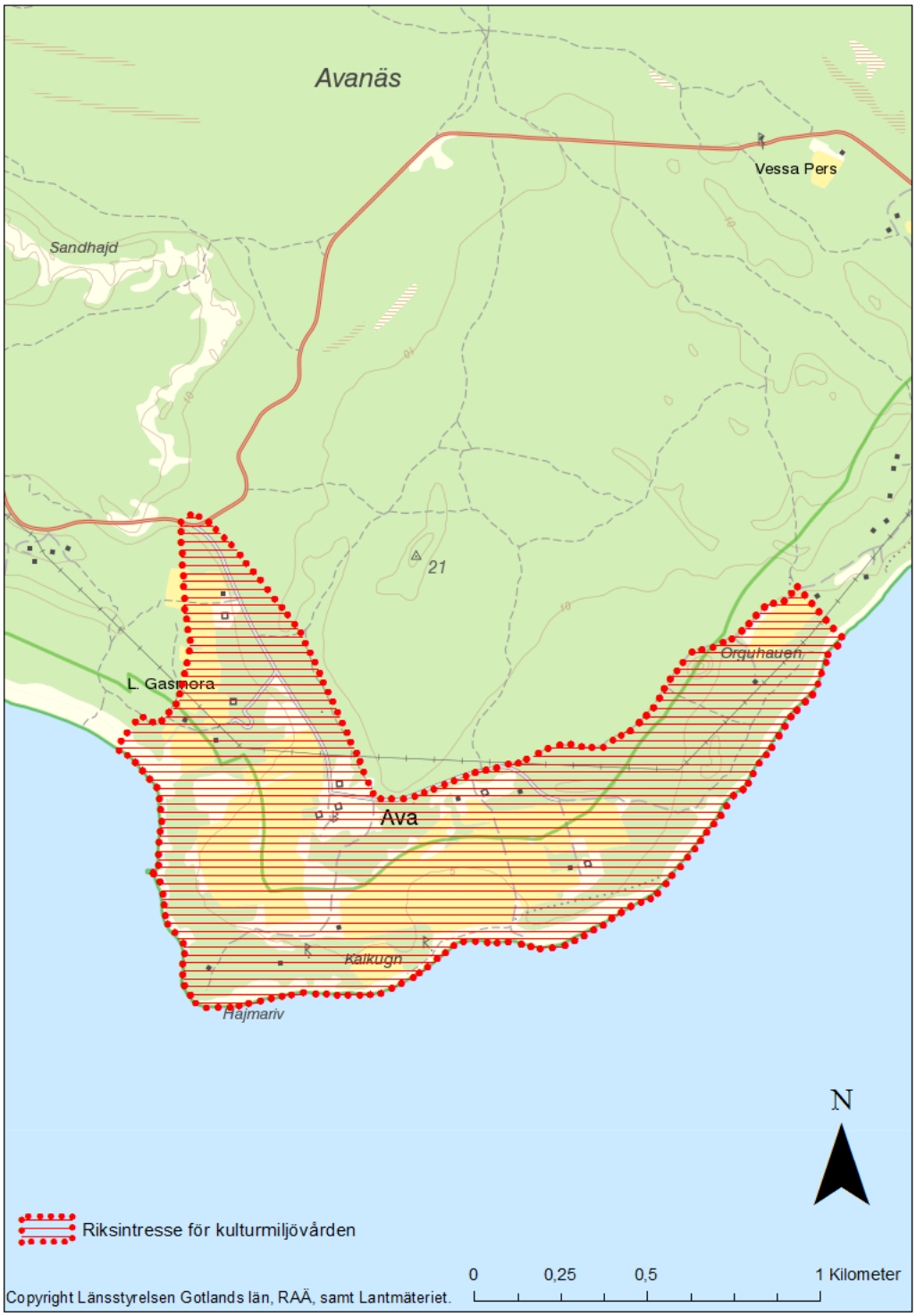
Avanäs
Vessa Pers
Sandhajd
21
Orguhaven
L. Gasmora
Ava
Kalkugn
Hajmariv
N
Riksintresse för kulturmiljövården
0
0,25
0,5
1 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Gasmora [I 3] Fårö sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Öppet odlingslandskap präglat av 1700- och 1800-talens markanvändning, med välbevarade gårds- och bebyggelsemiljöer som har tydlig koppling till omgivande produktionsmarker. Odlingslandskapet närmast gårdarna och den omgivande utmarken med kvarnar och kustanknutna anläggningar för fiske och kalkbränning som visar dessa binäringars betydelse för försörjningen.

Uttryck
Gårdsmiljöer med betade strand- och alvarmarker inramade av hägnader i sten och trä vid Gasmora och Nystugu. Väderkvarnar, lambgiftar och linbastur. Stora Gasmora och Nystugu har bebyggelse från 1700- och 1800-talen, där den höga tvåvånings manbyggnaden på Gasmora och bebyggelsen med bland annat agladugård på Nystugu är de mest framträdande. Gårdsbebyggelse vid Stora Hoburga och Båta med väderkvarnar och torkbastur. Fiskeläget Ulsbod innanför Västerriv och kalkugn på Alnäsaudden. På Vingardsalvret finns en knuttimrad lambgift som ger ett förhistoriskt intryck.

Området är ett levande kulturlandskap där den odlade jorden brukas och alvarmarker och strandvallar i naturliga terrasser betas. Genom öppenheten vid gårdarna, ger landskapet storslagna vyer med vindlande stenmurar, ålderdomlig bebyggelse och vid horisont över havet.

Gårdsbebyggelsens läge intill den gamla vägen och med åker- och betesmarker som mjukt sänker sig från bebyggelsen ner mot havet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området består av ett öppet jordbruks- och alvarlandskap med vidsträckta utsikter. Marken sluttar mot söder och öster från Nystugu till Stora Gasmora (Gåsemora). Från Stora Gasmora till före detta Fårö östra skola är marken flack och något böljande. Vissa bitar är av alvarkaraktär. Gasmorahammarn täcks av ett omfattande strandvallssystem. Stranden är av klapperstensvallar. Vid Nystugu finns låga klintar med block och mindre raukbildningar söder om gården. I områdets sydvästra del finns tallhedskog, annars är skogsvegetation sparsamt förekommande. Vingardsalvret längst i sydväst är öppet och betat.

Historisk landskapskaraktärisering
Området ligger på östra Fårös södra del. Det består av ett öppet jordbrukslandskap med sedan århundraden betade öppna alvarmarker och klapperstensträder. Bebyggelsen ligger på de flacka höjder som finns.

Större delen av all odlingsbar jord brukas och alvarmark och stränder betas. Inom området ligger ett av Fårös mest omfattande hägnadssystem, till största delen bestående av stentunar och till mindre del av bandtunar. I det öppna landskapet är de ett karaktäristiskt inslag.

Förekomsten av fornlämningar tyder på att bygden varit bebodd sedan bronsåldern. På Gasmorahammarn finns järnåldersgravar och ett bronsåldersröse liksom några stensättningar längs vägarna. I nordväst ligger rester av järnåldersbebyggelse med spridda husgrunder och fossila åkrar. Vid Brudvät i väster finns en runristning i hällen och en kalkstensbrygga ut i väten.

Inom området finns många kalkugnsruiner och sojden (tjärdalar). Hela området visar med sina vindlande stenmurar, ålderdomliga byggnader och storslagna natur ett levande och rikt kulturlandskap.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Dagens landskap har ännu stora likheter med förhållandena under 1800-talet. Det är ännu en levande jordbruksbygd, där åkerområden varvas med beteshagar och strandängar. Välbyggda stenmurar ringar in ägorna. Stora Gasmora är sedan ett antal år konferens- och boendeanläggning och landskapet runt området är öppet välhävdat och lättillgängligt.

Mangårdsbyggnaden vid Stora Gasmora från 1700-talet. Foto: Arendus, 2016.

Inom riksintressemiljön finns ett flertal gårdar med kulturhistoriskt värde. Utmärkande är Stora Gasmora som består av två sammanslagna, äldre parter av gården. Den ena mangårdsbyggnaden är ett av Fårös mest kända hus. Det är en stor byggnad i två våningar från 1700-talet med brant tegeltak och flerdelad plan. Den andra mangårdsbyggnaden är en parstuga från 1800-talets första hälft med brutet tegeltak. Till gården hör ett magasin i bulteknik, en stor linbastu med faltak och två stora väderkvarnar, jämte moderniserade ekonomibyggnader och viss nyare bebyggelse.

Nystugu består av en mangårdsbyggnad från 1800-talet med tillhörande brygghus. Ladugården i sten kan vara från 1700-talet, med tillbyggt tröskhus från 1800-talet. Taken är agtäckta. Hela byggnaden ger ett mycket ålderdomligt intryck, vilket förstärks av det natursköna läget med havet i bakgrunden. Till ladugården hör en 1700-tals bodlänga med faltak. Bakom ladugården finns en liten kalkugn, vars väggar delvis utgörs av själva klinten. Tvärs över vägen finns en 1700-tals smedja med faltak.

Agtäckt ladugård vid Nystugu, med det nästan terrasserade odlings- och beteslandskapet neråt stranden skymtande bakom. Foto: Länsstyrelsen, 2021.

Vid Nystugu, Båta och Stora Hoburga finns gårdsbebyggelse med väderkvarnar och ruiner av torkbastur. På kusten ett stycke från gårdsbebyggelsen finns fiskeläget Ulsbod och en över Alnäsavikens vatten framträdande kalkugn på stranden till Alnäsaudden.

Längs stranden finns flera värdefulla strandbodar, dels vid Djaupur, dels nedanför Gasmora och Nystugu samt vid Ulsbod på Alnäsaudden. Inom området finns många kalkugnsruiner och sojden (tjärdalar). Hela området med sina vindlande

stenmurar, ålderdomliga byggnader och storslagna natur visar upp ett levande kulturlandskap.

Historiska skikt
Agrarlandskap med betoning på 1800-tal.

Beteslandskapet mellan gårdarna Stora Gasmora, Nystugu och havet. Foto: Länsstyrelsen, 2021.

Öppet landskap vid Stora Gasmora. Foto: Länsstyrelsen, 2021.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas i bebyggelsefria områden och inte som kompletteringar längs den gamla landsvägens sträckning nordost om Nystugu.
- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Landskapets karaktär med obebyggd åkermark, betesmark och utmark ska behållas för att undgå sammanhängande bebyggelse i bygator, som saknar tradition i området.
- Eventuell ny bebyggelse ska anpassas så att den fysiska tillgängligheten till landskapet och strandmarkerna inte påverkas negativt.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Gasmora [I 3]
Socken: Fårö
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

N
Kalbjärga
Kalbjärghobben
Roramyr
Suderhagen
Ajkesträsk
Myrhagamyr
Simunds
Vinor
Kalbjärga
Ringvida
St. Gasmora
Nystugu
Nystugu
Alnäsaträsk
Alnäsavik
Friggars
Hoburga
Gotlandskustens naturreservat
Naturreservat med 100-300 m bredd längs hela kusten
Askugrunn
0
0,25
0,5
1 Kilometer

Verkegards Dämba [I 4] Fårö sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustanknutet odlingslandskap med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet med småskaliga, delvis oskiftade gårdsmiljöer belägna i ett öppet landskap med betade hedmarker. Miljön utgör ett pedagogiskt exempel på kontinuerligt nyttjat odlingslandskap från bronsåldern fram till idag. Fornlämningsmiljö. *Odlingslandskap, gårdsmiljö, fornlämningsmiljö.*

Uttryck
Bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-tal vid Verkegards, Friggars, Hammars och Dämba med vitkalkade mangårdsbyggnader uppförda i kalksten med tegeltak, mindre ekonomibyggnader i trä och sten med faltak. Ett antal lambgiftar och ekonomibyggnader med agtak. Tydliga spår av brukade åkertegar i utmarkerna. Sten- och trähägnader, sojden (tjärdalar), kalkugnar, linbastur och väderkvarnar i sten. Engelska kyrkogården vid Ryssnäs. Det öppna landskapet och de rumsliga sambanden mellan själva bebyggelseplatsen och det omgivande landskapet i form av åkrar, vägen som leder till gårdarna, de inhägnade betesmarkerna längre ut och gårdarnas koppling till havet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området ligger på Fårös sydöstra del, söder om kyrkan. Kustavsnittet är det geologiskt mest illustrativa på Gotland. Längs stränderna finns karaktäristiska strandvallssystem, varav Braidaurviken uppvisar Gotlands största. Låga klintar finns vid kusten sydost om Hammars och vid Klintängarna öster om Limmor Träsk, samt klintar med småraukar vid Norderholm, Suderholm samt söder om Strandakarsvik.

Området domineras av ett flackt fårbetat hed– och skogslandskap av tall och ene. Vissa tallhedar är mycket magra och somliga delar är endast bevuxna med ene och någon enstaka tall, främst väster om Verkegards, söder om Friggars och öster om Dämba. Enstaka tätare skogsbestånd är spridda över området.

Talrika större och mindre myrar, de flesta agbevuxna, några med öppen vattenyta, är spridda över hela området, liksom vätar och sankmarker. Dämba Träsk har öppen vattenyta, mot det att Limmor Träsk är agbevuxet. Vid Klintängarna mellan klinten och Limmor Träsk finns lövskog med ängeskaraktär. På ställen med lite tjockare jordtäcke ligger de små odlingsbygderna, Verkegards, Friggars och

Hammars i norr och Dämba i söder. Åkrarna är mestadels få och små med riklig förekomst av klappersten. Här och var i landskapet, ligger små åkrar insprängda, vilka till stor del ännu brukas. De talrika och välbevarade stenmurarna sätter en stark prägel på området, framförallt vid odlingsbygderna och ger landskapet en sällsam skönhet.

Historisk landskapskaraktärisering
Fornlämningar tyder på att området har brukats sedan bronsåldern. Norr om Friggars finns en skeppssättning, öster om Limmor Träsk finns rösen, varav ett stort röse har ett imponerande läge högst på klinten med utsikt över den forna vattenytan. Sydost om Hammars ligger röset Stora Hau. Norr om Dämba finns odlingsrester från järnåldern. Väster om Verkegards ligger omfattande lämningar efter järnåldersbebyggelse med bl a hägnadsrester, åkerytor och husgrunder. Norr om detta område ligger gravfältet Skalle-Hau med gravar från brons- och järnålder.

Vid kusten söder om Hammars är lämningar efter en landningsplats – hamn med nergrävda rännor i strandvallen för båtarna, så kallade länningar.

Gården Verkegards består av fyra parter, varav en part är utskiftad och tre ligger tätt på rad vid en svag höjdsträckning. Bebyggelsen är mestadels från 1800-talet och delvis förändrad. Intressant är de tre parternas bebyggelserester, som vittnar om traditioner med gamla anor. Den mellersta parten är obetydligt förändrad och har bibehållit samtliga sina ekonomibyggnader från självhushållets dagar. Av den anledningen är den skyddad som byggnadsminne (Fårö, Verkegards 7:1).

Gården Verkegards med uthus, lador m.m vid två gårdsparter. Foto: Länsstyrelsen, 2021.

Mangårdsbyggnaden är en parstuga i sten med brutet tegeltak från 1800-talets början med ett tillfogat köks- och brygghusbakbygge från seklets slut. Vidare finns en stor källare med brant faltak och en linbastu, båda ålderdomliga. Ladugårdslängan är från sekelskiftet. Gotlands äldsta tröskhus med toppigt agtak och bevarad vandring pekar på forntida byggnadstraditioner. Till gårdsparten hör en knuttimrad lambgift, ett antal mindre ekonomibyggnader samt rester av en inhägnad kökträdgård på visst avstånd från gårdsbyggnaderna.

Den mellersta parten vid Verkegards som är byggnadsminne. Foto: Arendus, 2016.

Dämba är en bebyggelsemiljö från 1800-talets andra hälft, där byggnaderna har ett framträdande läge i det öppna landskapet. Vissa byggnader är välbevarade och deras placering vittnar om en äldre bebyggelsestruktur. I norr ligger en 1700-tals linbastu och en bit öster om gården står en ålderdomlig lambgift i bulteknik med stenmursinhängnad lammgård. Inom området finns fem väderkvarnar, varav ett par är välbevarade, vilka ger en tilltalande anblick i landskapet. Spridda över hela området finns ett stort antal lambgiftar i sten, varav många är välbevarade med agtak. Särskilt ålderdomliga är två små giftar belägna i det öppna landskapet söder om Hammars. Här och var finns små kalkugnar och sojden (tjärdalar) för husbehovsbränning. Längs kusten finns några strandbodar av kulturhistoriskt värde.

Vid Ryssnäs finns Engelska Kyrkogården, en kolerakyrkogård från Krimkriget 1853-56 under vilket engelska och franska flottenheter använde Fårösund som flottbas i Östersjön. Platsen rymmer ett 20-tal gravar över engelska sjömän som insjuknat och avlidit under en koleraepidemi på krigssjukhuset i Fårösund 1854. Ryssnäs och ”Ryssudden” antyder en koppling till handelssjöfart med Ryssland i historisk tid.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Området vid Dämba och Verkegards är idag aktiva jordbruksbygder. Stora områden fårbetas, vilket gör att insynen i det historiska landskapet är god. Inom vissa områden är landskapet dock under igenväxning, liksom på stora delar av Fårö.

Sentida bebyggelsetillskott är relativt få och återfinns framför allt intill gårdarna Friggars och Hammars och upp mot norra kanten av riksintresset. Omfattningen av sentida tillskott till de historiska gårdarna är dock relativt få och har inte i någon högre grad påverkat den historiska dimensionen av området.

Historiska skikt
Den kulturhistoriska prägeln av området visar framför allt på två skilda tidshorisonter. I det ena fallet är det en förhistorisk landskapsmiljö, med lämningar från brons- och järnålder. Framför allt rör det sig om gravmiljöer från bronsålder och bosättning- och odlingslandskap från järnåldern, förekommande vid Dämba och framför allt väster om Verkegards. Den andra tidshorisonten utgörs av det välhävdade kulturlandskapet från 1800-tal och början av 1900-tal med gårdar liggande på sina ursprungliga platser än idag och med tämligen omfattande öppna betesmarker.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse bör anpassas så att den fysiska tillgängligheten till landskapet och strandmarkerna inte påverkas negativt.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt för att upprätthålla landskapsbilden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Verkegards-Dämba [I 4]
Socken: Fårö
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

Riksintresse för kulturmiljövården
Hegalunda
Kärna
Verkegårds
Ödehoburga
Hammars
Långmyr
Lemmeträsk
Ajnens
Därnba
Suderholm
Broa
Visnäsvända
Ryssnäs
Engelska
Fårösund S
Skarvegrunn
Ryssudden
Därnba Missionshus
N
Order 0 0,5 1 2 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet

Lansa-Marpes [I 5] Fårö sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Odlingslandskap och fornlämningsmiljöer med bebyggelsemiljöer och lämningar efter agrar verksamhet som speglar ett kontinuerligt nyttjat odlingslandskap från äldre järnålder fram till idag. *Odlingslandskap, fornlämningsmiljö.*

Uttryck
Bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-tal vid Lansa och Marpes med vitkalkade mangårdsbyggnader uppförda i kalksten med tegeltak, större ekonomibyggnader med flera funktioner. Gården Lansa är fördelad på fem parter med ett ålderdomligt, tätt bebyggelsemönster med partstomterna gående in i varandra.

Fornlämningsmiljöer från äldre järnålder i form av husgrunder och stensträngssystem. Lambgiftar med agtak, lämningar efter kvarnar, sojden (tjärdalar) och kalkugnar i utmarken. Hägnader i form av stenmurar. Det öppna landskapet kring gårdarna speglar de rumsliga sambanden mellan bebyggelsen, åkermarkerna, inhägnade hagar och vägar.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Hela området är svagt kuperat med låga höjdsträckningar och flacka sänkor. Söder om Marpes och söder om Lansa finns brantare sluttningar med små klintar. Kustområdet är mestadels låglänt med välutbildade strandvallssystem och på vissa ställen mindre raukbildningar. Längs den flikiga stranden i nordväst-finns flera mindre öar, bland annat ön Aurgrunn med markanta strandvallar över hela ön, en bred pall med småraukar i norr och en lång strandsporre under utbildning i söder. Innanför stranden utbreder sig stora alvarmarker, särskilt vid Lansaholm, udden mellan Aurgrunn och Stutsviken, samt Träskalvret norr om Marpes.

Över hela området ligger spridda småträsk, myrar och vätar med på många ställen rikt fågelliv och intressant flora. Marpesträsk är ekologiskt och floristiskt särpräglad och innehåller en gungflybildning. Området karaktäriseras av de i stor utsträckning betade magra tallskogarna som här och var innehåller gamla, stora tallar. På några ställen finns mindre lövskogslundar, bland annat öster och söder om Lansa. I de centrala delarna ligger odlingsbygderna Lansa och Marpes med små åkrar, varav de flesta ännu brukas. Över hela området finns små åkrar insprängda, men huvudparten betas endast.

Historisk landskapskaraktärisering
De små odlingsbygderna finns kring Marpes och Lansa i områdets centrala del. Fornlämningar tyder på att området brukats sedan åtminstone järnåldern. Söder om Stutsviken finns ett bronsåldersröse och några gravar från järnåldern. I de östra och södra delarna finns rester av flera järnåldersgårdar, vars åkrar ännu delvis brukas. I Bagghagen sydost om Marpes finns bronsåldersröse, skeppssättning, järnåldersgravar och rester av husgrunder. Austaränge sydost om Lansa innehåller stensättningar och husgrundsrester, norr därom ligger en ringformad strandvall som kan ha varit en fornborg tillsammans med ett mindre gravfält och en husgrund. Giftskog hyser ett flertal boplatsområden, varav de södra brukats och bebotts ända in i modern tid. Här finns gravar, husgrunder, fornåkrar mm från järnåldern och tydliga rester av samma verksamhet från 1800-talet. Väster om Giftskog finns ett odlingsområde med särskilt många svärdslipningsstenar, och norr därom en järnåldersboplats med två husgrunder. I hela området finns många rester efter kalkugnar och tjärdalar.

Gården Lansa är från tidigt 1700-tal och inledde en ny stenhusbyggartradition på Fårö och Gotland. Den består av fem parter, varav fyra ej är skiftade och företer ett ålderdomligt bebyggelsemönster. Alla mangårdsbyggnaderna finns bevarade, varav två tillhör landsbygdens äldsta stenhus, liksom delar av ekonomibyggnaderna.

Två parter ligger alldeles intill varandra där mangårdsbyggnaderna nästan gränsar till varandra. Den ena är en lång hög parstuga med brant tegeltak från 1700-talets första hälft. Den andra består av två vinkelställda byggnadskroppar. Den äldsta delen var ursprungligen en parstuga från tidigt 1700-tal. På 1800-talet byggdes den till med en ny byggnadskropp i vinkel mot den förra, som blev bakbygge. De återstående tre parterna har mangårdsbyggnader från 1800-talet med tillbyggda bakbyggen inrymmande kök och brygghus.

Marpes består av två parter. Den västra har en mangårdsbyggnad från 1795 med flerdelad plan, brant tegeltak och ursprungligen rosa slätputs. Till gården hör även en lada och en ladugård av samma ålder. Den västra parten hyser bebyggelse från 1800-talets senare del. Mellan parterna finns en vacker väderkvarnsruin.

Det öppna landskapet runt gårdarna Marpes och Lansa ger vida inblickar i ett ålderdomligt och historiskt välbevarat kulturlandskap. Stenmurar och trähägnader delar in landskapet i betesområden och odlingsmarker. Foto: Arendus, 2016.

Vid Norra Gattet finns bebyggelse från 1900-talet tillhörigt före detta lotsstationen. Över området är flera lambgiftar spridda, några har agtak. Ett par strandbodar vid Stutsviken har kulturhistoriskt intresse. Hela området har trivsamma strövmarker i det särpräglade kulturlandskapet.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Området är till stora delar betesmark med mindre åkerområden insprängda. Visa delar av området är under igenväxning. Bebyggelsen vid gårdarna är i hög grad bevarad. Under senare år har en del bostads- och främst fritidsbebyggelse tillkommit, vilket till viss grad har beskurit rörligheten inom området. Landskapet är dock genomgående öppet, läsbart och lättillgängligt samt med hög visuell tillgänglighet.

Historiska skikt
Ett karaktäristiskt kulturlandskap med betoning på 1800-talet, med nedslag i det förhistoriska landskapet i form av husgrunder och odlingsmarker från den äldre järnåldern.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse bör utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt för att upprätthålla landskapsbilden.
- Skogsbruksåtgärder bör ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Lansa-Marpes [I 5]
Socken: Fårö
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

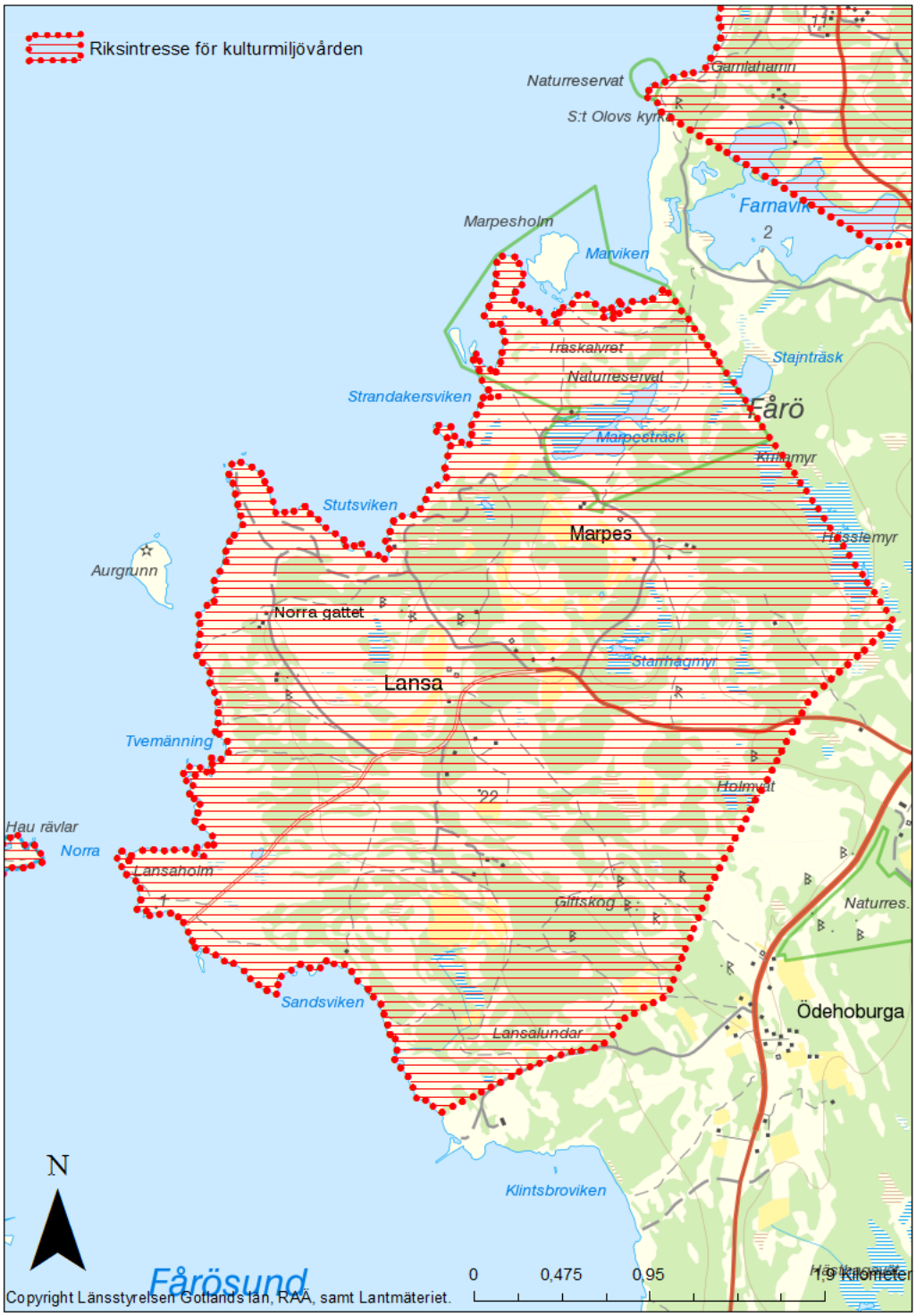
Riksintresse för kulturmiljövården
Naturreservat
S:t Olovs kyrka
Farnaviken
Marpesholm
Marviken
Träskalvret
Naturreservat
Stajnträsk
Strandakersviken
Fårö
Marpesträsk
Kringmyr
Stutsviken
Marpes
Hässlemyr
Aurgrunn
Norra gattet
Stenhagmyr
Lansa
Tvemänning
Holmvät
Hau rävlar
Norra
Lansaholm
Giftskog
Naturres.
Sandsviken
Ödehoburga
Lansalundar
Klintsbroviken
N
Fårösund
0
0,475
0,95
1,9 kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Bläse [I 6] Fleringe sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kalkindustri- och bruksmiljö med industrianläggningar, kalkbrott och arbetarbostäder vilka speglar den industriella utvecklingen och sociala förhållandena i en kalkindustrimiljö från 1800-talet fram till 1950-talet. *Bruksmiljö.*

Uttryck
Två kalkugnar samt kalkugnsruiner, kalklador, slagghög, hamnanläggning, järnväg samt stenbrott. Disponentvilla, arbetarbostäder och strandbodar. Hamnen och kalkugnarnas fysiska förbindelse med stenbrottet via järnvägsrälsen. Slagghögens kustnära placering och dominans av kustpartiet. Disponentsvillans högt belägna placering vid vägens slut. De småskaliga arbetarbostädernas placering på rad utmed vägen upp till kalkbruket. Strandbodar i anslutning till bruket och till bostäderna.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Kuststräcka med strand av klapperstensvallar. Ovanför finns strandvallsliknande bildningar med vegetation av hassel, ek, björk, idegran och ask. Markskiktet är tunt på grund av bete. Här finns också igenväxande jordbruksmarker. Längre österut växer skog av tall och gran med undervegetation av örnbräken. En stor slagghög dominerar kustpartiet, stenbrottet längre in är inte återställt och till stora delar vattenfyllt. Områdets marknivå ligger på 0-10 m.ö.h.

Den enorma slagghögen från kalkbränningen. Foto: Arendus, 2015.

Landskapet mellan vägen och ut mot viken är öppet, ringa påverkat av sentida aktiviteter och visuellt lättillgängligt. På den östra sidan av landsvägen är landskapet under igenväxning, mot bakgrund av begränsat bete.

Historisk landskapskaraktärisering
Området runt Bläse kalkbruk utgjordes under 1600-talet av omfattande hällmarker och skogsmarker, utan inslag av bebyggelse eller produktionsmarker. Kartmaterialet visar inte på någon verksamhet på platsen före Bläse kalkbruk förrän mot slutet av 1800-talet.

Längre mot söder finns gården Lunderhage, med sina åker- och ängsmarker. En del av gårdens ängsmarker sträckte sig i en långsmal remsa längs kusten upp mot platsen där senare Bläse kalkbruk kom att etableras. Lunderhage var en skattegård 1694 i form av 1 hemman om 7 marckeleij. Gården hade 16 tunnland åker och äng till 32 mans slätt, vilket pekar på att gården är att betrakta som en normalstor gård.

Under Lunderhage fanns också registrerat en trolig ödegård, kallad ”Hagatompt”. Var denna har legat är inte klarlagt. Man kan i övrigt notera att det inte finns några spår av gravfält eller husgrunder från den äldre järnåldern i området, vilket antyder att Lunderhage är relativt sent etablerad, dvs troligen under loppet av den äldre medeltiden.

Stenbrytningen och kalkbränningen vid Bläse kom till stånd vid mitten av 1800-talet och kom på sikt att helt omdana landskapet i denna del av socknen.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Kalkindustrimiljö från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet. Disponentvilla i sten från 1800-talet som efterliknar fastlandets högreståndsmiljöer, men har anpassats något till gotländska traditioner och lokala byggnadsmaterial. Byggnaden är därmed en representant för tidens stilblandningar. Den stora ladugården är från 1800-talets slut.

Disponentvillan vid Bläse kalkbruk. Foto: Arendus, 2015.

I samhället finns arbetarbostäder, egnahem och fastigheter av skiftande storlek och utförande, som jämte deras belägenhet vittnar om inbyggarnas rang och resurser i Bläse. Några hus är byggda i kalksten eller silikattegel i början på seklet, andra är reveterade trähus. En del liknar mest enkla torpställen. Ett par äldre byggnader finns i närheten av stenbrottet. Större delen av bebyggelsen är från 1900-talets början.

Området är bitvis igenvuxet med skog, såväl intill bruket som i anslutning till stenbrottet. Under den aktiva tiden var produktionsområdet betydligt öppnare och kalare, framför allt beroende på kalkugnarnas och befolkningens stora behov av ved, men även på grund av intensivt bete från befolkningens husbehovsdjur. Den nuvarande igenväxningen försvårar överblicken och tar bort siktlinjerna och gör det svårare att uppleva områdets historia på ett pedagogiskt riktigt sätt.

Historiska skikt
1800-talets stenindustri. Vid mitten av 1800-talet började man bryta kalksten i Bläse. Denna verksamhet, av vilken idag endast återstår ruiner, låg några hundra meter nordväst om den senare anläggningen, som numera är museum över kalkindustrin. Hit flyttades verksamheten mot slutet av 1800-talet. Kalkstenen forslades på räls från brottet för att brännas i ugnarna vid stranden och sedan läskas och packas i de stora kalkladorna innan den skeppades vidare från den egna hamnen.

Kalkugnarna vid Bläse med järnvägsspår och kalklada. Foto: Länsstyrelsen, 2019.

Driften pågick till 1950-talet, då den lades ned och flyttades till Storugns, längst in i Kappelshamnviken. Verksamheten var som störst på 1920-talet, då ca 140 man arbetade här. Runt industrin uppstod ett litet samhälle med arbetarbostäder, disponentvilla, affär, post och kafé. Av samhällets bebyggelse finns ännu mycket kvar. Sedan verksamheten flyttats till Storugns användes lokalerna en tid till kycklinguppfödning innan det 1983 skänktes till stiftelsen Bläse kalkbruk. Numera är anläggningen industriminne. På den breda klapperstensstranden längs kusten söder om kalkindustrin finns enstaka strandbodar.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- I området kring bruket bör eventuell ny bebyggelse inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt för att upprätthålla landskapsbilden.
- I området mellan disponentvillan och bruksområdet bör igenväxning motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Bläse [I 6]
Socken: Fleringe
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

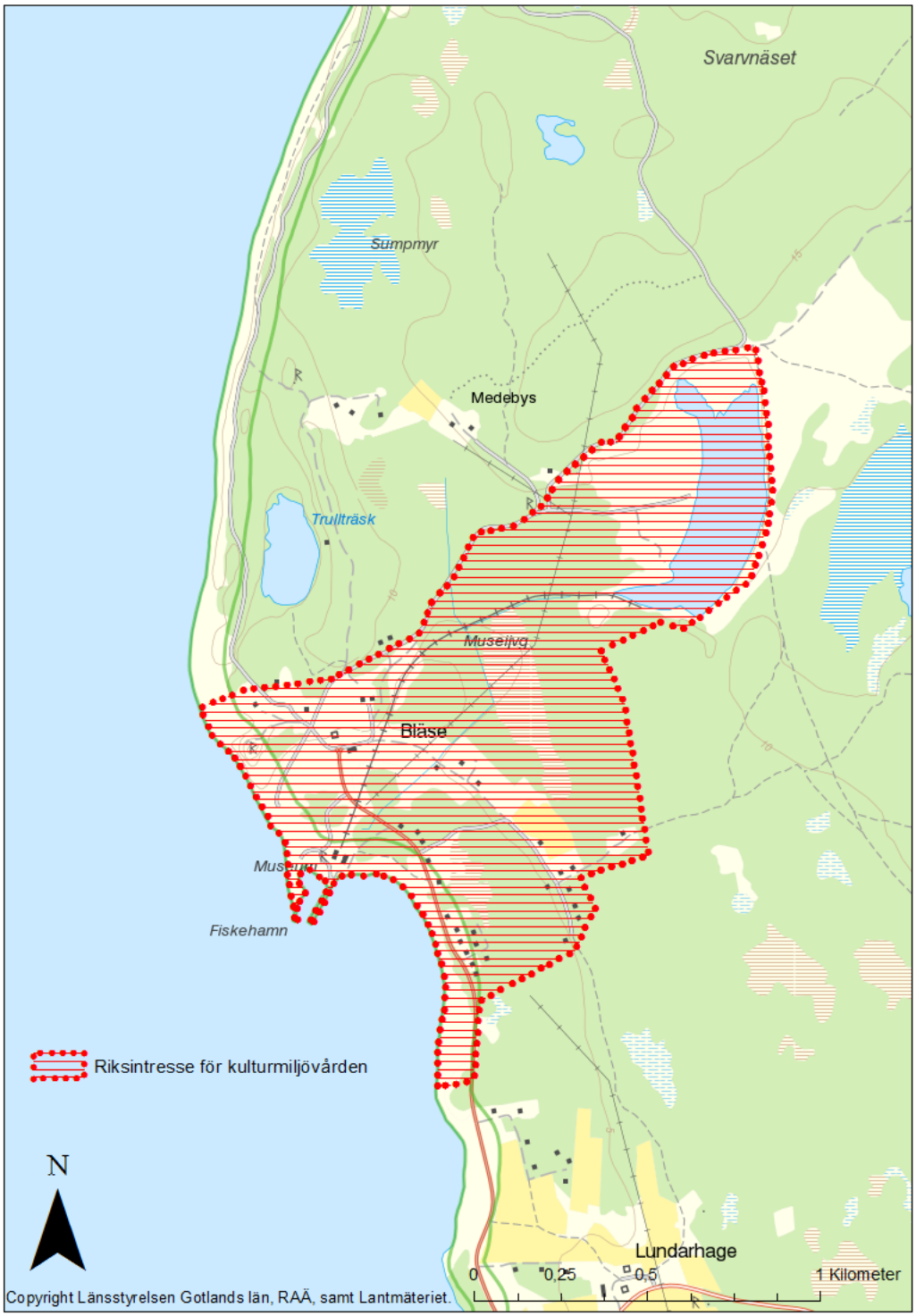
Svarvnäset
Sumpmyr
Medebys
Trullträsk
Museälva
Bläse
Fiskehamn
Lundarhage
Riksintresse för kulturmiljövården
N
0
0,25
0,5
1 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Fleringe [I 7] Fleringe sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Sammanhållen centralbygd och dalgångsbygd med odlingslandskap, medeltida kyrka och gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-talen. Under 1800-talet gästgiveri och centrum för spelmanslivet på norra Gotland vid Groddagården.

Miljön återspeglar särskilt väl en dalgångsbygds utveckling från tidig medeltid till 1800-tal med landskapets tydliga rumsliga struktur och ett traditionellt nyttjande av inägor och utmark.

Uttryck
Gravfält och enstaka gravar i hela området tillsammans med förhistoriska husgrunder, hägnadsrester och slipskårestenar. Medeltida kyrka med kyrkstall och skolbyggnad från 1800-tal i sten. Gårdsbebyggelse i sten från 1700- och tidigt 1800-tal med ofta relativt småskaliga bostadshus och ekonomibyggnader. Större bebyggelse finns vid Skymnings och Utoje, bland annat den så kallade Groddagården med en tvåvånings enkelstuga från tidigt 1700-tal

Det öppna odlingslandskapet i mitten av den svaga dalgången, avdelad med ett dike tvärs genom området i dalgångens centrala del. Kyrkans centrala placering dominerar upplevelsen av landskapsrummet på långt avstånd.

Gårdarnas och fornlämningarnas placering längs dalgångens sidor. Åker- och ängsmarker mot dalgångens mitt och bebyggelsen på gränsen mellan inägor (åker och äng) och utmark. Vägsträckningar i äldre lägen på kanten mellan odlingslandskap och utmark. Utmark väster om dalgångens odlingslandskap som brukas traditionellt genom skogsbete.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området utgörs av Fleringe sockens centrala odlingsbygd, med en utsträckning mot söder som inkluderar den nu, genom uppväxt skog, ganska avlägset belägna Mölner gård. Landskapet är i den centrala delen öppet och överblickbart. En svag dalgång går genom området från sydväst mot nordost. Här återfinns huvuddelen av den odlade marken. Betydande områden betas, främst i områdets norra, östra, södra och sydvästra delar utanför åkermarken. Vid Hässle och Nors samt öster om Utoje finns täta, delvis betade lövskogsmarker. Väster om Utoje betas en ekbevuxen hage. Mot områdets yttre delar i öster, söder, väster och nordväst

utbreder sig omväxlande stora häll¬marks- och hedmarksskogar med tall. Vid Burgbackar finns ett märkligt område med strandvallar av klappersten och vid Mölner omfattande myrområden.

Historisk landskapskaraktärisering
Fleringebygden, dvs landskap och bebyggelse i den centrala delen av Fleringe socken, med kyrkan och flera gårdar, utgör ett mycket välavgränsat och sammanhållet stycke kulturlandskap med rötter i förhistorisk tid. Över hela området, utom nere i dalen, finns mindre gravfält, enstaka gravar, husgrunder, slipskårestenar, stensträngar m m som tyder på kontinuerlig bosättning från åtminstone järnålder. Från historisk tid finns sojden (tjärda¬lar), brunnar, huggna stenar, kalkugnar, rester av dammar m m från såg- och kvarnverksamhet.

Fleringe socken består vid upprättandet av Revisionsboken 1653 av 12 gårdar, om man räknar in tomten Haga (”hafwer tillförende och fordom warit bebygdh”). Av dessa ligger således två gårdar utanför den centrala bygden. Samtliga gårdar är vid den här tiden skattegårdar och alla betecknas som 1 hemman skatte. Deras marckeleijtal varierar mellan 4 och 7 marckeleij, där Skymnings är den största gården med 10 marckeleij. Det är med andra ord tämligen normalstora gårdar. Det anmärkningsvärda är att de alla är skattegårdar, vilket kan sättas i relation till Sudret där 30 % av gårdarna vid den här tiden låg öde, eller just tagits upp av öde (gården har varit öde en viss tid och kronan/staten sätter in en bonde som får några års skattefrihet för att bruka gården igen). Ungefär hälften av gårdarna har två brukare vid den här tiden, övriga en brukare. Ser man närmare på centralbygden kan man urskilja ett antal gårdsgrupper. Längst i norr bildar de tre gårdarna Hässle, Nors och Smiss en tydlig sammanhållen gårdsgrupp, med ägor som går i varandra. Söderut bildar fyra gårdar nästa gårdsgrupp, bestående av Skymnings, Lickedarve, Medebys och Grodde gårdar. Ytterligare längre mot söder längs dalgången ligger Utoje, tämligen isolerad från övrig bebyggelse och på östra sidan av dalgången. Längst i söder, intill en större å, finns Mölner gård, som uppenbarligen fått sitt nuvarande namn efter förekommande kvarnar på platsen.

Den förhistoriska situationen är inte helt tydlig i området, då här enbart finns ett fåtal gravfält och järnåldershus på tre ställen. De senare finns strax norr om Mölner, strax sydväst om kyrkan och på andra sidan av dalgången sett från Grodde. Det enda större gravfältet finns mellan gårdarna Grodde och Medebys. I utmarken finns dock ett flertal ensamliggande stensättningar och rösen, vilket klart visar på att bygden har ett förhistoriskt ursprung.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Det öppna landskapet längs dalgången, med kyrkan i centrum, dominerar upplevelsen av landskapsrummet. Jordbruksmarken är lågt liggande, med ett dike tvärs genom området i dalgångens centrala del. Flera av gårdarna längs dalgången kan ses från de vägar som löper genom bygden.

Mitt i bygden ligger kyrkan från 1200-talets första hälft. Hela Fleringebygden har ovanligt väl bevarad gårdsbebyggelse i sten från 1700- och 1800-talen med få moderna tillskott. Strax norr om kyrkan ligger Grodde, eller Groddagården, byggnadsminne och känd hembygdsgård. Grodde består av en mycket välbevarad 2-vånings enkelstuga från 1700-talets första hälft.

Fleringe Utoje 2:2 "Groddagården" är byggnadsminne. Foto: Arendus, 2016.

Längs vägen norrut från Grodde finns flera betydelsefulla gårdsmiljöer. Nämnas kan Lickedarve med en parstuga jämte två flyglar från 1700-talet och ladugård från 1800-talet. Skymnings med två stora manbyggnader från 1800-talets mitt och Hässle med gårdsbebyggelse från 1800-talets första hälft. I sydost ligger Utoje på klinten, en gård med manbyggnad från 1800-talets början och flygel och ladugård från dess senare del.

I söder har vi Utoje, delad i två parter med märklig bebyggelse med många små hus. Södra parten är mer storbygd och har bland annat en ladugård av karaktäristiskt nordgutniskt utseende med speciell lokal färgsättning med falurött och ultramarin. Här finns också en märklig bodlänga med oregelbundet takfall.

Bygden hyser också ett flertal intressanta små gårdar, eller så kallade ställen, som t ex Västboms båtmanstorp söder om kyrkan och ett torp öster om dalen med två små hus ihopbyggda långsides. Vid Skymnings finns en linbastu som tillhör Bungemuseet.

Hela området är överblickbart och lättillgängligt för att uppleva natur och genuin gotländsk bebyggelse med stor variationsrikedom.

Historiska skikt
Förhistoria - Längs kanterna av dalgången finns ett antal fornlämningar i form av gravar, husgrunder, hägnader etc, som väl illustrerar bygdens kontinuerliga bosättning. På ömse sidor om dalgången ligger bebyggelsen utmed de genomgående äldre vägsträckningarna. Bebyggelsen är sannolikt utflyttad från längre in i dalen belägna förhistoriska bosättningar, under början av medeltiden. Vid skiftena på 1800-talet fick en del av gårdsparternas bebyggelse flytta ut.

Historisk kulturlandskapsmiljö - Gårdarnas placering längs dalgångens sidor, med åker- och ängsmarker ner mot dalgångens mitt, visar på ett utmärkt sätt landskapets uppdelning och användning under äldre tid, med bebyggelsen på gränsen mellan inägor (åker och äng) och utmark. Hällmarkstallskog med kontinuitet av skogsbete.

Fleringe kyrka i bygdens centrala del. Foto: Arendus, 2016.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- I områdets centrala delar som utgörs av dalens öppna landskapsrum och de anslutande brynen bör ingen ny bebyggelse tillåtas.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruks- och skogsmarken samt är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Fleringebygden [I 7]
Socken: Fleringe
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

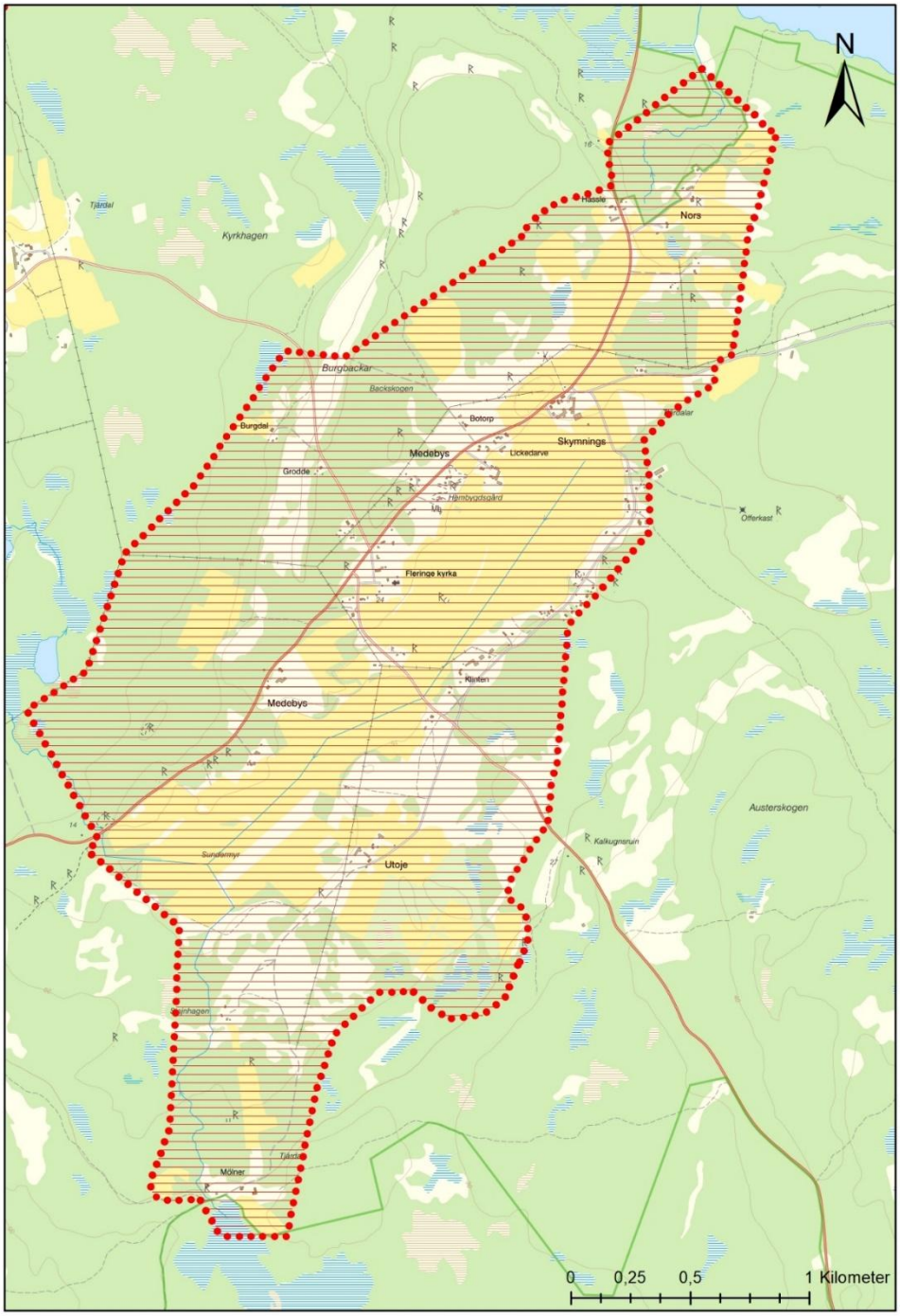
N
Tjärdal
Kyrkhagen
Hässle
Nors
Burgbackar
Backskogen
Botorp
Burgdal
Medebys
Skymnings
Lickedarve
Grodde
Hembygdsgård
Offerkast
Fleringe kyrka
Kisten
Medebys
Austerskogen
Kalkugnsrun
Sundemyr
Utoje
Tjärdal
Mölner
0
0,25
0,5
1 Kilometer

Hau [I 8] Fleringe sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustnära ensamgård med gårdsbebyggelse, förhistoriskt hamnläge och odlingslandskap som tydligt visar på gårdens olika näringsfång. Områdets rumsliga strukturer återspeglar i hög grad markanvändningen från äldre järnålder till 1800-talet. Odlingslandskap, ensamgård, fornlämningsmiljö.

Uttryck
Vikingatida hamnläge, yngre järnåldersgravar samt tidigmedeltida kyrkogård vid Hau Grönu. Hau gård med manbyggnader och uthusbyggnader i sten och bulteknik från 1700- och tidigt 1800-tal med alla uthusbyggnader i behåll. Till gården hörande kalkbrott, kalkugn och sojde (tjärdal). Småskaligt betes- och åkerlandskap. Det rumsliga sambandet mellan gårdsbebyggelsen, inägolandskapet och kusten. Det öppna odlingslandskapets struktur med åker och före detta ängsmark närmast gårdsbebyggelsen, skog och hagmark uppe på höjden utmed landsvägen, samt mellan åkermarken och Hau träsk.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Hau gård omges av mager odlingsmark, delvis brukad som åker, delvis som bete. I väster finns rester av ängsmark. I sydväst och norr utbreder sig stora öppna hällmarksområden med för bygden betydande höjd över havet. Sluttningen mot Fårösund i öster och nordost är bevuxen med hedmarksskog av främst tall. Här ligger Hau Träsk med öppen vattenyta, samt små myrar och vätar. Grönudden och området vid Norra Gattet intill Fårösund består av öppen hedmark.

Det öppna strandlandskapet vid Hau, sett mot Norra Gattet. Foto: Arendus, 2016

Historisk landskapskaraktärisering
Hau gård utgör en ensamliggande gård, skild från resterande gårdar i socknen och belägen intill havet. I Revisionsboken 1653 sägs att gården är en skattegård som utgör 1 hemman om 6 marckeleij, vilket får ses som en normalstor gård. Gården har tämligen omfattande åkermarker om 16 tunnland och därtill äng till 20 mans slätt. Gården brukas vid den är tiden av en Jacob Larsson, ”hwilcken hafwuer ärfdt gården effter sijne föräldrar”.

När man möter gården 1694 i beskrivningen till den så kallade skattläggningskartan har åkermarken minskat något till 12 tunnland. Gården brukas vid denna tid i två parter, på så sätt att ena ”Halfparten af Lars Jacobson som Hafwer ärfd den eftter sin Sal: Fader Jacob Larson, hwilken ärfd gården eftter sin fader Lars Hauer Lant 1653 åhrs Revisions book och Peer Jacobson som sammalunda ärfd Halfwa gården eftter sin Moder Kristina Jacobs dotter som ärfd den eftter Hennes Sal: fader Jacob Larson” (beskrivning till skattläggningskartan 1694).

Den äldre historien, i form av fornlämningar, visar att gården Hau med stor säkerhet går tillbaka till en gård från åtminstone äldre järnåldern. Väster om gården, i dess ängsmarker, finns rester av denna järnåldersgård och även ett gravfält från järnåldern. Längs vägen norr om Hau gård ligger det arkeologiskt undersökta Hauröset, daterat till bronsålder, vilket pekar på att bebyggelse på platsen har funnits sedan troligen bronsålderns äldre del.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet vid Hau är öppet och med för bygden betydande höjd över havet. Närmast gården i väster, norr och öster är odlingsmarken mager. I väster finns rester av ängsmark. I sydväst och norr utbreder sig stora hällmarksområden. Kalkstenen är här röd till färgen, en sällsynthet på ön. I den östra och nordöstra delen på sluttningen mot Fårösund växer en talldominerad hedmarksskog, som delvis betas.

Den centrala delen utgörs av det öppna landskapet kring gården i form av vallodling och där omgivningarna i huvudsak är betesmark idag. De yttre delarna, mot väster och mot havet, är till delar betesmark, andra delar är under igenväxning. Detta gäller särskilt ett stråk från Hau gård ner mot Hau Träsk och längs den norra sidan av träsket, vilket idag är till stor del igenväxt.

Gården Hau och dess ägor ligger i Fleringe sockens nordöstra del, 5 km från såväl övriga bygden som Fårösunds samhälle. Hau gård, som är delad i två parter, var förr en storgård, där fisket har spelat en betydande roll. Lämningar av medeltida stenbebyggelse finns på västra parten. Alla byggnader på den nutida gården är uppförda i sten, manbyggnader och flyglar har tegeltak, ekonomibyggnaderna

har spåntak. Västra parten består av en manbyggnad från 1800-talets första hälft, påbyggd med en salsvåning på 1850-talet. Två stora flyglar flankerar manbyggningen, den ena innehåller brygghus och källare, den andra är numera bostad. Den stora ladugården med portlider är troligen från tidigt 1800-tal. Med sitt branta spåntak och framträdande läge i landskapet är det Haus karaktärsbyggnad. Som flyglar står tröskhus och bodlänga inåt gården.

Mangårdsbyggnad och flygelbyggnad vid den västra parten av Hau gård. Foto: Arendus, 2016

Gårdsmiljö vid den västra parten av Hau gård. Bilden visar de karaktäristiska spåntaken som återkommer inom gårdsbebyggelsen. Foto: Arendus, 2016

Den östra parten har en envånings manbyggnad med flerdelad plan från 1700-talets slut. Även här flankeras huset av två flyglar, den ena från 1800-talet innehållande brygghus och snickarbod, den andra från 1700-talet och innehållande två drängkammare. Ladugården är från 1800-talets mitt, med tillbyggt tröskhus och magasin med källare från 1800-talets senare del. Vidare finns bodlänga och vedbod. Båda parterna har götisk plan, på östra parten är bebyggelsen tämligen sluten.

I Haus omgivningar ligger flera välbevarade sojden (tjärdalar). I norr finns stenbrott och kalkugn. På åkern öster om östra parten står en stor valvslagen källare.

Historiska skikt
Förhistorisk tid - Fornlämningsbilden runt Hau visar på en bebyggelse i området som har sina rötter i bronsåldern, möjligen ännu tidigare. Bronsålderns landskap är manifesterat framför allt med Hau röse, undersökt arkeologiskt, och omgivande fornlämningar strax norr om Hau gård och intill landsvägen. Väster om Hau gård, i den äldre inägomarken till gården finns en fornlämningsmiljö karaktäriserad av gravar från brons- och järnåldern, tillsammans med en husgrund från järnåldern. Kustaktiviteter i form av angöringspunkter såväl på Hau Grönu som vid Norra Gattet från vikingatid och medeltid.

Historisk tid - Välbevarat kulturlandskap runt gården och öppna betesmarker med ålderdomlig prägling vars rumsliga bild i hög grad överensstämmer med situationen under 1600-talet. Längs kusten, framför allt på Hau Grönu, lämningar och spår av nyttjande av kusten för fiske etc. från vikingatid/medeltid till våra dagar. Lämningar av kalkugnar och stenbrott belyser de senaste århundradenas kalkindustri i området.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i sedan tidigare obebyggda områden.
- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- På Udden Hau Grönu bör igenväxning motverkas för att främja såväl den visuella som fysiska tillgängligheten.
- Fornlämningarna bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Hau [I 8]
Socken: Fleringe
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

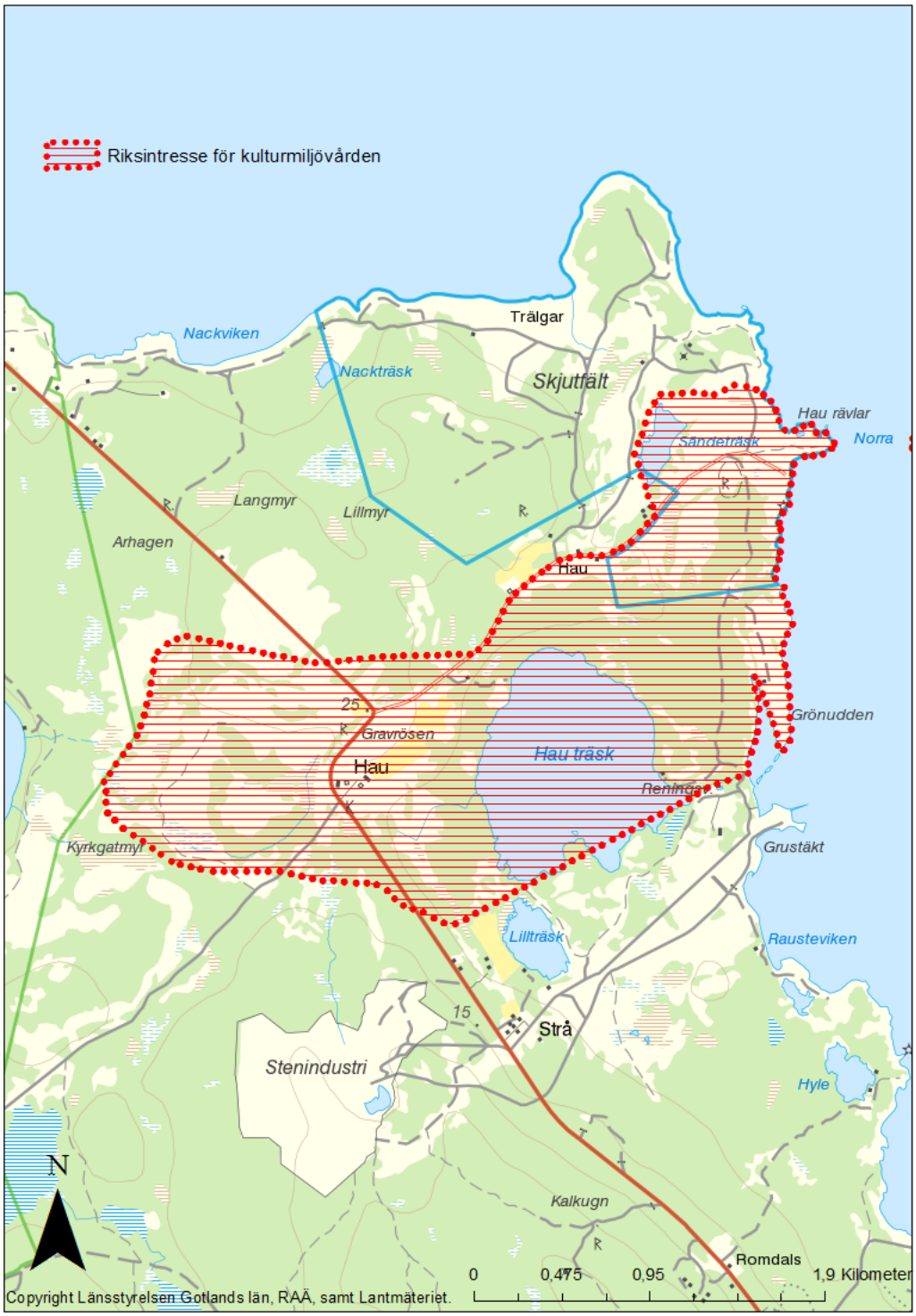
Riksintresse för kulturmiljövården
Nackviken
Trälgar
Nackträsk
Skjutfält
Hau rävlar
Norra
Sandeträsk
Langmyr
Lillmyr
Arhagen
Hau
25
Gravrösen
Hau träsk
Grönudden
Hau
Kyrkgatmyr
Grustäkt
Lillträsk
Rausteviken
15
Strå
Stenindustri
Hyle
N
Kalkugn
Romdals
0
0,475
0,95
1,9 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Barläst [I 9] Lärbro sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Mindre kalkbruksmiljö med karakteristisk lokalisering utifrån råvarutillgång och utskeppningsmöjligheter med anläggningar för produktion och boende som tydligt visar kalkbränningsprocessens utveckling från 1600- till 1900-talet. Sambandet med cementindustrin i Slite tydliggör kalhanteringens kontinuitet och utveckling från småskalig och hantverksmässig till storskalig och industriell. *Industrimiljö.*

Uttryck
Välbevarade kalkugnar från olika tidsepoker med tillhörande kalklador. Lämningar av kalkstensupplag och avfallshögar. Utskeppningshamn med vågbrytare. Baskista (i vilken plank ångades för att passa skeppens bordläggning) för skeppsbyggeri. Arbetarbostäder. Fria siktlinjer mot sydväst och cementindustrin i Slite.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Barläst ligger på en skogsklädd udde vid stranden av Vägumeviken. På den flacka kusten med långgrunda vikar växer en del busksly. Bakom tar tall- och blandskog vid med inslag av ek.

Historisk landskapskaraktärisering
Området runt Barläst utgörs av skogsmark under 1600-talet. Det finns i kartmaterialet från denna tid inga spår av någon verksamhet på platsen, vare sig i form av anläggningar, byggnader eller vägar. Det är först under början av 1700-talet som här anläggs en hamn för utskeppning av kalk.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Skogsklädd udde med skog av växlande kvalitet,
bl a tall och blandskog med markant inslag av unga ekar. Kusten är flack med långgrunda vikar. Strandpartiet på 5 m.ö.h. är ställvis bevuxet med tät buskvegetation.

Här anlades vid 1700-talets början en hamn för utskeppning av den kalk som brändes i ugnarna på stranden. Sten till ugnarna forslades från kalkbrottet i Hide, några kilometer norr härom. På Barläst finns tre kalkugnar från olika tider, den äldsta troligen från tidigt 1700-tal och den yngsta, som är sexkantig är från 1882.

I två stora kalklador vid hamnen förvarades den brända kalken, där den släcktes och packades i tunnor. En av dessa lador är nu ruin. Från bryggan skeppades kalken vidare på skutor till olika hamnar runt Östersjön.

I hamnen, varifrån kalken skeppades ut, har det även funnits ett varv. Om detta vittnar bl.a. rester av en baskista. Strax intill och bakom själva kalkugnsområdet finns ännu ett par mindre stenhus, tidigare arbetarbostäder till kalkbruket. Namnet Barläst kommer troligen av att skeppen som kom hit för att lasta kalk tippade sin barlast av sten utanför hamnen. Verksamheten pågick till 1907. Mitt emot, på andra sidan Vägumeviken kan man se våra dagars kalkindustri - den moderna cementfabriken i Slite.

Historiska skikt
Välhållen kalkindustrimiljö belysande 1800-talets industrilandskap på Gotland.

Den bevarade kalkladan och ruinen av den andra. Den sexkantiga kalkugnen från 1882 är framträdande i landskapet. Foto: Arendus 2016

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Industrilämningarna bör vårdas och hållas framröjda för att bibehålla industrimiljön intakt.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Barläst [I 9]
Socken: Lärbro
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

Kalkugnsruiner
Barläst
Årdviken
Riksintresse för kulturmiljövården
N
0
0,075
0,15
0,3 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

St Olofsholm [I 10] Hellvi sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Traditionsbärande landskap på en hög udde med rester efter ett kapell där en viktig del av Gutasagan återspeglas från 900- till 1000-talet efter Kristus. Industrimiljö med Gotlands äldsta kalkindustri med produktion från tidigt 1600-tal. Spår av hela produktionskedjan ger sammantaget en helhetsbild av ett för- och tidigindustriellt produktionsområde. Sambandet med cementindustrin i Slite tydliggör kalhanteringens kontinuitet och utveckling från småskalig och hantverksmässig till storskalig och industriell. De två tidsskikten överlagrar delvis varandra geografiskt och ger området en sammansatt historia. Industrimiljö.

Uttryck
Kalkbergsudde med vid utblick över havet, rester av medeltida pilgrimskapell. Det öppna hedlandskapet och den markanta höjden speglar höjdens betydelse för anläggandet av kyrkan. Kalkpatrongård och kalkindustrimiljö med kalkbrott, smedja, banvall för järnväg, rester av kalkugn, kalklador och utskeppningshamn med dykdalber (förtöjningsanordningar). Tidigare arbetarbostad i de ombyggda resterna av kapellet på höjden. Det nära förhållandet mellan kalkbrott, kalkpatronbostad med kontor samt hamn, överblickbart från höjden med resterna av kapellet som även har haft funktion under industriepoken. Från höjden fri siktlinje mot väster och cementindustrin i Slite.

Väderkvarn från 1800-talet och den takförsedda ruinen av en kalkarbetarbostad med ingående delar av medeltida kapell. Foto: Länsstyrelsen 2021.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
S:t Olofsholm utgörs av en markant kalkstensklippa, mer eller mindre avsnörd från fasta land. Den västra delen karaktäriseras av ett omfattande område med spår av äldre kalkbrytning och i norr en lagun som fungerat som hamn, allt sedan vikingatid. S:t Olofsholm har sannolikt tidigare varit en friliggande ö. Området utgörs delvis av en markerad höjd på ca 15 m ö h med platåformat krön. Nedanför höjden i öster finns ett mindre raukområde. Söderut går kalkhällen i dagen och berget går i breda trappavsatser ner mot vattnet. Vegetationen består av en- och buskvegetation. I väster ligger rester efter ett ej återställt kalkbrott. Söder om detta vid Talludd växer gräsrik tallskog. Markerna är i övrigt hedliknande, beväxta med en.

Uppifrån kalkstensklippan, själva S:t Olofsholm, med utsikt mot Slite och den nutida cementindustrin i väster. På närmare håll det nu delvis igenvuxna stenbrottet som representerar den förindustriella och industriella verksamheten från 1600-tal till mitten av 1900-talet. Foto: Länsstyrelsen 2021.

Historisk landskapskaraktärisering
S:t Olofsholm, med sitt markanta läge och sin höjd, har spelat en betydelsefull roll i den gotländska historien. Arkeologiska undersökningar har även visat att platsen

hyser aktiviteter från åtminstone 900-tal och den ruin som idag minner om platsens tidiga kristna fas har visat sig vara belägen ovanpå en äldre kyrka från tidigt 1000-tal, som i sin tur överlagrar någon form av anläggning från troligen 900-tal, eller möjligen ännu tidigare.

Enligt sägnen var det här som den norske kung Olaf Haraldsson i början av 1000-talet gick i land då han, fördriven av sina egna landsmän, var på resa till Ryssland. Vid minst två tillfällen lär han ha besökt denna plats. Holmen hette då ”Akergarn”. Gutarna var hedningar, men kung Olaf förde enligt Gutasagan med sig kristendomen, bland annat blev han vän med hövdingen Ormika från Hejnum. Han och andra högt uppsatta gutar lät döpa sig. Det lär ha skett i en fördjupning i en rauk kallad ”Sankt Oles vaskefat” som ännu är bevarad.

Gotlands första kyrka, troligen en stavkyrka, lär ha byggts här. Den efterträddes senare av en stenkyrka, vars murrester är bevarade, delvis inbyggda i ett magasin.

Tidigt på 1600-talet, under dansktiden, uppfördes här en stor kalkugn. Stora delar av kyrkan lär ha rivits ned under denna tid och använts till kalkugnen. Vid mitten av 1600-talet övertog två gotländska bröder kalkbränningen. Därefter har kalkbränningen fortgått med små tillfälliga avbrott till år 1860. Den mesta kalken skeppades till nordtyska hamnar. Både tidigare och senare har en omfattande utskeppning av kalksten skett härifrån. Mellan 1901 och 1953 bröts blocksten i stor skala. För detta byggdes en hamn med ny brygga och en s.k. kettingbana. Vid bryggans fäste låg ett maskinhus med våg, där de fullastade vagnarna vägdes för att sedan gå vidare upp på rälsen och via tipprännor matades stenen ner i båtarnas lastrum. Lastbryggan hade spår och returspår på övervåningen. Här fanns tipprännor av trä med järnskoning.

Efter 1953 rationaliserades stenbrytningen till storugns vid Kappelshamnsviken. Kalkpatronens bostad och kontor ligger i nära anslutning till den tidigare hamnen och brottet. Det är ett tvåvåningshus i sten från 1700-talet med stor stenladugård. Huvudbyggnaden har byggts om, den mest framträdande ombyggnaden skedde 1909.

Under sen tid har höjden också nyttjats för militära installationer. Omedelbart öser om kyrkoruinen finns en militärbunker och vid de arkeologiska undersökningarna 2012–13 kunde även konstateras att två elledningar har grävts ner tvärs igenom ruinen.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet idag karaktäriseras av det stora stenbrottet i västra delen av området. På själva holmen är ruinen av kyrkan väl framträdande, väderkvarnen är intakt och kalkugnen i norr finns ännu kvar som en bestående ruin. Spåren efter utskeppningshamnen för kalken finns ännu kvar, idag delvis omgjord till en

småbåtshamn. Landskapet är öppet, lättillgängligt och från höjden av holmen har man vida utblickar över den östra kusten av Gotland.

Historiska skikt
Platsen hyser två dominerade historiska skikt. Det första utgörs av den vikingatida-tidigmedeltida historien kring Gotlands kristnande, manifesterat i kyrkoruinerna. Det andra skiktet illustreras av stenbrottet, resterna av kalkugnen och hamnen som spår efter en intensiv kalkstenshistoria från 1600-tal till mitten av 1900-talet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Igenväxning bör motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: S:t Olofsholm [I 10]
Socken: Hellvi
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

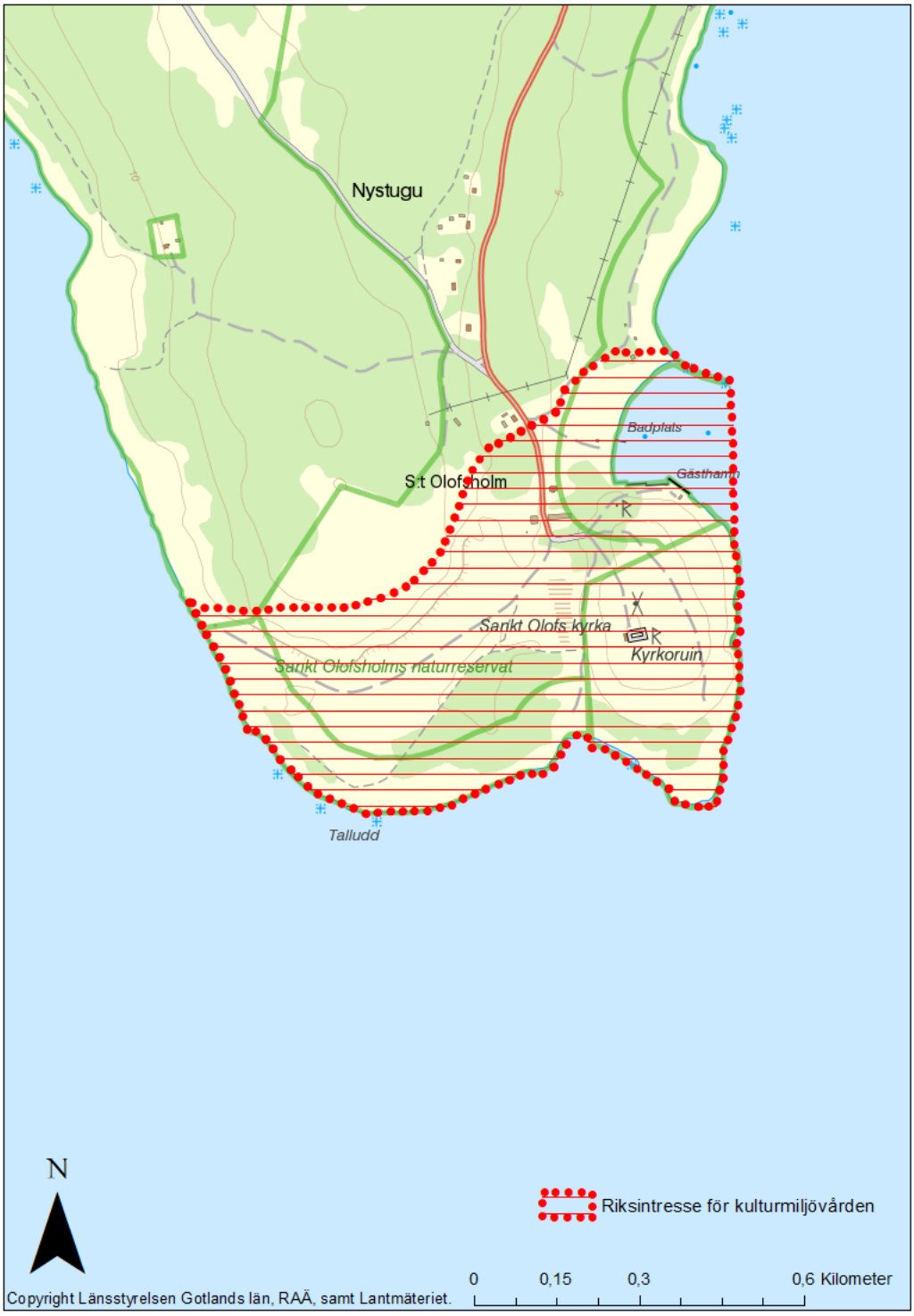
Nystugu
S:t Olofsholm
Badplats
Gästhamn
Sankt Olofs kyrka
Kyrkoruin
Sankt Olofsholms naturreservat
Talludd
N
Riksintresse för kulturmiljövården
0
0,15
0,3
0,6 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Kyllaj-Lörge [I 11] Hellvi sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Två kalkindustrimiljöer med anläggningar för arbete och boende som avspeglar kalkproduktionens tekniska och sociala utveckling från 1600- till 1900-talet. Industrimiljö.

Uttryck
Sammanlagt åtta ruiner av kalkugnar från olika tidsepoker ligger samlade i tre grupper utmed kusten, därtill rester av kalklador och lämningar efter hamnar. Kalkpatrongården Strandridaregården i Kyllaj, med manbyggnad från 1738, tillhörande flygel och tullbod, samtliga byggnader uppförda i kalksten med gulputsade fasader. Disponentbostad vid Lörge från 1899 och serveringsbyggnad från 1907 uppförd i kalksten på sockel, båda med spritputsade fasader och papptak. Tillhörande stall och avträde. Kalkpatronsgårdens placering, en bit upp från kusten vid den branta sluttningen mot havet. Kalkpatrongårdens och disponentbostadens placeringar och rumsliga sammanhang med närhet till kalkugnar och utskeppningshamnar. Kalkugnarnas kustnära placering i anslutning till hamnarna.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området följer längs kanten av Östersjön, med en del lite tjockare jordlager i den norra delen. I övrigt karaktäriseras landskapet av ett kargt, hällmarksbundet område med gles skog av framför allt tall och en. En stor del av kuststräckan är starkt omvandlad av en lång tids kalkindustri, med stora områden av äldre, företrädesvis grunda, kalkbrott.

Historisk landskapskaraktärisering
När vi möter området i den äldsta kartan finns en strandridaregård i norr, vilken är knuten till en äldre hamn. Arkeologiska undersökningar i samband med etableringen av lekplats för gädda intill Strandridaregården visade på omfattande brygganläggningar och motsvarande, daterade till 1600-tal. Det är troligt att det vid Kyllaj har funnits en mindre hamn sedan medeltid, även om spåren är mer diffusa.

Söder om Strandridaregården finns det på slutet av 1600-talet i Kyllaj två kalkugnar. Även vid Lörge finns en kalkugn vid den här tiden. Mellan de två områdena finns inte något i den äldre kartan som visar på ytterligare verksamhet, även om det inte kan uteslutas att det har funnits. Det kan tänkas att det, utöver

vad kartan redovisar, både vid Kyllaj och vid Lörge har funnits en hel del mindre byggnader eller andra anläggningar kopplade till stenindustrin och hamn.

Vid laga skiftet 1876 finns en ”patrongård” strax norr om Lörge och i direkt anslutning till vägen som leder ner till Lörge. Denna byggnad försvinner över tiden och en ny patrongård anläggs något längre väster ut. Vid upprättandet av den äldre ekonomiska kartan på slutet av 1930-talet fanns på det gamla läget en lada, möjligen utgörande den ursprungliga mangårdsbyggnaden.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet idag karaktäriseras av spåren av en omfattande stenbrytning, framför allt längs ett område mellan den nordsydgående vägen och stranden. Lörge gård är idag avstyckad och ännu tämligen välhållen. Även miljön vid Kyllaj och Strandridaregården är tämligen välbevarad och intakt sedan kalkindustrins dagar. Söder om Strandridaregården speglar bebyggelsen och landskapet situationen som var för handen när stenbrytningen var i drift, utan påtagligt stora förändringar.

Kyllaj har en mycket lång historia som utskeppningshamn för kalk. Här började man skeppa kalk redan på 1600-talet och upphörde inte förrän under 1900-talets början. Stenen bröts i kalkbrott i trakten och forslades med häst och vagn till kalkugnarna där den brändes. Den brända kalken förvarades därefter i kalklador nere vid hamnen, som man idag kan se ruinerna av. En del av kalken läskades med vatten och packades på tunnor, som sedan skeppades vidare på skutor till olika hamnar i Östersjön. En del kalk packades osläckt i tunnor, vilket ibland resulterade i förlisningar ute till sjöss.
Kalkugnarna finns från olika tidsperioder, där de äldsta kalkugnarna ligger alldeles vid klintkanten. Längre ner vid hamnen ligger en sexkantig ugn som är byggd i början av 1800-talet. Den sexkantiga ugnen är framträdande i miljön. Den yngsta ugnen är från sekelskiftet 1900 och uppförd i tegel.

Bebyggelsen på Kyllaj hör samman med kalkindustrin, men icke desto mindre har den till stor del karaktär av tätt sammanliggande gårdsbebyggelse. Bevarade ladugårdar visar på jordbruksverksamhet under små omständigheter.
Bebyggelsen är jämnt fördelad över tidsperioderna. I backsluttningen ovanför hamnen ligger en 1700-tals parstuga med källare och sammanbyggda flyglar på gavlarna. Ladugården är ombyggd i senare tid. Ovanför och i söder ligger flera större och mindre fastigheter från 1700-talets slut till 1900-talets början med tämligen välbevarad bebyggelse i sten. Hela miljön domineras av de två höga kalkugnarna i backsluttningen.

Strandridaregården med sina karakteristiska korsvirkesgavlar är kanske den mest framträdande byggnaden och gårdsmiljön i Kyllaj. Den byggdes på 1720-talet av en av Karl XII:s karoliner, Johan Ahlbom tulluppsyningsman eller strandridare på

Kyllaj. Han ägde flera stora egendomar och kalkugnar och Strandridaregården uppfördes som bostad, där mycket ännu finns bevarat. Strandridarperioden varade en kortare tid och en rättare benämning vore kalkpatrongård.

Strandridaregården i Kyllaj med sina karaktäristiska korsvirkesgavlar. Foto: Arendus 2016.

Benämningen ”Strandridaregården” speglar det tidiga 1900-talets nationalromantiska syn på en ärofylld svensk militärhistoria. Namnet togs i bruk snarast först när gården blev museum på 1930-talet. Huset har en sexdelad plan med en bostads¬våning på 5 rum, förstuga och kök jämte primitiv källare och förrådsvind. Väggar och tak är bemålade och köket med stengolv, slasksten, väggfasta skåp och hyllor ger ett ursprungligt intryck. Till huset hör en liten flygel med bränneri och drängkammare samt en liten ladugård, kallad tullboden. Gården har tidigare haft flera byggnader, som nu är borta. Strandridaregården är nu i privat ägo.

Lörges kalkstenshistoria är minst lika gammal. Här skeppades kalk redan på 1600-talet. På Lörgeudd finns en äldre och en yngre kalkugnsruin, väggarna av två kalklador och två raserade bryggor efter en liten hamn. Den äldsta ugnen är från 1600-talet. Den andra är en sexkantig ugn från 1800-talets slut. En ring i bergshällen och stenar på sjöbottnen från f d stenkistor visar var 1600-talsbryggan legat. Kalken bröts i lokala kalkbrott, ett par hundra meter väster om Lörgeudd. Här ligger också kalkpatrongården Lörge med en disponentbostad och en restaurationsbyggnad, som uppfördes vid sekelskiftet 1900. Hela miljön vid Lörge med byggnaderna och deras omgivning minner om kalkstensindustrins storhetstid. Lörge är en av mycket få bevarade bruksmiljöer i ett område där en rad kalkindustrier med tillhörande hamnanläggningar, kalklador, verkstäder och bostäder tidigare legat som ett pärlband längs den gotländska kusten.

Lörges manbyggnad, ”disponentbostaden”, är uppförd 1899 och ytterligare ett större bostadshus, ”restaurationsbyggnaden”, tillkom 1907–1908. Det finns även en stall- och avträdesbyggnad som är samtida med manbyggnaden. Disponentbostaden vid Lörge har en mycket karaktäristisk utformning.

Byggnaden är uppförd i kalksten med huvudbyggnad och bakbygge i en etapp. Fasaden är spritputsad med slätputsade dörr- och fönsteromfattningar. Dörrar och fönster har välvda överstycken. Byggnaden har 12 rum och kök samt ett flertal hallar, förråd och toaletter. Framsidan pryds av en balkongförsedd glasveranda. Den ursprungliga verandan har i ett tidigt stadium ersatts med den nuvarande som är något större. Ett 40-tal meter väster om disponentbostaden ligger ytterligare ett stort hus, Restaurationsbyggnaden, som uppfördes 1907–08 som arbetarbostad och utspisningsbyggnad. Restaurationsbyggnaden är till skillnad från de båda andra vid Lörge gård byggd i rödtegel och har en spritputsad fasad. Huset har en arkitektur som måste ha setts som ett exotiskt inslag på denna del av ön vid början av 1900-talet.

Om man närmar sig restaurationsbyggnaden från sjösidan (sydost), slås man av den väldiga volym som det högt brutna, pappklädda taket ger byggnaden, men även av den södra gavelns och den östra långsidans asymmetriska fönstersättning. Huset har 13 rum, några hallar, toaletter samt ett kök. På sjösidan finns en lägre tillbyggnad i trä.

Stenindustrin, som var etablerad vid Lörge redan på 1600-talet, nådde sin höjdpunkt omkring sekelskiftet 1900 och två decennier framåt. 1940 lades verksamheten på platsen ner.

Lörgeudd med kalkugnen från 1800-talet i bakgrunden. Foto: Arendus 2016.

Från 1940-talet och fram till 1996 fungerade fastigheten som sommarkoloni för estniska barn. Mellan 1944 och 1945 kom 11 000 baltiska flyktingar till Gotland och många av dem blev kvar. För att skapa en möjlighet för barnen att kunna bevara sin estniska kultur, byggde Estniska hjälpcentralen 4-5 barnkolonier runt om i Sverige, varav Lörge gård är en. Husen ägdes av Estniska Hjälpcentralen, men marken arrenderades. Under perioden 1949–1996 bedrev Estniska hjälpcentralen månadslånga sommarkolonier på Lörge gård för tusentals barn med estniskt påbrå. Efter år 1996 var byggnaderna i dåligt skick och någon

finansieringsplan fanns inte. Byggnaderna och den omgivande tomten övergick därefter till en privat fastighetsägare.

Historiska skikt
Industrimiljö med betoning på 1700- och 1800-tal, med koppling till hamn och fiske.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse bör utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Industrilämningarna bör vårdas och hållas framröjda för att bibehålla industrimiljön intakt.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Kyllaj - Lörge [I 11]
Socken: Hellvi
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

Vivlings
Strandridaregården
Museum
Mb
Kyllajhajdar
Malms-Kyllaj naturreservat
Kyllaj
Kalkugnsruiner
Badplats
Kalkugnsruin
Offerkast
Lörge
Riksintresse för kulturmiljövården
Lörgeviken
Lörgeudd
Kalkugnsruiner
N
0
0,175
0,35
0,7 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet

Lajkarhajd-Pavalds [I 12] Lärbro sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Omfattande och varierad fornlämningsmiljö och odlingslandskap som speglar hur markanvändning och bebyggelse utvecklats längs en förhistorisk farled från bronsålder fram till 1800-talet. *Odlingslandskap, fornlämningsmiljö.*

Uttryck
Fornlämningsmiljöer i form av storröse, skeppssättningar från bronsåldern och flera gravfält vid Domarlunden och på Lajkarhajd från järnåldern. Hällristningar vid Hägvide. Rösen, järnåldersgravfält och husgrunder invid gårdarna Slängs. Den storbyggda före detta kalkpatrongården Pavalds från sent 1600-tal. Gårdsmiljöer från 1700- och 1800-tal med mangårdsbyggnader och tillhörande flyglar i kalksten med putsade fasader, tydliga gårdsbilder och underordnade ekonomibyggnader. Gårdarna är placerade längs den östra kanten av dalgången. Fornlämningarnas placering utmed den östra sluttningen av den före detta farleden mellan Kappelhamnsviken och Vägumeviken. 1600-talets gårdslägen intill järnålderns bosättningar i gränsen mellan dalgångens sluttning med inägor i väster och utmarken på höjden i öster.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Genom Lärbro går en dalgång från söder mot norr. Här var tidigare ett segelbart sund, men det grundades upp under äldre järnålder. Ifrågavarande område ligger på östra sluttningen av denna dalgång, som nu är åkermark. Östra kanten av området, från Pavalds till Kajlungs, höjer sig betydligt över dalen, från ca 10 m ö h i dalbottnen till 30 m ö h vid Kajlungs. Höjdsträckningen är mestadels tallbevuxen, här och var går berget i dagen och vid Slängs finns små raukbildningar. Utanför barrskogsranden på kanten av sluttningen finns på sina ställen mindre lövskogsdungar. Mellan Kajlungs och Hägvide är marken odlad. Norr om Hägvide finns öppen alvarmark.

Historisk landskapskaraktärisering
Längs med det forna sundet ligger idag många rösen, skeppssättningar och stensättningar, ofta samlade i gravfält. Inom området finns lämningar främst från bronsålder men också från järnålder. I områdets norra del ligger Lajkarhajd med ett stort bronsåldersröse, 34 m i diameter och 3,5 m högt. Ett hundratal meter längre söderut ligger Domarlunden med gravar från yngre bronsålder. Mest iögonfallande är de fem gråstensskeppen liggande sida vid sida och ytterligare en skeppssättning av kalkstensflis. Här finns också tätt med stensättningar.

Även på södra sidan av vägen ligger flera gravar och gravfält med stensättningar. Här finns också den s k Sangelstenen - ett stenblock med skålgropar, som vid slag uppger en dov klang.

På Lajkarhajd, söder om gården Hägvide finns Gotlands enda större hällristning, 11,5 x 7 m stor med 30 skepp,10 fotsulor, 4 skepp och minst 200 skålgropar. Hällristningen är idag övertäckt som skydd mot nedbrytning.

Bronsålderslämningarna fortsätter längs med vägen söderut, främst på vägens västra sida. Här finns enstaka rösen och skärvstenshögar. Här ligger också spår av flera järnåldersbosättningar, husgrunder från äldre järnålder, några stensättningar liggande enskilt eller hopsamlade i mindre gravfält.

Lajkarhajd är enligt sägnen förknippad med tiden för Gotlands kristnande i början av 1000-talet. Här utkämpades ett slag mellan nordergutarna och Olaf den heliges folk. Slaget blev blodigt, därav namnet Lajkarhajd (Likheden?). Senare var här marknadsplats och på 1800-talet exercisplats för Gotlands nationalbeväring.

Lajkarhajd. Foto: Arendus, 2016

Området, sett i kartan från ca 1700, utgör ett bra exempel på landskapets arrondering under medeltid. Genom området löper en dalgång i nordsydlig riktning. Dalgångens östra sida utgörs av omfattande ängsmarker och öster om dessa gårdaras åkermarker. Upp mot vägen i öster ligger bebyggelsen, på gränsen mellan inägor i väster och utmarken/hällmark i öster. På den västra sidan ligger gården Norrby, belägen utanför riksintresset. På den östra sidan av dalgången finns från söder räknat gårdarna Pavalds, Slängs, Kajlungs, Hägvide och Skuttlings.

Samtliga gårdar är i Revisionsboken 1653 skattegårdar och alla betecknade som 1 hemman. Pavalds är den jämförelsevis största gården om 12 marckeleij och med 40 tunnland åker och äng till 28 mans slätt, vilket får ses som tämligen mycket på den tiden. Slängs, Kajlungs och Hägvide är normalstora gårdar med 6-8 marckeleij och en åkeryta som varierar mellan 20-24 tunnland. De är alla gårdar som brukas av en brukare som ärvt gården efter sina släktingar. Noterbart är att ingen av gårdarna är delad i parter vid den här tiden

Skuttlings är den gård som avviker något från de övriga. Den räknas visserligen som ett helt hemman, men taxeras som 4 ½ marckeleij och har åker till 12 tunnland och äng till 16 mans slätt. Gården brukas av Lars Olofsson, ”hwilcken för 20 åhr sädan kiöpte gårdhen af capitein Jöns Buge för 60 dr och niuter half förmedlingh på det owissa för ägornes ringheet”.

Vid upprättandet av skattläggningskartan ca 50 år senare är förändringarna vad gäller åkermarkens omfattning tämligen begränsade, med undantag av Pavalds som minskat sin åkerareal från 40 tunnland till 25 tunnland. Samtidigt kan man konstatera att gården numera är delad mellan 3 brukare. Övriga gårdar är ännu brukade av en brukare, bortsett från Kajlungs som nu har två brukare.

Relationen mellan järnålderns gårdar och gårdarna på 1600-talet visar samma drag som många andra delar på Gotland, där järnålderns gårdar framför allt återfinns i de lägre liggande delarna av landskapet, inom ängs- och åkermarker från äldre tid. Gravfälten ligger längre ut, upp mot hällmarkerna och de vägar som löper längs kanterna av dalgången.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Västra delen upptas av den dalgång som går genom Lärbro och tidigare var ett sund. Dalgången utgörs nu till största del av åkermark. På sluttningarna mot öster finns mindre lövdungar. I områdets östligaste del mellan Pavalds och Kajlungs går berget på vissa ställen i dagen, här finns gles tallskog. Området mellan Kajlungs och Hägvide är jordbruksmark. Vid Hägvide och Domarlunden i norr finns betade alvarmarker. Landskapet är öppet utom i den östligaste kanten.

Vid Pavalds och Slängs kan man följa hur den förhistoriska gården i norr "vandrat" sydost ut mot vägen. En stensatt brunn mellan och nuvarande Slängs indikerar den medeltida boplatsen. Dagens Slängs besår av flera parter. Den norra har en säregen manbyggnad i två våningar liggande i backsluttningen. Bottenvåningen är från 1700-talets mitt. När övervåningen kom till, 100 år senare, degraderades bottenvåningen till källare och man gjorde en stor trappa direkt upp till övervåningen på husets framsida. Under 1800-talets andra hälft har byggnaden moderniserats med detaljer i snickarglädje på bl a gavlarna. Den södra parten har en stor bred parstuga med pulpetfrontespis från ca 1860.

Pavalds är en av Gotlands ståtligaste gårdsanläggningar och uppfördes av en tidigare ägare till kalkbruket vid Barläst (riksintresseområde I 9). Inkomsterna från denna verksamhet gav resurser till den storslagna bebyggelse vi kan se idag. Manbyggnaden är uppförd i fyra etapper. Äldsta delen uppges härstamma från 1600-talets slut och innehöll troligen en enkelstuga med en extra gavelkammare. På 1700-talets första hälft utökades huset till parstuga och vid århundradets andra del breddades huset till flerdelad plan, varvid nuvarande branta tak tillkom. På 1800-talet byggdes en hög salsvåning med bibehållande av de gamla takstolarna. Huset fick den imponerande höjden av 13 m med en takyta på 400 m2. Till huset hör fyra flyglar av ovanlig storlek. De två som står närmast manbyggnaden är från 1700-talet och har mycket branta tak. Den tredje västra flygeln är från 1800-talets början och mot denna står stapeln med gårdens vällingklocka. Den fjärde östra flygeln är från 1800- talets sista tredjedel och innehöll Gotlands näst första mejeri. Den stora ladugården med lada byggd i U-form är från 1800-talet. Pavalds har en mycket välbevarad och komplett gårdsmiljö.

Pavalds gård med sitt karaktäristiska branta tegeltak och de flankerande flygelbyggnaderna. Foto: Arendus, 2016

Kajlungs hyser flera byggnader av kulturhistoriskt värde. Den sydvästra parten har en parstuga från 1800-talets första hälft och en vinkelbyggd ladugård från århundradets andra hälft.

Hägvide består av tre parter, varav två är sammanslagna. Den ena parten har en tvåvånings parstuga från 1700- och 1800-talen. På de andra parterna står byggnader från 1800-talet. Två gårdar vitputsade, tegeltak, gavelutsprång. Gårdsturktur med flera ekonomibyggnader för varierande behov och funktioner.

Skuttlings har manbyggnad i 1 1/2 plan uppförd under 1800-tal med frontespis, gavelutsprång och tegeltak. Två flyglar med plåttak, vitputsade. Stenlada, grå/ofärgad puts, rundbågsfönster, plåttak. Allé från landsväg in till gården.

Historiska skikt
Området karaktäriseras av huvudsakligen två historiska skikt. Ett omfattande fornlämningsmaterial visar på en central bygd från bronsålder och järnålder, där gravar och gravfält finns längs kanterna och upp på hällmarkerna, och bebyggelsen nere i dalgången.

Det andra historiska skiktet utgörs av ett välbevarat äldre odlingslandskap med rötter i tiden före skiftena, där många byggnader ännu minner om äldre byggnadstradition.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Lajkarhajd- Pavalds [I 12]
Socken: Lärbro
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

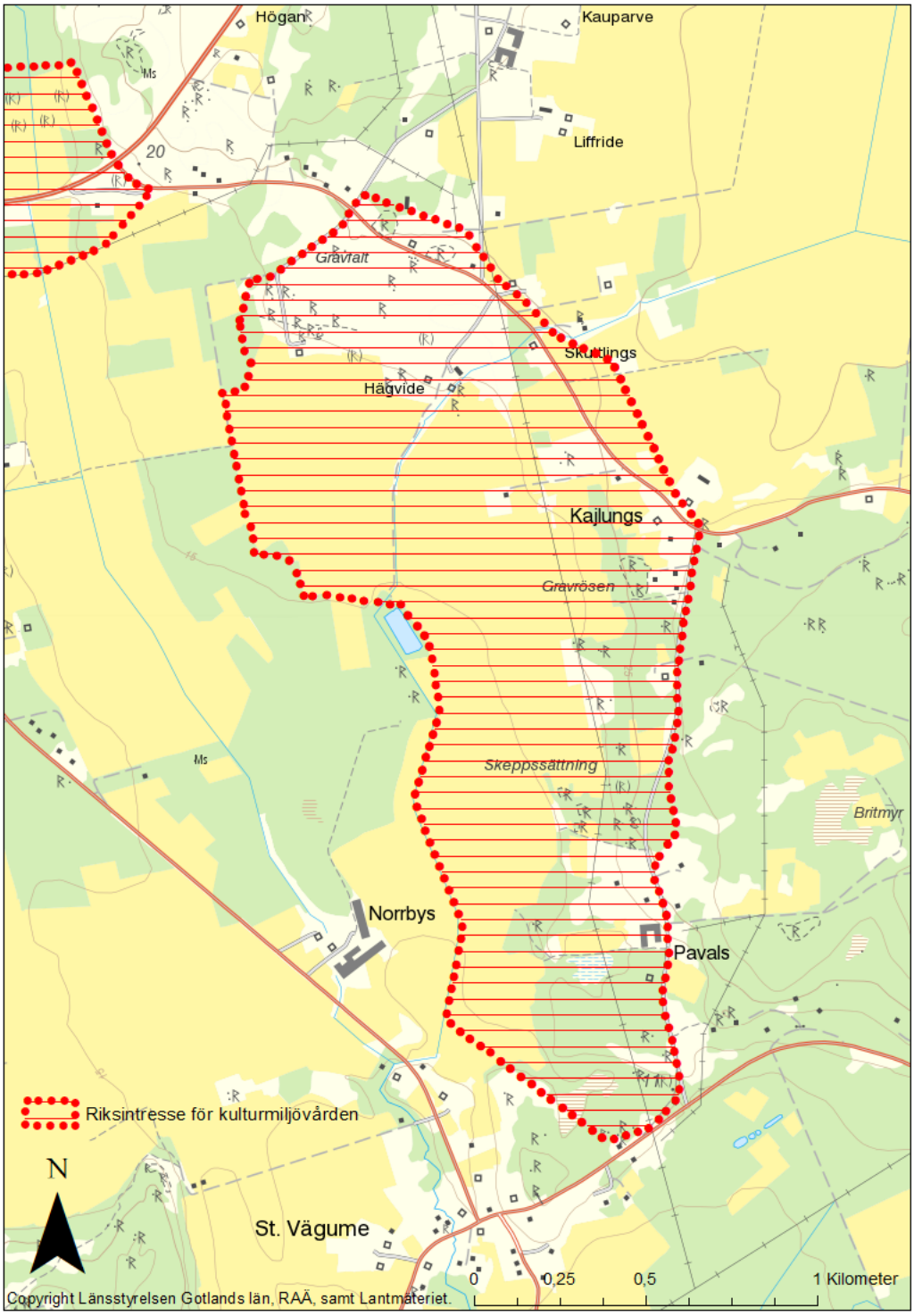
Högan
Kauparve
Liffride
Gravfält
Skuttlings
Hägvide
Kajlungs
Gravrösen
Skeppssättning
Britmyr
Norrbys
Pavals
St. Vägume
Riksintresse för kulturmiljövården
N
0
0,25
0,5
1 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Fallet [I 13] Tingstäde sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Fornlämningsmiljö i karg utmark med lämningar efter en isolerad järnåldersgård som avspeglar en liten bys utveckling från äldre till yngre järnålder med trolig kontinuitet in i medeltid. Området utgör ett belysande exempel på järnåldersmänniskornas nyttjande av ett landskapsrum. Fornlämningsmiljö.

Uttryck
Ett tiotal välbevarade husgrunder, stensträngar, skärvstenshög och gravfält. I området finns även syllstenar för trähus. Fornlämningarnas täta inbördes sammanhang, orördhet och avsaknad av rekonstruktioner. Landskapsrummet sträcker sig från hällmarker i söder till sanka områden i norr med öppna betesmarker i anslutning till den tidigare bebyggelsen.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området består av olika hällmarkstyper med tunt och ojämnt fördelade jordlager. Gles martallsvegetation präglar naturen runt omkring liksom våtmarker av olika slag. Området ligger på 45-50 m nivå ö-h.

Historisk landskapskaraktärisering
Sett i det historiska kartmaterialet utgörs hela området av skogsmark. Fallets fornby ligger insprängd i ett vidsträckt hällmarkslandskap med tunt, ojämnt fördelat jordlager och gles, martallsliknande vegetation, omväxlande med olika slag av våtmarker. Gården ligger i en något mer jordrik svacka, där möjligheter för odling funnits. Norr och söder om området finns sankmarker. Södra delen av området ligger på något högre nivå.

Mitt i denna karga miljö ligger, i en svacka, lämningar efter en liten gårdssamling bestående av 3 gårdar från äldre järnålder. Här finns 10 husgrunder, (så kallade kämpgravar) varav 6 ligger innanför det troligen ursprungliga tunet, inhägnat av en präktig stenvast (steninhägnad).

Två av husen har varit vinkelbyggda vilket är en ovanlig byggnadsform på Gotland vid den här tiden. Vissa stenformationer, bl a syllstenar för trähus, kan visa att området bebotts kontinuerligt in i medeltid.

I norr och söder var marken sank vilket nyttjades till uttag av foder. I väster har man antagligen haft sina odlingar. I söder ligger byns gravfält med bl a ett dominerande röse, varifrån en stenvast utgår.

Gården har möjligen fortlevt upp i medeltid, vilket indikeras av att området i äldre kartor går under namnet Alstäde, ett typiskt gotländskt gårdsnamn.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Området runt själva bebyggelsen är betat av får och miljön inom detta område är lättillgängligt och ett pedagogiskt exempel på en isolerad järnåldersbebyggelse. Området utanför det betade området är tämligen igenväxt och svårgenomträngligt. Vägen som leder ner till området från stora landsvägen är dålig och ingen skylt finns vid landsvägen. Vid ingången till det betade området finns ett skyltställ med information om platsen.

Historiska skikt
En komplett landskapsmiljö från järnåldern.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Igenväxning bör motverkas.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Fallet [I 13]
Socken: Tingstäde
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

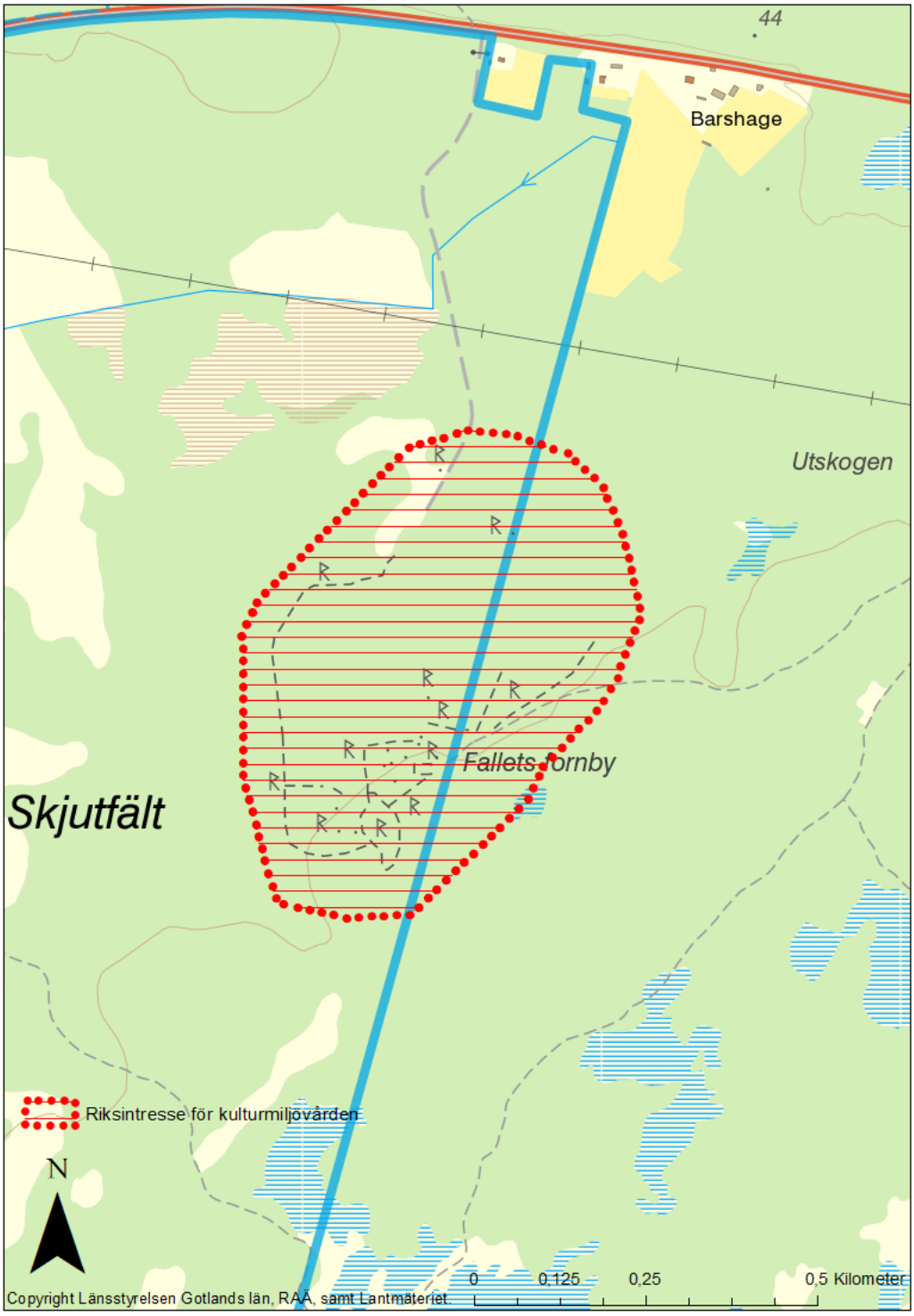
44
Barshage
Utskogen
Fallets förnby
Skjutfält
Riksintresse för kulturmiljövården
N
0
0,125
0,25
0,5 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Hall [I 14] Hall sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustanknutet odlingslandskap med förhistoriska boplatser, gårdsbebyggelse med i hög grad bibehållen äldre byggnadstradition, fiskelägen som visar på fiskets betydelse som binäring samt välbevarat äldre vägnät. Sammantaget återspeglar området hur markanvändning och bebyggelse utvecklats i det kustnära och småskaliga landskapet på Gotland från stenålder till 1800-talet.
Fornlämningsmiljö, vägmiljö.

Uttryck
Fornlämningsmiljöer med stenåldersboplatser, rösen, gravfält, husgrunder, stensträngar, fornborg, sojden (tjärdalar) samt vägmiljö från bronsålder. Bebyggelse från 1700- och 1800-tal med vitputsade manbyggnader i kalksten, tegeltak, flyglar med spåntak, underordnade ekonomibyggnader med brädtak och gavelspetsar i trä. Fiskelägen med bodar uppförda i stolp- eller skiftesverk med fasader av stående panel. Vid Hallshuk kapell från 1600-talet.
Gårdsbebyggelsens och fornlämningarnas placering i inlandets småskaliga odlingslandskap i relation till tjärdalar, stenbrott och kalkugnar, skog, myr och fiskelägen belägna i utmarken och vid kusten.

Kunskapsunderlag

Uppifrån själva klinten Hallshuk med före detta fiskarbebyggelse och kapell. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Naturmiljö och landskapsbild
En mäktig klint löper från Hallshuk söderut, stupande brant mot stenstranden. Vegetationen på klinten är hedartad, beväxt med buskar och mattor av timjan och gulmåra mellan kala hällar. Längre in mot land finns hällmarksområden med småväxta tallar. Längre in tätnar skogen. Här och var går klinten i dagen. Mellan Harudden och Hasselriv är stranden sank och kärrartad.

Längs kusten finns ett välutvecklat strandvallssystem med mindre klapperstensfält. Innanför detta är en bård av hedmarkstallskog med intressant flora, vilken även sträcker sig mot nordväst längs Norsklintens söderkant till Västerbys. Sydväst om Nors och Hägvards utbreder sig ett odlingslandskap av åkrar som böljar nedåt havet, över vilket man har en betagande utsikt från åsen med vägen sydost därom.

Mellan Hägvards och Hall kyrka utbreder sig ett flackt parti, med i nordväst grundare mylla och mestadels gles barrskog och i sydost djupare jord som till stor del är bevuxen med tät lövskog och ängesmark. Kyrkan och bygden norr och söder därom ligger på en svag grusås.

Norr om kyrkan ligger ett hävdat änge. Väster om Gannarve utbreder sig lägre liggande beteshagar med lövskogslundar och insprängda åkrar. Öster om vägen utbreder sig mestadels tallhedskogar med många myrar och vätar. I söder finns mindre åkrar med någon lövmark.

Historisk landskapskaraktärisering
Den förhistoriska situationen i socknen speglas av en handfull järnåldersgårdar med tillhörande hägnader och spridda gravar och gravfält, framför allt vid Norrbys och Gannarve. Den senare gården kan följas från den äldre järnåldern via vikingatid och tidig medeltid till dess nuvarande läge öster om landsvägen.

En vetenskapligt och pedagogiskt viktig vägmiljö leder från västra delen av Hall socken ner till gårdarna Stora och Lilla Häftings i Hangvar socken. Som på ett pärlband längs den gamla vägen finns här ett stort antal ensamliggande gravar eller mindre grupper av gravar, visande på vägens höga ålder och dess betydelse för människorna. Här finns även senare tiders attribut som en kalkugn.

Hall socken bestod under 1600-talet av 7 gårdar, varav 6 återfinns inom riksintresset. Längst i söder ligger gården Gannarve, tämligen avskilt från övriga gårdar.

I öster finns Norrby och centralt i socken ligger en gårdsgrupp om fyra gårdar; Nors, Medebys, Västerbys och Hägvards. Situationen under medeltid torde ha varit relativt lika den på 1600-talet. Spåren efter medeltidens ödegårdar är

tämligen få. Uppgifter finns om en gård som kan ha hetat Jänne. En gravhäll från 1300- till 1400-tal i Halls kyrka nämner en person vid Iuans och beteckningen Jänns klint finns ännu bevarat öster om Norrbys. Väster om kyrkan kan ytterligare en ödegård från medeltid ha funnits. Här finns ett område som går under beteckningen Husåker/Husenge i skattläggningskartan från omkring 1700.

I Revisionsboken 1653 betecknas gårdarna Gannarve, Hägvards, Medebys och Norrbys som hela hemman och Västös och Västerbys som halva hemman och Nors som ett kvarts hemman, vilket gör den till den minsta gården i socknen. Den största gården är Medebys om 13 marckeleij och som har 24 tunnland åker. Den brukas av två brukare, vilka har ärvt sina delar av sina föräldrar. Gården brann ner av vådeld 1651 vilket innebar att man fick frihet från skatt under tre år. Även Norrby brukas av två brukare. I övrigt är det en brukare på övriga gårdar, förutom den lilla gården Nors, som brukas av två ägare, varav en är ägare till Västös gård och den andra troligen boende i Visby.

Intressant i sammanhanget är att alla gårdarna är skattegårdar. Här finns inga kronogårdar, vilket kan sättas i relation till situationen på Sudret, där ca 30 % var kronogårdar när Revisionsboken upprättades 1653. Tyngdpunkten i tingets ekonomi ligger, enligt Revisionsboken, i försäljning av produkter från skogen och för de gårdar som ligger nära kusten av fiske.

Hall socken uppvisar en ovanligt enhetlig bebyggelse. Gårdarnas bostadshus och ladugårdar är byggda inom en relativt begränsad tid och få nytillskott har tillkommit under de senaste 100 åren. Socknen är skogrik och man byggde länge i bul- och knutteknik. På Bungemuseet finns ett knuttimrat gavelfarstuhus med flackt takfall av mycket hög ålder, som kommer från Hall. Knuttimrade hus trängdes successivt ut av bulhusen när sågarna kom igång på allvar under 1700-talet. På Hall kan man ännu finna någon rest av knuttimrade byggnader, t.ex. en mindre ladugård vid Hallshuk. Bultekniken var produktiv nästan hela 1800-talet igenom. Flera bulbyggnader finns kvar i socknen. Det förefaller som om stenhusbyggandet i socknen slog igenom först en bit in på 1800-talet. Under en kort period före och kring mitten av 1800-talet uppfördes de flesta av Halls manbyggnader, någon är äldre. Det är parstugor med likartad utformning, ca 7 m breda och 15 m långa, något högre långväggar än genomsnittet och symmetriskt placerade fönster. Nästan alla hus har pulpetfrontespiser.

Ladugårdarna byggdes senare i sten, efter det att spåntaken konkurrerat ut agtaken från 1870-talet och framåt. Man byggde stenladugårdar under en intensiv period i slutet av 1800-talet, men samtidigt även en del bulladugårdar med snarlik form och storlek som motsvarigheterna i sten. Alla funktioner samlades i en enda länga med ett vinkelställt tröskhus, vars tak vilade på fyra stycken trekantpelare. Man följde den nordgotländska traditionen med symmetri

gällande dörr- och fönsterplacering, ofta välvda fönster och foderloften upptar ungefär 1/3 av vägghöjden.

Manbyggnaden vid norra parten av Gannarve är en god representant för stenhusbebyggelsen i Hall, med rötter i 1700-tal och utformning från 1800-talets andra hälft. Foto: Länsstyrelsen 2017.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
På en svag åssträckning går vägen förbi Gannarve till kyrkan. I väster ligger odlingsbygden med åkrar och hagar, här finns också många lövskogslundar. Öster om vägen utbreder sig tallhedsskogar med många myrar och vätar. I södra delen finns ett mindre område med åkrar.

Norr och väster om kyrkan finns tämligen stora änges- och lövskogmarker som successivt övergår i mager barrskog mot nordväst fram till vägen på åsen från Hägvards till Häftings. Området mellan denna väg och Halls kyrka är flackt.

Från Hägvards har man en betagande utsikt över den svagt böljande odlingsbygden mot havet. Gårdarna Hägvards, Västerbys och Nors ligger på en grusås som sluttar mot Norsklint i norr. Från denna och ner till stranden sträcker sig ett område av hedmarkstallskog. Stranden har ett välutvecklat strandvallssystem med mindre klapperstensfält.

Parterna är typiska för Halls stenbyggartradition med symmetriska parstugor med tegeltak och pulpetfrontespiser, en eller två brygghusflyglar och tidigare spåntäckta ladugårdar med tröskhus.

Gården Gannarve söder om kyrkan är en del av en förtätad bebyggelsemiljö bestående av fyra bevarade gårdsparter, var och en med ett likartat bebyggelsemönster. Gannarve är en typisk nordgotländsk gård och byggnaderna är utmärkta representanter för nordgotländsk byggnadsstil. Manbyggnaderna dessutom representativa för socknens speciella stil, varav den norra mycket oförändrade är särskilt vacker. Två av parterna, Gannarve 2:3 och Gannarve 2:16, är skyddade som byggnadsminne med sammanlagt nio byggnader.

Söder om kyrkan ligger sockenstugan, en enkelstuga från 1700-talet med tegeltak. På östra sidan av vägen står före detta skolan, en välbevarad byggnad från 1800-talets andra hälft och tillbyggd 1934. Skolhuset är nu bygdegård och samlingslokal. Väster om kyrkan ligger ett båtsmanstorp från 1700-talet och norr om en liten parstuga och ladugård från 1800-talet i bulteknik.

Gamla skolhuset mittför kyrkan, nu bygdegård. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Gården Hägvards består av 3 parter, numera sammanslagna. Alla har sockentypiska parstugor, varav den nordligaste kan vara äldre än de övriga två, som båda har köksbakbyggen. Den sydligaste parten har en bulladugård med lada och tröskhus och ett bulmagasin. Västerbys har en något förändrad parstuga med köksbakbygge. Nors har två parter med något bredare parstugor än socknen i övrigt. Södra parten har en flygel i bulteknik, liksom en bulladugård med tröskhus. Norra parten har en ladugård med portlider. På stranden vid Grönbjärs står ett inpanelat bulhus från ca 1800, strax jämte en liknande byggnad med uthusruiner. Bägge dessa boställen är nu öde, ingående i en större betesmark.

Medebys hyser 2 parstugor varav den södra, något större med pulpetfrontespiser uppvisar socknens tidstypiska stildrag. Även på Norrbys finns en parstuga med pulpetfrontespiser, men huset är troligen äldre än de övriga. Söder om Norrbys ligger en mindre gård med en inpanelad bulparstuga med köksbakbygge, samt ett brygghus i sten i enkelstugeform.

Vid Hallshuk har fiskarbebyggelsen, ofta kompletterad med mindre jordbruk, varierad och något förändrad bebyggelse från 1700- till 1900-talen. Fiskeläget har haft stor betydelse för det gotländska kustfisket även utöver socknens egna behov. Vid perioder med rik tillgång till bl a strömming har fiskare även från Visby och andra socknar fiskat med Hall som utgångspunkt. Detta har bidragit till behovet av ett kapell i anslutning till Hallshuks fiskeläge. Kapellet tillkom på 1600-talet.

Hallshuks kapell. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Hallshuks fiskeläge. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Vid Norsstadar står en ålderdomlig strandbod i bulteknik och båthus, en sällsynthet på Gotland. Inom området finns ett flertal kalkugnar och sojden (tjärdalar).

Historiska skikt
Bygdens fornlämningsbestånd pekar på ett kontinuerligt boende i området alltsedan stenålder.

Tvåhundra meter norr om den nuvarande gården vid Norrbys finns en senneolitisk jägar- och samlarboplats i anslutning till Litorinagränsen, där ett stort fynd av grönstensyxor gjorts. Brons- och järnålderslämningar finns vid Gannarve, ca 500 m väster om dagens gård. Här finns rösen, en skeppssättning, stensättningar, boplatslämningar, hägnadsrester och vägar. I områdets periferi i

sydväst och i öster finns mindre gravfält samt några husgrunder från järnåldern. Öster om Gannarve ligger en fornborg, den s k Hednakyrkogården.

1983 blev Gannarve den första vikingatida silverdepå som vetenskapligt undersökts. Gårdens bebyggelsehistoria kan följas från 200-talet e Kr till 1100-talet, då gården flyttades till sitt nuvarande läge. Fynd tyder på även äldre bosättning. Järnåldersgården Gannarve var en traditionell bondgård med kreatursskötsel. Fynd, som bl a fyra silverdepåer, vittnar om långväga kontakter och hög standard.

Två ödegårdar från medeltid-nyare tid är kända inom området, vid kyrkan i områdets mellersta del och vid Jännklinten längre norrut. Tidiga medeltida bebyggelselämningar finns också vid gamla Gannarve. Kyrkan, kyrkogårdsmur och stigluckor härstammar från 1200-talets mitt.

Halls kyrka. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse bör utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete i hag- och skogsmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Hall [I 14]
Socken: Hall
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

Riksintresse för kulturmiljövården
Harudden
Halls fiskeläge
43
Nors
Medebys
Hägvards
Västerbys
Norrbys
Hall
Gannarve
Verkmyr
Myrhagemyr
Bäsingsmyr
N
Västerhuse
0
0,5
1
2 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Bro Stainkalm [I 15] Bro sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Fornlämningsmiljö som speglar en komplett landskapsmiljö från bronsålder fram till äldre järnålder. Fornlämningsmiljö.

Uttryck
Röset Bro Stainkalm med intilliggande stensättningar på södra sidan om landsvägen. På norra sidan vägen de resta stenarna Bro Oikar tillsammans med markanta stensättningar och ett par gravfält. Ett fossilt åkersystem i norra delen från bronsålder i form av stenfyllda åkervallar inom ett ca 2 ha stort område och intill detta en skeppssättning, flera rösen och många stensättningar. Den rumsliga lokaliseringen av gravar till häll- och utmarker.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området består av betad hällmark, beväxt med gles barrskog och enbuskar. Miljön omfattar ett område på bägge sidorna av landsvägen. Landskapet är till större delen betat på norra sidan av vägen och skött med landskapsvård på södra sidan av vägen omkring Bro Stainkalm

Landskapet är överblickbart och lättillgängligt. Vid Bro Stainkalm finns en parkeringsplats och en informationsskylt. En stätta leder in till området på norra sidan av vägen.

En historisk sägen är knuten till stenarna Bro Oikar, som handlar om bygget av kyrkan.

Historisk landskapskaraktärisering
Landskapet har, så långt man kan följa det i kartmaterialet utgjort hällmark med gles skog i den södra delen och mer skogsbetonat i norr, där jordlagren är tjockare. Det är också här som det finns omfattande spår av bronsålderns odlingsmarker. Som en krans kring dessa bättre jordar finns ett flertal fornlämningar som speglar nyttjande av området under bronsåldern.

Äldst i miljön torde Bro stainkalm och andra rösen vara. Bro stainkalm är 38 meter i diameter och 3,5 meter högt, väl synligt i landskapet. På norra sidan finns ett par rösen som är omkring 24 meter i diameter. Spåren av tidens bosättning är svaga, men en skärvstenshög i norr, nära området för åkermarken, pekar på att boplatsen till den komplexa miljön torde stå att finna här. Utöver lämningarna

från bronsåldern finns centralt i det norra området en kalkugn, som vittnar om att området även har nyttjats under historisk tid.

Röset Bro stainkalm. Foto: Länsstyrelsen 2021.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet idag är obebyggt, beväxt med skog i norra delen och av hällmarksbetonad vegetation i söder. Landsvägen skär tvärs igenom miljön. Området är livligt besökt av såväl fastboende som turister och har bra information och möjlighet till parkering. Miljön är vårdad, lättillgänglig och illustrativ.

Historiska skikt
En komplett landskapsmiljö från bronsålder-äldsta järnålder med gravar, åkersystem och spår av boplats.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.
- I området kring Bro stainkalm och Bro Oikar bör igenväxning motverkas.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Bro Stainkalm [I 15] (Bro sn)
Socken: Bro
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

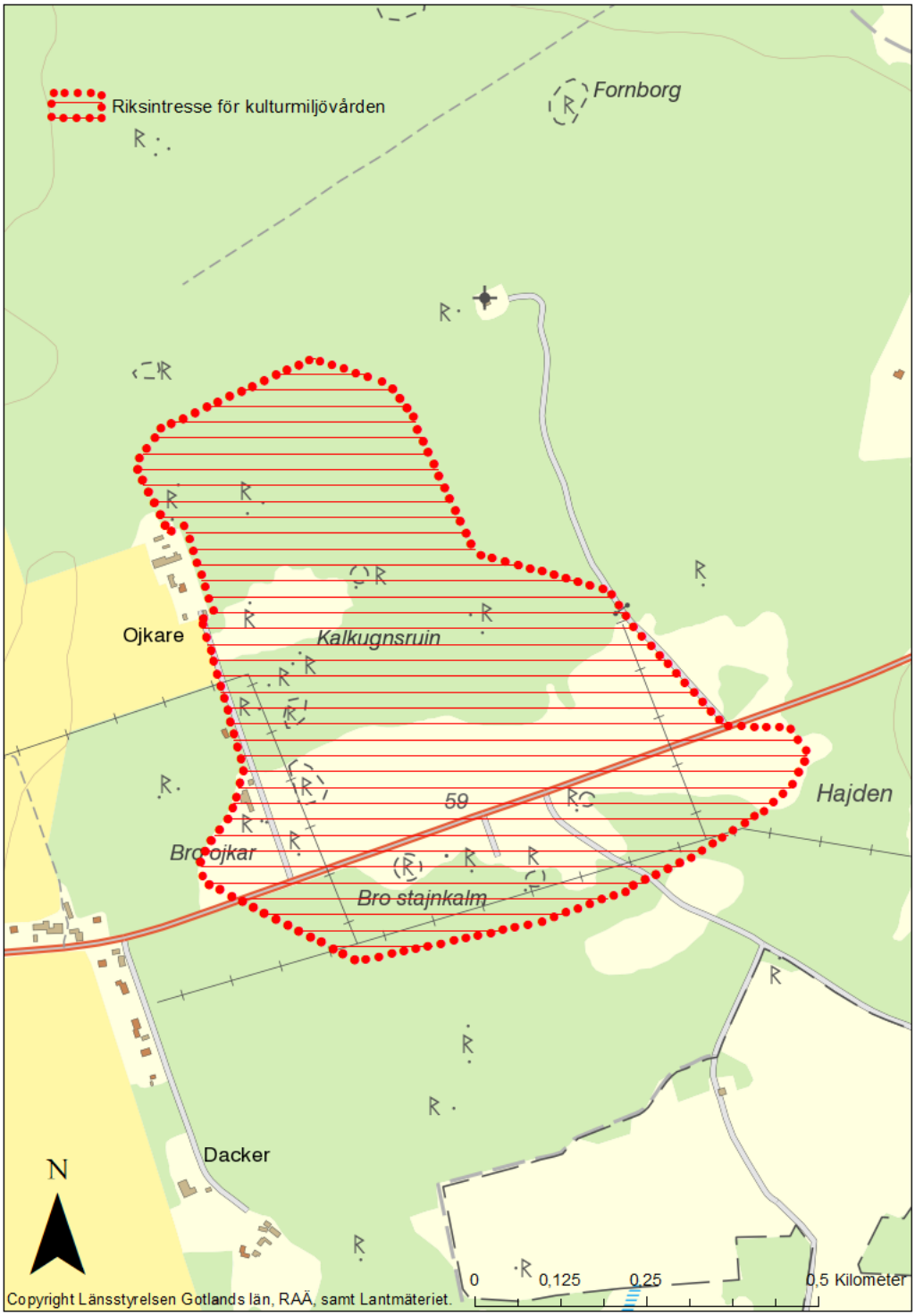

Sigsarve-Suderbys [I 16] Hangvar sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Ensamgård i två parter med gårdsbebyggelse och odlingslandskap, samt fornlämningar i form av förhistoriska bosättningar som tillsammans speglar hur markanvändning och bebyggelse utvecklats på norra Gotland från järnålder till 1800-tal. Ensamgård, odlingslandskap, fornlämningsmiljö.

Uttryck
Husgrunder, hägnader, gravar från den äldre järnåldern. Manbyggnader och uthus för olika behov i sten och bulhusteknik från 1700- och 1800-talet. Småskaligt betes- och åkerlandskap. Bebyggelsens och vägarnas karaktäristiska läge och placering mellan inägorna i öster och utmarken i väster. Betes- och åkermarkens anpassning till de naturgeografiska förutsättningarna med få strukturella förändringar under 1900-talet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Landskapet karaktäriseras av en tydlig gräns mellan hällmarker i västra delen, beväxt med gles skog på tunna jordar, och ett mer låglänt åker- och ängslandskap i öster. I övergångszonen till den bördigare jorden i östra delen löper en väg, längs vilken bebyggelsen är lokaliserad. Längst i sydöst övergår odlingslandskapet i en numera utdikad myr.

Historisk landskapskaraktärisering
Hangvar socken, utom Elinghem före detta socken, utgörs av 20 gårdar, fördelade på flera skilda grupperingar. Inom riksintresset Sigsarve-Suderbys finns gårdarna Sigsarve, Suderbys och Tibble, belägna i ett väl sammanhållet område i den sydvästra delen av socknen, tämligen avskiljt från resten av bebyggelsen i Hangvar. De är alla, liksom övriga gårdar i socknen, skattegårdar, och bebos av vardera en brukare i samband med upprättandet av jordeboken 1653. De är alla tämligen ordinära, på gränsen till små, gårdar, där Sigsarve räknas som ett 3/4 hemman om 7 marckeleij och Tibble och Suderbys som ett ½ hemman, där Tibble betecknas som 6 marckeleij och Suderbys som 5 marckeleij. De är samtliga med andra ord tämligen ordinära gårdar vilka brukar mellan 10 och 14 tunnland åker.

Bebyggelsen till gårdarna ligger i direkt anslutning till en väg som löper i gränszonen mellan skogs- och hällmarker i väster och ängs- och åkermarker i

öster. I åkermarken, liksom i ängsmarken, finns spår i kartorna eller av konkreta lämningar i landskapet av flera järnåldersgårdar (kämpgravar), vilket visar på den historiska kontinuiteten i landskapet, där i stort sett samma marker nyttjats under 2000 år, men där bebyggelsen flyttats ut från ett mer centralt läge i inägorna ut mot kanten av hällmarken, helt i linje med den generella tendens som finns i det gotländska landskapet. Denna flyttning av bebyggelsen sker troligen i övergången mellan vikingatid och medeltid, omkring ca år 1000.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Sigsarvebygden består av ett flackt småskaligt jordbrukslandskap av ålderdomlig karaktär med små åkrar, beteshagar och lövskogslundar omgivna av stora barrskogsmarker i norr, väster och söder. Från landsvägen är landskapet österut tämligen öppet, visuellt tillgängligt och väl sammanhållet genom skogsmarker i väster, norr och öder.

Bebyggelsen domineras av två typiska nordgutniska gårdar; Sigsarve och Suderbys.

Sigsarve består av två parter med bebyggelse i sten och bulteknik från 1700- och 1800-talen av högt kulturhistoriskt värde, där båda parterna är skyddade som byggnadsminnen. Varje part har ca tio byggnader, vilka är utmärkta representanter för nordgutnisk byggnadstradition. Båda gårdsparterna har vardera en flygel, som ger ett medeltida intryck. Flyglarna är korta och höga. Huggna stentrappor leder ner till en källarvåning respektive upp till en bostadsvåning. Källar-våningarna har vardera två rum som troligen haft eldstäder. Golven är flistäckta och taken mellan våningarna består av huggna stockar som ligger tätt samman och täcker hela ytan. Bostadsvåningen består av två rum bakom en liten farstu. Båda husen har åtminstone under senare tid haft tegeltak.

Norra parten på Sigsarve (Hangvar, Sigsarve 1:10) hyser en lång parstuga från slutet av 1700-talet, tillhörande den ovanliga parstugetyp som har extra kökskammare bakom den breda farstun. Huset moderniserades vid 1800-talets mitt med större fönster och ytterdörr, samt överkalkning av den rosa putsen. Förutom tidigare nämnd flygel finns i norr ytterligare en brygghusflygel bestående av ett enda stort flistäckt rum med stor bakugn som sticker ut genom bakväggen.

Norr om brygghusflygeln står en bodlänga under faltak från 1700- och 1800-talen. Den innehåller smedja, snickarbod, grishus och hemligt hus. Bredvid bodlängan står ett tvåvånings magasin i resvirke med liggande panel, byggd vid sekelskiftet 1900. Intill magasinet finns en sammanbyggd vagnbod och lammhus under spåntak från 1800-talets senare del. Vagnboden är byggd i bulteknik och har fyra portar. Lammhuset är i sten med låg nedervåning och ovanliggande foderloft.

Parallellt med manbyggningen ligger ladugårdslängan i sten under spåntak, troligen byggd 1878 i en karaktäristisk nordgutnisk stil. Den innehåller stall och lada med dubbla ladportar, oxhus och kohus. Bakom laddelen står ett tröskhus som en tillbyggnad. Till gården hör dessutom ett par bodar.

34 Norra parten vid Sigsarve i Hangvar är skyddad som byggnadsminne. Foto: Arendus 2016

Södra parten (Hangvar, Sigsarve 1:7) har en tvåvånings manbyggning med nedervåning från tidigt 1600-tal och övervåning från 1700-tal. Det stora huset har gul spritputs och tegeltak. Förutom den tidigare nämnda flygeln står i söder en stor brygghusflygel från 1800-talet innehållande flera rum. Brygghusdelen har såväl invändig bakugn som invändig brunn. Som ett bakbygge står en smedja i bulteknik.

Framför manbyggningen ligger en stor U-formad ladugård i både sten- och bulkonstruktion under spåntak. Intill ladugårdens vagnhusdel står ett tvåvånings bulmagasin med spåntak. Till parten hör ytterligare bodar.
Suderbys har bl a en stor rosaputsad manbyggnad med sadeltaksfrontespis från tidigt 1800-tal. Huset har flerdelad plan och välbevarad interiör. Invid manbyggningen står en stor brygghusflygel med drängkammare. Intill finns en 1700-tals smedja med faltak. Flera uthus tillhör, bl a ett stort magasin i två våningar byggd i en sällsynt skiftesverkkonstruktion med timmer i stället för väggplank. Intill gården ligger ruinen av ett brännvinsbränneri från tidigt 1700-tal med invändig brunn. På kullen bredvid står en kvarnruin i form av ett högt koniskt torn. Väster om Sigsarve finns ett torp från 1800-talet uppfört i pinnmursteknik.

Södra partens ladugård och vagnslider ingår i byggnadsminnet. Foto: Arendus, 2016

Sigsarvebygden är rik på kulturhistoriskt intressant bebyggelse, belägen i ett ålderdomligt odlingslandskap som väl speglar hur de naturgivna förutsättningarna lade grunden för gårdarnas lokalisering och markernas brukande.

Historiska skikt
Det förhistoriska landskapet karaktäriseras av en fornlämningsmiljö i form av framför allt husgrunder och hägnader som visar på det kontinuerligt nyttjade landskapet. I utkanten av markerna ligger gravfält, ensamliggande gravar och rösen vilka markerar territoriets avgränsning och speglar den långvariga brukningen av området.

Historisk ensamgårdsbebyggelse med odlingslandskap med små åkrar, beteshagar, ängsmark omgivet av stora tallskogar i norr, väster och söder och med en tydlig zonering med inägor i öster och utmark i väster och däremellan den historiska bebyggelsen längs den ålderdomliga väg som löper från söder mot norr.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall lokaliseras intill väg och som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i sedan tidigare obebyggda områden.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett utökat skogsbete främjar riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Sigsarve - Suderbys [I 16]
Socken: Hangvar
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

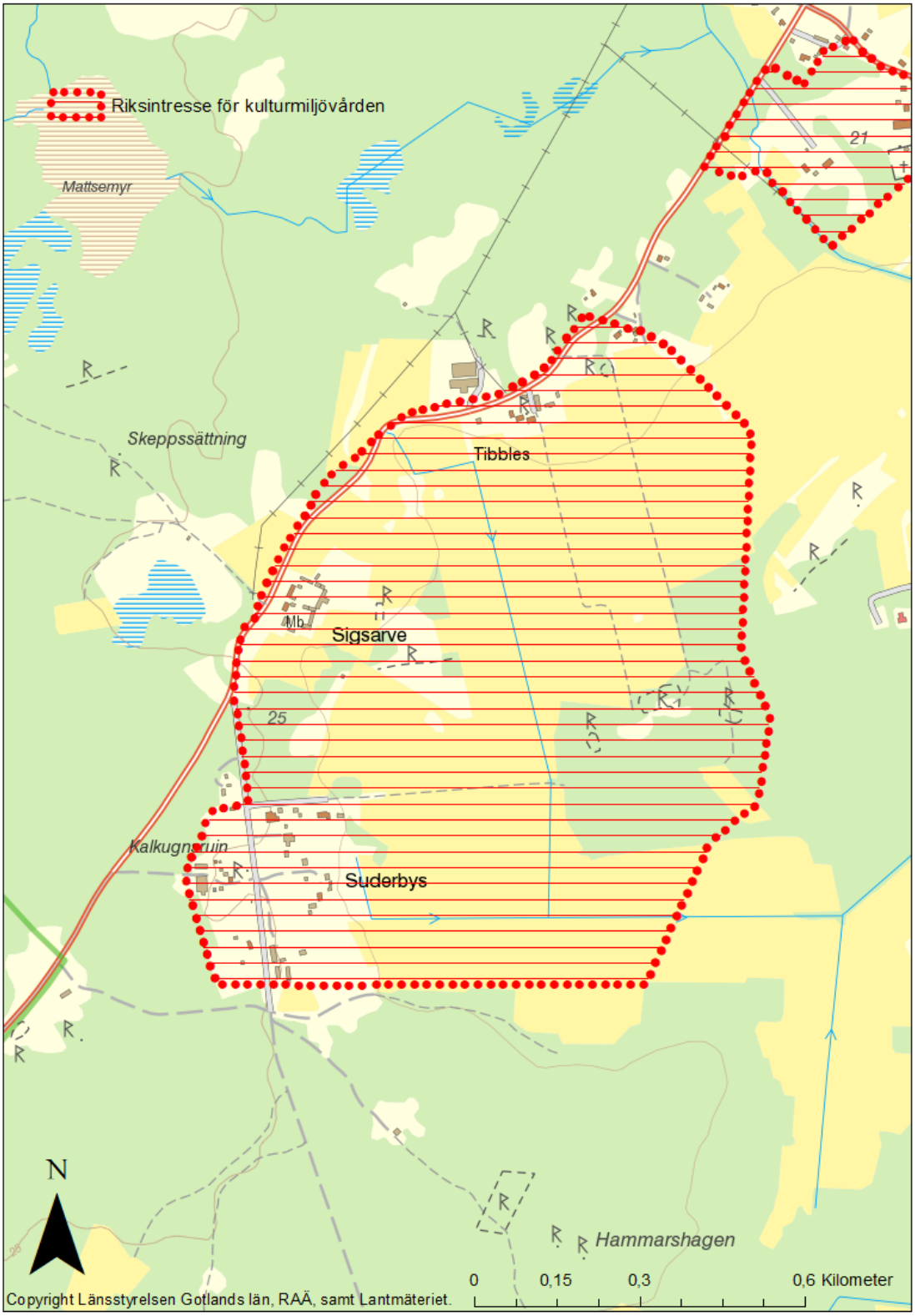
Riksintresse för kulturmiljövården
Mattsemyr
Skeppssättning
Tibbles
Mb
Sigsarve
25
Kalkugnsruin
Suderbys
Hammarshagen
21
N
0
0,15
0,3
0,6 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Hejnum [I 17] Hejnum och Bäl sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Dalgångsbygd med fornlämningsmiljöer och odlingslandskap. Bebyggelsens placering på gränsen mellan inägor och utmark illustrerar väl landskapets rumsliga struktur och området återspeglar tydligt odlingslandskapets utveckling på norra Gotland från järnålder till 1800-talet. Utifrån gotländska förhållanden ovanligt liten påverkan på bebyggelsemönstret sedan 1600-talet. Dalgångsbygd, fornlämningsmiljö, odlingslandskap.

Uttryck
Ett 30-tal husgrunder, 17 gravfält och ett 50-tal ensamliggande gravanläggningar, stensträngssystem och slipränner samt flera kända vikingatida boplatser. Bildstenar, bl.a. en på ursprunglig plats. Gården Riddare med en medeltida gårdsport. Medeltida kyrkor i Hejnum och Bäl. Bebyggelse från 1700- och 1800-talet med mangårdsbyggnader och flyglar som är avfärgade och putsade, branta takfall, tegeltak, inget gavelutsprång. Gårdarnas placering längs dalgångens sidor i Hejnum, med åker- och ängsmarker ner mot dalgångens mitt, bebyggelsen på gränsen mellan inägorna (åker och äng) och utmarken.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Hejnums centrala del består av en dalgång i nord-sydlig riktning, till vilken odlingsbygden är koncentrerad. Den begränsas i öster och väster av omfattande skogs- och hällmarksområden med mycket höga naturvärden och i norr av Tingstäde träsk. Mindre lövmarker och ängesrester finns i odlingsbygdens östra och norra delar. Bäl sockens centrala del med nordligaste Vallstena, består av ett svagt kuperat jordbrukslandskap med lövdungar och ängsmark i öster och öppna åkrar i väster.

Historisk landskapskaraktärisering
Området, sett i kartan från 1700, utgör ett mycket illustrativt exempel på landskapets arrondering under medeltid och framåt till våra dagar. Det täcker de centrala delarna av Hejnum och Bäl socknar. Genom området löper en dalgång som under äldre tid var delvis vattenfylld, men i huvudsak bestående av ängsmarker och våtmarker, som framgår av kartan från år 1700. På båda sidor om dalgången återfinns gårdarna. De bildar ett antal väl avgränsade bygder. I Bäl socken ligger gårdarna väl samlade runt kyrkan och bildar ett slutet och sammanhållet kulturlandskap. Bebyggelsen i Hejnum är uppdelad på två större bygder belägna på var sida av dalgången. På den västra sidan bildar gårdarna

Rote, Mallgårds och Suderbys ett väl sammanhållet grannlag, troligen med ett gemensamt ursprung i förhistorisk tid. Norr om ligger gårdarna Riddare och Nygårds, vilka även de troligen går tillbaka på en gemensam gård under förhistorisk tid. På östra sidan av dalgången, i direkt anslutning till kyrkan, finns gårdarna Lilla och Stora Kyrkebys och gården Hemsarve, som vid upprättandet av skattläggningskartan ligger öde och brukas under prästgården.

Utöver dessa gårdsgrupper finns några ensamgårdar, belägna tämligen långt från socknens centrum. I norr finns gården Rings, med en välbevarad och undersökt järnåldersgård strax intill. Något längre söderöver ligger Bjärs gård med ett omfattande förhistoriskt gravfält intill. Längst i söder, väl avgränsat från gårdarna i övrigt i Hejnum, ligger Graute gård.

Revisionsboken 1653 visar att alla gårdarna i Hejnum är vid den här tiden skattegårdar, och betecknas som ett fullt hemman (Rings, Graute, Lilla och Stora Kyrkebys, Suderbys, Mallgårds), utom fyra gårdar som är upptagna som ½ hemman (Bjärs, Hemsarve, Roter och Nygårds). Två gårdar, Riddare och Norrbys, är kronohemman. Båda är upptagna av öde, dvs att de en lägre tid legat öde innan de av staten överläts på någon brukare. Gården Riddare brukades av en Olof Persson, ”hwilcken för 6 åhr sädan uptog gården”. Om gården Norrbys förtäljer Jordeboken att denna ”Hafuer warit ödhe i 6 åhrs tijdh och ähre husen sampt giärdesgårdarne alldeles fördärfwadhe och nederrötte, nu omsijder 1654 uptagen af Hans Pedersson, hwilcken skall begynna skatta 1675”. Den klart största gården i Hejnum är Riddare, med sina 18 marckeleij. och med åker till 16 tunnland är den att betrakta som över genomsnittet. Det kan då synas märkligt att gården har legat öde, men 1600-talet, och tiden innan dess var en ur många aspekter svår tid på Gotland, som innebar att många gårdar till och från låg öde, inte enbart de små gårdarna utan även större gårdar.

Hejnum kyrka ligger centralt i socknen, syns på långt håll och bildar tillsammans med Lilla och Stora Kyrkebys en intressant och sammanhållen miljö. Kyrkan är uppförd på 1200-talet. Den består av långhus, rakslutet kor, västtorn samt en sakristia på korets nordsida. I kor och långhus finns ornamentala kalkmålningar från omkring 1250, samt rester av 1400-talsmålningar av ”Passionsmästaren”.

Hejnum socken är märklig såtillvida att den inte kom att skiftas förrän på 1950-talet, som ett av de sista större laga skiftena på Gotland. Trots en viss utflyttning av parter i samband med skiftet är gårdarna ännu idag väl samlade kring sina ursprungliga platser och ger en mycket belysande bild av ett kontinuerligt nyttjat landskap.

Vänder vi oss mot Bäl socken, utgör riksintresset den centrala delen av socknen, med gårdarna Uppuse, Ösarve, Gute, Sudergårde, Stenstugu och Lillbäls.

Gårdarna är väl samlade kring kyrkan, belägna i direkt anslutning till sina åker- och ängsmarker. Även här kan man notera att gårdarna är samlade i mindre grupper. I norr, intill ett stort förhistoriskt gravfält, grupperar sig gårdarna Uppuse, Ösarve och Gute. Norr om Uppuse, i ett välhävdat änge, kallat Aränget, och i intilliggande åkermark, finns flera järnåldersgårdar som av allt att döma utgör ursprunget för de historiska gårdarna.

I söder bildar Sudergårde och Stenstugu ett gemensamt gårdsområde med åker och äng. Även här finns det en järnåldersgård. I sydvästra delen av socknen ligger gården Lillbäls, med sin husgrund från den äldre järnåldern. Namnet antyder att det möjligen har funnits ett Storbäl, men några spår efter en sådan gård finns inte i dagsläget.

Mann kan notera de mycket omfattande ängsmarker som hörde till gårdarna - ängsmark som till idag till stora delar har lagts om till åker.

Revisionsboken 1653 visar att vid den här tiden var alla gårdarna i socknen skattegårdar, dvs ägdes av bönderna själva. De är alla skattade som 1 hemman, förutom Uppuse som räknas som ½ hemman och Auråkre (beläget vid Gahne gård) som står upptaget som ⅓ hemman. Det framgår av jordeboken att det tidigare har funnits flera gårdar i socknen. Så nämner man om gårdarna Gahne och Nystugu vilka ”hafwa för detta warit åthskillige hemman”. Som exempel kan nämnas att vid Gahne har funnits ett Lilla Gahne och som ovan konstaterades är det troligt att det även funnits ett Storbäl. Medeltidens ödeläggelse har säkerligen drabbat även Bäl, i likhet med övriga delar av Gotland, och det bör ha funnits fler gårdar än de som redovisas i Jordeboken 1653. Ersson nämner i sin sammanställning av ödegårdar om två ödegårdar i Bäl, Lilla Gahne och Nystugu, båda belägna i marker tillhörande Gahne gård.

Kyrkan i Bäl är uppförd på 1200-talet. Det nuvarande koret uppfördes under 1200-talets förra hälft invid en äldre stenkyrka, varav murpartier ingår i triumfbågsmuren. Under 1200-talets senare hälft uppfördes nuvarande långhus och torn. Kyrkogården har stigluckor i söder och öster. I nordost finns ett sockenmagasin.

Bäl socken är ett ovanligt bra exempel på oföränderligheten under laga skifte i det gotländska landskapet. Gårdarna, där de ligger på 1600-talet, finns än idag alla på samma ställe. Förekomsten av järnåldersgårdar intill de flesta av gårdarna visar på den långa kontinuiteten i landskapsutnyttjande.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Området innefattar odlingsbygden i Hejnum samt de centrala delarna av Bäl, från Tingstäde träsk i norr ner till odlingsbygden i Bäl. Odlingslandskapet är öppet och avgränsas i öster och väster av skogsklädda höjdsträckningar. De centrala

odlingsbygderna är bördig jordbruksmark, där Hejnums lägst liggande delar tidigare varit myr. I östra Bäl finns ängsmarker, i västra delen av socknen flackt, öppet odlingslandskap mot Fole.

Vid Norrbys och Mallgårds finns spår av boplatser från stenålder och tidig bronsålder. öster om Riddare finns ett boplatsområde från stenålder och norr om ligger bronsåldersrösen. Vid Kajsarve finns en labyrint. Järnåldern är synnerligen rikt företrädd. Främst längs med Hejnums östra väg, på kanten till Kallgateburg, finns flera separata delområden med välbevarade lämningar av ett mycket omfattande kulturlandskap med husgrunder, hägnadssystem, gravar och åkerytor. Här kan man tydligt se de förhistoriska gårdarnas läge i förhållande till dagens gårdar och följa kontinuiteten i utnyttjandet av marken. Den mest kända järnåldersgården är vid Rings, vilken grävdes ut i slutet av 1800-talet. En mängd fynd gjordes, mest av vardagliga redskap. Här finns ett flertal husgrunder, fägator, hägnader m m. Området är i dag betat och överblickbart. Vid Bjärs finns ett stort gravfält med tätt liggande gravar, som delvis undersökts och givit rika fynd. Det har använts under tiden Kr f - 1050 e Kr.

Aränget i nordligaste delen av Bäl hyser rika lämningar efter järnåldersgårdar med husgrunder, fägator och stora hägnadssystem. Även mellan Ösarve och Uppuse i väster ligger rester av järnåldersbebyggelse. Öster om Gute och Sudergårde finns ett boplatsområde likaledes från järnåldern med husgrunder, vägar, fägator, hägnader och bryor (vattenhål).

Bildstenar från 700-800-talen, på ursprunglig plats, finns vid Riddare och Nygårds. Sydost om Mallgårds och nordväst om Kyrkebys ligger troliga rester efter medeltida bebyggelse. Gården Hemsarve nordost om Kyrkebys övergavs vid medeltidens slut och lämningar finns kvar efter hus, hägnader och odlingar.

Sammantaget hyser området ett mycket omfattande och väl framträdande förhistoriskt landskap, som väl belyser den tidsmässiga djupdimension som speglas i riksintresseområdet.

Hejnum har bevarat ett omfattande byggnadsbestånd från 1700-, 1800- och 1900-talen av stort kulturhistoriskt värde. Mest kända är Kyrkebysgårdarna, fördelade på tre gårdar; Stora och Lilla Kyrkebys samt Graute. Huvudbyggnaden på Stora Kyrkebys är en smal och hög byggnad i två våningar av sten med rosa spritputsad fasad. Huset är byggt i två omgångar, där man daterat övervåningen till 1770. Två flyglar flankerar huvudbyggnaden. Även dessa är daterade till 1770. Den östra flygeln innehåller två drängkammare med farstu och vind. Den västra flygeln innehåller smedja och brygghus med både bakugn och kölna. Byggnaden är skyddad som byggnadsminne.

Stora Kyrkebys från andra hälften av 1700-talet. Byggnaden är skyddad som byggnadsminne. Foto: Arendus, 2016.

På Lilla Kyrkebys finns två parter som vardera har en enkelstuga i två våningar med dubbla flyglar. Den ena gården, Lilla Kyrkebys 2:3, är skyddad som byggnadsminne. Mangårdsbyggnadens bottenvåning byggdes under 1700-talet för att sedan byggas på med övervåning under 1800-talet. De hör till öns äldre tvåvånings enkelstugor.

En gårdspart vid Lilla Kyrkebys. Byggnaden är skyddad som byggnadsminne. Foto: Arendus, 2016.

Graute har en ovanligt stor manbyggnad i två våningar byggd i en etapp år 1860. Här kan även nämnas den höga parstugan på Suderbys som är en tvåvåningsbyggnad från 1700-talet, vars vita gavel är synlig över en stor del av bygden. Söder om gården står en välhållen väderkvarn av stenhättetyp.

Riddaregrannlaget består av tre gårdar; Nygårds, Norrbys och Riddare, med byggnader från skilda perioder. Nygårds har en parstuga med brutet tak från 1800-talets början med dubbla flyglar. Norrbys hyser en påbyggd 1700-

talsparstuga med brygghusflygel och Riddare en bred parstuga från 1780-talet, där dock den medeltida gårdsporten i första hand tilldrar sig intresset.

Bjärs består av två parter med envåningsparstugor från 1800-talet. Norra parten har en inpanelad brygghusflygel, uppförd i bulteknik, där före detta drängkammaren bredvid det välbevarade brygghuset hyser en fullständig skomakarverkstad från 1800- och 1900-talen. Till gården hör Gotlands primitivaste tröskhus med bevarad tröskvandring och trösk i ladan.

Bäl har en rik stenbyggartradition från främst 1800-talets första hälft, med enstaka äldre och en del yngre inslag. Några rester från den äldre bulhustiden finns också kvar. Ett karaktäristiskt inslag är manbyggnader med branta brutna tak.

Bebyggelsen vid Bäl kyrka domineras av Gute stora mangårdsbyggnad. Nedervåningen stammar från 1700-talet och den höga övervåningen från 1821. Det branta tegeltaket med sin karaktäristiska brytning har varit stilbildande i socknen. Till gården hör bland annat ett magasin av sten i två våningar med arbetarbostäder i nedervåningen samt en stor ladugård från 1900-talets början. Södra parten har en manbyggnad från 1800-talets senare del med stenfot och flerdelad plan. Till huset hör ett köksframbygge samt en flygel som kan gå tillbaka till 1700-talet. Ladugården är samtida med manbyggnaden.

Gute gård är en av socknens största gårdar under 1600-talet. Byggnaden är från 1700-talet och påbyggd 1821. Foto: Arendus, 2016

Intill kyrkan står den lilla sockenstugan från 1700-talet. Det är en så kallas ofullständig parstuga och innehåller sockenstuga i öster, farstu, skorstensstock och vindstrappa centralt i byggnaden samt ett mindre utrymme med fattigstugefunktion i väster. Byggnaden är skyddad som byggnadsminne.

Bäls välbevarade sockenstuga och i bakgrunden Bäls kyrka. Foto: Arendus, 2016.

Vid Lillbäls finns två parstugor. Den ena med brant tegeltak är från 1700-talet och den andra från 1800-talet. Båda har flyglar från det senare århundradets slut. Till norra parten hör en äldre mangårdsbyggnad, som är ett 1700-tals inpanelat bulhus.

Även Sudergårde består av två parter. Den norra har en stor manbyggnad på stenfot med flerdelad plan från ca 1870. En stor flygel är byggd i etapper på 1800-talet. Bland ekonomibyggnaderna märks ett tvåvånings magasin i sten från 1700-talet. Södra parten av Sudergårde hyser socknens mest välbevarade gårdsmiljö som även är skyddad som byggnadsminne. Mangårdsbyggnaden är en parstuga på stenfot från 1839 med karaktäristiskt brutet tak och pulpetfrontespis. Huset har tidstypisk apelsinfärgad spritputs med vita slätputsade omfattningar och gröna snickerier. En vacker snickarglädjeveranda har adderats under 1900-talets början. Den tätt intill stående brygghusflygeln är

från 1700-talets slut, liksom en mindre före detta smedja intill. Ladugården är en god representant för byggnadstypen från 1900-talets början.

Stenstugu alldeles bredvid har en parstuga från 1795, senare försedd med brutet tak. Brygghusflygeln är jämnårig, medan ett inpanelat bulhus är äldre. Ladugården i sten stammar från 1880-talet.

Historiska skikt
Förhistorisk landskapsmiljö: Centralt inom Bäl socken, i anslutning till gårdarna finns ett i många stycken välbevarat förhistoriskt landskap, framför allt i form av husgrunder och hägnader från den äldre järnåldern. Till detta knyts även ett par gravfält, framför allt ett stort gravfält intill Ösarve och Uppuse. Även i Hejnum är det förhistoriska landskapet väl framträdande, inte minst vid Bjärs och Rings i norra delen av socknen. I de lägre liggande delarna återfinns flera järnåldersgårdar, där gravfälten och enstaka gravar kantar dalgångens sidor och ut över hällmarkerna längs vägarna, framför allt öster ut.

Historisk landskapsmiljö: Gårdarnas placering längs dalgångens sidor i Hejnum, med åker- och ängsmarker ner mot dalgångens mitt, illustrerar på ett utmärkt sätt landskapets rumsliga struktur under äldre tid, med bebyggelsen på gränsen mellan inägorna (åker och äng) och utmarken. Skiftena som genomförts har i förhållandevis ringa grad förändrat bebyggelsemönstret från 1600-talet, vilket ger landskapet en djupdimension i tid som saknas inom andra delar av Gotland.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Hejnum [I 17]
Socken: Hejnum och Bäl
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

Bro [I 18] Bro sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Centralbygd med fornlämningar, vägnät, odlingslandskap, kyrka och bebyggelse som återspeglar utvecklingen av en centralbygd på mellersta Gotland under järnåldern fram till 1800-talet. Centralbygd.

Uttryck
Gravfält med ca 300 gravar, bildstenar från den äldre järnåldern på ursprunglig plats, offerkälla med svärdslipningsstenar och medeltida stenbrott. Medeltida kyrka med många inmurade bildstenar i murverket. Två stigluckor i kyrkogårdsmuren. Medeltida gårdsport tillhörande den tidigare prästgården. Bebyggelsemiljöer, huvudsakligen från 1700- och 1800-talen men även inslag av medeltida hus och delar av medeltida hus. Medeltida vägnät. Kyrkans centrala placering precis intill den nord-sydgående landsvägen. Två stora gravfälten och offerkälla i nära anslutning till kyrkan. De två bildstenarna Bro Stajnkällingar med sina ursprungliga placeringar intill landsvägen. Gårdarnas ursprungliga placering i gränsen mellan inägor och utmark.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Bro socken karaktäriseras av stora utmarksområden med skog på tunna jordar, framför allt i socknens västra del. Centralt genom socknen går en mindre svag dalgång i nordostlig-sydvästlig riktning, som i norr utgörs av tidigare myrmarker, idag uppodlade, och i söder äldre ängsmarker intill en å. I den västra delen av socknen, inom hällmarksområdet, finns talrika stenbrott från medeltid och framåt, som vittnar om ett tämligen intensivt nyttjande av kalkberget som råvara till byggnation, både som sten och som kalk, inte minst i Visby, från medeltid och framåt.

Historisk landskapskaraktärisering
Den naturgeografiska situationen i Bro socken, har i hög grad styrt landskapsutnyttjandet sedan förhistorisk tid till våra dagar. Skattläggningskartan från 1700 ger en belysande bild av denna relation mellan den naturgeografiska bakgrunden och gårdar och produktionsmarkers rumsliga fördelning. Genom socknens centrala del i nordostlig-sydvästlig riktning ligger huvuddelen av socknens gårdar, framför allt placerade på den västra sidan av den forna våtmarken. Ett annat stråk av bebyggelse följer på södra sidan av landsvägen mot nordost.

Jordeboken 1653 visar på en sammansättning av gårdar som kan ses som tämligen normal för Gotland, dvs en blandning av skattegårdar och kronogårdar. Här finns 10 skattegårdar; Halner, Stora och Lill Åby och, Tuer, Stenstugu, Eriks, Duss, Ytings, Suderbys och Tors, där de sex första är upptagna som 1 hemman och de fyra sista som ½ hemman. Den största av dessa gårdar är Tuer som räknas som 15 marckeleij, vilket är över medeltalet som ligger kring 12 marckeleij. De tre halva hemmanen betecknas som 5, 6 och 6 ½ marckeleij, vilket är normalstort för halva hemman.

Utöver skattegårdarna finns tre kronogårdar; Ekese, Kvie och Ducker. De har kortare eller längre tid legat öde innan jordeboken nedtecknas. Så nämns om Kvie (Qwije) gård en Michell som tillträdde gården ”effter att han hadhe een långh tijdh legat ödhe”. För Ducker nämner man att gården ”hafuer en ganska långh tijdh legat ödhe så att ingen fans som kunde minnas att dhenne gårdh hafwer haft åboo”.

Gården kan mycket väl ha legat öde sedan medeltiden, som ett resultat av digerdöden och/eller Valdemar Atterdags härjningar på Gotland 1361.

Det finns även uppgifter om att det funnits, helt i linje med övriga Gotland, flera gårdar som troligen lagts öde vid mitten av medeltiden, men som inte finns omnämnda i Jordeboken 1653, eller i ödegårdslistan från1585. Fyra möjliga gårdar har kunnat identifieras genom ödegårdsprojektet i socknen. Det handlar om Harbo, som troligen legat strax norr om kyrkan, om Skogby öster om Kvie, om Calmare längs vägen till Fole och om Tostäde söder om kyrkan. Dessa utgörs av mer eller mindre säkra uppgifter men ger ändå en vink om den omfattande ödeläggelse som uppenbarligen sker vid mitten av 1300-talet.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Riksintresset omfattar de centrala delarna av Bro socken, med gårdar och åkermarker längs den nordsydliga dalgång som går tvärs genom socknen, där kyrkan utgör en centralpunkt i detta kulturlandskap. Gårdarna ligger i hög grad kvar på ursprungliga platser. Stora delar av den forna ängen, liksom myren i norr, har lagts om till åker, vilket gör att landskapet är öppet med vida utblickar inom

vissa delar av riksintresset. Två områden är särskilt framträdande vad gäller att uppleva landskapets djupdimension. Det ena är längs vägen från Bro kyrka mot sydväst, där gårdarna Eriks, Ytings, Ducker etc ligger placerade längs kanten av det öppna landskapet mot sydöst och med utmarken/hällmarken mot nordost. Det andra området är i norra delen av riksintresset, upp mot Duss gård och miljön för de två bildstenarna.

Från medeltiden härstammar kyrkan, en gårdsport, en offerkälla, en bro och flera kalkstensbrott. Kyrkan är uppförd under 1100-talet och har byggts om och utökats på 1200- och 1300-talet. Den är en av Gotlands mest sevärda kyrkor med både romansk och gotisk stil. Kyrkan omges av en mur med två stigluckor. Omkring 100 meter sydväst om kyrkan finns en korskrönt trappgavelsformad port. Det är inkörsporten till den medeltida prästgården.

En av flera bildstenar från järnåldern inmurad i Bro kyrkas murar. Foto: Arendus, 2016.

Ungefär 300 meter sydost om kyrkan ligger Bro offerkälla i en lund. Under vattenytan kan kallmurade partier skönjas. Fyra svärdslipningsstenar finns i anslutning till källan. Invid källan finns en vacker bro, kallmurad av grå- och kalksten. Ovanpå ligger två stora kalkstenshällar.

Flera, troligen medeltida, kalkbrott finns inom området. De är belägna i södra delen av området, vid Ducker och Suderbys.

Den nuvarande bebyggelsen i Bro är mångfasetterad och vittnar om välstånd och rika kontakter. Detta återspeglas i byggnadernas utformning. Här finns flera kulturhistoriskt intressanta byggnader från 1700- och 1800-talet.

Bro kyrka. Foto: Länsstyrelsen, 2021.

Avskilt i socknens norra del på gränsen mellan skogen och odlingslandskapet ligger gårdarna Stora och Lilla Åby, var och en delad i två parter. Bebyggelsemiljöerna är väl samlade i ett vackert haglandskap. Äldsta parten på Stora Åby är en påbyggd parstuga från 1786 med två flyglar och en äldre ladugård. Den äldsta parten på Lilla Åby är en tvåvånings enkelstuga från 1700-talet, moderniserad på 1950-talet. Den andra parten är från sekelskiftet.
Norr om kyrkan ligger en liten f d. gård, Bro Annex, där både man¬ byggnad och ladugård är uppförda i bulteknik. Manbyggnaden är en enkelstuga från 1740-talet, senare förlängd till parstuga, reveterad och försedd med tegeltak. Ladugården äldsta delar har daterats till 1720.

Vid Duss finns en stor tvåvånings manbyggnad från 1700- och 1800-talet av medeltida delar, enligt traditionen har Gotlands första myntprägleri legat i detta hus. Vid gavlarna står två tillbyggda flyglar. På gården finns en medeltida brunn.

Till gården hör magasin med källare, en sammanbyggd smedja och snickarbod och en ladugårdslänga, alla från 1800-talets andra hälft. På gården har man återfunnit Gotlands medeltida sigillstamp.

Kvie i socknens östra del består av två parter. Äldsta parten hyser en mangårdsbyggnad i två våningar med dubbla flyglar, alla med tegeltak. Flyglarna och mangårdsbyggnadens bottenvåning är från 1700-talets mitt, övervåningen från 1800-talets mitt, liksom ladugården. Mangårdsbyggnaden har 4-delad plan i båda våningarna. Den andra parten har byggnader från 1800-talets andra hälft.

Tuer har en stor manbyggnad med oregelbunden rumsindelning från 1800-talets slut, en tidpunkt vid vilken stenhusbyggandet redan upphört.

Söder om kyrkan ligger grannlaget Eriks, Ytlings, Dacker och Suderbys. Eriks består av en parstuga med brutet tegeltak från 1800-talets mitt med dubbla flyglar. Ytlings har en tvåvåningsparstuga från början av 1800-talet, en låg brygghusflygel som kan ha varit en äldre manbyggnad, samt en 1800-tals ladugård med portlider. Södra paren, f d Dacker, hyser en lång 1700-tals parstuga, som numera är förråd. Suderbys består av tre parter, varav den sydligaste hyser en liten tvåvåningsparstuga från 1800-talets början, moderniserad på 1920-talet. Mellanparten har en stor manbyggnad från 1800-talets slut med hög stenfot och flerdelad rumsplan.

Historiska skikt
Förhistorisk tid: Knutet till flera av de historiska gårdarna finns husgrunder från den äldre järnåldern som pekar på ett förhistoriskt ursprung för gårdarna. Längs vägen till Fole finns ett större gravfält, som sannolikt utgör en gemensam begravningsplats för flera gårdar i socknen. Man bör här även notera de bildstenar som finns i området, både de som är inmurade i kyrkan och de som ännu står kvar på ursprunglig plats längs vägen mot Fårösund.

Medeltid: Det centrala i riksintresset utgörs av kyrkan och den så kallade Bro offerkälla. Intill Kyrkan finns även en medeltida stiglucka.

Historisk tid: Odlingslandskapet runt kyrkan utgörs av ett flertal gårdar som ännu idag i mycket hög grad återfinns på de ställen de har haft sedan medeltid. Särskilt belysande vad gäller landskapets arrondering under äldre tid, med bebyggelsen i kanten av inägorna, utgör landskapet kring gårdarna Eriks, Ytings och Ducker i sydväst. De två större gravfält som finns i anslutning till kyrkomiljön indikerar platsens centrala betydelse under förhistorisk tid.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Bro [I 18]
Socken: Bro
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

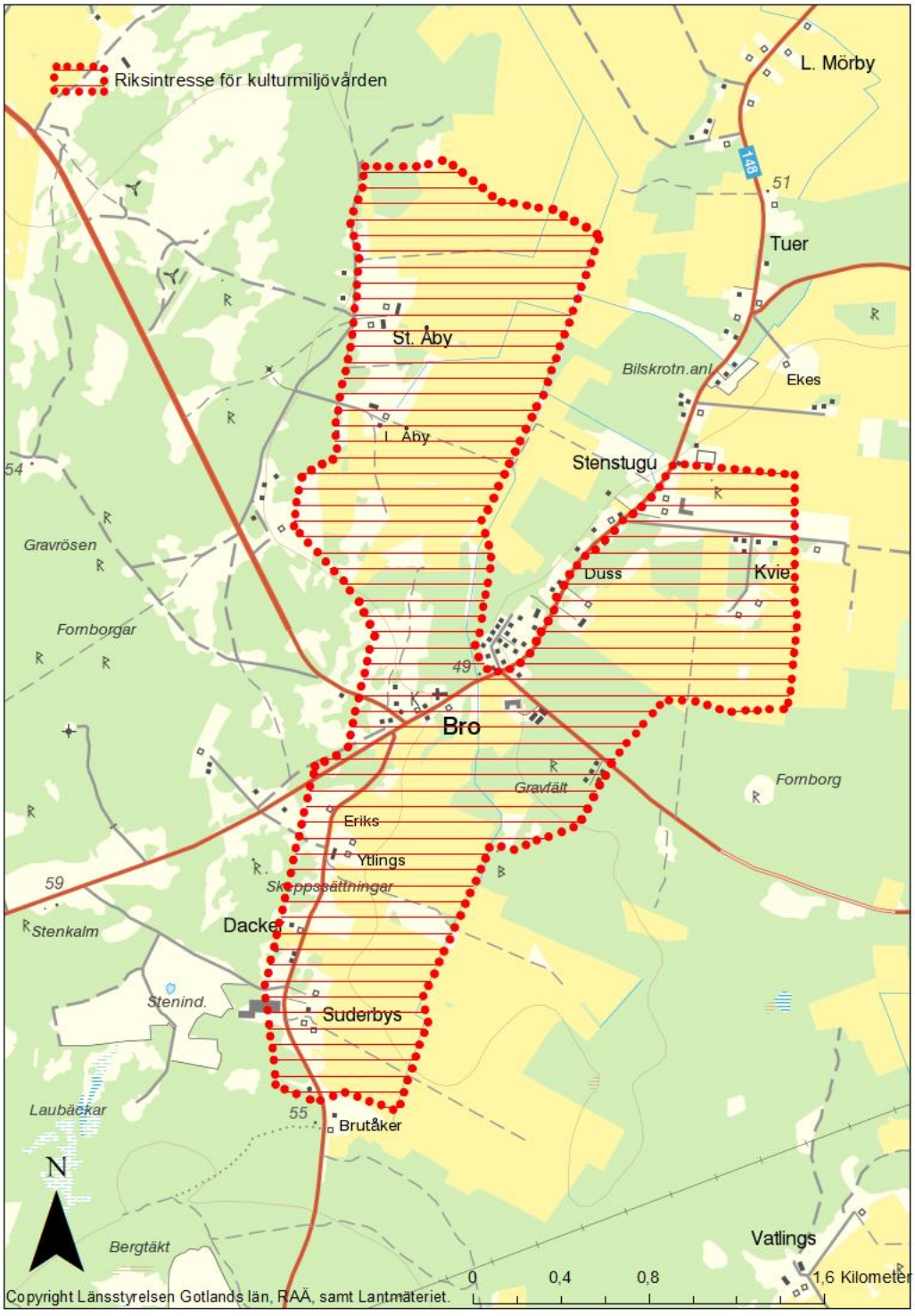
Riksintresse för kulturmiljövården
L. Mörby
148
51
Tuer
St. Åby
Bilskrotn.anl
Ekes
I. Åby
Stenstugu
54
Gravrösen
Duss
Kvie
Fornborgar
49
Bro
Gravfält
Fornborg
Eriks
Ytlings
59
Skeppssättningar
Stenkalm
Dacke
Stenind.
Suderbys
Laubäckar
55
Brutåker
N
Bergtäkt
Vatlings
0
0,4
0,8
1,6 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Muramaris – Brucebo [I 19] Visby – Väskinde sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Två bebyggelse- och konstnärsmiljöer från tidigt 1900-tal i ett kustlandskap, där ägarnas personlighet och kreativitet präglar arkitektur, byggnader och konst i samhörighet med landskap och natur. Kognitiv miljö.

Uttryck
De representativa och samtidigt tillbakadragna privata anläggningarna på en skogsbevuxen klintkust norr om Visby. Villa Muramaris från ca 1915 med park. Bebyggelsen och trädgården i italiensk stil med gotländska inslag i arkitekturen med putsade stenbyggnader, kalkstensmurar och tak av sandsten. Bebyggelsen och markområdet i symbios med skulpturer och konstnärlig utsmyckning. Villans placering på en klintkant ovanför strandplatån. Det avskilda läget i direktkontakt med natur och hav. Spåren av anläggningar för rekreation och naturvistelse; tennisbana, golfbana och badhus i dramatisk natur. De vindlande, branta stigarna och trapporna mellan bebyggelse, natur och strand. Service- och nyttobebyggelsen norr om villa och park.
Brucebo från 1906 med stor villa- och ateljébyggnad i trä. De nationalromantiska inslagen som höga branta tak, gavelmotiv och verandor. Tjänstebostaden i historiserande korsvirke och de samtida komplementbyggnaderna med ateljé, lusthus, stall med mera. Bebyggelsens skyddade och strandnära läge i strandskogen under klintkanten. Naturlyriska inslag som högvuxna träd, naturskog, grottor och små vattensamlingar.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Klintkust som terrassvis sänker sig mot havet med framförliggande strandzon i varierande bredd. Klinten en hällmarkstallskog och strandzonen med bitvis igenväxande tall- och lövvegetation.

Historisk landskapskaraktärisering
Ett område med förhistoriska spår från främst järnåldern. Centralt inom området ligger en fornborg på klintkanten, skyddad mot landsidan med en 90 meter lång, före detta kallmurad (staplad) vall. Norr om fornborgen finns en grotta i klintbranten med kulturlager som visar att den varit bebodd/brukad under järnåldern. I områdets norra del, norr om Brucebo, finns ett mindre gravfält med domarring och ett 20-tal stensättningar.

Villa Muramaris från trädgården. Foto: Länsstyrelsen 2026.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Kustområdet är präglat av kalkstensklinten som här trappar nedåt i terrasser och endast korta partier med synlig klintbrant i jämnhöjd med Brucebo. Vegetationen domineras av relativt mager hällmarkstallskog på klinten, med flackare, fågelrika strandängar söder om Brucebo

Brucebo naturreservat präglas framför allt av den höga klint som här löper parallellt med och något hundratal meter innanför stranden. Uppifrån klintkrönet har man god utsikt över stora delar av reservatet, kusten norrut och havet i väster. Ovanför branten växer gles och lågvuxen tallskog med buskar av en, nypon och oxbär. Marken täcks av mattor av mjölon, och blåsippor förekommer i stor mängd. Här uppe ligger också resterna av en gammal fornborg, Bygdeborg.

Nedanför klinten är marken fuktigare, vegetationen frodigare och skogen mer högväxt. I branten och strax nedanför står åtskilliga granar. På flera ställen längs foten av klinten strömmar vatten fram ur marken och ger upphov till smala bäckar. Mellan klinten och havet finns också flera små källkärr. I dessa växer bland annat tätört, fjälltätört, kärrknipprot, brudsporre, flugblomster och sumpnycklar. Utstickande i havet ligger Skansudde, en stenig halvö. Längs stigen innanför växer stora mängder majvivor, och här kan man, om man letar ordentligt, i början av juli

också hitta honungsblomster, en oansenlig, gröngul orkidé som trivs just på sådana här betade strandängar. Under tiden 15 mars-15 juli är det förbjudet att beträda fågelskyddsområdet Skansudd och strandängen närmast innanför udden. I klinten i områdets norra del finns flera grottor, av vilka Brucegrottan är den mest kända.
I branten och på träden klänger murgrönor, och i början av maj blommar här tibast, en på Gotland sällsynt buske, på bar kvist. En cirka 2 kilometer lång naturstig har anlagts genom området.

Vid 1800-talet slut och kring sekelskiftet 1900 blev klintkusten och strandmarkerna närmast norr om Visby föremål för intresse från besökande konstnärer och konstnärskretsar. I vissa fall växte intresset så starkt att dessa konstnärer och kulturpersonligheter valde att etablera sig här och bygga upp sina hem och villor i sin tids arkitektur vid havet.

Villa Muramaris under pågående återställningsarbeten efter branden 2013. Foto: Länsstyrelsen 2021.

Muramaris
Skulptören Ellen von Hallwyl och maken konstprofessorn Johnny Roosval lät 1915 bygga sitt hem Muramaris ca 6 km norr om Visby. Anläggningen ligger på en av kustklintens mellanplatåer, ovanför strandbranten och helt avskilt med magnifik utsikt mot havet bakom glest växande tallskog. Huset liksom trädgården präglas av en personlig medveten stil och utformades av ägarparet med arkitekt Arre

Essén som i villan förverkligade ägarnas ambitioner och drömmar. Husen – huvudbyggnad, flygel och ett lusthus (tehus) – i närmast italiensk villastil anses ha influenser från, eller tillhöra samma tids- och stilideal Axel Munthes villa San Michele på Capri, eller Millesgården på Lidingö. Mot havet fick villan en loggia – senare inglasad - och mot söder en stor solterrass på taket. Villans hjärta är salen med sin monumentala sandstensspis, skulpterad av Ellen von Hallwyl. Taken är flacka och täckta med gotländsk sandstensflis. Trädgården är murinhägnad med murad portal, pergola, ligusterhäckar, pyramidalmar, springbrunnar och stensatt förgård. Konstnären Nils von Dardel, som var vän i familjen, anses ha del i trädgårdens utformning. Både hus och trädgård pryds av Ellens skulpturarbeten i sten, marmor och brons. Norr om anläggningen ligger även köksträdgård med växthus och trädgårds-/vaktmästarebostad. Där har i sen tid även ett antal mindre uthyrningsstugor tillkommit. Utanför trädgårdsmuren ligger ett större garage, som snart ändrades till ateljé för Ellens verksamhet. I omgivningarna finns tennisbana och anlagda gångstigar med trappor ned mot stranden där det har funnits badhus och golfhus samt en av Gotlands första 9-håls golfbanor med mera. Mycket av detta är dock under igenväxning, i förfall eller ruin.

Huvudbyggnaden med grå puts består av en tvåvåningslänga med en lägre envåningsdel mot söder, täckt av den förut beskrivna solterrassen. Huset rymmer kök, vardagsrum/sal, matsal, arbetsrum, gästrum och två sovrum. Husets inre präglas av Ellens personliga konst, främst spisen i salen, samt ursprungligen även av dekorationsmåleri i tak, på puts och på vävspända väggar. Detta måleri samt annan utsmyckning utfördes av konstnärsvännerna Greta Ruuth och Anna Petrus.

Villan fungerade som parets sommarbostad, men efter Ellens bortgång 1952 bosatte sig Johnny Roosval där permanent. Vissa förändringar gjordes, bland annat byggdes solterrassen delvis in. Efter en omfattande brand 2013, skadades villan svårt och inredning och det invändiga måleriet förstördes. Murverket och den arkitekturanknutna konsten klarade sig väl och villan har därefter återuppbyggts samt skadad stenskulptur har konserverats och rekonstruerats. Tillbyggnaderna på solterrassen från 1950-talet återskapades ej.

Brucebo
Omkring år 1900, efter resor och konststudier i Europa, bosatte sig den kanadensiske konstnären William Blair Bruce och hans maka, skulptrisen Carolina Benedicks-Bruce på Gotland. De hade köpt ett mindre torp nära Själsö, ännu ett stycke norr om Visby. Torpet infogades i den blivande stora huvudbyggnaden som ritades av William i nationalromantisk stil med inslag av jugend.

Brucebo, huvudbyggnaden med det ursprungliga torpet i förgrunden. Foto: Länsstyrelsen 2015.

Till anläggningen hörde ett 100 hektar stort område med, förutom huvudbyggnaden, en trädgårdsmästar-/tjänstefolksbostad i korsvirke, ett stall och ett par mindre ateljéer, lusthus och växthus. Huvudbyggnaden, som även inrymde parets egna ateljéer, pryds invändigt av deras konst: målningar, akvareller och skulpturer. Brucebo blev tidigt en samlingsplats för vetenskapsmän, konstnärer, musiker med flera. William Blair Bruce avled dock hastigt 1906, innan villan ens stod färdig. Carolina Benedicks-Bruce bodde kvar i drygt 30 år, ända fram till sin död. Hon uttryckte i sitt testamente en önskan om att hemmet för all framtid skulle bevaras som ett konstnärshem för lovande men fattiga konstnärer.

Delar av det ursprungliga markområdet är i kommunal ägo och en stor del ingår i Brucebo naturreservat. Byggnaderna tillhör Brucebostiftelsen som efter Carolinas testamente, bjuder in konstnärsstipendiater att periodvis bo och arbeta konstnärligt här. Själva villan med inredning och konst samt sidobyggnader är välbevarade och hålls öppen för visning.

Historiska skikt
Fornlämningsmiljöer, fornborg, gravfält och domarring från järnålder.
Konstnärsmiljöer med villor från 1900-talets början.

Brucebo, tjänstefolksbostaden i sluttningen öster om huvudbyggnaden. Foto: Länsstyrelsen 2015.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i sedan tidigare obebyggda områden väster om länsväg 149.
- Även vid bygglovbefriade åtgärder bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Förfallna delar inom anläggningarna bör om möjligt restaureras eller delvis rekonstrueras för att tydliggöra egenskaperna hos riksintressets uttryck.
- I området vid Muramaris bör vegetation röjas/glesas ut för att återskapa områdets historiskt sett fysiska och visuella tillgänglighet.
- I området runt bebyggelsen och vid anlagda partier i landskapet, såsom gångstigar och rekreationsanläggningar, bör igenväxning motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Muramaris - Brucebo [I 19]
Socken: Visby - Väskinde
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

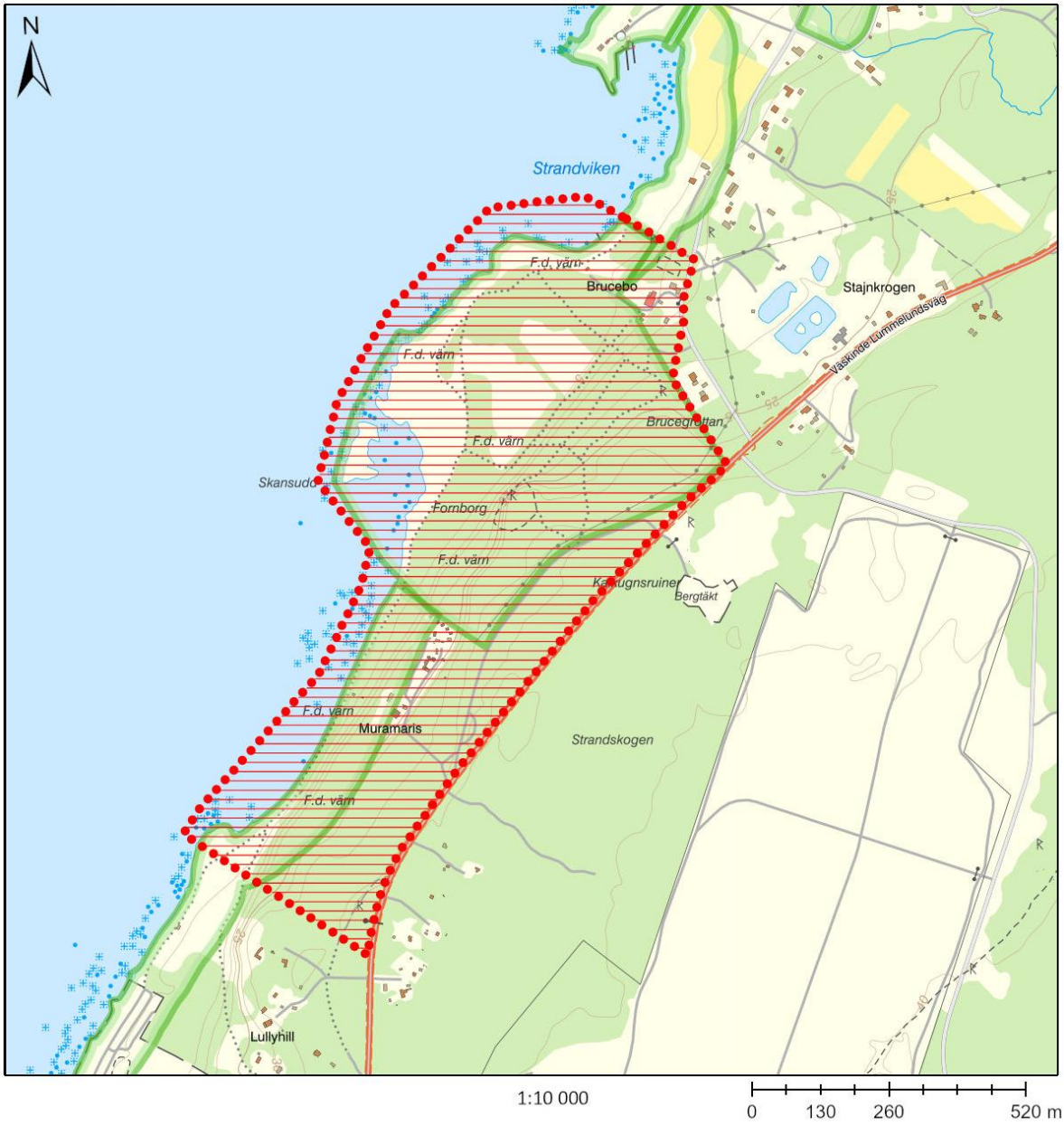

Visby [I 20] Visby sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Stadsmiljö som utgjorde Hansestad från mitten av 1100-talet till mitten av 1300-talet som präglats av sjöfart, hamnverksamhet, handel och hantverk. Den medeltida stadskärnan har bevarats genom kontinuerlig anpassning till den medeltida stadens form och funktion med tydliga årsringar från 1600-tal till tidigt 1900-tal och där den funktionella kontinuiteten består genom stadens roll som residens-, förvaltnings- och stiftsstad. Stadsmiljö; residensstad, stiftsstad, garnisonsstad, hamn- och sjöfartsstad

Uttryck
Stadsmuren med sin monumentalitet och synlighet, såväl från insidan som utsidan, i stadsbilden i höjd och skala och som sluten barriär till den obebyggda zonen utanför muren och till ytterstadens glesare bebyggelse. Vallgravarna utanför stadsmuren med försvarsverk och stenbrott. Det centrala muromgärdade stadslandskapet med den medeltida stadsplanen väl avläsbar i bebyggelsen, plan- och tomtstrukturen och i gatunätet med långgator och tvärgränder samt tillhörande lämningar under nutida marknivå så som stadslager, begravningsplatser, murverk och latrinkällare, vattenbrunnar och gatubeläggningar.
Almedalen, läget för den medeltida hamnen, med vikingatida ursprung. Nätet av infartsvägar genom stadsportarna. Siktlinjerna mot stadsmuren och stadsportarna från infartsvägarna Söderväg, Österväg och Norderväg och från Kung Magnus Väg och Lasarettsgatan. Domkyrkan S:ta Maria med tillhörande biskops- och stiftsbyggnader såsom Kapitelhuset och Gildhuset. Siktlinjen mot domkyrkotornen från Follingboväg.
Kyrkoruinerna, så som S:t Katarina, S:t Nicolai och S:t Klemens.
Den medeltida stenhusbebyggelsen så som packhusen och gatuvalven.
Försvarstornet (kastalen) Kruttornet, strategiskt beläget intill Almedalen.
S:t Görans ruin på det medeltida hospitalsområdet utanför stadsmuren med vallgravarna.
Den medeltida avrättningsplatsen omgärdad av en mur med tre pelare framträdande belägen på Galgbergets klint. Vyerna från Galgberget och den visuella kopplingen mellan Galgbacken och innerstaden.
Korsbetningen med grundmurar från Solberga klosterruin samt Valdemarskorset som markerar platsen för massgravarna från den danska invasionen 1361. Östra kyrkogården från 1830 belägen öster om staden med den tillhörande processionsvägen med allén, som utgår från Söderport. Parkområdet Palissaderna med Visborgs slottsruin från 1400-talet och tillhörande försvarsverk.

Stadens topografi inom muren i tre nivåer: Strandnivån med hamnfunktioner, verkstäder, packhus, köpmansbebyggelse och parker samt med rymliga trädgårdar. Mellannivån med lägre och glesare bebyggelse och med kloster- och kyrkoruinerna i en krans runt den koncentrerade medeltida stadskärnan. Den högst belägna nivån med den markanta bergsplatån Klinten, med låg arbetarbebyggelse i bland annat skiftesverk.
Innerstadens slutna gaturum med smala gator avgränsade av exempelvis husfasader, plank, murar och gårdsportar, och med entréer och utstickande trappor mot gatan.
Residens- och stapelstadsbebyggelsen i sten och trä från 1600–1900-talet. Borgerskapets och handelssläkternas stenhusbebyggelse vanligen i två våningar med branta tegeltak samt symmetriska fasader med långsidan vänd mot gatan, så som Kinbergska huset, Donnerska huset och en rad stenhus längs Strandgatan.
Rutnätsplanen från 1700-talets andra hälft på Norderklint och Söderklint, i det tidigare slottsområdet vid Skeppargatan samt i de norra stadsdelarna belägna på tidigare åker- och betesmark utmed stadsmurens insida. Hantverkar-, sjömans- och arbetarbefolkningens skiftesverksbebyggelse (bulhus) från 1700- och 1800-talen belägna i de tidigare mer perifera stadsdelarna samt utmed infartsvägarna och vägsträckningarna mot hamnen.
Garnisonsstadens bebyggelse så som Kronobränneriet i nuvarande Gotlands museums lokaler.
Den inre 1800-talshamnens bebyggelse och anläggningar vid Skeppsbron så som tullinspektörsbostaden Torsmanska huset från 1700-talets första hälft, tullhuset i nyrenässans från 1860-talet och hamnmagasinet, sockersilon och pelarkranen från 1900-talets första hälft på Holmen i inre hamnen.
Den rika variationen och rytmen i bebyggelsens skala som utmärker sig i kontrasten mellan småhusen och de glest exploaterade tomterna belägna sida vid sida med storskaliga byggnader på fullbyggda tomter. Det framträdande och varierande taklandskapet med obrutna takfall. Siktlinjerna utmed och in emot stadsmurens utsida.
Stadens påtagliga kontakt med havet och den fria horisonten. Utblickarna från Klinten med vyer mot havet, hamnen, kyrkoruinerna och det täta stadslandskapet nedanför. Utsikten utmed kusten till Högklint.
Stadssiluetten med domkyrkan S:ta Maria, kyrkoruinerna och packhusens gavlar som avtecknar sig mot Klinten och den bakomliggande stadsmuren med torn och utan konkurrerande högre bebyggelse bortom stadsmuren.
Vyerna från de i huvudsak obebyggda platserna i öster där stadsmuren vid Östra Byrummet och Östergravar återkommande uppfattas.

Visby domkyrka och stadslandskapet från Norderklint. I fonden anas klintkusten söderut ända bort till den markanta klippan Högklint. Foto: Länsstyrelsen 2022.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
En klintkust med framförliggande strandzon av varierande storlek liggande innanför en stenig strand. Ett skyddat läge med gynnsamt klimat och relativt god tillgång till vatten genom källflöden österifrån ger en bördig stadsmiljö, särskilt i nordväst.

Naturen domineras av en klint, mer eller mindre brant med en framförliggande strandzon. Både klinten och strandzonen är bebyggd, utom strandpromenaden utanför ringmurens sjömur i väster som är ett parkstråk med klapperstensstrand. Avgränsningens sydvästra strandzon utgörs av de äldre och inre delarna av Visby hamn med kajer och anläggningar ursprungligen tillkomna för hamnverksamhet. Områdets högsta nivå ligger på ca 35 meter över havet.

Historisk landskapskaraktärisering
Visby är en tidigmedeltida muromgärdad hamnstad som var en av östersjöhandelns och Hansans ledande metropoler och transithamnar.

Bosättningen i Visby kan följas ända från stenåldern med undantag för en lång fyndlös period mellan stenålder och vendeltid. Vikingatidens bosättning antas snarare ha haft karaktären av en handelsplats än en permanent bosättning. Byggnadsrester från denna tid återfinns i ett halvcirkelformigt område ovanför den äldsta hamnen vid Almedalen. Husen var små, av trä i skiftesverk eller lerklining och låg i parallella rader från hamnen och uppåt. Vissa undersökningar och fynd pekar på att det tidiga stadsområdet kan ha omgetts av en halvcirkelformig vall i linjen nära gatusträckningarna Specksrum – Stora Torget – Hästgatan. Detta skulle i så fall kunna jämföras med försvarsvallen i Västergarn ca 30 km söderut längs kusten och ha föregått stadsmuren.

Vid mitten av 1100-talet hade gutarna en ledande ställning inom östersjöhandeln, vilket lockade främmande köpmän till ön. Danskar, tyskar och ryssar slog sig ned i Visby. Konkurrens om handeln uppstod mellan Visby och övriga Gotland, vilket ledde till att Visby ringmur uppfördes och stod klar i sin första upplaga vid mitten av 1200-talet. Motsättningarna och konkurrensen mellan stad och land kulminerade i ett inbördeskrig 1288 där Visby stärkte sin ställning. Efter kriget förstärktes ringmuren genom en förhöjning av muren samt att ett stort antal marktorn och hängande sadeltorn tillkom.

Visby, sett från Almedalen och det medeltida hamnläget. Foto: Länsstyrelsen 2022.

I Visby byggdes gilleshus, kyrkor och packhus för handelsvaror nere vid hamnen. Tomtmarken utnyttjades maximalt. Marken utanför det gamla, centrala stadsområdet utnyttjades och bebyggelsen blev mer oreglerad längre ut. I en krans i utkanten av stadskärnan byggdes kyrkor och kloster, gilleshus och

bostäder. Sanka områden söder om det nuvarande Stora torget dränerades och bebyggdes och stranden innanför hamnen fylldes ut. Strandgatan, som ungefär motsvarar den vikingatida strandlinjen, blev huvudgata med torg, rådhus och de största och mest påkostade packhusen med gavlarna vända mot hamnen. I takt med att staden förtätades, drevs hushöjderna upp i stadskärnan och särskilt närmast Strandgatan och hamnen. Tomtytan utnyttjades till fullo för bebyggelse eller med endast små obebyggda gårdsrum. Över gator och gränder byggdes ibland valvhus för att utnyttja utrymmet maximalt och cirka ett 20-tal byggnader med gatuvalv är kända, varav fem har bevarats. Utanför stadsmuren lades ett sjukhus för bland annat spetälskesjuka med tillhörande kyrka, S:t Göran. Ännu ett stycke norrut förlades avrättningsplatsen med en galge väl synlig ovanför klintkanten. Öster om staden byggdes ett Solbergakloster, som senare blev skådeplats för det avgörande slaget 1361 när Valdemar Atterdags danska här besegrade gotlänningarna och kunde tåga in i staden. Här har stora massgravar från slaget grävts ut under det tidiga 1900-talet.

S:t Görans ruin norr om innerstaden, med Galgberget och den medeltida avrättningsplatsen strax bortanför. I anslutning till kyrkan låg en medeltida sjukhusanläggning för bland annat spetälska och ända in på 1800-talet har kyrkogården använts för kolerabegravningar. Strax västerut ligger Visby lasarett sedan 1900-talets början, som en återkoppling till den medeltida sjukvårdstraditionen i området. Foto: Länsstyrelsen 2023.

Bildandet av Hansan, inbördeskriget, pesten och Valdemar Atterdags erövring av ön bidrog till Visbys och Gotlands stagnation under 1300-talet. De följande århundradena blev oroliga med krigiska förvecklingar och kaperier. Med smärre avbrott varade det danska herraväldet i nästan 300 år. Visbys ekonomi försämrades. Fästningen Visborg (Visborgs slott) uppfördes, vilken Erik av Pommern använde som bas för att försöka återerövra sina riken. Visby utsattes för belägringar och 1525 lyckades en lybsk här att storma staden genom angrepp via den så kallade lybeckerbräschen längst västerut i Nordergravar. De norra stadsdelarna brändes, varvid hus, kloster och kyrkor där skadades eller förstördes. Reformationstiden och den försämrade ekonomin omöjliggjorde reparationer och underhåll och många kyrkor, men även profan bebyggelse fick förfalla. Visby ringmur ansågs dock ännu ha ett försvarssyfte och fick vissa tillägg och anpassningar med kaponjärer i Östergravar och ombyggnader för kanoner i ”Silverhättan”, murtornet längst i nordväst. Ännu långt in på 1800-talet fungerade ringmuren som tullgräns med tullhus innanför stadsportarna, som ännu stängdes nattetid.

Kartskiss i marginalen till Mathias Schilders skattläggningskarta 1696-97 som redovisar infartsvägarna mot staden med Mariakyrkan och S:ta Katarinas kyrkoruin med klocktorn schematiskt återgivna innanför stadsmuren. Utanför muren S:t Görans kyrkoruin (D), Galgen/Galgberget vid T, Korsbetningen och Solberga kloster vid E. Bokstäverna F och G betecknar hamnen, med medeltida ursprung, och på de s.k. Hällarna söder om staden väderkvarnar (H).

1645 blev Gotland åter svenskt. Öns handel och näringsliv utvecklades genom olika reformer. Hamnen förbättrades och ringmuren förstärktes på vissa punkter. Näringslivet hämmades dock av betungande skatter och krig, farsoter och hungersnöd drabbade ön ett flertal gånger. Efter en kort dansk återkomst på

1670-talet, sprängdes Visborgs slott 1679. Sedermera kom ruinerna att nyttjas som stenbrott där stenen brändes till kalk i en kalkugn på platsen.

På 1700-talet stod kyrkorna, utom domkyrkan S:ta Maria, i ruiner och många packhus var förfallna. Konjunkturerna för handel och näringsliv vände åter uppåt. Befolkningen ökade. Söderklint och Norderklint (kortare även benämnd ”Klinten”) bebyggdes. Området mellan Adelsgatan och Södra Murgatan på Söderklint indelades i kvarterstomter liksom det tidigare slottsområdet. Samma mönster upprepades på Norderklint, som tomtindelades i ett rutnätsmönster. Norderklint bebyggdes snabbt under främst 1700-talets sista decennier och förtätades från enstaka hus mellan åkrar och betesmarker till en sammanhängande låg träbebyggelse i skiftesverk. I de norra stadsdelarna, nedanför Klinten, tomtindelades ytterligare tidigare åkermarker och Tranhusgatan och S:t Nicolaigatan med angränsande gränder tillkom. I stort sett hela innerstaden var tomtindelad och bebyggd vid 1800-talets början utom den yttersta klintkanten ovanför domkyrkan. I nordväst fanns ännu åkrar och beteshagar kvar för att omvandlas till park- och tomtmark vid 1800-talets mitt.

Stadsmuren sedd utifrån Nordergravar med fri sikt mot insidan av muren uppe vid Norderklint (Klinten) i fonden. Foto: Länsstyrelsen 2025.

Ännu på 1700-talet var Strandgatan storköpmännens gata. Packhusen byggdes om och blev högreståndsbostäder. Det medeltida bebyggelsemönstret med höga, smala och gavelvända hus mot havet i väster, förändrades efter nya ideal. Den förnäma bebyggelsen förlades istället med långsidan som huvudfasad mot gatan och havet i väster. Även i de fall där de medeltida packhusen och husruiner byggdes om och till, följdes detta mönster. Ofta byggdes två eller flera gavelvända packhus eller packhusruiner om och ihop till ett påkostat bostadshus med långsida mot Strandgatan. I många fall blev en medeltida tvärgränd inlöst och införlivad i byggnaden eller som gårdsinfart. Nya köpmanshus byggdes på ruinerna av de gamla även längs S:t Hansgatan och i kvarteren runt Stora Torget.

Befolkningen ökade åter efter 1800-talets mitt. Byggnadsverksamheten inriktade sig nu främst på om- och tillbyggnad samt modernisering av befintliga byggnader, men hus byggdes också på gårdarna och magasin och uthus byggdes om till bostäder. Redan på 1820-talet upphörde man med begravningar vid Visby domkyrka. Vid den här tiden ställdes utrymmes- och hygieniska krav på att flytta begravningsplatser ut från stadskärnorna. En ny begravningsplats, Östra kyrkogården anlades 1830 vid Korsbetningen ett stycke öster om Söderport, varifrån en alléplanterad processionsväg anlades, utmed nuvarande Peder Hardings väg. Staden förbättrades och moderna institutioner tillkom. Vid mitten av 1800-talet byggdes folkskola och läroverk /gymnasium. För detta revs hela kvarter med delvis medeltida bebyggelse. Vid samma tid byggdes ett nytt länsfängelse invid hamnen.

S:t Nicolai ruin från Kyrkberget och Norderklint. Dominikanerordens klosterkyrka i norra, påtagligt grönare delen av innerstaden. Foto: Länsstyrelsen 2022.

Tack vare den begynnande turismen uppstod hotell, pensionat, restauranger och badinrättningar. Promenadstråk och planteringar anlades inom och utanför stadsmurarna. På 1870-talet byggdes hamnen ut med vågbrytare för den växande ångbåtstrafiken och järnväg anlades med huvudstation strax utanför Söderport. Ett administrativt centrum med apotek, banker, kontor och hyreshus uppstod vid Donners plats med omgivningar. De äldre handelsgårdarna utmed infartsvägarna innanför Söder- och Österport kompletterades med butiker längs Adels- och Hästgatorna, där redan existerande bostadshus gjordes om med skyltfönster i nedervåningen och bostadsvåning ovanpå butiken. Äldre 1700-talshus i främst skiftesverk moderniserades både till sin arkitektur och innehåll för kommersiell användning. Hantverk och industri koncentrerades till hamnen, till Söderväg/Stenkumlaväg utanför ringmuren och till Kopparsvik söder om staden. Befolkningen och allt fler tillkommande samhällsinstitutioner rymdes inte längre innanför murarna. I slutet av 1800-talet började områden utanför muren att bebyggas.

På 1860 och -70-talen anslog staten medel för upprustning och vård av ruinerna och ringmuren. Mot 1800-talets slut luckrades stadens centrala delar delvis upp. Stora torget vidgades, hus revs för att frilägga och framhäva kyrkoruinerna och ringmuren på valda platser. Små planteringar tillkom. Sällskapet DBW (Be Badande Wännerna) lät på 1850-talet anlägga en Botanisk Trädgård och paviljong med restaurang i ett nyanlagt park- och strövområde i nordvästra delen av innerstaden. Planteringsgillet i Visby anlade park i Palissaderna söder om staden vilket var startskottet till ytterligare planteringsarbeten i stadens omgivningar. Alléer tillkom utmed infartsvägarna och trädplantering skedde även i vallgravarna utanför ringmuren och på öppna platser.

I stadsingenjör Anders Serbonis stadsplan från 1912, framträder den tätbebyggda innerstaden omgiven av Visby vallgravar som ett brett grönbälte med den framväxande nya staden på behörigt avstånd. Även om denna nationalromantiskt organiska stadsplan endast delvis förverkligades förs idéerna vidare i Markelius stadsplan 1934: att tydligt skilja den medeltida muromgärdade staden och den framväxande ytterstaden åt genom en öppen, obebyggd zon. Denna zon utgjordes av parkområdena i vallgravarna, Strandgärdet och Palissaderna. På så sätt skulle den gamla och den nya staden inte konkurrera utan respektera varandra. Sven Markelius vidareutvecklade tanken med att även betona några obebyggda, öppna grönstråk ut mot landsbygden, vid Brömsebroväg i nordost, Jägargatan i öster och i sydost längs Peder Hardings väg mot det då nya vattentornet från 1925.

Dagens stadsbild och bebyggelsestruktur

Karakteristiskt för Visby innerstad idag är de slutna kvarteren med husfasader varvat med plank, murar och slutna portar utmed de smala, stenlagda gatorna. På många håll bildar utstickande entré- och yttertrappor i kalksten ett särdrag i gatubilden. Karakteristiskt är att bebyggelsen varierar i skala, höjd och volym, generellt med tätare och högre bebyggelse i de mer centrala delarna och stråken av stadskärnan. I alla delar förekommer dock småhus och glesare exploaterade tomter som ger en rytm och rik variation. De stora kyrkoruinerna omges av kontrasterande lägre, mer småskalig bebyggelse som ger en ständigt omväxlande stadsbild. Ringmurens insida framträder utan skymmande bebyggelse på flera platser. Mest framträdande är norra murens insida längs gatusträckningarna Silverhättan och Rackarbacken upp på Norderklint. Även vid Österport och utmed Södra Slottsgränd gränsar muren mot gatumark och dominerar gatubilden. Den låga trähusbebyggelsen på Klinten och vid Söderport möjliggör också många utblickar mot ringmur och ringmurstorn.

Visby domkyrka, ruiner och packhus sett från Kruttornet intill den medeltida hamnen. Trähusbebyggelse (reveterad) med ursprung från 1700-talet närmast och borgerlig köpmansbebyggelse från 1200-, 1700- och 1800-talen närmare stadskärnan. Foto: Länsstyrelsen 2024.

Från kanterna av norra och södra klinten finns många utsiktspunkter med vackra vyer över den täta stadskärnans bebyggelse, kyrkoruinerna, parkerna och hamnen nedanför. Det är ett omväxlande stadslandskap med ett mönster som präglas av den medeltida stadsplanen, tegeltak och bebyggelse i omväxlande skala sida vid sida. Från klinten är havet och havsutsikten starkt närvarande med den närmast ikoniska utsikten utmed de södra klint- och strandområdena (Södra hällarna) ända till den dramatiska klippan vid Högklint som har avbildats och varit besöksmål ända sedan turismens framväxt i mitten-slutet av 1800-talet. Även från utsiktspunkten på Högklint framträder silhuetten av Visby innerstad med kyrktorn, stadsmur och hamn som ett påtagligt fondmotiv.

Än idag framträder i gatunätet de förhistoriska färdvägarna (landsvägarna) från de stora stadsportarna i norr, öster och söder (Norderport, Österport och Söderport) som leder från klinten ner mot hamnen. Tydligt urskiljs också de tre huvudgatorna Strandgatan, Mellangatan och S:t Hansgatan, som anlades på 1200-talet parallellt med stranden och höjdkurvorna. Dessa ”långgator” är förbundna med ett stort antal smala tvärgränder.

Parker och planteringar är få och ofta små. Solitära karaktärsträd på gatumark, tillsammans med träd och grönska i trädgårdarna, som uppfattas över plank och murar, är starka inslag i stadsbilden. De nordvästra stadsdelarna är en tydligt grönare stadsdel som präglas av den Botaniska trädgården, parkområden och relativt stora och uppvuxna trädgårdar. Växtkraften är stark i det gynnsamma klimatet i västsluttningen intill Östersjön och genom kontinuerlig vattentillförsel via naturliga källflöden i kalkstensgrunden österifrån. Läget vid havet och den täta bebyggelsen ger ett mildare, utjämnande mikroklimat. Innerstadens trädgårdar är därför en god växtmiljö även för exotiska växter och fruktträd som annars förekommer längre söderut på den europeiska kontinenten.

Omkring en fjärdedel av bebyggelsen, ca 260 fastigheter, är skyddade som byggnadsminnen enligt Kulturmiljölagen (SFS 1988:959), med representanter främst bland den medeltida och 1700-talsbebyggelsen. Därtill kommer de statliga byggnadsminnena länsresidenset och före detta hospitalet, numera bland annat administrativa lokaler för Visby stift.

Historiska skikt
En värdefull stadsmiljö med kulturlager från forntid, struktur och unika bebyggelsemiljöer från medeltid (11-1500-tal), svensktid (*Residensstaden*) från 1600-talet och därpå följande högkonjukturer med utveckling av *Trästaden 1720-1830*, *Borgarstaden 1830-1920* och den *Moderna staden 1920-2000* - (indelning med kursivering fritt efter de begrepp som används i Byggnadsordning för Visby innerstad, tillhörande detaljplan från 2010.)

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Vid ny bebyggelse eller förtätning i innerstaden bör tilläggen underordna sig befintlig bebyggelse i skala, utformning och uttryck.
- Byggnadshierarkin inom stadsdelar och enskilda fastigheter bör behållas så att komplementbyggnader och gårdshus i regel underordnar sig huvudbyggnaden i storlek och uttryck.
- Variation i skala och byggnadsvolymer är ett kännetecken i hela staden. Ökning eller likriktning avseende hushöjd och -volym bör undvikas.
- Rivning bör undvikas. Rivning bör endast godtas av byggnader, byggnadsdelar eller konstruktioner och anläggningar som saknar betydelse för riksintressets uttryck.
- Förhållandet mellan bebyggelse, uthusbebyggelse, obebyggda gårdsrum och trädgårdsstrukturer bör bevaras. Träd och planteringar bör bevaras och inte ersättas av större hårdgjorda ytor och markbeläggning.
- Tillskott bör utformas med en arkitektur som följer den befintliga bebyggelsens uttryck och traditionellt förekommande material i innerstaden. Hantverksmässiga metoder och individuellt utformade snickerier och byggnadsdetaljer bör väljas.
- Tillkommande byggnader, byggnadsdelar och andra anordningar bör hålla ett skyddsavstånd på åtminstone 2 meter från stadsmuren eller ruiner. Tillkommande bebyggelse och skyltning bör inte skymma stadsmuren och ruinerna.
- Medeltida murverk, markbeläggning och strukturer ovan och under mark bör behållas orörda. Endast tvingande ingrepp bör undantagsvis accepteras såsom ledningsdragning.
- Det slutna gaturummet bör behållas. Borttagande av murar, plank och portar för att anlägga parkeringsplats etc är olämpligt.

- Tidsskikten i stadsmiljön med byggnader och anläggningar, parker och gröna rum tillvaratas. Hamnens prägel med byggnader och anläggningar för hamnverksamhet bör behållas.
- Den obebyggda zonen utanför stadsmuren, inom riksintressets avgränsning, bör bevaras obebyggd för upplevelsen av stadssilhuetten och den historiska stadsbilden. Redan existerande bebyggelse i denna zon bör inte utökas. Tillkommande bebyggelse därutanför bör underordna sig stadsmurens monumentalitet.

- Möjligheterna bör undersökas att återställa eller minska dagens markparkeringar och asfaltsytor i vallgravarna till grönyta.
- Vallgravarna och de öppna eller glest bebyggda ytorna inom avgränsningen ska behållas som en skiljezon som accentuerar kontrasten mellan den kompakta medeltida staden och ytterstaden med sitt öppnare byggnadssätt.
- Siktlinjerna mot stadsmuren från infartsvägarna och från omgivande öppna ytor bör bevaras och behållas för att synliggöra både kontakten och kontrasten mellan den muravgränsade, kompakta medeltida staden och ytterstaden med sitt i huvudsak öppnare byggnadssätt.
- Visuella samband, vyer och siktlinjer inom och in mot innerstaden bör behållas intakta.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Visby [I 20]
Socken: Visby
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret Fornsök (raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7)
4. Kulturmiljöprogrammet (http://gotland.se/KMPGotland)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län)
6. Byggnadsordning för Visby innerstad, tillhörande detaljplanen. Laga kraft 2010-03-26.
7. Svahnström G. Visby under tusen år. AWE/Gebers förlag. Fälths tryckeri, Värnamo 1984.
8. Hansson, Joakim (red.) Visby innerstad - en bebyggelseinventering. AB CO Ekblad & co, Västervik 2003.
9. Arvidsson, Johan: Bland ringkors och murgröna – en bok om Visbys begravningsplatser. Elanders Fälth & Hässler, Värnamo 2012.

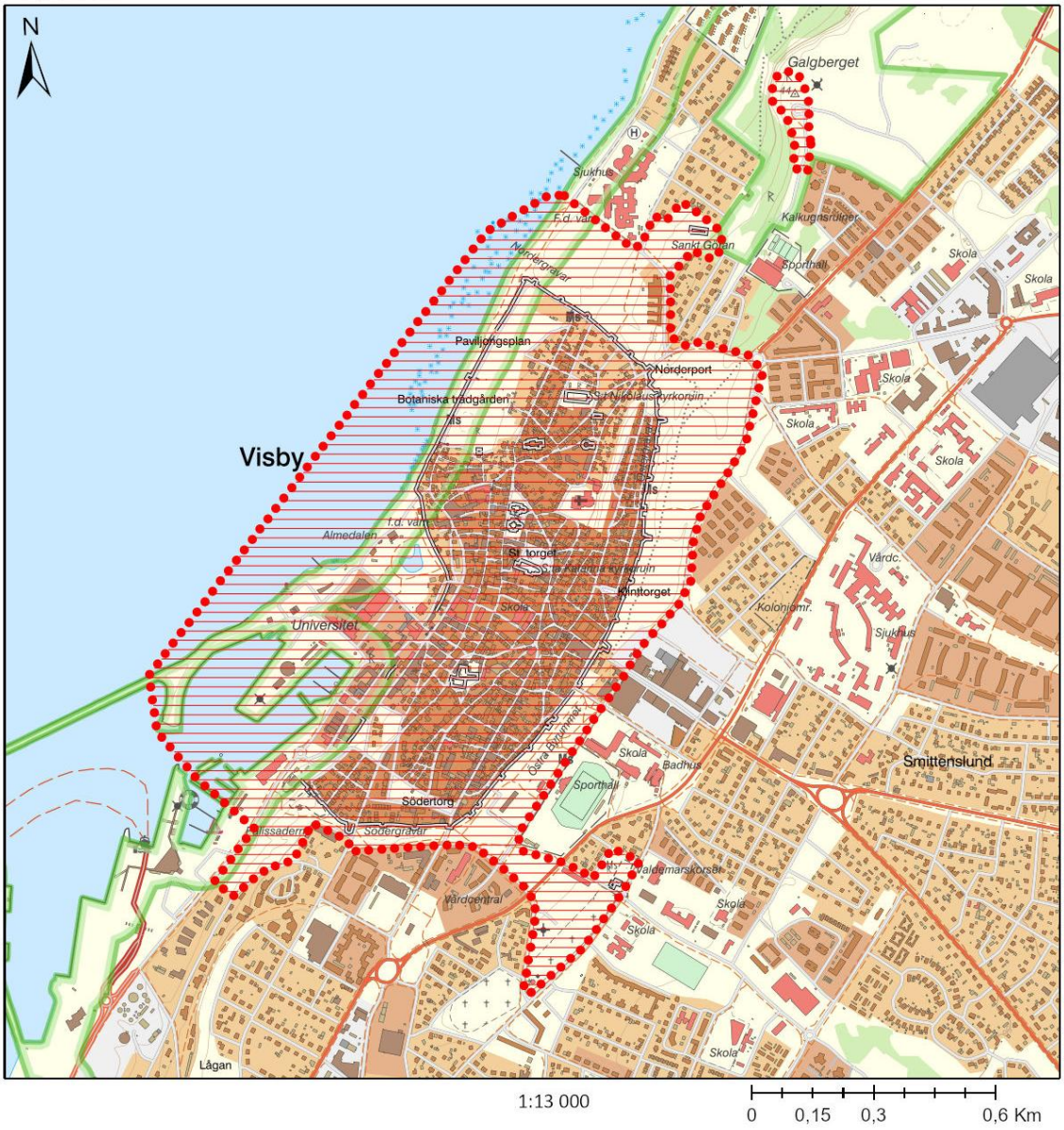
N
Visby
Galgberget
Sjukhus
Kalkugnsruinen
Sankt Göran
Sporthall
Skola
Paviljongsplan
Norderport
Botaniska trädgården
S:t Nikolaus kyrkoruin
Almedalen
S:t torget
Gråbrödraklostrets kyrkoruin
Klintorget
Universitet
Vårdc.
Kolonnomr.
Sjukhus
Smittenslund
Badhus
Södertorg
Vårdcentral
Valdemarsborgen
Lågan
1:13 000
0
0,15
0,3
0,6 Km

Roma kloster [I 21] Roma sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Centralbygd och klostermiljö av mycket stor betydelse som gotländskt rätts- och maktcentrum från järnåldern till 1700–1800-talen. Plats för det gutniska alltingets årliga möten samt för det år 1164 grundade cistercienserklostret. Efter reformationen plats för kungsgård och residens för öns landshövdingar. Efter det att anläggningen hade förlorat sin användning som residens ny användning inom Kronan, bland annat som militärförläggning och krigsflygfält under andra världskriget samt förråd därefter. Fornlämningsmiljö, herrgårdsmiljö.

Uttryck
Roma medeltida sockenkyrka, ruiner av cistercienserklosteranläggning och -kyrka samt delvis bevarade fiskdammar. Kungsgård och residens för landshövdingen, uppbyggt av material från klostret, med manbyggnad, dubbla flyglar och stora ekonomibyggnader med inslag av medeltida murverk. Trädgårdsanläggning och ett system av alléer från tidigt 1700-tal och utökade under 1800-talet. Alléträd som lind och lönn. Storskaligt odlingslandskap hörande till godset/arrendegården.

Klostrets, senare kungsgårdens avskilda och samtidigt på avstånd framträdande belägenhet i det storskaliga odlingslandskapet. Systemet av skuggande alléer, sammanstrålande mot kungsgården, med huvudallén som axel mellan sockenkyrka och huvudentrén på kungsgårdens Corps-de-logi (manbyggnad).

Luckan i huvudaxelns trädrader som visar krigsflygfältet under andra världskriget. Arrendegårdens tjänstebostäder i anslutning huvudallén.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Kungsgårdsområdet ligger i ett tämligen flackt landskap, som sluttar svagt ner mot sydöst, där Roma myr tidigare fanns. Jordlagren är förhållandevis tjocka och utgör väl dränerade och bra jordar för åkerbruk. De södra delarna av Kungsgårdens marker har av allt att döma varit tämligen låglänta när klostret anläggs på platsen 1161. Området är helt i avsaknad av hällmarker. På östra sidan av Roma myr höjer sig landskapet upp mot Halla kyrka.

Historisk landskapskaraktärisering
Kungsgården och dess föregångare i form av klostret utgör ur historisk synvinkel en synnerligen betydelsefull plats i den gotländska historien. Av allt att döma var det här gotlänningarna under vikingatid, kanske ännu tidigare, hade sitt årliga ting för hela ön och tinget i Roma kom att spela en betydelsefull roll ända in i 1500-talet. Klostrets anläggande på just denna plats har med stor sannolikhet att göra med god tillgång till vatten. Strax öster om Klostret finns Roma myr, som under äldre tid var ett stort vattenområde. Bra jordar för odling har säkerligen också spelat in i val av plats. Placeringen skall också med stor säkerhet knytas till att platsen fungerade som centrum och samlingsplats för det gotländska alltinget.

Början till en verksamhet på platsen kan följas ner i vikingatid, framför allt genom de omfattande metalldetektorundersökningar som genomförts i området under senare år som gett ett mycket stort material till förståelsen av platsens betydelse, inte minst i form av viktlod. Klostret kan närmast ses som en logisk fortsättning på den verksamhet som uppenbarligen har funnits i området under vikingatid. Med klostrets indragande till staten på 1500-talet och områdets övergång till Kungsgård, läggs grunden för ett residens på platsen, där bland annat landshövdingen Grönhagen på 1700-talet residerade.

Kungsgårdsområdet utgör den östra delen av Roma socken. När vi möter landskapet i den äldsta kartan är stora delar av området upptaget till åker, även om vissa ängen i utkanten ännu finns kvar. Raka vägar kantade med träd leder ner till kungsgården. Av klostret finns enbart ruinen av kyrkan kvar, övriga lämningar är borta, till en del uppenbarligen nyttjade till bygget av residenset. Rester av andra klosterbyggnader har dock konstaterats som ingående delar i de omgivande ekonomibyggnaderna från 1700-talet.

Det landskap vi möter idag, har i hög grad bevarat bilden av 1700-talets landskap, med den skillnaden att alla åkertegar, tidigare omgivna av diken, lagts samman till stora sammanhängande åkerytor. Alléerna finns till stor del kvar, bortsett en lucka i allén som leder till kungsgården från Roma kyrka. Där togs träden ned i samband med att man använde åkrarna som krigsflygfält under andra världskriget.

Kungsgården användes under andra världskriget som förläggning och såväl huvudbyggnad som flyglar och ekonomibyggnader kvarstod som mobiliseringsförråd ända in på 1980-talet. Jordbruksmarken och flera ekonomibyggnader är nu utarrenderade och i aktiv drift.

Roma Kungsgård med huvudbyggnad, flyglar och ekonomibyggnader. Foto: Arendus 2016.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Dagens landskap karaktäriseras av stora öppna åkerfält, där Kungsgården med sina anläggningar ligger centralt i området. Ner till Kungsgården leder framför allt två, tämligen välbevarade alléer, dels en från Romavägen i väster, dels allén utmed den ursprungliga huvudvägen från Roma kyrka i norr. Ytterligare alléer leder till Romaklosters samhälle samt ut till åkermarken.

I söder gränsar området direkt till Romaklosters samhälle (i dagligt tal Roma, som dock till största delen tillhör Björke socken). Samhället påverkar till en del yttre delarna av Kungsgårdens marker och därmed riksintresset.

Ruinen av cistercienserklostrets kyrka på kungsgårdens område. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Romakloster är centralt placerat mitt på Gotland. Samhället har fått sitt namn av klostret, som grundades 1164 av cistercienserklostret Nydala i Småland. Den medeltida klosterruinen är omgiven av ekonomibyggnader av senare datum. Klostret blev med tiden mycket rikt. Det ägde flera gårdar på Gotland och Öland liksom stora besittningar i Estland.

Genom reformationen drogs klostret in till kronan. Därefter fungerade det som kungsgård och residens för landshövdingen. På 1730-talet lät den dåvarande landshövdingen uppföra den nuvarande mangårdsbyggnaden med flyglar intill klostret. Material till bygget togs från klostret och klosterkyrkan förvandlades till fähus. Detta är anledningen till att det idag endast återstår delar av klosterkyrkan. Nordost om ruinen finns två fiskdammar, som tillhört klosteranläggningen. Ytterligare dammar har konstaterats men är idag igenlagda. Efter 1832 utarrenderades Roma kungsgård till enskilda personer. Jordbruket är fortsatt utarrenderat, medan byggnaderna har använts, främst till förråd, av försvaret in på 1980-talet. Gården är statligt byggnadsminne och används som besöksmål med utställnings- och hantverkslokaler samt sommarteater i klosterruinen. Utmed allén från Roma kyrka ligger ett antal tjänstebostäder från mitten av 1900-talet tillhöriga arrendegården, såväl som en före detta banvaktarstuga utmed den tidigare järnvägssträckningen. I södra kanten av riksintresseområdet går den återuppförda museijärnvägen mellan Dalhem-Halla-Romakloster.

Inom området finns Roma medeltida kyrka, vars äldsta delar härstammar från 1100-talets slut. Det nuvarande koret och långhuset tillkom senare under en och samma byggnadsperiod. Kyrkans interiör präglas idag av den restaurering som utfördes 1902 i nygotisk anda. På kyrkogården står Svenskbybornas klockstapel från 1939 med de ursprungliga kyrkklockorna hemförda från Ukraina. Intill kyrkan ligger Svenskbygården från 1970-talet, Svenskbybornas samlingspunkt på Gotland. Efter utvandringen från Ukraina 1929 koncentrerades många Svenskbybor till mellersta Gotland, varför Roma blev en naturlig samlingspunkt.

Landskapet runt klostret och kungsgården är öppet och visuellt mycket tillgängligt med välbevarade alléer som leder in mot byggnaderna. Foto: Länsstyrelsen, 2020.

Historiska skikt

Vikingatid: Platsens betydelsefulla historia har en uppenbar början under vikingatid, även om det med stor sannolikhet även finns boplatser från äldre järnåldern i området. Det gäller framför allt ett område norr om kungsgården, som hyser mycket omfattande lämningar av en förmodad handelsplats, verkstadsområde och möjligen tingsplats från vikingatid.

Medeltid: Tyngdpunkten i området ligger dock i den medeltida situationen med klostrets anläggande och utveckling under ca 400 år. Till klostret skall också räknas in de dammar som ligger nordöst om kyrkan.

Historisk tid: Efter det att klostret drogs in och Kronan, det vill säga staten, övertog området började en ny fas i områdets historia. Därmed blev platsen under en period residens för landshövdingen och senare arrendegård parallellt med användning för försvarsändamål. I våra dagar är Kungsgården tillgänglig som en för Gotlands historia väsentlig besöksplats.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse inom området omkring Kungsgården ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse där ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas i det öppna landskapet.
- Alléerna som leder ner till Kungsgården är av väsentlig betydelse för riksintressets värden och bör bibehållas, underhållas och vid behov restaureras.
- De delvis bevarade medeltida fiskdammarna har stor betydelse för riksintressets värden varför de bör underhållas och vid behov restaureras så att ytterligare igenslamning inte sker. Restaurering/rekonstruering kan övervägas.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Roma kloster [I 21]
Socken: Roma och Halla
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

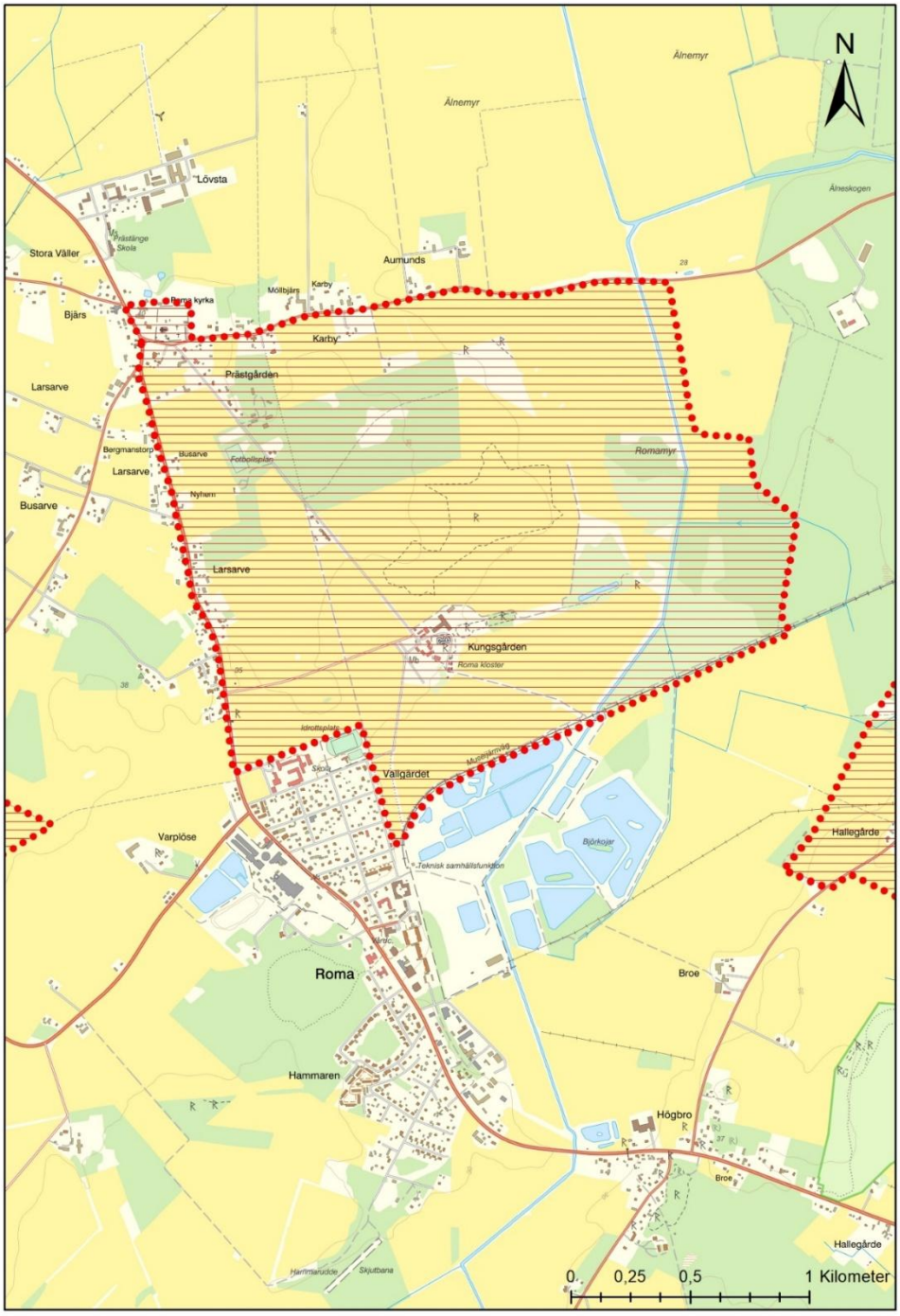
N
Älnemyr
Älnemyr
Älnesskogen
Lövsta
Prästänge Skola
Stora Väller
Aumunds
Karby
Mölbjärs
Bjärs
Karby
Prästgården
Larsarve
Romamyr
Bergmanstorp
Busarve
Fotbollsplan
Larsarve
Nyhem
Busarve
Larsarve
Kungsgården
Roma kloster
Idrottsplats
Skola
Vallgärdet
Varplöse
Björkvjär
Hallegärde
Teknisk samhällsfunktion
Roma
Broe
Hammaren
Högbro
Broe
Hallegärde
Harrmarudde
Skjutbana
0
0,25
0,5
1 Kilometer

Sojvide-Gervide [I 22] Sjonhem och Vänge sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Odlingslandskap med bosättningskontinuitet sedan förhistorisk tid. Placeringen av järnålderns gårdar och gårdslägena från medeltiden och framåt avspeglar väl landskapets rumsliga förändringar med hänsyn till hur odling, djurhållning, bosättning och gravhållning utvecklats från yngre bronsålder fram till 1800-talet. Odlingslandskap, fornlämningsmiljö, kyrkomiljö.

Uttryck
Den täta och sammanhållna fornlämningsmiljön med ett stort antal husgrunder, stensträngar och områden med fossil åkermark samt fornborgar och det stora gravfältet vid Lilla Sojvide från yngre bronsålder till äldre järnålder. De förhistoriska gårdslägena belägna i senare tiders ängesmarker samt i flera fall intill den stora, idag utdikade, myren centralt i området. De medeltida gårdslägena belägna längs vägarna i områdets yttre delar. Den medeltida kyrkan med prästgård och tidigare skola, numera hembygdsgård. Gårdsbebyggelsen från 1700- och 1800-talet i norr. De rumsliga sambanden och siktlinjerna mellan de förhistoriska och de medeltida gårdslägena.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Den naturgeografiska bakgrunden visar på ett landskap zonerat kring en central sänka med före detta myrmarker, under förhistorisk tid i form av mer eller mindre öppna vattenområden. Från denna centrala dalgång, sänka, höjer sig terrängen mot väster och mot öster för att successivt övergå i utmarksbetonade skogs- och hällmarker. Väster ut rör det sig om tämligen tjocka grusavlagringar, mot öster handlar det om tunna jordlager på hällmarker.

Historisk landskapskaraktärisering
Sojvide-Gervide-området ligger i ett produktivt jordbruksområde, på gränsen mellan jordbrukslandskap, beteslandskap och skogsmark. Områdets mellersta del består av hedliknande betesmarker, medan ängsmark och lövskog dominerar i öster, skogsmark i väster och jordbruksmark i norr och söder.

Den tidiga bebyggelsen, gårdar från äldre järnålder, har legat i områdets mellersta och östra delar. Här finns flera kompletta gårdar med 2-3 husgrunder för varje gård. Omfattande hägnadssystem i form av stenvastar visar på respektive gårds inägomark. Här syns tydliga spår efter odling (fossila åkrar) och boskapsskötsel (fägator). Ett järnåldershus har rekonstruerats i områdets västra

del. I väster ligger ett långsträckt gravfält - Sojvidegravfältet - på en låg grusås. Här finns över 200 gravar, huvudsakligen högar och rösen. I samband med vägdragning och grustäkt har gravfältet delvis undersökts.

Den rekonstruerade järnåldersbebyggelsen med hägnader. Landskapet har omfattande spår av järnålderns lämningar i form av husgrunder, stenhägnader, stenlagd väg, forntida åkerytor etc. Foto: Arendus, 2016.

Det historiska landskapet, så som det kan utläsas ur skattläggningskartan, visar tydligt hur de centrala, lägre delarna av landskapet, utgör de forna inägomarkerna till järnålderns gårdar. De återfinns genomgående i 1600-talets ängsmarker, medan den historiska bebyggelsen återfinns längre ut, upp mot höjderna och vid den forna gränsen mellan inägor och utmark. Eller utryckt på ett annat sätt, på gränsen mellan produktionsmark och utmark.

Det öppna landskapet vid Suderbys gård med mangårdsbyggnaden i bildens högra del. Foto: Arendus, 2016.

Gårdarna under 1600-talet, så som de framträder i jordeboken 1653, består av gårdarna Lilla och Stora Sojvide i norr, Gervide, Åkre, Vinkels och Suderbys i öster och av gården Gandarve i sydöst, som ligger i Vänge socken. De är alla skattegårdar och samtliga, utom Gervide och Åkre i Sjonhem och Gandarve i Vänge är mindre gårdar, upptagna som ½ hemman. De är alla tämligen små, beskrivna som 6-10 marckeleij, med Gervide upptagen som 14 marckeleij. Gandarve i Vänge socken avviker här markant, som en stor gård, upptagen som

30 marckeleij och med 33 tunnland åker, vilket får ses som en mycket stor gård på den tiden.
Utöver de gårdar som finns 1653 har ödegårdsinventeringen visat på att det av allt att döma har funnits fler gårdar inom riksintresseområdet, vilka troligen försvunnit under loppet av medeltiden. Strax söder om kyrkan i Sjonhem, nära gården Åkre, finns i skattläggningskartan en mindre åker med beteckningen Ansarve, vilket av allt att döma visar på en ödegård. Längs den västra sidan av riksintresset, strax intill de järnåldersgårdar som finns i änget, finns ägor med namn som pekar på två tidigare gårdar med namnen Uggårde och Bjärs.

De historiska gårdarna ligger alla längs den ”ringväg” som löper runt myren på tre sidor. Skiftena under 1800-talet kom i ringa grad att förändra bilden av bebyggelsen. Flera av gårdarna ligger ännu kvar på samma ställen som under medeltiden. Hit hör framför allt Lilla och Stora Sojvide och Suderbys i Sjonhem och Gandarve i Vänge.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Omväxlande jordbrukslandskap med åkrar, ängsmarker och beteshagar. I öster finns ett av Gotlands största lövskogsområden, mellan Suderby och Gandarve i Vänge socken. Landskapet vid Gandarve är efter gotländska förhållanden ovanligt kuperat. I väster skär vägen genom området på en låg grusås med gles tallskog. Området ligger på en nivå av ca 35 m ö h.

Landskapet är genomgående öppet och välhävdat och mycket visuellt tillgängligt, särskilt längs vägen mellan Roma och Ljugarn. Den gamla vägslingan förbi gårdarna Lilla och Stora Sojvide i norra delen av området utgör ett illustrativt exempel på äldre tiders kommunikationsstråk, där vägen slingrar fram mellan gårdarna och är kantad av rader av större lövträd.

Sjonhem kyrka ligger i norra delen av socknen och är uppförd i två etapper. Tornet tillkom vid 1200-talets början och kor och långhus vid 1200-talets mitt. Valv- och glasmålningar är samtida. Dopfunten, signerad stenmästaren Hegvald, är märklig med expressiva reliefer. Norr om kyrkan ligger prästgården och sydost om kyrkan ligger gamla skolan, som byggdes om till bygdegård och samlingslokal 1978. Grannlaget runt kyrkan kallas för Gervidegrannlaget och har bebyggelse från 1800-talets mitt och framåt.

Sjonhem kyrka och det öppna landskapet norr om denna. Foto: Arendus, 2016.

I socknens västra del ligger gårdarna Stora och Lilla Sojvide med bl a mangårdsbyggnader av kulturhistoriskt intresse från 1800-talets mitt. Vid Åkre står en enkelstuga med brutet tak från 1850-talet med brygghus tillbyggt på längden. På Vinkels finns två mangårdsbyggnader, den äldre är från 1700-talets mitt och relativt låg, den yngre är ca 100 år yngre och är betydligt högre. Suderbys i söder är byggd i herrgårdsstil med bl a mangårdsbyggnad i två våningar från 1880.

Gandarve, Vänge socken, belägen i områdets södra del består av två storbyggda parter med många byggnader. Västra parten har en parstuga i två våningar. Den är uppförd i omgångar under 1700- och 1800-talen och har en äldre mangårdsbyggnad som flankeras av en inpanelad bulparstuga. Den östra partens höga mangårdsbyggnad är uppförd under 1800-talets andra hälft.

Få områden på Gotland kan så väl belysa de landskapsförändringar som ligger mellan järnåldersgårdarna från 500-talet och 1600-talets kulturlandskap som föreliggande område. Landskapet är till stora delar visuellt mycket öppet och lättillgängligt och förekommande ängar, där järnålderns landskap återfinns är genomgående betade, öppna och läsbara för en besökare.

Historiska skikt
Förhistorisk tid: Området utgör ett av Gotlands bästa exempel på ett järnålderslandskap, med ett stort antal husgrunder med tillhörande hägnader, åkrar och gravar, belägna i betade ängen med god visibilitet. Gårdarna ligger i den senare tidens ängsmarker, tämligen lågt och i flera fall intill den stora, idag utdikade, myren centralt i området och belyser väl landskapsutnyttjandet under den tiden.

Historisk tid: Det historiska landskapet är väl framträdande, med gårdarna intakta och belägna längs vägarna på ömse sidor om dalgången och illustrerar på ett utmärkt sätt den placering gårdarna kom att få efter flyttningen av bebyggelsen efter 500-talets krisperiod. Få områden på Gotland kan så väl illustrera det kontinuerligt nyttjade landskapet och visa på hur bebyggelsen flyttats över tiden, som riksintresset Sojvide.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Sojvide-Gervide [I 22]
Socken: Sjonhem och Vänge
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

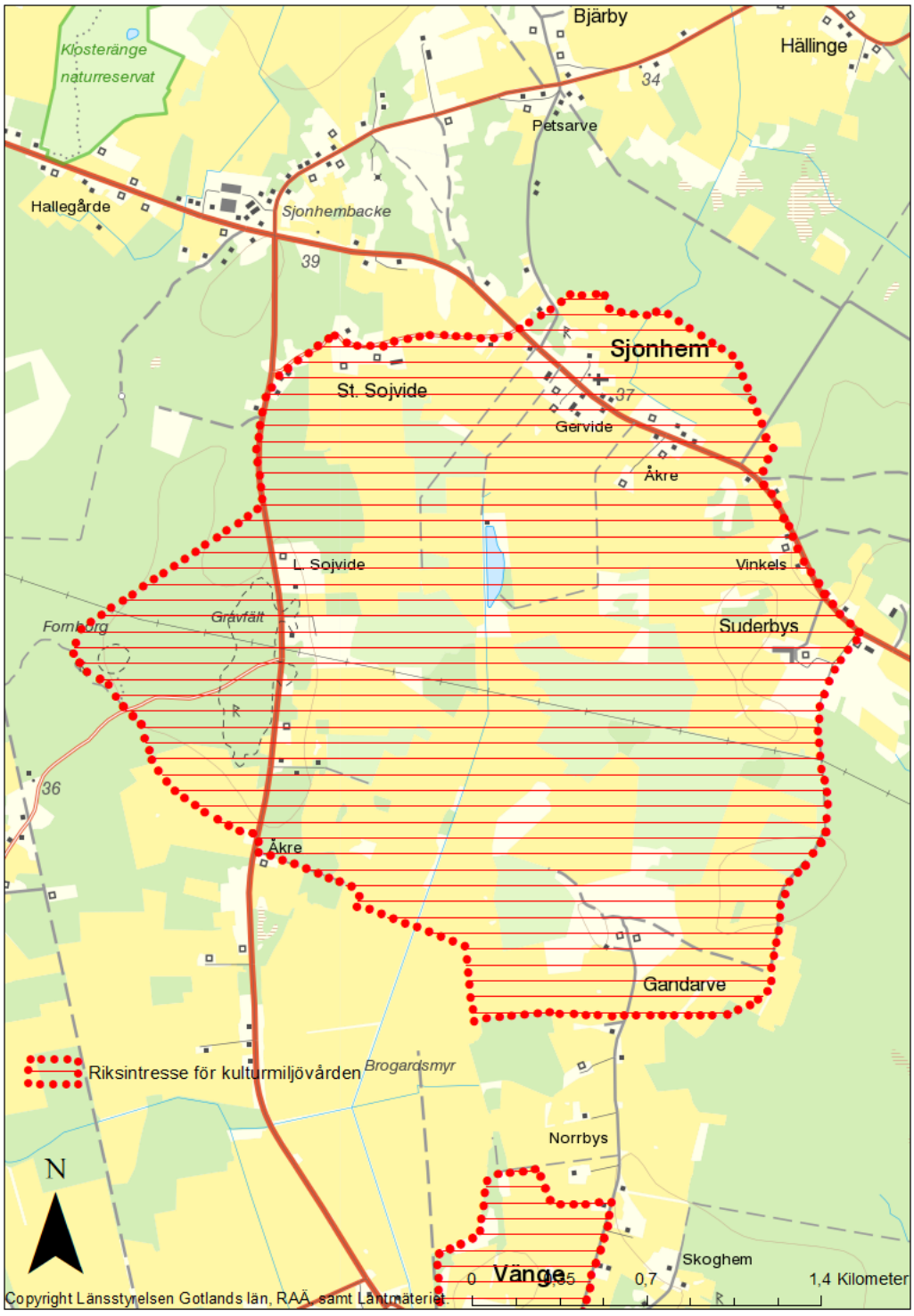
Bjärby
Hällinge
Klosteränge
naturreservat
34
Petsarve
Hallegårde
Sjonhembacke
39
Sjonhem
St. Sojvide
37
Gervide
Åkre
L. Sojvide
Vinkels
Fornborg
Gravfält
Suderbys
36
Åkre
Gandarve
Riksintresse för kulturmiljövården
Brogardsmyr
Norrbys
N
Vänge
Skoghem
0
0,35
0,7
1,4 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Paviken-Västergarn [I 23] Västergarn sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustnära handelsplats med fornlämningar som visar spår från påbörjad stadsstruktur i Västergarn. Hamnanläggningar på Kronholmen och i den tidigare havsviken Paviken som återspeglar en betydelsefull hamn och handelsplats från vikingatid. Fornlämningsmiljöerna visar på att handelsplatsen utvecklades med försvars- och hamnanläggningar från medeltid och framåt. Handelsplats, kommunikationsmiljö.

Uttryck
I anslutning till Västergarnsån spår av hamninlopp, vikingatida pålspärrar och kajanläggningar. Längs stor del av östra stranden av Paviken, upp till utloppet för Idån, omfattande spår av vikingatida hamn- och handelsaktiviteter i form av kulturlager, gravfält och kajanläggningar. Kyrka, kastal, kyrkoruin och halvcirkelformad stadsvall från medeltiden vid Västergarn. Den halvcirkelformade stadsvallen som tydligt avgränsar Västergarns centrala, medeltida delar mot omkringliggande land men med en öppenhet mot kusten. De öppna vyerna över Paviken från väst och söder som bildar grund för förståelsen av Paviken som tidigare havsvik och medeltida hamnplats. Det visuella sambandet mellan Paviken i öster ut mot näset, den skyddande landtungan, samt Kronholmen ut mot havet. Fiskerännor i Pavikens utlopp. Försvarsanläggningar i form av skans och skyttevärn, samt inseglingsanordningar, farled och hamnanläggningar. Fyrplats från 1800-talet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området för Västergarn, liksom för delar av Kronholmen utgörs av lättrörliga sandjordar i ett flackt landskap. Stranden vid Paviken har mer karaktären av morängrus och sluttar förhållandevis mycket ner mot vattnet. Landskapet inom stadsvallen är relativt tät bebyggt längs kustvägen, men längre in finns ännu ytor som är öppna och betade.

Paviken sedd från landsvägen. Foto: Arendus, 2016.

Historisk landskapskaraktärisering
Området hyser en komplicerad historia som tar sin början under sen vendeltid-tidig vikingatid, med anläggandet av en hamn med verkstadsaktiviteter och skeppsbyggeri vid Idåns utlopp i norra delen av Paviken. Vikingatidens senare del hyser verksamheter vid flera ställen inom ett större område. Vid gården Valve, belägen norr om Paviken och riksintresset finns rester av ett större gravfält med ett rikt, och till del fastlandsinfluerat, fyndmaterial. I Kronholmsundet har pålspärrar påträffats i samband med utbyggnaden av golfbanan, daterade till 1000-talets början och på höjden längst i nordväst på Kronholmen finns gravar från vikingatid.

Även längs Västergarnsån finns lämningar från vikingatid, i form av välformade och mycket välbevarade träbryggor i ån, dendrokronologiskt daterade till 1008. Ytterligare vikingatida nedslag, med början under vendeltid, utgörs av det stora gravfältet som ligger på åsen strax sydöst om Paviken, i anslutning till parkeringsplatsen till Paviken. I samband med arkeologiska utgrävningar i Paviken under 2015, visade en undersökning med metalldetektor att gravfältet har haft en utsträckning långt västerut, ut i den nuvarande åkermarken. Här bör också nämnas att även vid hamnplatsen i Paviken, uppe vid Idån, finns gravar från den yngre järnåldern, belägna på båda sidor av vattendraget.

Det är med andra ord ett både omfattande, ytmässigt stort och komplicerat landskap som visas upp utifrån påträffade fornlämningar, vilka sammantaget pekar på att hela området runt Paviken, inklusive näset mellan Paviken och Kronholmen, plus det forna sundet genom Kronholmen är delar av samma historia.

Omkring år 1000 anläggs av allt att döma den stadsvall som omger själva Västergarn. Någon liknande anläggning finns inte på Gotland och paralleller är närmast stadsvallen runt Birkas Svarta jord. I anslutning till den östra delen av vallen anläggs under tidig medeltid en mycket stor kastal och en romansk kyrka. Ruinen i form av grundmuren till den romanska absidkyrkan finns nordväst om den befintliga medeltida stenkyrkan som endast består av en byggnadskropp, med närmast kvadratisk planform. Den uppfördes vid 1200-talets mitt som kor till en planerad större kyrka, som aldrig fullföljdes på grund av ekonomiska svårigheter efter inbördeskriget 1288. Västergarns kyrka är därför Gotlands minsta medeltidskyrka.

Arkeologiska undersökningar i området innanför stadsvallen har påvisat tämligen omfattande bebyggelse innanför stadsvallen från 1000-talet och fram i 1500-tal.

Västergarns kyrka och i bakgrunden anas en kulle med ruinen av en kastal. Intill kyrkan ligger den äldre romanska kyrkoruinens grundmurar. Anläggningarna bildar en sammanhållen miljö i östra delen av stadsområdet och intill stadsvallen. Foto: Länsstyrelsen 2025.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Landskapet inom den kulturhistoriska miljön kan sägas bestå av ett antal skilda delar. Västergarn inom eller i direkt anslutning till stadsvallen är tämligen

tätbebyggt av hus av skilda åldrar. De senaste årens byggnation har medfört flera nya hus inom Västergarn, framför allt norr om stadsvallen.

Kronholmen är till stor del bestående av en golfbana, medan området runt Paviken är öppet, visuellt mycket tillgängligt och överskådligt, inte minst stranden på östra sidan av själva Paviken. Området på näset mellan Kronholmen och Paviken och upp till Valve gård utgörs av en bebyggelse med rötter i ett antal ”tomter” som fanns här på 1600-talet i form av mindre jordbruksfastigheter och som skall sättas i samband med stadssamhället innanför vallen. Området är i sig tämligen öppet, med goda inblickar i landskapet.

Historiska skikt
Förhistorisk tid: I form av vikingatida hamnplats vid Paviken, flera gravfält i området och spår av pålspärrar och bryggor i Västergarnsån och i sundet genom Kronholmen.
Medeltid: Två kyrkor, kastal och stadsvall samt omfattande spår av bebyggelse innanför stadsvallen. Medeltida skeppsvrak i sundet genom Kronholmen.
Historisk tid: Den täta bebyggelsen innanför stadsvallen i form av så kallade tomter, bebyggelsen på näset mellan Paviken och Kronholmen, Valve gård i norra delen av området utgör en kontinuitet på förhållandena under medeltid. Pavikens utlopp med fiskerännor och stenvalvsbro från 1875. Hamnen i Västergarn och rester av skansanläggningar samt fyrplatsen Skansudde från 1890.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området närmast Paviken, längs Västergarnsån eller i området runt stadsvallen och kyrkan.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt bete främst kring Pavikens östra strand och på stadsvallen är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Paviken-Västergarn [I 23]
Socken: Västergarn
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

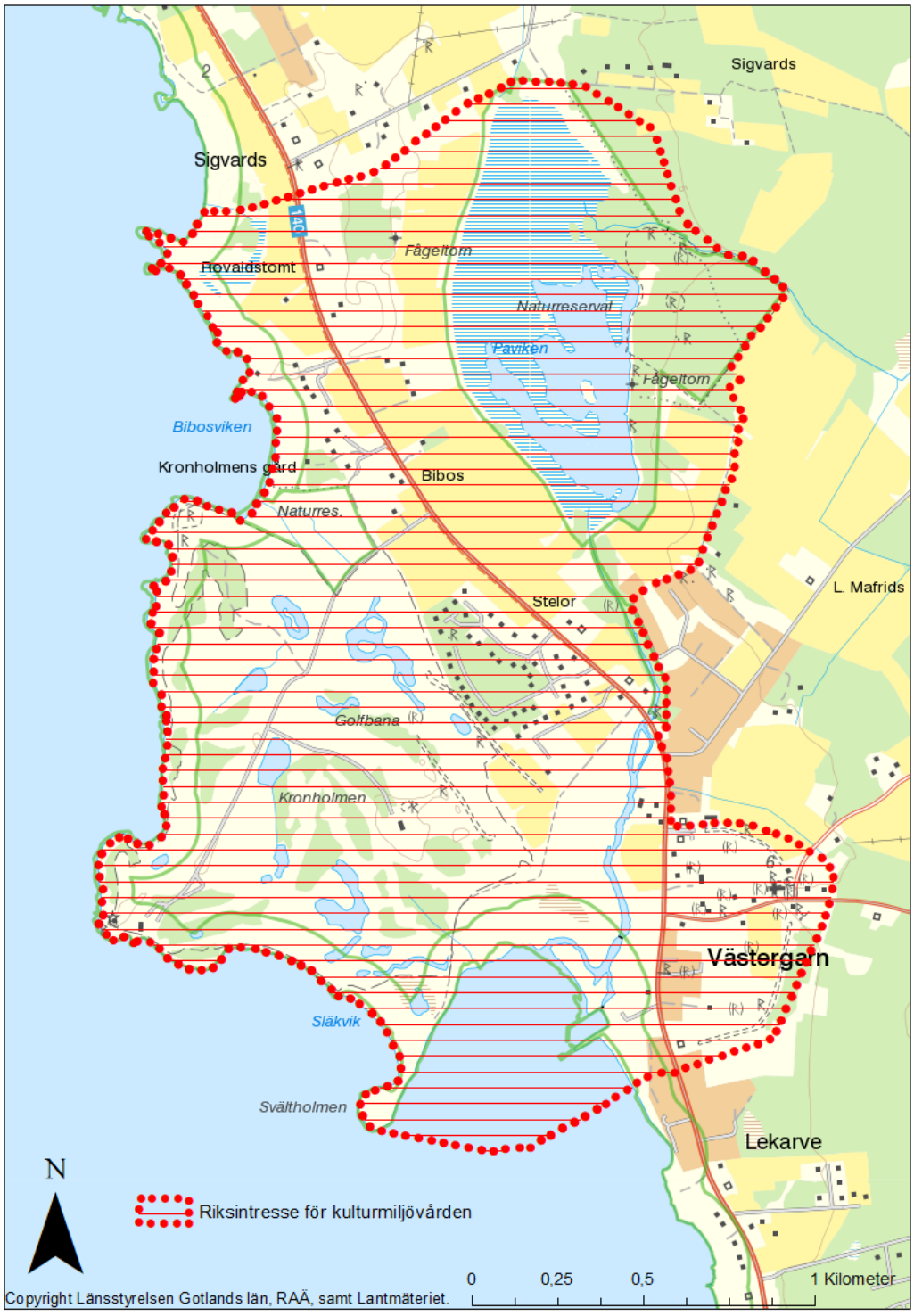
Sigvards
Sigvards
Fågeltorn
Rovaldstomt
Naturreservat
Paviken
Fågeltorn
Bibosviken
Kronholmens gård
Bibos
Naturres.
L. Mafrids
Stelor
Golfbana
Kronholmen
Västergarn
Släkvik
Svältholmen
Lekarve
N
Riksintresse för kulturmiljövården
0
0,25
0,5
1 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Vivesholm [I 24] Sanda sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Borg- och skansmiljö med anläggningar för försvar vilket speglar en viktig anläggning för kustförsvarsvarssystemet på Gotland från 1300- till 1700-talet. Borg- och skansmiljö.

Uttryck
Medeltida rektangulär borganläggning från 1300-talet, omgiven av vallgravar. Samtida bebyggelselämningar i form av bland annat bakstuga och smedja söder om borganläggningen, ytterligare vallgravar längre söderut. Viken mellan Vivesholm och Sågholmen samt Räveln med omkringliggande vattenområde som har varit uppankringsplatser för skepp. På den västra vallanläggningen finns spår från 1700-talet i form av avplaningar för uppställning av kanoner.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Vivesholm ligger på en revliknande halvö som skjuter ut i havet. Den består av sand, morän och strandvallar på en nivå upp till 5-6 meter. Området är sparsamt beväxt med enbuskar och utanför borgen i öster av lite tätare tallskog. Området utgörs av betade strandängar och är en viktig fågellokal. Idag hopkopplad med Vivesholm ligger Sågholmen något länge ut mot vattnet, under äldre tid en egen ö, som har fungerat som ett skydd för uppankrande skepp i bukten mellan de två öarna.

Borgen ligger i ett strandnära läge på en udde som under medeltid var omfluten av vatten på alla sidorna. På holmens högre partier, bestående av sand och grus, är borgen anlagd.

Vivesholm utgörs av en flack, strandbetad udde med gles vegetation. Ytterst ligger Sågholmen vars namn härleds till att det tidigare funnits en vindsåg på ön. Området mellan de två var under äldre tid en skyddad plats för att ankra upp skepp. Foto: Daniel Langhammer, Länsstyrelsen 2023. Spridningstillstånd, lantmäteriet: LM2020/009286

Historisk landskapskaraktärisering

På Vivesholm lät Hertig Erik av Mecklenburg (Albrekts son) anlägga ett fäste eller slott. Det kallades för Landescrona. Hertig Erik samarbetade då med de så kallade Vitaliebröderna, vilka var sympatisörer till Albrekt och verkade för att undsätta Stockholm med livsmedel
(på lågtyska = vitalier), sedan staden belägrats av drottning Margaretas trupper.

För Vitaliebröderna spelade Gotland en viktig roll som replipunkt i samband med deras kapningar av skepp i Östersjön. Deras kapningar blev till slut till en allvarlig fara för all sjöfart på Östersjön och för att stävja deras verksamhet ingrep Tyska Orden år 1398 med en flotta på 84 fartyg med 4000 man jämte 400 hästar samt livsmedel, kanoner, krut etc. Truppen landsattes i Västergarn och de intog snart Landescrona och brände det till grunden, i likhet med två andra av Vitaliebrödernas slott på ön.

Vivesholm har även en senare historia, bland annat i samband med det slutliga övertagandet av Gotland av Sverige från Danmark 1676. I samband med ett krig med Ryssland år 1710 sattes anläggningen åter i stånd. Den gick då under

namnet Redutten Stålhatt. Därefter har anläggningen fallit i glömska och spelat ut sin roll.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Kopplingen mellan Vivesholm och Sågholmen är viktig för förståelsen av den medeltida situationen. Borgen, rektangulär, ca 110 x 75 meter stor, är mycket väl framträdande i landskapet med en kraftig mur omgivande en inre plan yta. Vallarna som omger borgen är 3-4 meter höga, har en kärna av sten och ovanpå detta en torvkappa av flera lager. Insidan av borgen är relativt plan och platt, med undantag av en markant stenhög längs västra långsidan (till vänster i bilden) som möjligen utgör rester av en stenbyggnad/torn. På den högra långsidan skymtar man den port som finns i muren. Utanför vallen finns en vallgrav som omger hela anläggningen. Mitt på den östra sidan är en öppning, påträffad i samband med de arkeologiska utgrävningarna.

Utanför anläggningen finns flera byggnader, vilka har visat sig vid de arkeologiska undersökningarna hysa såväl en större bakstuga som en smedja. Dessa kan ännu ses som svaga förhöjningar i landskapet.

Historiska skikt
Borgen centralt i anläggningen med klara belägg för en medeltida datering. Från historisk tid Redutten Stålhatt, bestående av skyttevallar mellan borgens västra långsida och havet.

Borgen sedd från söder. Foto: Arendus, 2016.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Området bör kontinuerligt betas för att hålla den öppna och visuellt tillgängliga miljön intakt.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Vivesholm [I 24]
Socken: Sanda
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

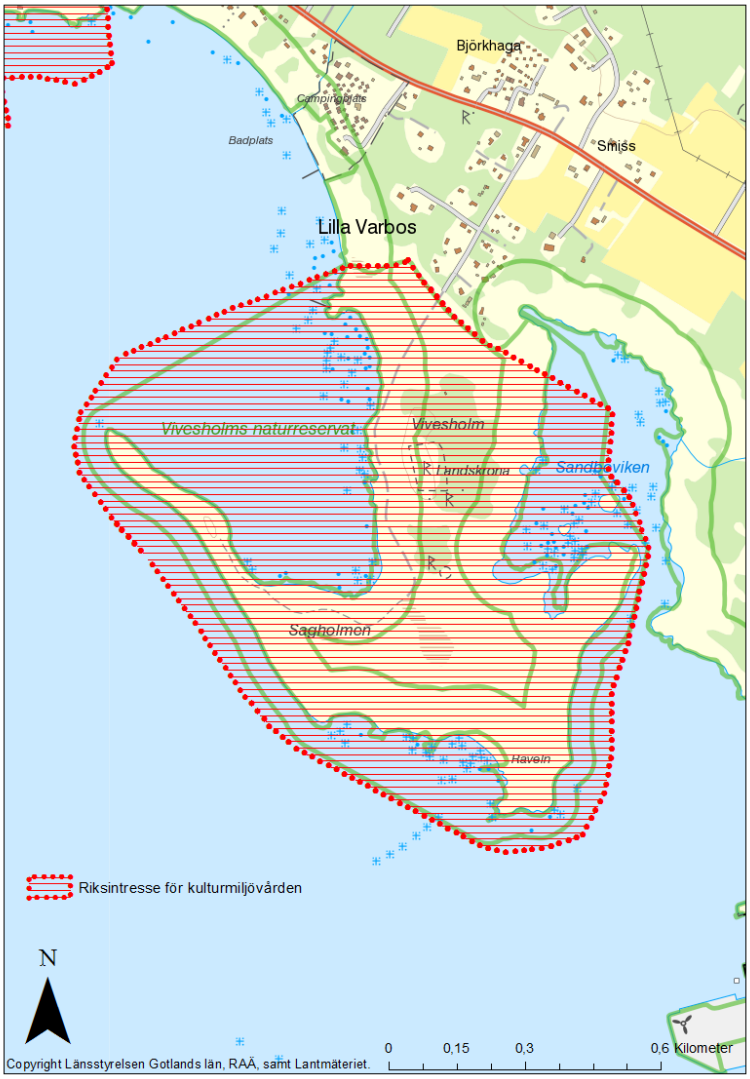

Vallhagaområdet [I 25] Fröjel sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Fornlämningsmiljö med en av Gotlands största järnåldersboplatser med välbevarade boplatslämningar. Området speglar en betydelsefull boplats från bronsålder till äldre järnålder där gravfältens strategiska placeringar ringar in det öppna inägolandskapet.

Uttryck
Ett stort antal husgrunder, malstenar, fägator, fossil åkermark och stensträngssystem från äldre järnålder samt flera gravfält och vägsträckningar från olika tidsperioder.

Gravfälten i väster, norr och öster vars strategiska placeringar ringar in det öppna inägolandskapet. Boplatsområdets placering mellan utmarken i väster och inägorna i öster.

Gårdsbebyggelsens placering på en ås i öster med utblick över det centrala, lägre belägna odlingslandskapet med järnåldersbyn Vallhagar åter högre beläget i områdets västra del. I det centrala området åkeröar med skog och högre vegetation samt ytterligare lämningar av järnåldersbebyggelse. Det öppna landskapet vid Vallhagars fornby som ger en tydlig överblick.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området består av skogsmarker/betesmarker i norr och i väster samt ett öppet odlings- och beteslandskap i centrum med den nutida bebyggelsen liggande i anslutning till de äldre vägsträckningarna genom området, dels längs den nordsydgående landsvägen Klinte-Hemse, dels längs den öst-västgående vägen i södra delen av området. Den centrala delen av området utgörs av tämligen låglänta marker, för att både mot väster och öster höja sig. Bebyggelsen, särskilt den historiska bebyggelsen, har ett karaktäristiskt höjdläge på den ås som löper längs områdets östra kant i nordsydlig riktning.

I gränsområdet mellan skogsbygden i väster och norr och den bördigare odlingsbygden i öster, ligger flera fornminnesområden, bland annat det omfattande boplatsområdet vid Vallhagar.

Historisk landskapskaraktärisering
Fröjel socken karaktäriseras av två delar, ofta benämnde Övre och Nedre Fröjel. Nedre Fröjel utgörs av gårdarna och kyrkan nere vid den vikingatida hamnen, Övre Fröjel är gårdarna i östra delen av socknen, skild från Nedre Fröjel av ett flera kilometer brett skogsbälte. Övre Fröjel karaktäriseras av ett väl bibehållet odlingslandskap med rötter i förhistorisk tid, inte minst speglat av Vallhagar med sina totalt 24 husgrunder från den äldre järnåldern, belägna i västra kanten av bygdens inägor. Kartan 1700 speglar tydligt detta slutna och väl sammanhållna kulturlandskap av karaktäristisk typ för bygder vid kanten av skogen.

Kulturstigen genom Vallhagarområdet. Foto: Länsstyrelsen 2019.

Området hyser 7 gårdar under 1600-talet, vilka alla är tämligen normalstora skattegårdar. Under medeltid har det troligen funnits ytterligare två gårdar inom området. Strax norr om Bofride är platsen för en medeltida ödegård med namnet Piggarve (namnet finns på skattläggningskartan över ett avgränsat åkerområde) och omedelbart väster om Kaupe gård är av allt att döma platsen för en ödegård med namnet Stiuparfwe/Stauparfwe.

Det finns en markant skillnad i bebyggelsens lokalisering under den äldre järnåldern (synlig genom förekommande husgrunder (kämpgravar) och 1600-talets bebyggelselägen. I det förra fallet är bebyggelsen koncentrerad till Vallhagarområdet i väster, samt i form av en eller två gårdar centralt i inägolandskapet. Den yngre bebyggelsen ligger helt koncentrerad till östra och södra kanten av inägomarken. Landskapet i övre Fröjel visar därmed tydligt den generella bild som finns om en omflyttning av bebyggelsen på Gotland under loppet av vikingatid-tidig medeltid.

Man kan för övrigt notera hur väl placeringen av gravfälten ”ringar in” inägolandskapet på västra, norra och östra sidan. Gravfälten är i detta fall tydliga markörer för den historiska kontinuiteten inom det avgränsade landskapsrummet.

Den nordligaste av husgrunderna inom Vallhagaområdet. Denna är cirka 30 meter lång och upp till 11 meter bred. I folkmun har den ofta betecknats som "kyrkan". Foto: Arendus, 2016.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Området karaktäriseras idag av ett omväxlande jordbrukslandskap, med åkermarker och insprängda mindre beteshagar och ängsmarker, särskilt i områdets centrala del. Vallhagaområdet är öppet och betas sedan lång tid. Väster om Vallhagar och norra delen av området utgörs av barrskogar, delvis på tunna jordar.

Den centrala myren är idag åkermark. De äldre vägar som löper genom området på 1600-talet, och tidigare, är ännu i hög grad bevarade. Särskilt gäller detta vägen från Fröjel kyrka, om passerar mot öster inom den norra delen av riksintresset. Bebyggelsebilden vid Puser och Bofride är ännu i hög grad en spegel av situationen före laga skiftet, då flera av parterna kvarligger på den ursprungliga platsen.

Den nuvarande bebyggelsen ligger till stor del koncentrerad till den gamla landsvägen i områdets östra del. Här finns också rester efter flera kalkugnar, väderkvarnar samt ett sojde (tjärdal).

Dagens bebyggelse stammar från 1700-talets senare del till 1900-talets början med några få senare tillskott. Gårdarna Alstäde, Ansarve, Kaupe och Bofride, vilka är delade i många parter, bildar en av Gotlands få vägar av bygatekaraktär. Bebyggelsen är genuin och till stor del välbevarad, som t ex sydvästra parten på Alstäde med byggnader från 1700-talet.

Grannlaget vid Puser består av tre storbyggda parter. De södra och västra parterna består av parstugor i två våningar från 1700- och 1800-talen med tillhörande flyglar och stora ekonomibyggnader. Norra parten ligger under Bofride och har en stor bred mangårdsbyggnad med flerdelad plan från 1800-talets andra hälft.

Historiska skikt
Ett utpräglat järnålderslandskap, med omfattande spår av husgrunder, hägnader och fossila åkrar samt ett flertal gravfält.

Det historiska landskapet präglas av en bebyggelse som ännu i mycket hög grad kvarligger på det medeltida läget och ger en utmärkt illustration till frågan om det kontinuerligt nyttjade landskapet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- I områdets centrala och västra delar bör ingen ny bebyggelse tillåtas.
- I områdets östra del bör lokalisering av ny bebyggelse prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Fortsatt brukande av den omväxlande/mosaikartade jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Vallhagaområdet [I 25]
Socken: Fröjel
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

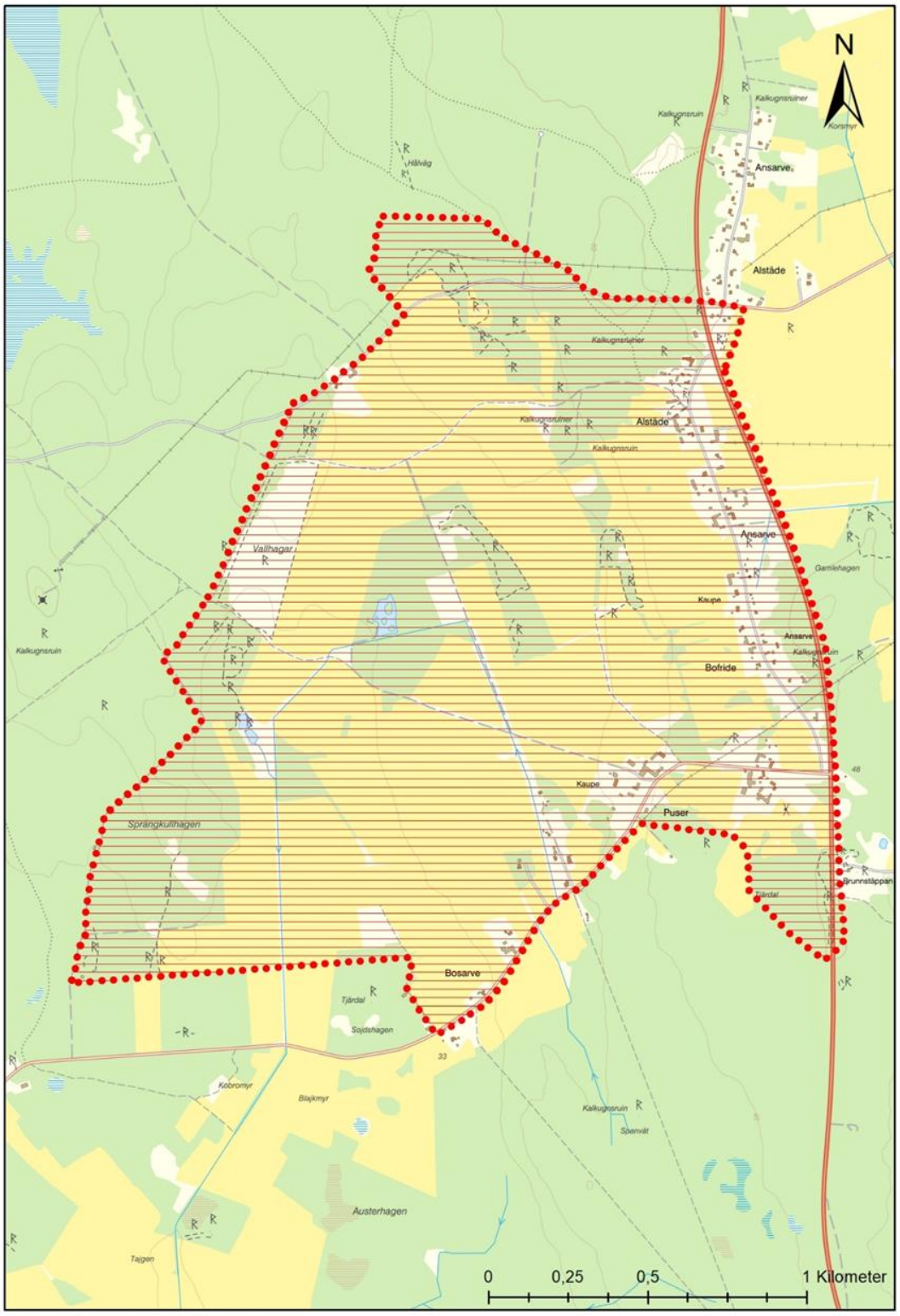
N
Kalkugnsruin
Kalkugnsruiner
Korsmyr
Hålvåg
Ansarve
Alstäde
Kalkugnsruiner
Alstäde
Kalkugnsruin
Vallhagar
Ansarve
Gamlehagen
Kaupe
Kalkugnsruin
Ansarve
Bofride
Kaupe
Puser
Sprängkullhagen
Brunnstäppan
Tjärdal
Bosarve
Tjärdal
Sojdshagen
33
Kobromyr
Bilajkmyr
Kalkugnsruin
Spenvät
Austerhagen
Taigen
0
0,25
0,5
1 Kilometer

Karlsöarna med Ekstakusten [I 26] Eksta sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kust- och skärgårdslandskap med lång försörjnings- och bosättningskontinuitet som visar på maritimt brukande av landskapet alltsedan stenåldern fram till 1900-talet. Till försörjningsbilden hör även stenbrytning för export och uttryck som speglar sjöfartens och försvarets behov. Fornlämningsmiljö, odlingslandskap, fiskeläge, kommunikationsmiljö, gårdsmiljö, stenbrott, militär miljö.

Uttryck
Den varierade fornlämningsbilden från förhistorisk tid till tidig medeltid bestående av bl.a. boplatser, rösen, gravar, båtlänningar och grophus. Grottan Stora Förvar på Stora Karlsö med kulturlager från stenåldern. Öarnas medeltida begravningsplatser. Fiskelägen och hamnplatser från järnålder till 1800-talet. Stenbrytningslokalerna, synliga som dagbrott, främst vid Suderhamn på Stora Karlsö.

Karlsöklubbens byggnader från slutet av 1800-talet, med bland annat jaktpaviljong samt kulturpräglad växtlighet genom inplantering av arter på Stora Karlsö. Fyrplats med säreget fyrhus med lanternin, fyrvaktarbostäder och uthus.

Den flacka kuststräckan på Ekstakusten, på de flesta ställen avskild från socknens och gårdarnas odlingslandskap genom skog med vissa inslag av odlingsmark. Kronvalds och Djupviks fiskelägen med båthus och bodar, främst i trä, bland annat i skiftesverk. Båthusen och stenpiren vid Djupvik. 1700-talsskansen vid Skansudd, bestående av en vall, samt linjen med kustvärn från andra världskriget.

Stenåldersboplatsen vid Ajvide, bronsåldersrösen och skeppssättningarna längs kusten, de forntida öppna åkerytorna, husgrunderna och stensträngarna från äldre järnålder samt gravfälten.

Gårdsbebyggelsen med koppling till strandbruk vid Käbbe, Bjärges, Ajvide och Jakobs i lägen med förhistorisk eller medeltida kontinuitet. Enkel- och parstugorna i sten med ekonomibyggnader i sten och trä. De stora manbyggnaderna i sten, i utskiftade lägen utmed raka kustvägar från laga skiftet.

De öppna siktlinjerna mot Karlsöarna från Ekstakusten och mellan själva Karlsöarna.

Fyrplatsen på Stora Karlsö. Foto Arendus 2014.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Öarna Lilla och Stora Karlsö utgör två unika öar sett i riksperspektivet. De ligger utanför Gotlands västra kust och tillhör Eksta socken. Naturmässigt påminner de om varandra, genom att de båda är en kalkstensklippa i havet. Människans påverkan på miljön har inneburit att öarna var för sig har en något skild historia.

Stora Karlsö sträcker sig 1,5 km i nordsydlig riktning och 2 km i östvästlig. Ön är ett naturreservat som är världens äldsta naturskyddade område, näst efter Yellowstone National Park i USA. Ön är rik på ovanliga sevärdheter. Stora Karlsö är bland annat känd för sitt rika fågelliv och många orkidéer. På ön finns drygt tjugo grottor. Flera av de större ligger kring Norderhamn på norra sidan. Störst är grottan Stora Förvar, som är 25 meter djup och nio meter hög. Den har bildats av Ancyllussjöns vågor. Det finns också raukar på södra och sydvästra delarna av ön.

Lilla Karlsö ligger cirka tre kilometer utanför Gotlands västkust och någon km öster om Stora Karlsö. Den har en mycket särpräglad geologi, ett unikt växt- och fågelliv och en speciell kulturhistoria. Den är därför ett välbesökt naturreservat. Den är också ett Natura 2000-område samt ett IBA (Important Bird Area) med flera fågelskyddsområden. Öns yta är 160 hektar. Lilla Karlsö domineras av en nästan cirkelrund högplatå, vars högsta del når 66 meter över havet. Platån inramas i norr och söder av strandslätter, men i öster och väster stupar klintarna nästan rakt ned i havet – Gotlands högsta och mäktigaste klintstup.

På olika höjd i öns klintstup har, under de olika skedena, vattnet gröpt ur ungefär 25 grottor, av vilka ett par är 30 meter djupa. De mäktigaste är Suder Vagnshus på Suderslätt och Norder Vagnshus på Norderslätt. Frammejslade av havet är även de raukar som finns runt ön, i rasbranterna, på strandslätterna och i vattenlinjen.

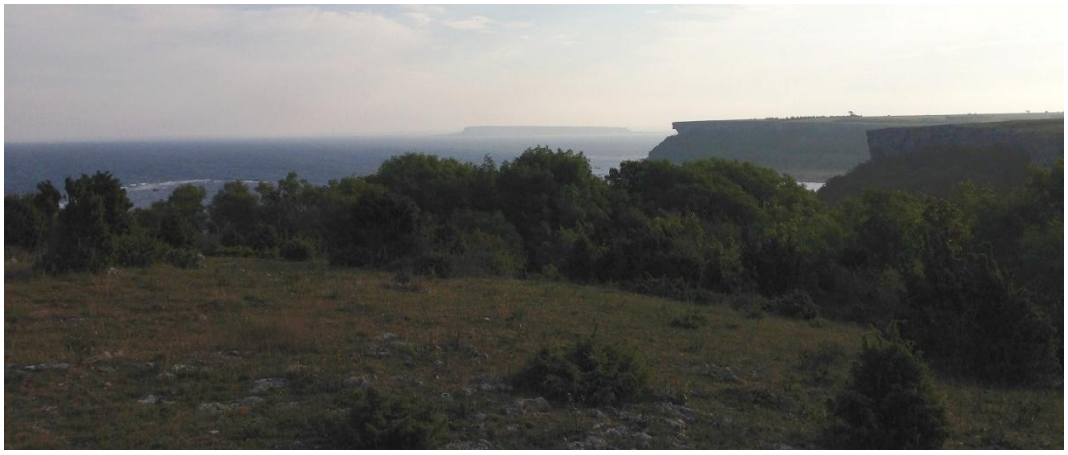

Vy över norra delen av Stora Karlsö, från fyren mot öster. I bakgrunden skymtar Lilla Karlsö. I bilden framträder väl de markanta klintarna vid kusten och platån ovanför klintarna. Foto: Arendus 2014.

Suderslätt är den större av strandslätterna. Den är i huvudsak hedartad, men har även en liten sötvattensmyr. Den har ett mindre antal raukar, däribland dock den imponerande Stalen ("Predikstolen") - Gotlands högsta fristående rauk, 16 meter hög. Suderslätt kantas av en bred, vit klapperstensstrand. Norderslätt är mindre, betydligt frodigare och med ganska många mindre raukar. Stranden är i huvudsak klippig.

Ekstakusten har relativt omfattande skogsmarker med uppodlade inslag. Vägarna i kustzonen karakteriseras av raka laga skiftesvägar genom öppna odlingsområden eller i gränsen mellan odlingsmark och skog. I kustzonen finns gles gårdsbebyggelse utmed vägarna som enstaka ensamgårdar och i utskiftade lägen. Bebyggelsen ligger ofta i gränszonen mellan åker/äng och det mer perifera skogs- och beteslandskapet.

Historisk landskapskaraktärisering
Stora Karlsö: Redan för 9000 år sedan tog sig säljägare ut till Stora Karlsö för att jaga. Många av lämningarna från stenåldern har hittats i den stora grottan Stora Förvar. I slutet

av 1800-talet gjordes en utgrävning av grottan och uppåt 7000 fynd påträffades, huvudsakligen från yngre stenåldern. Även åtskilliga lämningar av metallhantverk

från vikingatiden, med gjutformar för kvinnosmycken av en typ som förekommer på det svenska fastlandet, och som visar på kontakter och inflytande utifrån.

Under bronsåldern restes flera rösen på ön. På öns högsta punkt ligger Röjsu. Mitt i röset växer det som kallas Linnés ask efter Carl von Linnés resebeskrivning 1741. På öns södra sida finns bronsåldersröset Lauphargi, ett röse med en mycket välbevarad stenmur. Rösena är cirka 3000 år gamla.

Det finns runt 70 gravar från järnåldern på Stora Karlsö, där huvudelen är arkeologiskt undersökta på början av 1900-talet. Nära Norderhamn – på öns norra sida – finns en solfjäderformad rad av svackor. Man har haft svårt att tolka dessa svackor, men en teori är att de är en medeltida begravningsplats. En annan tolkning är att de varit båtlänningar, båtrännor, från vikingatiden.

Den norra kusten av Stora Karlsö, med strandbodar och jaktpaviljong vid Hien. strax nedanför fyrberget. Den markanta klippan "Utfall" avtecknar sig mot himlen i fonden. Foto: Arendus 2014.

Under medeltiden pågick intensiv stenbrytning på södra delen av ön och den eftertraktade, rosafärgade "karlsömarmorn" fraktades till bland annat gotländska kyrkbyggen. Än i dag kan man se tydliga spår från stenbrytningen och en liten medeltida begravningsplats i anslutning till dagbrotten.

Under 1800-talet var Stora Karlsö mycket välbesökt för det goda fiskets skull. I Norderhamn fanns då ett stort fiskeläge med som mest ett åttiotal fiskebodar. I dag finns det endast två fiskebodar kvar från denna tid: ”Mosebod” och ”Herrbodi”. Under perioden 1880–87 köptes marken på Stora Karlsö successivt upp av ett nybildat bolag – Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB – i dagligt tal kallat "Karlsöklubben". Drivande motor i det nybildade bolaget var Willy Wöhler i Klinte. I och med köpet kunde bolaget efter hand förbjuda all fågeljakt, vilket skulle komma att rädda sillgrisslans existens på Stora Karlsö.

Lilla Karlsö: Det är osäkert när de första människorna började bruka Karlsöarna. På Stora Karlsö har man hittat spår efter bosättningar från olika perioder under stenåldern. På Lilla Karlsö saknas i stort sett sådana fynd. Det förefaller dock rimligt att människor från Ekstakusten sökte sig ut till bägge öarna för den goda tillgången på sjöfågel och säl. Eftersom Stora Karlsö har en mer skyddad hamn än Lillön, har den antagligen varit mera lämpad för längre och stadigare bruk.

Från bronsåldern (1700 - 500 f.Kr.) finns på Lilla Karlsö gravrösen och från den äldre järnåldern (500 f.Kr. - 375 e.Kr.) flera skeppssättningar. En av de tidigaste skriftliga källorna om Lilla Karlsö är Karlskrönikan från mitten av 1400-talet, i vilken skildras ett skeppsbrott som Erik av Pommern lidit vid öarna 1433. Kanske har denna förlisning så småningom gett upphov till den sägen, enligt vilken några skepp ur Valdemar Atterdags flotta skulle ha gått under utanför öarna och sjunkit med skatterna efter brandskattningen av Visby 1361. I danska medeltida dokument kallas öarna för Fågelöarna ("Foulleholmerna"), säkerligen just för sin goda tillgång på sjöfågel.

Från senare tid finns på Lilla Karlsö rester av husgrunder, vilka troligen är gamla lambgift (foderhus för lamm) eller fiskebodar. I anslutning till båtbryggan och bodarna på öns sydöstra strand finns ett avgränsat mindre område kallat kyrkogården med sannolikt medeltida gravar. Carl von Linné besökte ön den 14 juli 1741, under sin gotländska och öländska resa. Han mötte då de ursprungliga gotländska utegångsfåren på ön. Ön brukades då av bönder i Ekstа socken. Enligt en uppgift i *Analecta Gothlandica* från 1740-talet hade ön tidigare varit täckt av en rik skog, men att denna avverkats för skeppsbyggnad. År 1954 inköptes ön av Svenska Naturskyddsföreningen. 1955 fridlystes ön som naturminne, med syfte att "värna om öns nuvarande karaktär av ålderdomligt gotländskt beteslandskap",

men också för att "skydda öns topografi mot skadegörelse" samt "vårda öns fauna och flora".

Ekstakusten: Utmed kusten finns fornlämningsmiljöer med stenåldersboplatser vid Ajvide samt gravfält och skeppssättningar från brons- och järnålder. Från järnåldern finns husgrunder och rester av ett odlingslandskap med stensträngar och fossil åkermark. De förhistoriska boplatserna kompletteras med medeltida gårdslägen med inägor uppåt land där dagens gårdsbebyggelse ligger vid exempelvis Käbbe, Tomsarve, Jakobs och Bjärges.

Bebyggelsen i Eksta innehåller många kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bygden är känd för sina stora stenhus, sinnebilden av gotländsk bebyggelse. Jordbruket, kombinerat med fiske och strandbruk, har gett ett välstånd som omsattes i bebyggelsen. De mest iögonfallande mangårdsbyggnaderna är vitkalkade enkel- eller parstugor i två våningar från 1700- och 1800-talen. En annan grupp är de stora stenhusen från 1800-talets senare del på hög stenfot med flerdelad plan, tillkomna efter laga skiftet. Dessa parstugor i en våning med vind har ofta bakbyggen med kök och brygghus, vilket ibland även förekommer på (de äldre) parstugorna i två våningar. Eksta har även en rik tradition av träbyggande med bland annat stora ladugårdar i skiftesverksteknik.

Strax söder om Käbbevägen ligger Ajvide med en tvåvånings enkelstuga med bakbygge, som har medeltida skulpturer inmurade i söderväggen. Längs vägen mot Jakobs finns flera fastigheter med stora manbyggnader från 1800-talets slut på hög stenfot, flerdelad plan och frontespis. I de mestadels jämnåriga ladugårdarna ingår ofta delar av äldre bulladugårdar. Här finns också flera inpanelade bulbostadshus samt hus i resvirke uppförda i bulstil. Äldre och yngre byggnadstekniker och stilideal har påverkat varandra.

Längre åt väster på var sida om Käbbevägen ligger två storbyggda parter Bjärges med byggnader från 1800-talets slut. Manbyggnaderna har en bostadsvåning med flerdelad plan på stenfot, försedda med snickarglädjeverandor. Trots husens avsevärda storlek i sig, har båda byggnaderna försetts med köksbakbyggen. Ladugårdarna är uppförda i resvirke med foderloft och har tillbyggda tröskhus. Varje part har ett flertal mindre uthus. Strax söder därom ligger Bjärges två 1700-talsparter med bevarade ekonomibyggnader i skiftesverk. Den södra parten har en säregen manbyggnad med dubbla vindar under högt brutet tak.

Vid södra parten av Käbbe finns en mangårdsbyggnad från 1700-talet med vackra snickeridetaljer, bl a en solskiva över dörren. Huset är ett reveterat bulhus med brutet tak och av ansenlig storlek. Till parten hör flera ekonomibyggnader i bulteknik från 1800-talet.

På södra parten av Tomsarve står en tvåvånings parstuga byggd i etapper under 1700- och 1800-talen med ingångar från bägge långsidorna, en ovanlig lösning. Norra partens manbyggnad från 1920-talet visar påverkan av äldre stilideal och dess bakbygge är äldre. Den välbevarade ladugårdsbyggnaden i bulteknik är från 1800-talets början.

Den i huvudsak skogklädda kuststräckan från Djupvik i norr och till Kronvalds (Kronvalls) fiskeläge visar flera spår av strandbruk under historisk tid, främst fiske. Fisket gav ett nödvändigt tillskott till försörjningen och mathållet som komplement till den mer gårdsnära odlingen och djurhållningen. På kusten står även en stenkvarn, som visar hur det blåsiga läget i utmarken kunde nyttjas. I skogen finns lämningar efter tjärbränning, antagligen både för husbehov och för avsalu.

Strandbod vid Kronvalds fiskeläge på Ekstakusten. Foto: Länsstyrelsen 2019.

Vid Kronvalds (Kronvalls) fiskeläge sägs Valdemar Atterdag ha landstigit år 1361 vid sin invasion som ledde till att Gotland kom under danskt styre under 300 år. Från senare tider finns andra spår av att kusten ständigt låg under hot av invasion, samtidigt som kusten och havet var länken till omvärlden. Från 1700-talet finns rester av en skans vid Skansudd nära Kronvalls. Från andra världskriget finns en linje med kustvärn, ”bunkrar” i betong, som nu är tagna ur bruk som försvarsanläggningar. Dessa representerar sentida exempel på en flerhundraårig försvarstradition och kustens och ö-lägets utsatthet.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Landskapet på de båda öarna är öppet och överskådligt, framför allt på Lilla Karlsö som har ett kontinuerligt fårbete. Båtförbindelse till Stora Karlsö går från Klintehamn mellan maj och september och även till Lilla Karlsö under sommaren. På Stora Karlsö finns restaurang, vandrarhem och möjlighet att övernatta, bland annat i den gamla fyren och på fyrplatsen. Det finns även ett museum över öns natur- och kultur. På Lilla Karlsö finns ingen restaurang och endast ett mindre hus för övernattning. En större brygga finns vid Suderslätts östligaste ände. En mindre anläggningsplats finns vid Smöjge på Norderslätt.

Skogsklädd kuststräcka med omväxlande klappersten och sand, i stort sett opåverkad av bebyggelse, annat än vid de bägge fiskelägena med sina klungor av bodar samt de försvarsanläggningar som har smugits in i terrängen. Kustnära gårdsbebyggelse med åker- och betesmarker vid Käbbe, Tomsarve, Ajvide och Jakobs med förhistoriskt och medeltida ursprung.

Historiska skikt

Förhistoria, med början i tidig stenålder, bronsålder, äldre och yngre järnålder till medeltid. Medeltid i form av stenbrott och fiskelägen. Historisk tid, fiskelägen, fårbetade landskap, fyr och fyrvaktarbostäder, småskaliga försvarsanläggningar och gårdsmiljöer.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse i kustzonen bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Lokalisering av ny bebyggelse utmed befintliga vägar ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Eventuell bebyggelse på Karlsöarna bör prövas restriktivt och endast tillåtas som komplettering till befintlig bebyggelse och ska då anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.

- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Karlsöarna med Ekstakusten [I 26]
Socken: Eksta
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

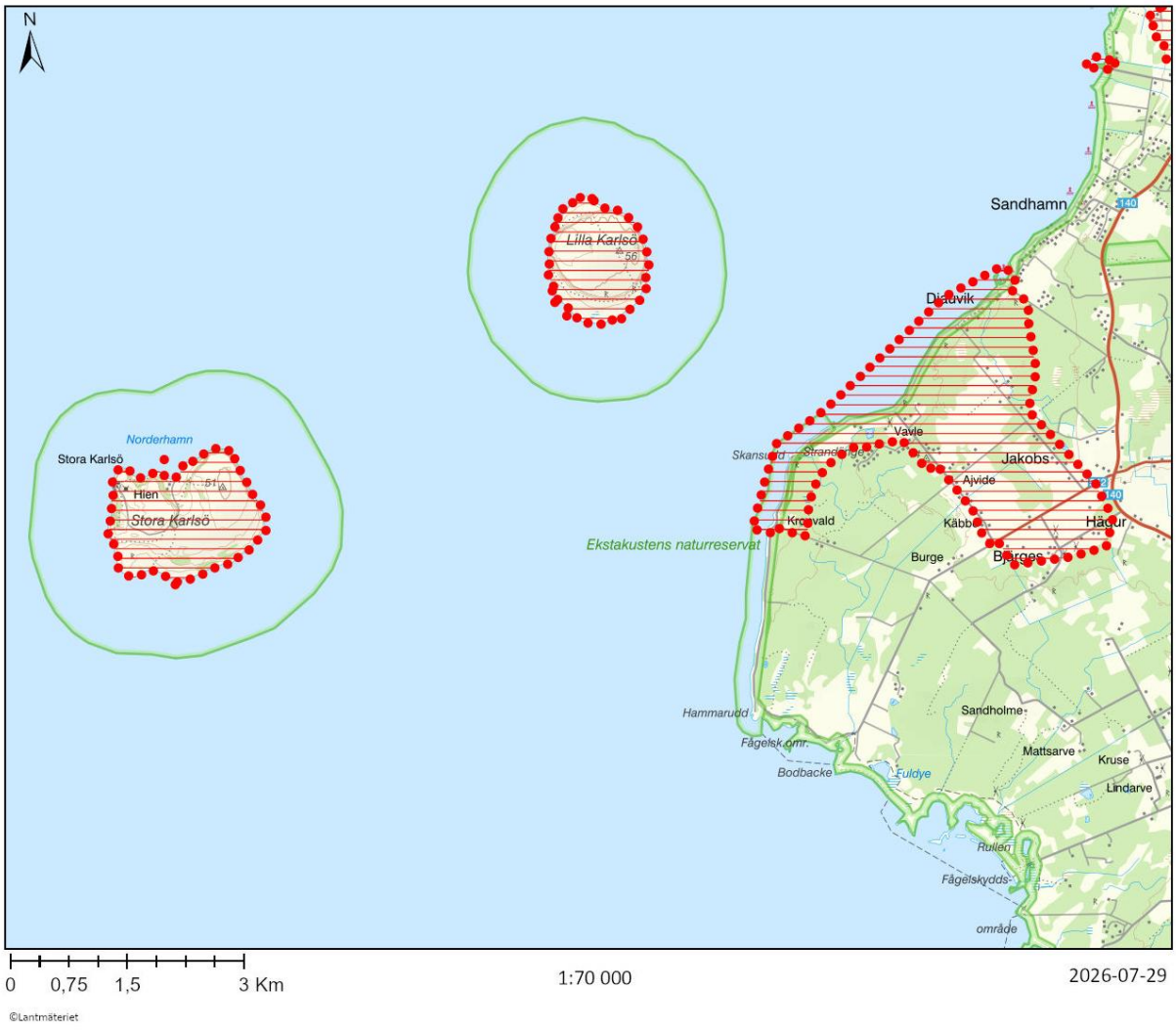

Petes [I 27] Hablingbo sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustnära välbevarat odlingslandskap med tydlig uppdelning mellan inägor och utmark. Välbevarad gårdsbebyggelse som speglar en gårdsmiljö från 1700- till 1900-tal. Kustmiljö, Kvarnmiljö.

Uttryck
Bostadshus i form av tvåvånings parstugor vid de två gårdsparterna Petes, samt Lilla Hallvards, samt kompletterande bulbostadshus, flygel och stor bulladugård vid Petes. Enhetlig uppdelning mellan mangård med bostadshus med flygel eller flyglar och trädgård samt fägård med ekonomibyggnaderna grupperade runt. Smedja med snickarbod, stolpkvarn och två strandbodar.

Det öppna landskapet med siktlinjer mot gårdsbebyggelsen i central placering mitt i inägorna, och samtidigt med närhet till utmark och skog i öster och havet med strandbodar i väster.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett relativt öppet kustområde med flacka grussträndер och betade enbeväxta strandängar. Innanför kusten på en nivå av 5-10 meter ligger bebyggelsen på svagt kuperad mark, beväxt med enstaka lövträd. Bortom odlingsbygden omkring gårdarna vidtar fårbetade marker med tallskog.

Bebyggelsen och det omgivande åker- och beteslandskapet bildar ett rumsligt väl sammanhållet landskap, med historisk förankring.

Historisk landskapskaraktärisering
Spåren från forntiden är få beroende på områdets ringa höjd över havet. Från sen järnålder finns några stensättningar väster om Lilla Hallvards och en slipskåresten med fem sliprännor i anslutning till ett vattendrag som rinner i områdets sydligaste del.

Kustnära gårdar som Petes och Lilla Hallvards är som regel anlagda under medeltid, som ett resultat av en expansiv period i det gotländska samhället. Namnet Lilla Hallvards antyder att det vid något tillfälle troligen har funnits ett Stora Hallvards. Några spår av denna gård finns inte, men det är mycket sannolikt att den har legat i samma område som Petes och Lilla Hallvards.

Ultöver Petes och Hallvards har det uppenbarligen också funnits en gård till i grannlaget, som legat strax norr om Petes. Den omnämns i Husarbetsboken 1574/77, då en ”Olluff Haruns” fanns på gården. I ödegårdslistan från ca 1585 omnämns ”Haunse gaardt" om 4 mkl, skattlagd under Rikvide i Silte och Petes i Hablingbo.

När vi möter gårdarna i Jordeboken 1653 är Petes en skattegård och upptagen som ett helt hemman om 9 marckeleij och ”hafuer åcker till 12 tunneland, ängh till 8 manss slätt, aagh i Åhlemyyr, een haga till 2 hästar, tarfwelig askoug, en lotth i Steenbroo åå och Grönewijcken”. Gården brukas av en Larss Olofsson, som har ärvt gården.

Lilla Hallvards är kronohemman och betecknad som ett halvt hemman om 6 marckeleij och med åker till 9 tunnland. När Jordeboken upprättas har gården varit ”ödhe öfwer 20 åhr”. Vid upprättandet av skattläggningskartan ca 50 år senare är gården ännu ett kronohemman. Beskrivningen till kartan uppger ingen ägare till gården, vilket antyder att den vid karteringstillfället inte brukades av någon. Man kan också notera att gården nu har tappat beteckningen Lilla och nu enbart benämns Hallvards.

Gården Petes utgörs vid upprättandet av kartan av två hemman, varav det ena betecknas som skattehemman och det andra som kronohemman. Det förra hemmanet ”brukas nu för tiden af Ola Larsen hwilcken han haf: ärfft äffter Sin Sal. fader Lars Olson”. Kronohemmanet brukas ”af Lars Klason hwilcken han haf: ärfft med sin hustru Mätta Lars Doter”.

De historiska källorna visar på de problem som dessa smågårdar längs kusterna hade att klara försörjning och skatt. De låg ofta öde under 1600-talet och troligen även före dess. Först under slutet av 1700-talet kan man märka en förbättring på gårdsnivå på Gotland.

Vid storskiftet 1818 över Petes bestod gården av tre parter, där bebyggelsen låg tätt tillsammans. Hallvards var ännu troligen enbart ett hemman i och med att gården inte kom att storskiftas. Laga skiftet, genomfört 1893, kom att medföra att den mellersta parten på Petes försvann från den gamla gårdstomten och kvar blev två parter, vilka ännu idag finns på platsen.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet är i hög grad intakt sedan laga skiftets genomförande. Det är öppet, visuellt mycket tillgängligt och delar av markerna betas.

Dagens bebyggelse härstammar från 1700-, 1800- och 1900-talen och är stilfulla representanter från respektive tids byggnadsideal och typisk uppdelning med bostadshus på mangården (på Gotland kallat lillgården) och ekonomibyggnaderna grupperade runt fägården (kallat storgården på Gotland). Petesgårdarna ligger i ett öppet kustområde med flacka stränder och strandängar. Innanför den steniga kusten ligger bebyggelsen samlad på svagt kuperad mark bevuxen med enstaka lövträd. Bortom åkermarken vid gårdarna vidtar fårbetad mark och tallskog.

Mest känd är museigården Petes. Den består av en tvåvånings parstuga under tegeltak, uppförd i tre etapper under 1700- och 1800-talen. Flygeln från 1800-talets slut är sammanbyggd med mangårdsbyggnadens västra hörn. Detta är en relativt ovanlig företeelse på Gotland, där flyglarna normalt är fristående. I flygelns förlängning står en mindre bodlänga. På motsatta sidan står som flygel en 1700-tals bulparstuga med tegeltak, hitflyttad från Hägdarve i Silte. Huset är relativt stort med höga väggar, vilket är typiskt för Sudrets bulbyggartradition. Bulladugården med foderloft i resvirke och spåntak är från senaste sekelskiftet, hitflyttad från Levide i Etelhem som ersättning för en likartad ladugård som funnits på platsen. Tröskhuset är ursprungligt och härstammar från 1800-talets mitt.

541 Museigården Petes med tvåvånings parstuga med flygel. Foto: Arendus, 2016.

Grannparten Petes har en något större tvåvånings parstuga än museigårdens, men är samtida. De stora murytorna är karaktäristiskt för bygden, liksom gavelfältens fönsterutformning och luckor. Ett köks- och brygghusbakbygge från sekelskiftet ersätter flygeln. Den stora ladugården från 1900-talets början har för tiden och bygden typisk utformning med sträng symmetri, fähusvåning i sten med tegelvälvda fönster och foderloft i trä med spröjsade fönster med foder. Ladugårdens spåntak har ersatts av ett plåttak.

Mittemot Petesgårdarna ligger Lilla Hallvards som består av en tvåvånings parstuga från1700-talet och där övervåningen byggts på under 1800-talet. Huset har dubbla flyglar från 1800-talet och senaste sekelskiftet. Trots tidsskillnaderna i uppförandet, är hela byggnadskomplexet harmoniskt utformat och utgör ett av de bästa exemplen på Hablingbos byggnadstradition. I väster står en smedja och snickarbod. Till grannlaget hör en stolpkvarn. Vid stranden står två bodar varav en i bulteknik med kraftigt utskjutande tak. I söder ligger en utskiftad part av Hallvards som har ett bostadshus i herrgårdsstil från 1920 och ladugård från samma år med tidstypisk utformning.

Historiska skikt
Förhistorisk tid: gravar, slipränno r
Historisk tid, odlingslandskap och bebyggelse, fiskeläge, kvarn.

Två strandbodar vid kusten tillhörande grannlaget kompletterar bilden av en historisk strandgård där fisket vid sidan av jordbruket spelar en viktig roll. Foto: Arendus, 2016.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Petes [I 27]
Socken: Hablingbo
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

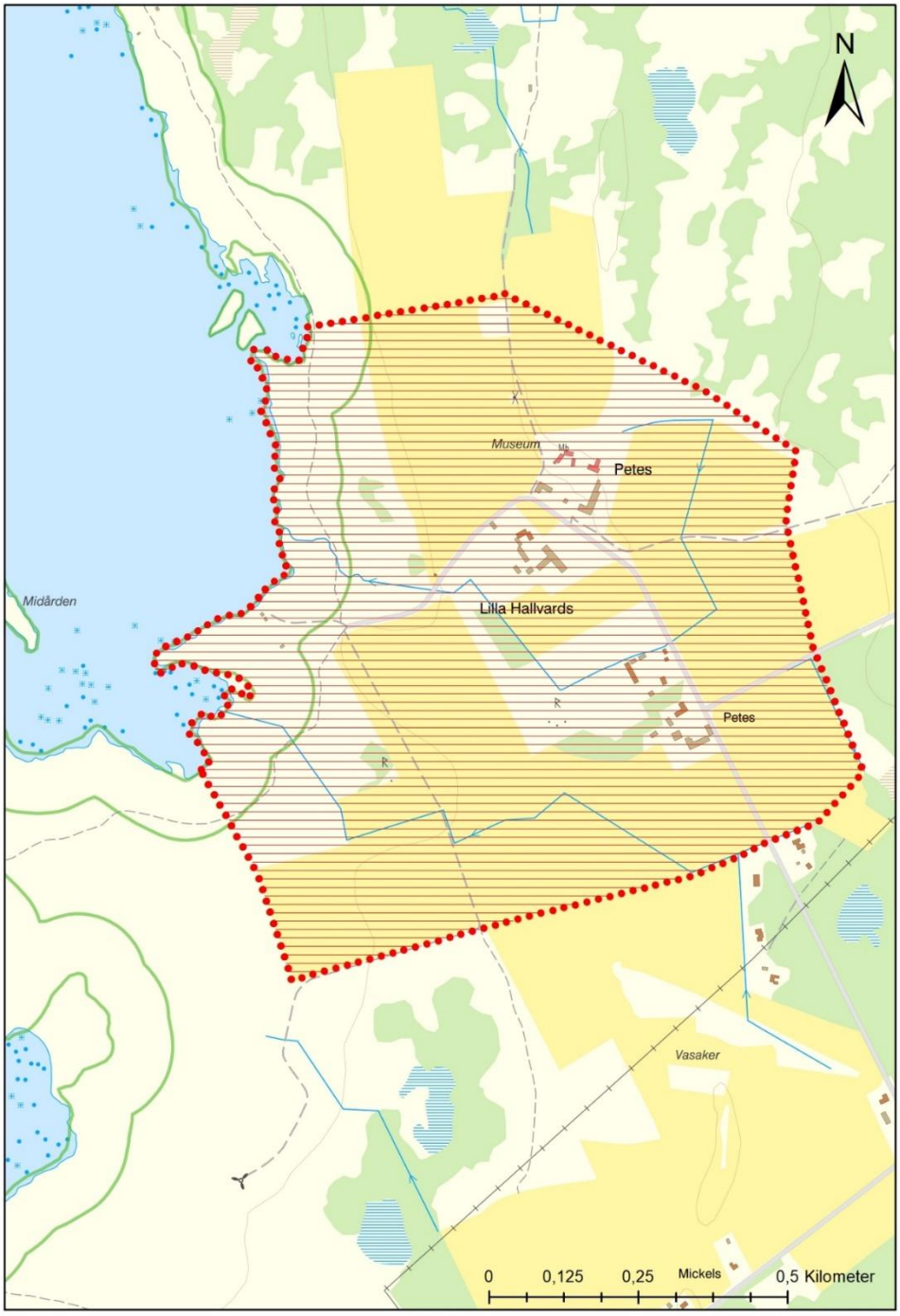
N
Museum
Petes
Midården
Lilla Hallvards
Petes
Vasaker
0
0,125
0,25
Mickels
0,5 Kilometer

Hablingbo och Silte [I 28] Hablingbo och Silte sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Odlingslandskap med gårdsmiljöer, kyrkomiljöer och medeltida slingrande vägmiljö vilken är opåverkad av senare århundradens vägomläggningar. Sammantaget speglar området väl det agrara landskapets utveckling på södra Gotland från 1700- till 1900-talet.

Uttryck
Gårdsbebyggelse i sten från 1700- och 1800-tal, ofta vitkalkade tvåvånings parstugor under tegeltak, men även enkelstugor är vanliga i området. Bostadshusen har i regel smala sidoljusfönster på ömse sidor om huvudentrén. Enkelstuga av sten vid Hallvide i Silte, i två våningar under tegeltak, med bottenvåningen utbyggd i parstugeform med stenflistak på envåningsdelen. Äldre vägsträckning i ursprungligt läge. Milstolpar. Medeltida kyrkor i Silte och Hablingbo. Hablingbo prästgård med huvudbyggnad i två våningar av sten och sexdelad plan, flygel och lång bodlänga med ladugård och tiondelada på motsatta sidan av sockenvägen.

Gårdsbebyggelsens nära placering intill den norr-södergående vägen. Vägens slingriga sträckning, delvis ovanpå Littorinavallen.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Öppet odlingslandskap, med bebyggelsen längs vägen. Vägen slingrar sig fram genom det öppna jordbrukslandskapet och utgör tillsammans med bebyggelsen en naturlig del av odlingsbygden. Vid gårdarna finns lövvegetation. Området ligger på ca 10 meter över havet.

Vägen, bebyggelsen med lokalt återkommande gemensamma särdrag, det öppna odlingslandskapet och de medeltida kyrkomiljöerna i anslutning till vägen bildar en framträdande, sammanhängande miljö med historiska samband.

Historisk landskapskaraktärisering
Området har en djupdimension i landskapsutnyttjandet som går långt ner i förhistorisk tid. Den omfattande uppodlingsgraden har dock gjort att de förhistoriska lämningarna, om man undantar lösfynd, är tämligen få i området. Ett antal malstenar har påträffats vid odlingsarbete och finns intill nuvarande gårdsbebyggelsen. Förekomsten av enstaka stensättningar och förekomsten av två husgrunder från den äldre järnåldern i södra delen av området, visar på att här har funnits flera gårdar från järnåldern. En intressant vikingatida runsten i Hablingbo kyrka belyser en gotlännings deltagande i krigståg. Den omtalar att någon har ”varit i viking i västerled”, tolkat som att någon har varit med på plundringståg i England.

Hablingbo pröstgård med sexdelad plan i två våningar är byggd på 1760-talet. Foto: Arendus, 2016.

Hablingbo kyrka är en av öns största kyrkor. Det romanska tornet är äldst. Det har tillhört en äldre kyrka, uppförd på 1100-talet eller 1200-talets första hälft. Därefter har kyrkan byggts om vid mitten av 1300-talet med ett gotiskt kor och långhus. Mycket välbevarad romansk portal mot norr med skulptural utsmyckning och reliefer.

På platsen för Silte kyrka låg under 1100-talet en stavkyrka, vilken påträffades vid omläggning av långhusets golv. I den nuvarande kyrkan är det raka koret från 1200-talets mitt äldst. Kort därefter byggdes långhuset. Tornet tillkom i slutet av samma århundrade. Det historiska landskapet vad gäller bebyggelsen är i hög grad knutet till den väg som slingrar sig fram i landskapet mellan Hablingbo och Silte kyrkor. Vägen har förhistoriskt ursprung. Den finns med på kartan från 1700 och har exakt samma sträckning idag som då.

Längs vägen finns ett stort antal gårdar som speglar bebyggelseutvecklingen under de senaste 300 åren, med betoning på 1800-tal och 1900-tal. Stenhusbebyggelsen har många gemensamma stildrag, men även traditionell skiftesverks- och resvirkesbebyggelse förekommer.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet är ett i hög grad uppodlat landskap, starkt präglat av jordbruk. Följer man vägen från södra Hablingbo till norra Silte, passeras en rad gårdar med bostadshus i sten med tegeltak i två våningar. Dessa hus är något av sinnebilden för gotländsk bebyggelse och finns här i ovanligt många välbevarade upplagor. Deras tillkomsttid ligger vid 1800-talets första hälft och mitt, med enstaka undervåningar, eller delar därav, från 1700-talets slut. Ekonomibyggnaderna tillhör oftast 1900-talets början med några äldre inslag. Inga moderna bostadshus har tillkommit.

I söder ligger Bertels med två parter, båda har tvåvånings parstugor uppförda i omgångar. Parten närmast vägen har såväl bak- som frambygge, innehållande en mängd funktioner, bl a kök, brygghus och drängkammare. By hyser en stor envånings manbyggnad med flerdelad plan och källare från sekelskiftet. Ladugården är från samma tid, utom en del som är byggd i bulkonstruktion från 1800-talet. Södra parten vid Kyrkeby har en tvåvånings enkelstuga med bakbygge där övervåningen är tillkommen 1850. Norra parten har en parstuga från 1800-talets mitt med bakbygge från 1900-talets början. Intill står en vacker snickarbodsflygel. Till grannlaget hör en stolpkvarn.

Vid vägen åt nordost från kyrkan finns flera byggnader av kulturhistoriskt intresse. Vid Kyrkeby ligger ett litet snickarglädjehus från sekelskiftet med en äldre, liten bulladugård. Vid Bosarve finns en stor manbyggnad med oregelbunden planlösning som består av flera sammanbyggda hus. Den stora glasverandan är ovanlig. Byggnaderna är tillkomna vid 1800-talets senare del och fram till sekelskiftet, liksom ladugården och bodlängan som båda har oregelbundna takfall. Även nordöstra gårdsparten har en oregelbundet formad manbyggnad, uppförd i etapper på 1800-talet till sekelskiftet. Ladugården är från ca 1930 och byggd i en för bygden typisk stil med bottenvåning i sten med tegelbågar och foderloft i trä. På andra sidan vägen står en parstuga i sten med tegeltak och stort bakbygge i trä från sekelskiftet.

Vid By finns en bulparstuga från 1800-talet med köksbakbygge och ytterligare tillbyggd i flera etapper. Intill vägen ligger en inpanelad bulparstuga från 1800-talet med köks-, brygghus- och källarbakbygge. Den gulrosa färgsättningen med rödvita fönstersnickerier är typisk för tiden kring sekelskiftet, då troligen också snickarglädjeverandan tillkom. Ladugården är från seklets början, övriga uthus i resvirke något äldre. En bit ut på åkern står en stolpkvarn.

Hablingbo prästgård från 1760-talet med sexdelad plan i två våningar är en av Gotlands största. Mot skolan i väster står brygghus och en stor bodlänga från 1700- och 1800-talen, delvis med flistak. Mitt över vägen står ladan med brutet tak från 1830-talet och i vinkel till detta fähus från 1875, båda i sten. Fastigheten

är skyddad som byggnadsminne och bedöms utgöra en av Gotlands viktigaste kyrkomiljöer.

Mickels har två parter, där den södra har en osedvanligt stor manbyggnad med bakbygge med flerdelad plan från sekelskiftet. Norra parten har en tvåvånings parstuga med bakbygge, där nedervåningen kan vara från 1799. Intill står en 1800-tals smedja och snickarbod. Ladugården är av traditionell utformning från 1900-talets början.

Den nordöstra parten vid Mälstäde har en tvåvånings parstuga med bakbygge, där nedervåningen troligen är från 1790. Till gården hör en äldre bullada och en ladugård från sekelskiftet. Gården Simes, som ligger norr om Mälstäde, hyser en tvåvånings enkelstuga med ursprunglig färgsättning. Bakbygget visar tydligt funktionerna kök, brygghus och källare.

Mälstäde med en tvåvånings parstuga med bakbygge, troligen initialt byggd på 1790-talet. Foto: Arendus, 2016.

Gårdarna vid Smissarve består av två parter. Den södra parten har en ovanligt lång tvåvånings enkelstuga med fristående flygel och en ladugård från sekelskiftet. Den norra parten består av en mycket harmoniskt byggd tvåvånings enkelstuga med dubbla flyglar och traditionell fönsterutformning och färgsättning.

En säregen manbyggnad finns vid Hallvide nära Stora Hallvards. Ena delen består av en för socknen traditionell enkelstuga i två våningar. Andra delen är ett 1700-tals i ett och ett halvt plan under ett tak av sandsten. På parstugans gavel finns en dörr som leder ut mot den lägre byggnadens tak. Denna antager att byggnaden inte är färdigbyggd och att tanken varit att förse även lågdelen med en andra våning. Till gården hör en stor brygghusflygel med drängkammare i parstugeform och en stor snickarbod samt en smedja av gråsten. Ladugården är från 1900-talet. Fastigheten är skyddad som byggnadsminne.

Historiska skikt
Historiskt kulturlandskap, med betoning på 1800- och 1900-talets jordbruk, med gårdar och två kyrkor längs ålderdomlig väg.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse kan lokaliseras till det befintliga vägnätet i anslutning till befintlig bebyggelse och i förekommande fall visuellt underordnad denna.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.

Även vid bygglovbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Hablingbo och Silte [I 28]
Socken: Hablingbo och Silte
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

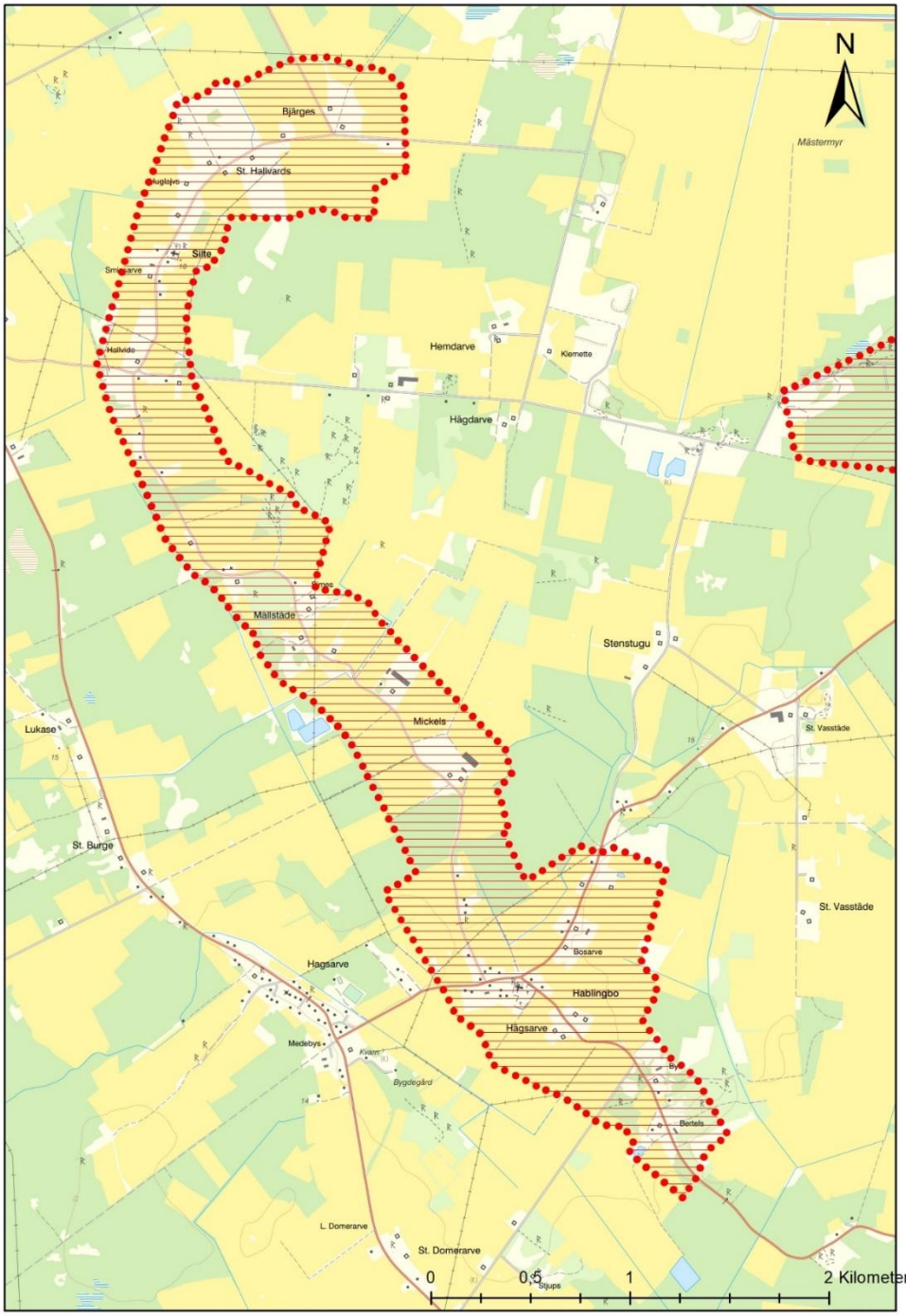
N
Mästermyr
Bjärges
St. Hallvards
Fuglajvs
Silte
Smiesarve
Hallvide
Hemdarve
Kiemette
Hägdarve
Mällstäde
Stenstugu
Mickels
Lukase
St. Vasstäde
St. Burge
St. Vasstäde
Bosarve
Hagsarve
Hablingbo
Hägsarve
Medebys
Kvarn
Bygdegård
Bertels
L. Domerarve
St. Domerarve
Stjups
0
0,5
1
2 Kilometer

Kräklingbo och Hammarsudden [I 29]
Kräklingbo sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Rumsligt väl sammanhållet, småskaligt och överblickbart odlingslandskap som speglar en bygds utveckling från äldre järnåldern till nutid, i hög grad kopplat till naturförhållandena på platsen. Området vid kyrkan har rötter långt ner i brons- och stenålder och utgör ett kontinuerligt nyttjat landskap.
Ensamgårdar vid kusten visar en medeltida inre kolonisering med utflyttning från en äldre kulturbygd under ett expansivt skede med befolkningsökning och nyodling. Även kopplat till verksamheter som fiske och handel under sen vikingatid-medeltid. Fornlämningsmiljö.

Uttryck
Rika bronsåldersmiljöer och fossil åkermark. Fornlämningsmiljöer i form av många husgrunder, hägnader och gravar från den äldre järnåldern. Klart avgränsad inägomark i form av stensträngssystem i anslutning till vägar och nuvarande gårdar. Medeltida kyrka och medeltida bebyggelselämningar. Äldre, delvis förhistoriskt vägnät.

Ensamgårdar med bebyggelse med envånings parstugor och flyglar i sten under branta tegeltak från 1700- och 1800-talen vid bland annat Ekeskogs, Stenstugu, Rågåkra och Vidfälle. Traditionella ekonomibyggnader, företrädesvis i sten och mindre funktionsbyggnader som torkbastur och smedjor. Strandgårdar som Histilles med parstuga i sten i 1 ½ våning med flack taklutning, ursprungligen avsedd för stenflistak, och bakbygge.

Utåt Hammarsudden småskaligt betes- och åkerlandskap med hamlade askar, gläntor och dungar. Ensligt belägen strandbebyggelse, bland annat Stora Hammars i sten- och skiftesverksteknik (bulhus) från 1700- och 1800-talen och manbyggnad på hög stenfot med bakbygge. Fiskelägen vid kusten. Vikingatida hamnplats vid Stora Hammars.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Omkring Kräklingbo kyrka finns ett öppet odlingslandskap med flera små gårdar i de högre belägna delarna av landskapet, särskilt längs vägen ut mot Hammars. Brukningsenheterna är små och omgärdade av stenmurar. Karg betesmark växlar med bördig åker och betad myrbotten.

På udden ut mot havet österut från kyrkan finns ett ålderdomligt kulturlandskap med nu igenlagda åkrar som betas. Mellan Stora Hammars och Garnsudden är landskapet halvöppet och rikt på lövträd, medan uddens östra strand är kargare med hedbeteslandskap.

Söder om den öppna bygden kring kyrkan vidtar vidsträckta skogsmarker med gran och tall och inslag av myrmark.

Historisk landskapskaraktärisering
I socknens norra del ligger den centrala bygden, ett öppet odlingslandskap med omväxlande karg betesmark, bördig åker eller betad myrbotten. Udden vid Skarnvik utmärks av ett ålderdomligt kulturlandskap med nu nedlagda åkrar. Här finns både lövrika områden liksom kargare hedbeteslandskap. Området illustrerar på ett bra sätt en kustbygds utveckling från forntid till nutid.

Nordost om kyrkan i den centrala bygden har en gropkeramisk boplats från stenålder hittats. En koncentrerad bronsåldersmiljö med större rösen ligger öster om vägen mot Rågåkre, vid den forna kusten. Spår från bronsålder - tidig järnålder finns också vid Ekeskogs, söder om kyrkan, med rösen, stensättningar, skeppssättning och omfattande odlingsspår i form av stensträngar, vallar och röjningsrösen. Hela området är för övrigt rikt på lämningar från järnåldern. Särskilt täta bebyggelselämningar finns söder och öster om Nygårdsmyr, längs med vägen mot Rågåkre och området norr därom. Lämningarna i form av husgrunder s.k. kämpgravar, hägnader (stensträngssystem), odlingsytor och gravar ligger påfallande ofta vid vägar i anslutning till de nuvarande gårdarna, vilket visar på den historiska kontinuiteten in i vår tid.

Hammarsudden och området ut mot kusten är påfallande tomma på fornlämningar. Dessa områden koloniserades sent. Flera av de gårdar som ligger här har troligen medeltida ursprung, såsom Stora och Lilla Hammars, Träske och Histilles. Vid kusten väster om Stora Hammars låg under vikingatid-medeltid en hamnplats.

Kräklingbo socken består under äldre tid av 21 gårdar (jordeboken 1653), vilket gör den till en tämligen stor socken (räknat i antal gårdar). Samtliga gårdarna är skattegårdar 1653 och brukade av självägande bönder, vilket är tämligen ovanligt

för Gotland vid den här tiden. Som en jämförelse kan nämnas att på Storsudret var ca 40% av gårdarna kronogårdar år 1653 efter att ha varit öde eller upptagna från öde. Gårdarna i Kräklingbo är genomgående betecknande som hela eller halva hemman och är förhållandevis likstora. Endast Skarne är upptaget som ett kvarts hemman.

I väster finns gårdarna Tings och Foler. De bildar tillsammans ett väl sammanhållet omväxlande och fårbetat landskap med lång historia. Omedelbart öster om Tings, på en svag höjd i landskapet, finns en samling av husgrunder från den äldre järnåldern, vilka bör ses som ursprunget till gårdarna Tings och Foler. Något österut finns likaledes två gårdar med ett sannolikt gemensamt ursprung - Kärrmans och Ekeskogs. I ängsmarkerna mellan de två gårdarna finns resterna av två eller tre järnåldersgårdar. Arkeologiska undersökningar har även visat att vikingatidens bebyggelse återfinns inom området.

Från i höjd med kyrkan och i ett stråk österut längs en höjd i landskapet, återfinns huvuddelen av socknens gårdar med sina ängsmarker och åkrar norr om respektive söder om vägen. De bildar ett komplext landskap med rötter i förhistorisk tid.

Allra längst ut i öster, i strandnära lägen, finns fyra gårdar, Stora och Lilla Hammars, Träske och Histilles. Här finns ringa spår av fornlämningar och dessa gårdar är ett talande belägg för den medeltida expansionen av gårdar. Fördelningen av åker- och ängsmark inom detta östra område visar även på att här sannolikt funnits ytterligare gårdar, vilka troligen försvunnit vid mitten av 1300-talet.

Förutom gårdsbebyggelsen intill vägarna finns ingen annan bebyggelse redovisad i kartan från 1700 över Kräklingbo. Skogsmarkerna och kusterna var helt fri från bebyggelse, så långt det går att bedöma. Vid kusten har det dock med säkerhet förekommit fiskelägen och enstaka strandbodar, även om dessa inte alltid finns redovisade i kartan.

Den medeltida kyrkan i Kräklingbo består (från öster) av korutsprång, kor och långhus, samt en sakristia i norr. Kyrkan täcks av branta sadeltak. Kor och korutsprång utgör resterna av en absidkyrka från början av 1200-talet. Nuvarande långhus uppfördes omkring 1300. Strax sydväst om kyrkan, finns rester av grunden till ett medeltida murat torn (kastal), vilket revs under slutet av 1700-talet.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Kräklingbo utgör en i hög grad levande jordbruksbygd. Förändringarna i landskapet från äldre tid är tämligen begränsade, förutom ett antal nyare fritidshus mot kusten och ett mindre område med radhus/marklägenheter i närheten av kyrkan. Den nuvarande bebyggelsen består av relativt välbevarade gårdar från 1700-och 1800-talet med få moderna tillskott. Den för bygden typiska mangårdsbyggnaden är en envånings parstuga med tegeltak och strängt symmetrisk fönsterplacering.

I den norra delen ligger flera gårdar av kulturhistoriskt intresse. Gårdarna vid Kräklings består av tre parter. Mellersta parten har en sen 1700-tals parstuga med flygel i typisk sockenstil, stor manbyggnad med hög stenfot från ca 1870-talet där ett medeltida stenhus ingår i väggarnas nedre delar. Norra parten har en delvis förändrad parstuga i sockenstil. Bebyggelsen på Tings är från 1800-talets slut och avviker från bebyggelsemönstret genom sina tydliga arkitektoniska influenser från svensk herrgårdsstil. Ekeskogs är en utmarksgård delad i två parter. Båda mangårdsbyggnaderna är parstugor i sockenstil, delvis förändrade, med köks- och brygghusbakbyggen. Varje part har en ovanligt smal och hög flygel. Till varje part hör en 1700-tals linbastu, östra partens är välbevarad.

I östra delen närmast havet ligger utmarksgårdarna Stora och Lilla Hammars, Träske och Histilles. Dessa är intressanta genom att de är sent etablerade. Stora Hammars är naturskönt belägen nära stranden. Manbyggnaden från 1860-talet, är stor och hög och var i äldre tid ett landmärke för fiskare. Till gården hör en välbevarad 1700-tals bulladugård med spåntak och tillbyggt tröskhus. Lilla Hammars har en delvis förändrad parstuga i sockenstil med köks och brygghusbakbygge. Även Histilles ligger vackert nära stranden. Mangårdsbyggnaden är en 1700-tals parstuga med ett senare köksbakbygge. Detta är Gotlands nordligaste bevarade flistakshus, men takflisen har ersatts. Djauvik är ett ovanligt naturskönt beläget fiskeläge som tydligt visar utseendet hos en avlägset belägen fiskeplats, trots att bodarna inte är särskilt gamla.

Stora Hammars monumentala mangårdsbyggnad. Foto: Arendus, 2016.

Historiska skikt
Från förhistorisk tid finns i de centrala delarna bronsåldersmiljöer med gravar och rösen samt järnåldersmiljöer med gravanläggningar, odlingsytor och husgrunder.

Från medeltid finns sockenkyrka och bebyggelselämningar. Gårdslägena centralt i socknen har ofta en förhistorisk kontinuitet med bebyggelsen placerad på de nuvarande platserna under medeltid. Ytterligare gårdslägen har under medeltid etablerats utåt Hammarsudden.

Från 1700- och 1800-talen finns gårdsbebyggelse och huvuddragen i det omgivande odlings- och kulturlandskapet samt fiskelägena utmed kusten.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas i det öppna landskapet.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete på de öppna och betade områdena längs kusten är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Kräklingbo [I 29]
Socken: Kräklingbo
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

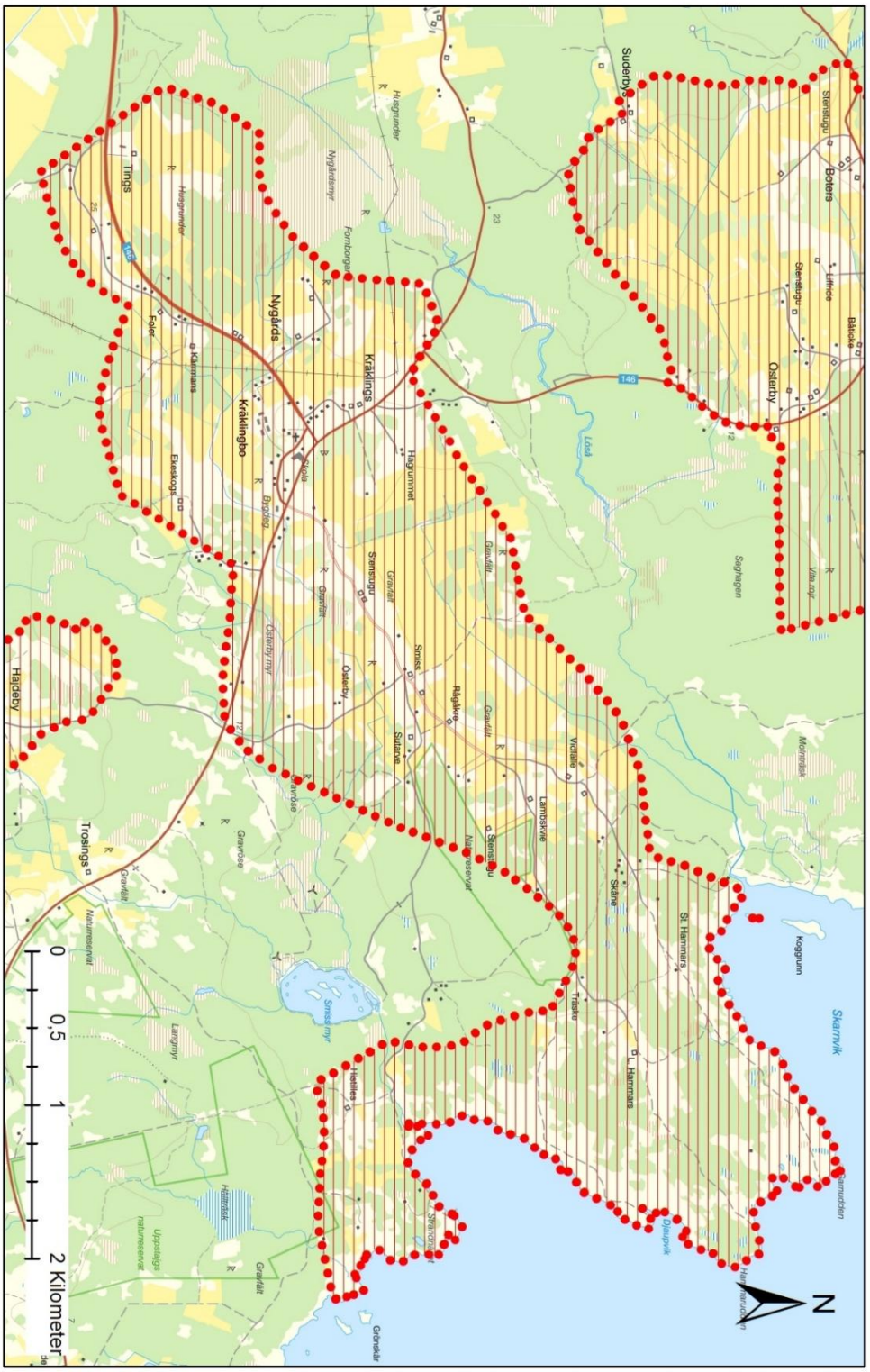
Sudertyg
Boters
Stensbygd
Lilltide
Båtcke
Österby
Tings
Nygårds
Kräklingbo
Kräklings
Hajdeby
Trosings
Hägrunnet
Stensbygd
Sunarve
Rågåkre
Vidbäke
Lambskvre
Stensbygd
Skåne
St. Hammars
Hammars
Traske
Kogrunn
Skarnvik
Hellilles
Grönsår
Hägrunder
Nygårdsmyr
Fornborgen
Kärrmans
Foer
Ekeskogs
Bygdleg
Gravdåt
Österby myr
Gravrösen
Naturreservat
Snissmyr
Långmyr
Hällmåsk
Uppodlings naturreservat
Mörtmåsk
Vita myr
Skogshagen
Lösd
Skarnudden
Hammarsudden
Skarnvikshamn
Skarnvikar
146
155
N
0
0,5
1
2 Kilometer

Östergarn [I 30] Östergarn sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustnära, öppna och överblickbara odlingslandskap med välbevarade gårdsmiljöer med i många fall förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet sedan bronsålder. Fornlämningsmiljöer med fornborgen på Grogarnsberget och sentida kustvärn visar på områdets strategiska läge vid havet i öster. Området är präglat av kalkbrytning med spår av anläggningar för produktion och utskeppning 1700- och 1800-talen, därtill en av Gotlands få herrgårdslika anläggningar, Katthamra. Välbevarade fiskehamnar och fiskelägen visar på fiskets betydelse som väsentlig näring för bygden. Bruksmiljö, Herrgårdsmiljö.

Uttryck
Fornborgen Grogarnshuvud, stora rösen på hällmarkerna och husgrunder från järnåldern i ängena. Medeltida kyrka. Gårdar med parstugor i sten och vinkelbyggda ladugårdar i östgutnisk stil. Skans, båtmanstorp och sojden (tjärdalar) samt kustvärn och försvarsanläggningar från andra världskriget längs kusten från Grogarnshuvud till Sysne. Fiskehamnar och väderkvarnar i sten på höjder i öppet odlingslandskap.

I Katthammarsvik högreståndsmiljöer med gårdsbebyggelse och arbetarbostäder från 1700- och 1800-tal, bl a kalkpatrongårdarna Borgvik och Katthamra samt länsmansgård. Sommarnöjet Annas Nöje och bebyggelse med koppling till Katthammarsvik som semesterort. Stenbrott, kalkugnar och kalkutskeppningshamn i skyddad vik.

Ett varierat landskap, präglat av åker, betesmarker och skog samt närheten till hav och hamn och där kalkbrytning och -hantering har avsatt åtskilliga spår av stenhantering. Klintar vid kusten och inne på land, som ger landskapet en varierad karaktär och skyddade vikar, vid exempelvis Herrviks hamn och Färseviken på ömse sidor om Grogarnsberget.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området karaktäriseras av två större klintsystem, Grogarnsberget och Östergarnsberget med mellanliggande jordbruks- och betesmarker. Vegetationen på klintarna är mager. Nedanför klintarna växer ofta lövträd. Där finns betesmarker, medan åkermarken ligger mer centralt. Kusten väster om Katthammarsvik är flack och består av strandängar och hedbeten medan den övriga kusten har steniga strandvallar med mer eller mindre utpräglad klintkant längs med stranden. Vid Sandviken i söder finns sandstrand.

Historisk landskapskaraktärisering
Området har få forntida lämningar. Det kan ha varit bebott redan vid övergången till bronsåldern. Några lösfynd talar för detta liksom det stora röset Marterör, 25 m i diameter, vid den östra kusten. Från vikingatid härrör lösfynd och enstaka stenar med slipskåror. Även de medeltida lämningarna är ytterst få. Ett hugget och ornamenterat stenblock, hittat vid Skags vid Sandviken härrör troligen från medeltiden.

Från yngre järnålder, sannolikt vendeltid, härstammar den fornborg som ligger på Grogarnsbergets spets med vid utsikt in mot Gotland och mot havet. Den begränsas på tre sidor av klintbranter. I söder finns en vall av kalksten och jord, kantad av resta kalkstensflisor. Inne på borgområdet finns ännu en vall. Från fornborgen kan man än idag signalera till fornborgen på Torsburgen över en mil bort. Fornminnesområdet på Grogarnsberget är gränslinjebestämt sedan 1949-09-20. Under andra världskriget har den gotländska kusten befästs med kustvärnsanläggningar och skyttevärn. Längs sträckan från Grogarnshuvud söderut till Sysneudd finns ännu ett antal, nu museala kustförsvarsanläggningar, ursprungligen avsedda att avskräcka och möta det upplevda hotet från öster.

Östergarns kyrka uppfördes vid 1200-talets mitt. Både långhuset och det rakskurna koret i öster är så gott som kvadratiska. I stället för kyrktorn kröns taket av en takryttare efter skisser av den på Katthamra födde arkitekten och konstnären Axel Herman Hägg. Kyrkan hör till de hårdast drabbade av de gotländska kyrkorna, bland annat under nordiska sjuårskriget och de ryska härjningarna i början av 1700-talet. De flesta inventarierna härrör från 1700-talet.

Vid Katthammarsvik, Sysne och Sandviken har kalkugnar och utskeppningshamn för kalk funnits redan under 1600-talet. Kalkexporten från Östergarnslandet var då ännu rätt blygsam. Den livligaste kalkbränningstiden var under 1700- och 1800-talet med kulmen för Katthammarsviks del på 1850-talet. Under 1920-talet lades kalkindustrin ned. Som mest hade man då ett trettiotal anställda för brytning, lastning och skötsel av den linbana som fraktade stenen till hamnen.

Linbanan gick ut i vattnet, där ännu stenkistorna finns kvar. I Katthammarsvik finns även kvar en välbyggd hamnpir från kalkbrytningsperioden.

Östergarn socken (eller som den också heter i vissa dokument, Nygarn socken i motsats till Gammelgarn socken) består under äldre tid av 22 gårdar (jordeboken 1653), vilket gör den till en tämligen stor socken (räknat i antal gårdar). Samtliga gårdarna är skattegårdar 1653 och brukades av självägande bönder, utom en - Stora Hammars, som ”Bruckas aff Thommas Rassmusson, som succederade een annan som för armoodh skull relingerade gården”). Gårdarna är genomgående tämligen små och skattade till ett halvt eller ett kvarts hemman. Endast gårdarna Sanda, Hallgårds och Grogarns betecknas som hela hemman och är ändå inte större än 9 och 10 marckeleij.

Socknen karaktäriseras av ett småskaligt landskap, med öppna odlings- och betesmarker intill gårdarna och med tämligen omfattande ängsmarker, framför allt i den centrala och södra delen av socknen. Andelen åkermark är tämligen liten, ofta uppdelad på ett flertal mindre brukningsytor.

Ett karaktäristiskt drag för socknen är förekomsten av ett flertal kalkugnar och mindre hamnar. Kalkugnar finns redovisade i kartan vid Katthammarsvik, Sysne udd och vid Skags intill ”Sandvikshamn”. Hela den sydöstra delen av socknen utgörs av karga utmarksområden med ringa skog, fungerande som öppna betesmarker. I hela detta östra område fanns vid tiden för kartan ingen bebyggelse, möjligen med undantag av någon fiskebod.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Bebyggelsen inom området skiftar betydligt. Den heterogena sammansättningen hänger samman med den tidigare sociala strukturen i bygden som väsentligt skiljde sig från grannsocknarna. Förutom bönder fanns här fler fiskare. I Katthammarsvik fanns kalkpatroner och kalkarbetarna bodde både i samhället och runt omkring i socknen.

Kalkpatronerna bodde på Borgvik och Katthamra. Borgvik har bibehållit stor del av den äldre bebyggelsen, men stora delar har byggts om sedan gården blev pensionat. Huvudbyggnaden är från 1700-talet, senare ombyggd. Den östra flygeln med vällingklockan är från samma tid, medan den västra är yngre. I öster står Borgviks märkligaste byggnadskomplex. Det innehåller ett packhus i två våningar med flistak delar i tre rum av celltyp. Den mellersta delen med pulpettak innehåller gris- och hönshus. Det här är, med undantag för de medeltida husen, ett av de äldsta stenhusen på den gotländska landsbygden. Ytterst står Östergarns mest berömda byggnad; det sju-håliga hemlighuset med kvadratisk plan och säteritak. Ett stort brygghus med faltak innehåller bakstuga med två ugnar och f d smedja från 1800-talets början. På tomtens utkant mot havet, p g a

sin brandfarlighet, står en linbastu och kölna från 1700-talet. Den är Gotlands största. Till gården hör även ett 1800-tals bulmagasin i två våningar.

Borgvik omgärdas på två sidor av en hög stenmur med två trappgavelsportar, vilket är synnerligen karaktäristiska för byggnadsmiljön. Muren är av okänd ålder men inte medeltida. Vid hamnen intill fiskeläget ligger ruinen av kalkugnen med ”kalkugnskurran” (vaktarboden) bevarad.

Alldeles intill Borgvik ligger Katthamra, som brukar kallas för Gotlands enda herrgård. Den är byggd i en för Gotland främmande herrgårdsstil, som anpassats efter tradition och material. Mangårdsbyggnadens bottenvåning kan vara från 1600-talet, medan övervåningen tillkom 1812. Interiört finns flera rum med väggmåleri, som restaurerats genom åren. Huset flankeras av två flyglar i en våning med branta, valmade tak, och som båda har iögonfallande barockfrontespiser från 1700-talet. Katthamra har ägts av Jacob Dubbe och flera generationer av släkten Hägg. Arkitekten Axel Herman Hägg föddes på Katthamra 1835 och ägde under 1800-talets andra hälft gården fram till sin död 1921. Därefter var brodern och marinmålaren Jacob Hägg ägare, men vid mitten av 1900-talet övertogs Katthamra av Svenska Turistföreningen och blev vandrarhem. Från Axel Herman och Jacob Häggs tid bevaras vissa detaljer, särskilt de bägge flyglarnas tillbyggda trapphus och inredningen i södra flygelns ateljé en trappa upp. Till gården hör flera uthusbyggnader, bland annat ett stort välbevarat stenmagasin i två våningar vid infarten från hamnen till gården. Från magasinet leder en allé upp till huvudbyggnaden. Byggnaden och samtliga uthusbyggnader är skyddade som byggnadsminne (Östergarn, Katthammars 1:13).

Katthamra gård. Foto: Länsstyrelsen, 2026.

Gamla affären är ett sammanbyggt bul- och stenhus från tidigt 1800-tal med yngre köksbakbygge. På gården bakom står en bulladugård och magasin på hög stenfot från samma tid.

Länsmansgårdens manbyggnad från 1800-talets första hälft har flerdelad plan och valmat tak, hög källarvåning och flyglar sammanbyggda med gavlarna. Den östra flygeln innehåller bl a ett stort kök, under vars golv en bäck rinner fram.

Katthammarsvik har även i övrigt flera kulturhistoriskt intressanta byggnader. Samhället har kvar flera bulhus från 1700- och 1800-talen. De allra flesta har försetts med panel, exempelvis den lilla vackra parstugan som ligger intill Länsmansgården. Till byggnadsmiljön bör även det nu nedlagda caféet ”Wallins café” nämnas, som har bevarat sin ursprungliga inredning från 1950.

På vägen mot Vike passerar man den iögonfallande och färgstarka byggnaden Annas Nöje, som är starkt förknippat med Katthamra. Det är ett barockhus som uppfördes som sommarnöje i slutet av 1700-talet, byggd av Jacob Dubbe som morgongåva till sin hustru Anna Torsman. Mangårdsbyggnaden är dubbelt så bred som lång, i två våningar och försedd med barockinfluerat säteritak. Hela gården, även ladugården, är kraftigt orangefärgad av järnvitriol och följer därmed den lokala färgsättningstraditionen på Katthammarsviks högreståndshus. Byggnaden och dess uthus är skyddade som byggnadsminne. Annas Nöje kan ses som ett av öns första sommarnöjen från sekelskiftet omkring 1800.
I Katthammarsvik finns även annan bebyggelse som har uppstått eller anpassats till samhällets ställning som semesterort i slutet av 1800- och början av 1900-talet, inte minst de ovan nämnda före detta kalkpatrongårdarna med delvis omvandlade byggnader till funktioner som pensionat, vandrarhem och sommaruthyrning.

Invid vägen mot Grogarnsberget finns några fastigheter värda att uppmärksamma. På Vassmunds har man en parstuga från 1800-talets första hälft med något yngre brygghus. Glasverandans utformning är typisk för bygden. Grogarns har en parstuga från 1800-talets mitt med äldre bakbygge. Den vinkelbyggda ladugården är från 1800-talets slut och har för de området karaktäristiska kryssprösjade fönstren.

På vägen mot kyrkan ligger Ganne med mangårdsbyggnad från 1870-talet med flerdelad plan, brygghusflygel och vacker 1800-tals ladugård i U-form med tröskhus. Intill står öns äldsta metodistkapell, som är byggt i sten 1872 med bönesal och bostadsdel.

Grannlaget Hallgards, Bengts och Hamre innehåller sex parter i ett öppet landskap på Grogarnsbergets sydvästsluttning. På Hallgards båda parter finns

många byggnader från 1800-talet. Bengts södra part har ett ovanligt hus från 1800-talet med oregelbunden planlösning, som påminner om Länsmansgården i Katthammarsvik, där flyglarna är sammanbyggda med gavlarna. Strax söder om grannlaget vid vägkorsningen ligger ett båtsmanstorp med enkelstuga från 1700-talet. Detta är öns enda kvarvarande rotetorp.

Herrvik domineras av hamnen, har blandad bebyggelse från 1800-talets slut och 1900-talets första hälft med vissa äldre inslag. Anknytningen till fisket och knapphet i resurser avspeglas ännu delvis i byggnationen.

Nära Herrvik ligger grannlaget Hässle, Rodarve och Sigtes bestående av åtta parter som ligger öppet i ett kargt landskap. Hässles östra part har en parstuga från 1860-talet med en välarbetad glasveranda. Ladugården från 1800-talets slut har typiska fönstersprojningar för bygden. Västra parten (numera Rodarve) har en tvåvånings mangårdsbyggnad uppförd i tre omgångar under 1700- och 1800-talen.

Längs den slingrande vägen från Kaupungsklint och öster ut ligger gårdarna Kaupungs, Fakle, Filipuse och Sande fördelad på många parter. De flesta har kulturhistoriskt värdefulla med mangårdsbyggnader i en karaktäristisk stil. Det är låga, relativt långa och smala parstugor från 1700-talets slut och 1800-talets första hälft, med de för bygden vanliga fönsterfodren som har ett litet "tak" ovantill. Även många flyglar är intressanta, liksom vissa ladugårdar och uthus. Vid Filipuse är nordöstra parten särskilt intressant med 1700-tals parstuga av bygdetypiskt slag, flygel med bibyggd källare som tidigare haft flistak, liten bodlänga och 1700-tals ladugård som har kvar resningen efter agtaket.

Falhammars norra part har en låg bred parstuga från 1700-talets mitt som tidigare varit rosafärgad. Huset flankeras av två flyglar från olika perioder av 1800-talet, från vilken tid även den vinkelbyggda ladugården stammar. Gårdens märkligaste byggnad är det åttkantiga dasset i sten som har ett kupolformat tak. Bebyggelsen invid vägen från Falhammars mot Sysneudd har flera värdefulla gårdsmiljöer med ofta små parstugor. På en part av Sysne finns en äldre parstuga med yngre vackra dörrsnickerier. Den välhållna ladugården är en av Östergarns bäst bevarade med för socknen traditionell utformning med bl a kryssprojsade fönster. Strax före udden ligger Ingermans båtsmanstorp. Det består av en liten 1700-tals enkelstuga och en liten ladugård med agtak, delad i fähus och lada.

De tre parterna vid Sysne tillhör Gartarve i Gammelgarn, men ingår i riksintresseområdet. Alla har bebyggelse från 1800-talets mitt och slut med flera för bygden typiska drag i utformningen. Något nordost härom finns nyare hus

med olika utförande, men där man har anpassat byggnaderna väl till den lokala byggnadstraditionen.

Vid Skags finns traditionell 1700- och 1800-talsbebyggelse med bland annat en av socknens fåtal manbyggnader i två och ett halvt plan. Vid Skags, just innanför Sandviken finns även platsen som går under benämningen strandridargårdens gamla tomt.

Fi sket har stark tradition som näring i bygden och Herrvik är Gotlands största fiskehamn. Även Sysne och Katthammarsvik har fiske- och småbåtshamnar. Vid dessa platser finns såväl yngre som äldre strandbodar, särskilt på (östra) Kuppensidan av Herrviks hamn. På ytterligare några platser finns enkla små fiskelägen, bl a det natursköna Ferseviken längst i norr. I området finns även flera kvarnar från 1800-talet.

Historiska skikt
Östergarn är ett komplext område med lämningar och spår från flera skilda epoker, men man kan urskilja framför allt tre skilda uttryck för människans verkan i området. Ett förhistoriskt skikt speglar sig i flera fornborgar i området, tillsammans med hamnplatser, gravfält och ett antal husgrunder.
Den agrara miljön är påtaglig, med många gårdar väl representerande 1700- och 1800-talen och där fisket har utgjort en viktig binäring. Det tredje skiktet karaktäriseras av kalkindustrins lämningar i form av kalkugnar, hamnanläggningar och kalkpatronsgårdar. Även Östergarns och Katthammarsviks ställning som semesterort har avläsbara avtryck i bebyggelsen.

På Östergarnsberget finns en kulturstig, och en väg där enligt traditionen Carl von Linné ska ha färdats under sin Gotlandska resa 1741.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas i det öppna landskapet.
- Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Östergarn [I 30]
Socken: Östergarn
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

N
Hammaren
Grogarns vud
Storgrunn
Katthammarsvik
Lillgrunn
Fornborg
Anrätsnöje
Grogarns
Vässmunds
Vike
St. Hamre
Grogarnsbergot
Katthammarsvik
Naturreservat
Katthamra gård
Djupvike
Grogarns
Gutenviks
Hässle
Ganne
Östergarn
Rodarve
Herrvik
Sigdes
Hallgårds
Bengts
Bergängen
Östergarnsberget
Gannemyr
Kaupungsklint
Näsmyr
Marterör
Fakle
Sande
Kaupungs
Natviksudden
Rodarve
Davide
Skags
Falhammars
Sandviken
Sysne
Skältvik
Sysne fiskeläge
Sysneudd
Grynge
Brandåkersudd
0
0,5
1
2 Kilometer

Ardre [I 31] Ardre sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Rumsligt väl sammanhållet småskaligt *odlingslandskap* med lång bruknings- och bosättningskontinuitet med rötter i äldre järnåldern samt flera bevarade gårdsmiljöer från 1700- och 1800-talen. Sockencentrum med medeltida kyrka i norra delen och kyrkoruin i anslutning till medeltida handelsplats. Välbevarade äldre vägar som knyter samman bygden och lämningar av kalk- och träförädling från 1800-talet visar på utmarkens ekonomiska betydelse. *kyrkomiljö, tidigindustriell miljö, vägmiljö, fornlämningsmiljö*.

Uttryck
I anslutning till den centrala odlingsbygden finns lämningar efter tre gårdar från äldre järnålder. Medeltida ruiner och grunder förutom kyrkan och kyrkoruinen Gunnfjauns kapell. Stora tvåvånings parstugor i sten från 1700- och 1800-talen med i stort oförändrade bebyggelselägen. Vissa av parstugorna med brutet tak, och många byggnader med utvändiga fönsterfoder av trä i lokal utformning och tvåfärgade fönstersnickerier. Äldre vägnät i ett öppet och visuellt tillgängligt landskap. Kalkugnar och sojden (tjärdalar).

Ardre sockens centrala del utgör ett väl sammanhållet kulturlandskap, där gårdarna ligger i kanten av ett omfattande inägolandskap, på ett sätt som är mycket representativt för Gotland.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett småskaligt åkerlandskap med hedbeten i väster och öppen lövskogsbeväxt mark i sydost. I östra delen av området ligger två klintsystem - Petsarve klint och Kaupungs klint. Från Kaupungs klint som har en mager hällmark har man utsikt över odlingslandskapet. Vid Mullvalds och söder om kyrkan finns hävdade ängen. Bygden ligger på ca 30 meter över havets nivå.

Historisk landskapskaraktärisering
Fynd av stenyxor och flinta kan visa att området utnyttjats sedan stenåldern. Fynden har gjorts i områdets centrala delar. Av bronsålderns bosättning finns mycket lite spår. Endast en skärvstenshög har hittats, söder om kyrkan. Malstenar från perioden finns dock nästan vid varje gård. Från äldre järnålder finns husgrunder vid Mullvalds, söder om kyrkan och vid Ekese i söder. Stensträngssystem finns spritt över hela området, men främst i nordost. I detta senare område finns också gravar i form av stensättningar, eller resta stenar. Gravfälten är få och små med 13-24 stensättningar. Några svärdslipningsstenar eller hällar finns också.

Två bildstenar har funnits inom området. De är nu på Gotlands Fornsal. Båda har stått på gården Mullvalds. Fynd av smycke och dosa härstammar från vikingatiden.

Från medeltiden härstammar sannolikt några byggnadsdetaljer och huggen sten i en smedja vid Bringsarve. Ardre ödekyrka eller ”Gunnfjauns kapell”, lär enligt sägnen ha uppförts till minne av den gotländska hövdingen Hafders son Gunnfjaun. Den kan också ha byggts som gudstjänstlokal vid den medeltida marknadsplatsen, som antagligen låg öster om ruinen vid Kaupungsklint. Byggnaden uppfördes troligen under 1300-talet, men vi vet inte om den fullbordades. Ruinen konserverades 1948.

Den medeltida marknadsplatsen har inte lämnat några spår annat än namnet Kaupa (=köpa), men man antar att den alltså legat på klinten öster om kyrkoruinen.

Den nuvarande kyrkan i Ardre är till sina äldsta delar från 1200-talet. Tornet är äldst, medan långhuset och koret är från ca 1250. Tornet tillhörde från början en kärnkyrka med kor och långhus från senare hälften av 1100-talet. I koret finns tre glasmålningar från början av 1300-talet. Av de medeltida inventarierna kan nämnas bl.s. en dopfunt av kalsten och ett triumfkrucifix, båda från 1200-talets mitt samt en madonnabild från ca 1500. Vid restaurering 1900-1902 omgestaltades interiören med bland annat målningar efter skisser av den gotlandsfödde arkitekten och konstnären Axel Herman Hägg. Vid vägskälet väster om kyrkan finns en medeltida husgrund eller kastal, en kvadratisk byggnad med ingång i söder. Dagens gårdsbebyggelse härstammar från 1700- och 1800-talen. Gårdarna är ovanligt storbyggda med välbevarade mangårdsbyggnader, ofta uppförda i två våningar. Socknen har en särskild typ av fönstersnickerier, där fönsterfodret upptill har form av ett ”tak” i vars mitt en utskuren lilja med ”vingar” är fästad.

I odlingsbygdens utkant i sydväst ligger Ekese delat i två parter med breda mangårdsbyggnader med flerdelade planer. Den östra parten är från 1870-talet med karaktäristisk färgsättning på snickerierna i rött och grönt. Västra parten är från sekelskiftet med ett äldre brygghus. Söder om Gunnfjauns kapell ligger ett litet ställe under Ekese med en parstuga som har bygdesnickerier (med utvändiga fönsterfoder i trä och vinkelbruten avslutning upptill, som små ”tak”).

När bygden expanderade vid senaste sekelskiftet växte flera småställen upp ute vid stora vägen. Västerby är ett fint exempel på detta. Gården består av två parter, varav den västra med brutet tak har kvar den äldre gula färgsättningen av järnvitriol.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Inledningsvis kan man konstatera att dagens centrala gårdar i mycket hög grad ligger kvar på samma ställe som de gjorde under 1600-talet, och redan under medeltiden. Utöver viss kompletteringsbebyggelse, har inga mer omfattande bebyggelseetableringar skett inom riksintresseområdet, efter en expansiv period under 1800-talet och början av 1900-talet.

Landskapet är i den centrala delen tämligen öppet med vida utblickar. Bebyggelsen återfinns även idag längs kanterna av inägorna på ett karaktäristiskt sätt. Botvalde är fördelat på tre gårdsparter. Den södra har en parstuga i två våningar under spåntak. Nedervåningen är från 1700-talet. När övervåningen tillkom vid 1800-talets mitt, degraderades nedervåningen till källare och man gjorde trappa med dörr direkt upp till den nya bostadsvåningen. Till parten hör en brygghusflygel med flera uthus. Mellanparten hyser en parstuga från 1800-talets första hälft med senare bakbygge. Nordligaste parten har en tvåvånings parstuga från 1700- och 1800-talen med en stor brygghusflygel i en och en halv våning från 1800-talets slut och med många funktioner.

Vid Kaupungs står ett av socknens största hus, en bred manbyggnad i två våningar med flerdelad plan, byggd i omgångar på 17- och 1800-talen. Huset har bygdens typiska snickerier och färgsättning. Mangårdsbyggningen flankeras av dubbla flyglar från 1700-talet, den ena tillbyggd med en källare. Till parten hör en vinkelbyggd ladugård från 1900-talets början samt en smedja som tidigare haft flistak. Den norra parten har en av Gotlands längsta manbyggnader, en parstuga som förlängts med ytterligare två rum. Den är till större del tillkommen på 1700- talet medan det brutna taket är yngre. Flygeln är från 1800-talets mitt, med en äldre bakomliggande smedja. Alldeles intill parten står ett märkligt baptistkapell i sten från 1800-talets andra hälft, byggt i nygotisk stil som ett högt kor med absid.

Längs vägen från Kaupungs till kyrkan finns flera mindre gårdar av kulturhistoriskt intresse, bland annat mittemot änget. Manbyggnaden är en liten parstuga från 1800-talets mitt med bakbygge. Den vinkelbyggda ladugården är till största del från 1700-talet, uppförd i bulteknik, numera inpanelad och försedd med spåntak.

Även längs vägen från kyrkan mot Halsgarde finns flera intressanta småställen, förutom det före detta skolhuset från 1870-talet. Halsgarde har idag två parter. Den södra parten har en parstuga i två våningar från 1700-talets slut, norra parten har en vinkelbyggd mangårdsbyggnad från 1700- och 1800-talen med oregelbunden planlösning. Den märkligaste byggnaden är en flerfunktionsbyggnad i sten under faltak. Ena delen är en linbastu med valv, den andra en smedja med snickarbod.

I socknens östra del ligger Petsarve och Mullvalds. Petsarve har en stor mangårdsbyggnad med hög källarvåning och oregelbunden planlösning och influenser av i schweizerstil från sekelskiftet. Den stora flygeln i två våningar med många funktioner är ett av Gotlands bästa exempel på ett stenhus i lätt schweizerstil. Mullvalds har en manbyggnad med flerdelad plan från 1800-talets slut. I båda trädgårdarna finns rester efter medeltida hus.

Petsarve gård. Foto: Arendus, 2016.

Historiska skikt
Det finns förhistoriska lämningar i lång kontinuitet med spår av aktivitet från stenålder, men framför allt representeras järnåldern med husgrunder, stensträngar och gravar fram till vikingatid. Från medeltid finns byggnader och byggnadsrester, kyrka och kastalruin samt ruinen av ett kapell i anslutning till en handelsplats, Kaupungs klint.
Odlingslandskapet präglas av markanvändningen under historisk tid och gårdsbebyggelsen kännetecknas av ofta rätt stora stenhusbyggnader från 1700- och 1800-talen.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör lokaliseras till det befintliga vägnätet och i form av komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Ardre [I 31]
Socken: Ardre
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

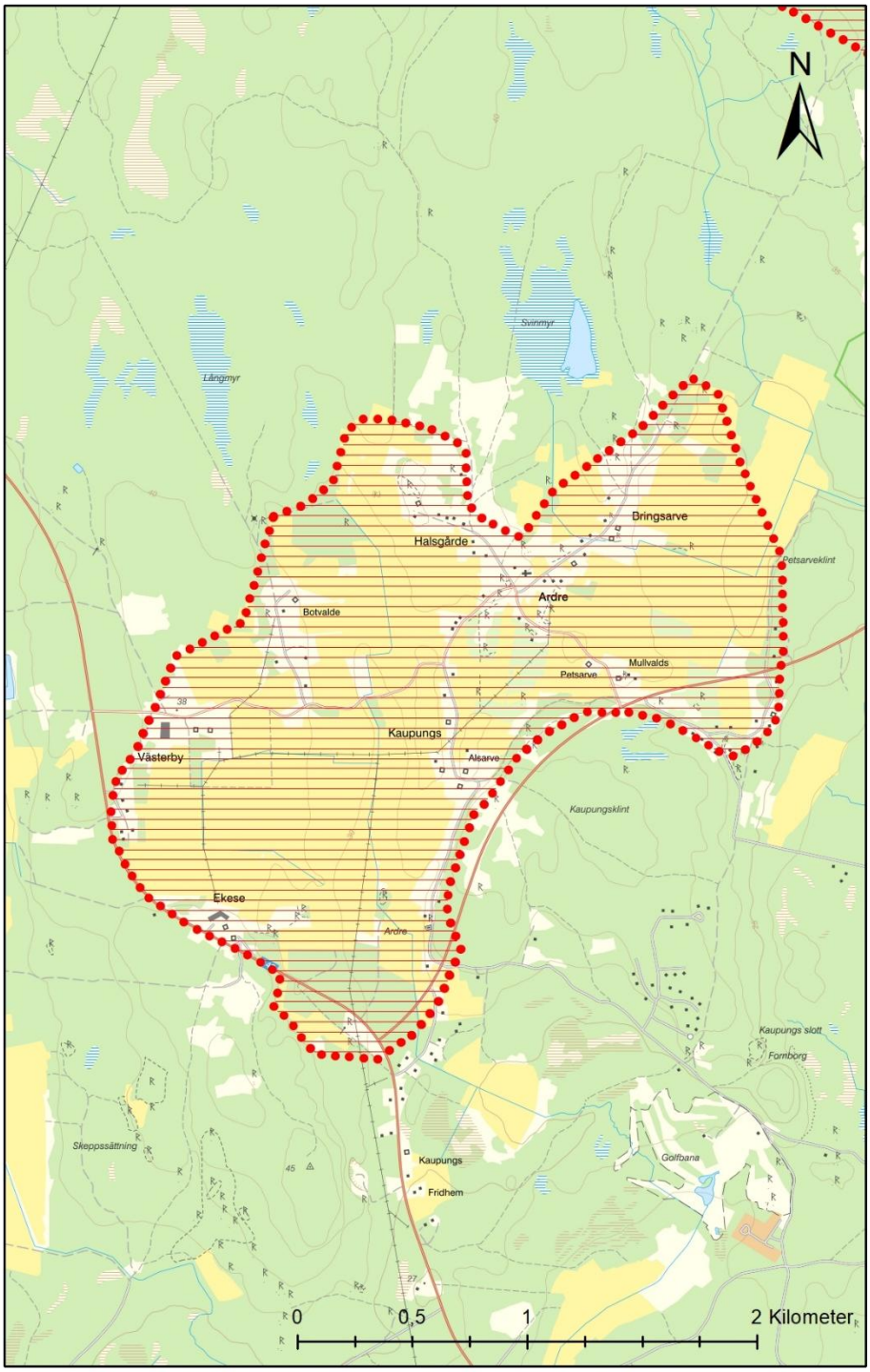
N
Svinmyr
Långmyr
Bringsarve
Halsgårde
Petsarveklint
Ardre
Botvalde
Mullvalds
Petsarve
Kaupungs
Västerby
Alsarve
Kaupungsklint
Ekese
Ardre
Kaupungs slott
Fornborg
Skeppssättning
Kaupungs
Golfbana
Fridhem
0
0,5
1
2 Kilometer

Alskog [I 32] Alskog sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
En väl sammanhållen bygd med ett flertal historiska gårdsmiljöer från huvudsakligen 1700- och 1800-talet i ett öppet *odlingslandskap*. Landskapets kontinuerliga nyttjande från bronsålder - tidig järnålder framträder väl i landskapet genom lämningar av ett stort antal järnåldersgårdar och gravfält. De vägar som leder genom miljön knyter samman kyrka, gårdar och omgivande socknar på ett belysande sätt, där kyrkan ligger centralt i bygden och intill genomfartsvägen. *Vägmiljö*, *fornlämningsmiljö*, *kyrkomiljö*.

Uttryck
Rösen och skeppssättningar från bronsålder vid Gålrumsgravfältet. Fossil åkermark, husgrunder och stensträngssystem från äldre järnålder främst i området söder om landsvägen, vikingatida boplatser, bildstenar och medeltida kyrka.

Gårdsbebyggelse med tätt liggande gårdsparter kvar i samma gårdslägen som dokumenterats vid skattläggningen omkring 1700. Bebyggelsen är kompletterad med tillkommande bebyggelse och utflyttade gårdsparter vid laga skiftet. Tvåvånings smala och höga parstugor i sten från 1700- och 1800-tal med bakbyggen, flyglar och ekonomibyggnader i stort format. Tillbyggda verandor med lövsågeridetaljer/snickarglädje. Symmetriska fasader och utvändiga fönsterfoder av trä med vinkelbruten överdel (tak) i lokal utformning Stolpkvarnar i ett öppet odlingslandskap.

Äldre vägar kompletterade med ett vägnät från laga skiftet. Vägen förbi Gålrumsgravfältet utgör ett pedagogiskt exempel på kopplingen mellan äldre vägar och gravar.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Alskog socken delas i princip i två halvor genom den grusås som löper tvärs igenom socknen i nordostlig-sydvästlig riktning, på vilken landsvägen genom socknen går. Den norra delen utgörs av ett storskaligt jordbrukslandskap, medan den södra delen har mer av ett mosaikartat småskaligt landskap med mindre åkrar och insprängda äldre ängsmarker.

Landsvägen som löper genom socknen på ancylusvallen är en direkt koppling till naturlandskapet. Den större uppodlingen på norra sidan illustrerar hur markerna nyttjats på skilda sätt mellan de två sidorna av vägen, beroende på markförhållandena med bättre jordar på norra sidan. Bebyggelsens placering i utkanten av inägolandskapet, ut mot gränsen för områden med tunnare jord och utmarken, illustrerar väl den historiska gårdens generella placering i landskapet mellan inägor och utmark.

Historisk landskapskaraktärisering
Uppdelningen av ett sydligt och ett nordligt område framträder redan i förekomsten av husgrunder och hägnader från den äldre järnåldern, där det är en markant koncentration av dessa lämningar inom det södra området. Det är dock inte en helt rättvisande bild, då det finns många tecken på att husgrunder och hägnader i den norra delen i mycket högre grad än på södra sidan kommit att odlats bort under äldre tid.

I Alskog socken fanns vid 1700-talets början 20 gårdar i socknen, plus prästgården. De grupperar sig i två större bygder; längst i väster och längst i öster, med flera gårdar i varje grupp, och längst i söder en mindre gårdsgrupp om tre gårdar. Järnålderns gårdar och hus återfinns alla utom en, söder om vägen i ett område med få sentida gårdar. Den rumsliga spridningsbilden av järnålderns gårdar skall ställas i relation till uppodlingen, där området norr om vägen i hög grad utgörs av åkermark idag, medan områdena i söder innehåller mer av kvarvarande ängs- och hagmarker där husgrunder bevarats till våra dagar. Tre gravfält finns i utkanten av bebyggelsen, alla belägna i kontakt med äldre vägar. Det stora gravfältet i öster utgör Gålrumsgravfältet. Gravfältet hyser ett stort antal väl synliga anläggningar, inte minst skeppssättningar, belägna på båda sidor om en äldre väg i ett välhävdat landskap.

Det historiska landskapet karaktäriseras av en mycket omfattande ägosplittring före skiftena. Gårdarna i socknen, sett i kartan från 1700, visar på en gruppering i ett antal grupper på ett för Gotland karaktäristiskt sätt. Längst i väster grupperar sig gårdarna Bote, Snausarve, Snauvalds, Sigsarve, Mallgårds och Stenstugu runt ett inägolandskap med omfattande ängsmarker och åkermarker. I Jordeboken 1653 är alla tämligen normalstora gårdar, där alla gårdarna är skattegårdar, förutom Bote som är kronogård. Bote och Snausarve, längst i väster, tillsammans med Mallgårds, är upptagna som ½ hemman, medan övriga gårdar är betecknade som 1 hemman.

I den östra delen av socknen ligger den andra klungan av gårdar, utspridda runt ett omfattande inägolandskap i form av åker och äng. Här finns 10 gårdar upptagna och alla är skattehemman och tämligen likstora, med en variation i marckeleijet (en sorts skatteberäkning) som går mellan 10–13. Längst i nordöst,

längs vägen mot Ljugarn, ligger gården Magnuse. Den är upptagen som kronogård 1653 och utgör endast ¼ mantal och är skattemässigt upptagen till 5 marckeleij. Gården var 1596 upptagen till endast 1 marckeleij, men genom köp och tillagd jord från Alskogs fjärdingsmän hade den vuxit till 5 marckeleij. Gården är troligen anlagd under loppet av medeltiden, övriga gårdar har ett ursprung i förhistorisk tid.

Längst i söder finns en avskilt belägen grupp av tre gårdar; Guffride, Utalskog och Hallegårda. Utalskog utgör socknens största gård vid upprättandet av jordeboken 1653 och har "åcker till 24 tunnelandh, ängh till 40 manss slätt, aagh i Wijssnemyyr, humblegårdh till 200 stänger, 2 hagar till 8 hästar och tarfweligh skough. Bruckas af Niells Hansson, hwilcken för 20 åhr sädhan kiöpte gårdhen af Peer Hansson Guffredhe för 140 dr". Det framgår med andra ord att granngården Guffride och Utalskog tidigare ägdes av en och samma person.

Utöver de här två gårdarna finns här även Hallegårda, som är en normalstor gård om 11 marckeleij och med 10 tunnland åker. Gården står upptagen som kronogård 1653 och har tagits upp till bruk av *"Olof Person, hwilcken för 16 åhr sädan opptogh 1/2 gården af ödhe, och hafuer för a:o 1653 nutit 2 åhrs frijheet. Dhen andre hälfft hafuer legat een långh tijdh ödhe, så att dhen eene hafuer flyttadt af och een annor till"*.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet i Alskog är i hög grad ett jordbrukslandskap, med omfattande åkermarker, framför allt på norra sidan av den öst-västgående landsvägen. Många av gårdarna ligger ännu kvar på sina ursprungliga platser, även om de har splittrats i ett antal parter.

Söder om landsvägen finns delar av det äldre ängslandskapet bevarat och här finner man även mycket spår efter järnålderns gårdar och odlingslandskap. Gravfältet vid Gålrum utgör ett av öns bäst bevarade och visuellt tillgängliga gravfält och är en av länets besöksplatser.

Dagens bebyggelse i Alskog härstammar från 1700- och 1800-talen och är av stort format och mestadels välbevarad. Byggnaderna är oftast smala och höga tvåvånings parstugor i sten, varav en del är försedda med bakbyggen innehållande kök, brygghus och stundtals ytterligare utrymmen. I den arkitektoniska utformningen är det små detaljer som är typiska för socknens byggnadsstil. Det kan vara detaljer som fina proportioner, små källare under delar av husen samt de ofta förekommande två små fönstren som man hittar på mangårdsbyggnadernas gavelfält. Utvändiga fönsterfoder av trä med små "tak" upptill är vanliga. Äldre byggnadsskick finns bevarat i en del bulhus och de yngre

byggnadskicken hittar man i snickarglädjehus som tillkom vid seklets början. Nyare tillskott är sällsynta.

Gårdarna på Utalskog består av parstugor från 1800-talets första hälft. Samma typ av parstuga hittar man även på Guffride, dock med köksbakbygge och senare kompletterad med glasveranda från sekelskiftet 1900. Hörn i hörn med mangårdsbyggnaden står en märklig nästan fönsterlös smal och hög flygel i två våningar med gavelingång med medeltida drag. En stolpkvarn hör till parten. En mindre östligare part hyser bl a en inpanelad bulparstuga. En utskiftad part i väster visar det tidiga 1900-talets byggnadsideal med manbyggnad på hög stenfot rymmande källare och hög bostadsvåning i flerdelad plan. Den öppna snickarglädjeverandan är också en detalj från det tidiga 1900-talet och är utformad för att harmonisera med sadeltaksfrontespisen.

Ollaivs består av flera parter. Den södra har en stor manbyggnad med flerdelad plan från 1880-talet och många uthusbyggnader. Norra partens parstuga från 1700- och 1800-talen, med bakbygge i två våningar som i sin tur är sammanbyggt med ett brygghus, utgör ett av öns största bostadshus. Till parten hör flera uthus från början av 1900-talet. Hela grannlaget ligger ovanligt vackert i kuperat ängeslandskap.

Vid Lassor längst i nordväst finns en parstuga med bakbygge från 1800-talets första hälft. Smiss har en parstuga med bakbygge från 1800-talet. Tjängvide i norr har två parter där den östra har en parstuga med flygel från 1800-talet och den västra en tvåvåningsparstuga i schweizerstil från 1800-talets andra hälft.

Rommunds är ett av socknens märkligaste hus med en tvåvånings parstuga med tvåvåningsbakbygge och valmad takövergång. Det stora järnvitriolgula huset är troligen från 1700-talet. Genom den idylliska trädgården rinner en bäck. Den vinkelbyggda ladugården i sten under spåntak är från 1800-talets andra hälft.

Den lilla bygdevägen slingrar sig emellan de tätt liggande parterna vid Snauvalds. Manbyggnaderna är parstugor med bakbyggen från 1800-talets mitt med många uthus från senare tid. Den östra parten har en vacker smedja och en rest av en äldre ladugård i sten med vindögon.

Sigsarvegrannlaget består av många parter, bl a finns i söder en stor flerdelad mangårdsbyggnad med hög stenfot, där en pampig trappa leder upp till glasverandan.

Mitt i grannlaget ligger två manbyggnader nästan hörn i hörn. Den södra är en på 1870-talet ombyggd parstuga, senare försedd med ett stort bakbygge. Den norra är en parstuga på hög stenfot.

Mallgårds ligger på en kulle med vid utsikt över det öppna landskapet. Manbyggnaden är en parstuga från 1700- och 1800-talen med källare och bakbygge från 1900-talets början. Bakom huset står en vacker stolpkvarn. Parstugan på Stenstugu är byggd i omgångar på 1700- och 1800-talen och den asymmetriska fönsterplaceringen tyder på att huset under ett skede varit en tvåvånings enkelstuga. En mindre part intill har en liten parstuga från 1800-talets mitt med glasveranda. En utskiftad part av Bofride ligger nära Stenstugu. Här finns ett stort schweizerhus från 1900-talets början med glasveranda och balkong och ursprungligt falsat plåttak.

Välbevarad mangårdsbyggnad i två våningar med rötter i 1700-talet. Gården Mallgårds ligger på en svag höjd med visa utblickar över odlingslandskapet. Foto: Arendus, 2016.

Anningåkre ligger på en höjd fördelad på tre parter. Den södra är en ombyggd parstuga med bakbygge. Även flygeln är försedd med bakbygge. Den västra parten har en parstuga med köksbakbygge från 1800-talet och ett brygghus och bod med oregelbundet takfall från 1700-talet. Den östra parten har en stor parstuga från 1800-talets andra hälft med bakbygge och fina fönstersnickerier.

Historiska skikt
Förhistoriskt kulturlandskap, speglat i husgrunder och gravfält. Agrart historiskt kulturlandskap med betoning på 1800-talet i form av gårdar med åker- och ängsmarker och äldre vägsträckningar.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse bör prövas restriktivt och inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Alskog [I 32]
Socken: Alskog
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

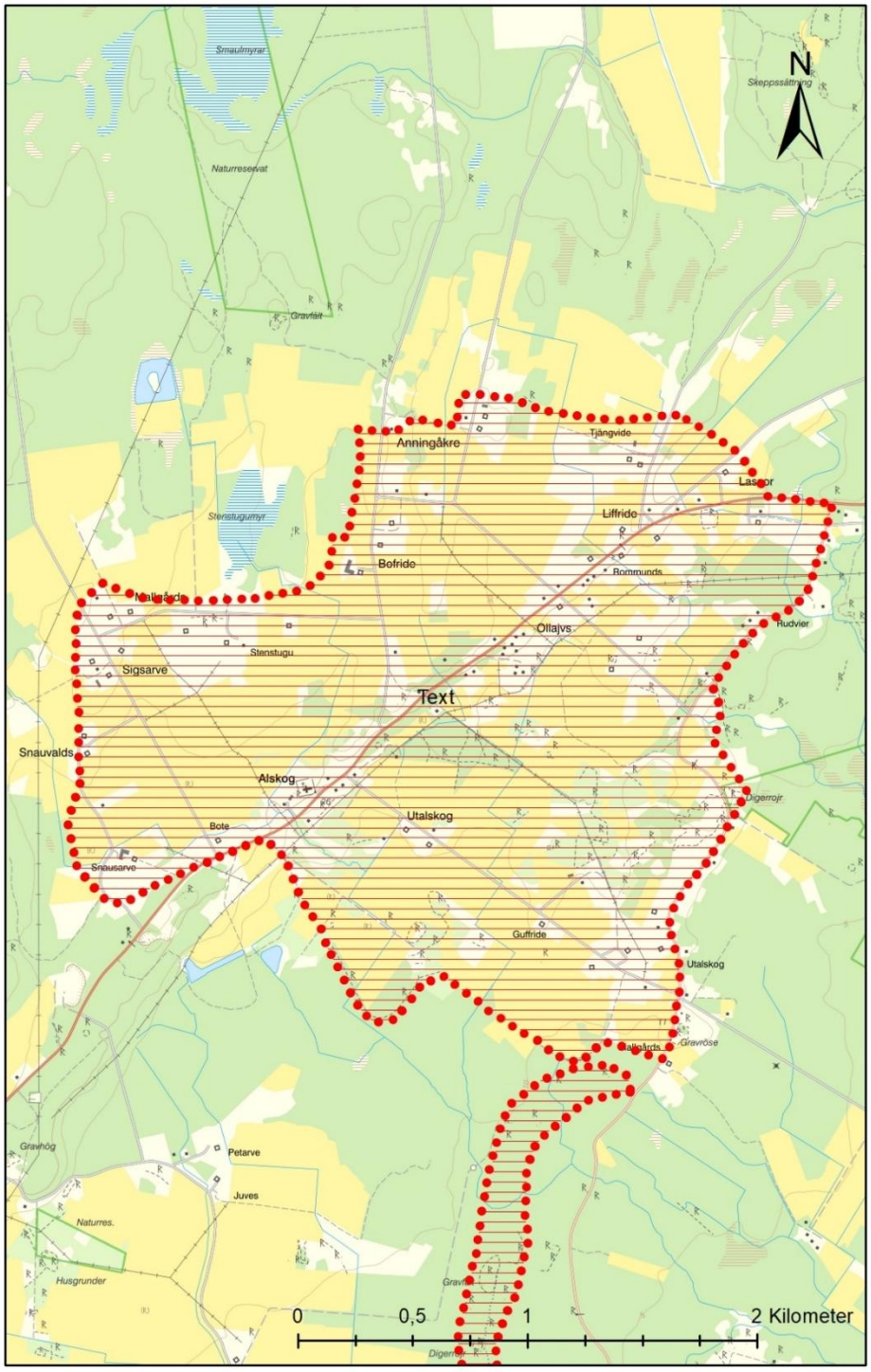
N
Skeppssättning
Smaulmyrar
Naturreservat
Gravfält
Anningåkre
Tjängvide
Lascor
Liffride
Stenstugumyr
Bofride
Rommunds
Ollajvs
Rudvier
Stenstugu
Sigsarve
Text
Snauvalds
Alskog
Digerrojr
Utalskog
Bote
Snausarve
Guffride
Utalskog
Gravröse
Gravhög
Petarve
Juves
Naturres.
Husgrunder
0
0,5
1
2 Kilometer

Fjäle i Ala och Visnar ängar i Alskog [I 33]
Ala och Alskog sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Två isolerade och särskilt välbevarade *fornlämningsmiljöer* av stort vetenskapligt och pedagogiskt intresse, brukade från äldre järnålder in i medeltid. De tydliga spåren av markanvändning och bebyggelse haft stor betydelse för tolkningen av odlingslandskapets framväxt och byggnadsteknikens förändringar på Gotland.

Förhistoriska, medeltida och historiska vägsystem som förbinder gårdsmiljöerna med de omgivande bygderna speglar på ett representativt sätt kommunikationsvägarna i det äldre utmarkslandskapet. *Vägmiljö*.

Uttryck
Bebyggelselämningar i form av stolphål, husgrunder och stensatt brunn. Stensträngar, fossila åkrar, odlingsterrasser och fägator i anslutning till gårdsplatserna.

Äldre vägar till omgivande områden och socknar, även dessa kantade av järnåldersgravar. Gravfält, som på något avstånd utanför bebyggelselämningarna och odlingsmarken, omger gårdsplatserna vid Fjäle och Visnar ängar.

I Visnar ängar hålväg, kantad av gravar och avbrutna bildstenar samt sliprännor i häll intill en bäck.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Fjäle och Visne är två områden som ligger långt från den samtida bebyggelsen i ett tämligen kargt landskap med begränsade odlingsmöjligheter. Vid Fjäle finns ännu en myr kvar outdikad. Intill Visne har funnits en större myr, vilken kom att odlas upp under loppet av 18- och 1900-talen. Över hällmarkerna, som förbinder dessa två områden med Ala, Garde, Buttle och Ardre går ett flertal mycket ålderdomliga vägar, vilka här och där kantas av gravar från den äldre järnåldern.

Människans nyttjande av landskapet i Fjäle knyter på ett tydligt sätt ihop med den naturgeografiska bakgrunden, där bebyggelsen är placerad i gränszonen mellan inägor och utmark/hällmark, med gravarna ”bakom ryggen” söder om bebyggelsen och längs vägarna som förbinder området med omgivande bygder.

Ängs- och åkermarken ligger i de lägre delarna av landskapet och knyter an till den ouppodlade myren.

Situationen i Visne är i hög grad en parallell till Fjäle vad gäller nyttjandet av landskapet, där bebyggelsen återfinns i gränsen mellan myren i öster och hällmarker/skogsmarker i väster. Genom området löper ett par svaga åsar i nordsydlig riktning på vilken bebyggelsen ligger och i sänkorna mellan åsarna återfinns spåren av åker- och ängsmarken till gårdarna.

Historisk landskapskaraktärisering
Fjäle och Visne är två utmarksområden, skilda från den samtida bygden i Ala respektive Alskog socken. Bebyggelse på platserna har etablerats redan under den äldre järnåldern, möjligen i fallet Visne under bronsåldern, och har funnits på platsen fram till medeltidens nedgång under 1300-talet. Särskilt tydligt är detta i Fjäle, där de arkeologiska undersökningarna har visat att gården existerar från ca år 100 till mitten av 1300-talet.

Fjäle ligger insprängt i ett vidsträckt skogsområde, Lojsta hed, som sträcker sig tvärs över ön. Områdets centrala delar består av betade löv- och ängsmarker. I utkanterna dominerar barrblandskog. Hällmarken går i dagen i söder och på den klint som här finns ligger gårdens bebyggelse. Under tidernas lopp har gamla byggnader övergetts och nya byggts upp. Här finns husgrunder från den äldre järnåldern (s k kämpgravshus) den yngre järnålderns bulhus, markerade med tydliga stolphål i marken och medeltidens stengrundshus.

Norr om bebyggelsen, nedanför klintkanten, låg gårdens åkermarker, vilka ännu är klart skönjbara. Bortom odlingen och ängsmarken vidtar vidsträckta skogsmarker. Tydliga spår av hägnadssystem och fägator finns inom området. Väster om bebyggelsen, nedanför klintkanten, finns en stensatt brunn och längst i söder, ut på hällmarken, ligger gårdens gravfält, uppdelade på tre separata gravgrupper. Längs de vägar som förband Fjäle med omvärlden ligger flera gravar, vilka genomgående hör till den äldre järnåldern.
Visne ängar ligger väster om Visne myr, insprängt i ett vidsträckt skogslandskap. Det är ett ängsdominerat beteslandskap. I denna ängsmark finns ett flertal husgrunder från den äldre järnåldern, som vittnar om en omfattande bebyggelse under den äldre järnåldern. I områdets nordvästra del finns dessutom troligen bebyggelselämningar från yngre järnålder - tidig medeltid. Mellan husgrunderna finns tydliga tecken på odling i form av terrasser, röjningsrösen och stenvallar. Runt bebyggelsemiljön, söder och väster om, finns flera mindre gravfält som visar var människorna som bott i Visne är begravda.

Mitt i bebyggelseområdet går en gammal väg och intill denna finns rötterna av två avbrutna bildstenar intill vilka man påträffat gravar från vendeltid. Situationen

i Visne är med stor sannolikhet densamma som i Fjäle, dvs att området har varit bebyggt och nyttjat fram till medeltidens nedgång på mitten av 1300-talet.

Fjäle ödeläggs vid mitten av 1300-talet och området delades sedan upp mellan ett flertal gårdar i socknen och kom att nyttjas som ängs- och betesmark fram i våra dagar. Visne kom att även fortsättningsvis till en del odlas efter ödeläggelsen under 1300-talet, vilket väl framgår av kartan från 1700.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Både Fjäle och Visne ängar har i ringa grad förändrats sedan 1600-talet. Ingen ny bebyggelse har etablerats inom området och de marker som var äng och åker under 1600-talet är i hög grad desamma idag. Vägen upp till Visne ängar från söder har till en del rätats ut i samband med laga skiftet. För Fjäle har en ny väg anlagts, som korsar Fjäle myr där den är som smalast. I övrigt är miljön i hög grad opåverkad av senare tiders exploatering.

Visne ängar. Stora delar av området utgörs av öppen och betad ängsmark, med stort inslag av hassel och ek. I änget finns ett flertal husgrunder från den äldre järnåldern, såväl som rötter av bildstenar från vikingatid, äldre vägar, gravar, åkerytor och stenhägnader. Foto: Arendus, 2016.

Historiska skikt
Ett utpräglat järnålderslandskap med kontinuitet in i medeltid, med omfattande spår av husgrunder, hägnader och fossila åkrar samt ett flertal gravfält.

Den yngsta mangårdsbyggnaden på Fjäle gård, efter utgrävning. Byggnaden var ett bulhus med två rum. Ingång på gaveln till vänster i bilden, där man kommer in i ett litet förrum. Sedan vidare in i storstugan, som är byggnadens enda egentliga bostadsrum. Spisen ligger då till höger innanför dörren. I storstugan, under golvplankorna låg en gråstenspackning, som troligen har haft funktionen av dränering och luftning. Den rekonstruktion som finns i Fjäle är en exakt kopia av den undersökta mangårdsbyggnaden, daterad till ca 1250-1350/60. Foto: Arendus, 2016.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Fjäle i Ala och Visnar ängar i Alskog [I 33]
Socken: Ala och Alskog
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

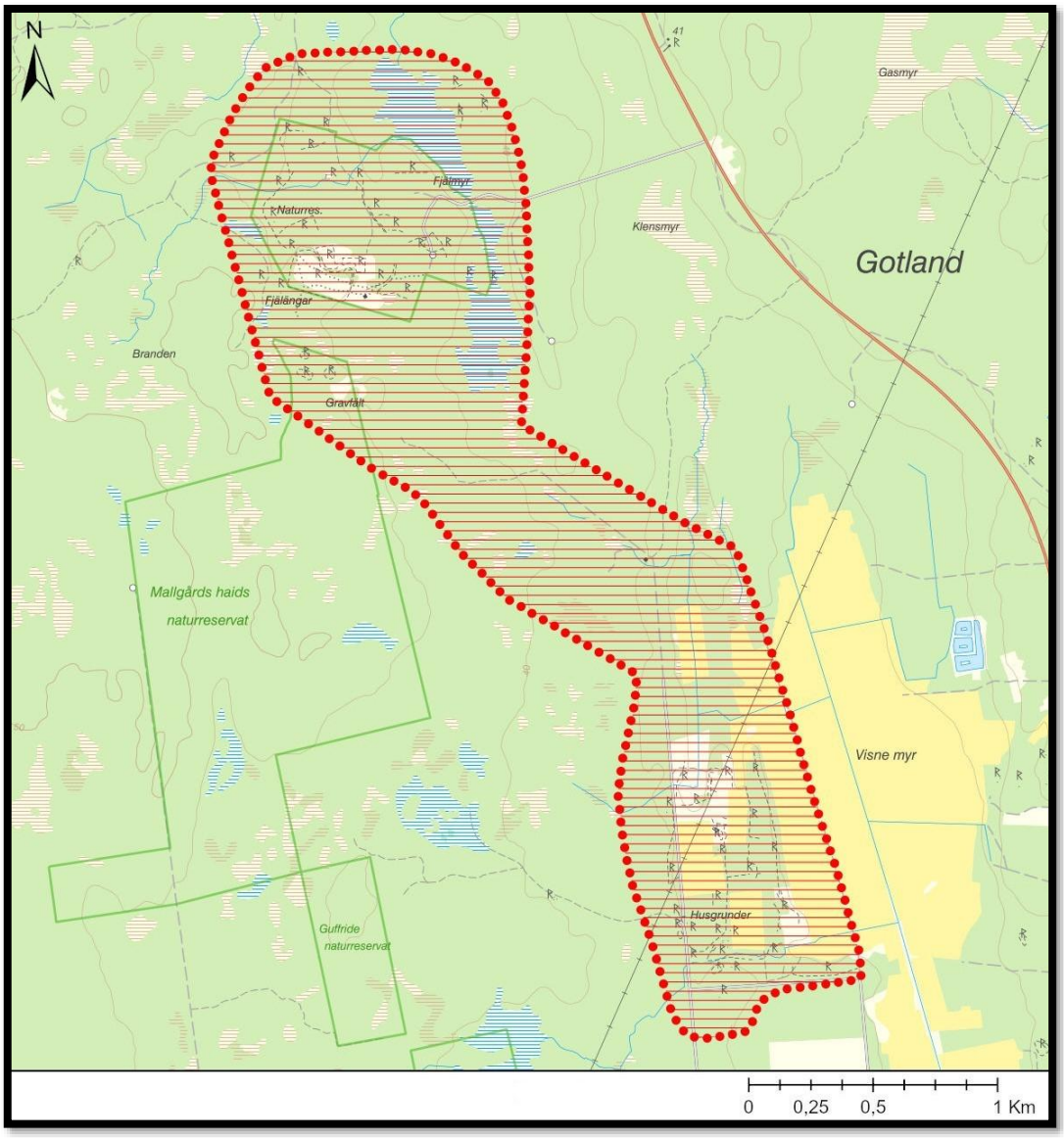
N
Gasmyr
Fjälmyr
Naturres.
Klensmyr
Gotland
Fjälängar
Branden
Gravfält
Mallgårds haids
naturreservat
Visne myr
Husgrunder
Guffride
naturreservat
0
0,25
0,5
1 Km

Digerrojr i Garda [I 34] Alskog, Garda och Lau sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Fornlämningsmiljö som är ett bra exempel på det territoriella agerandet under bronsålder till äldre järnålder med gravar belägna längs gränser och vägar för att markera ägande. *Fornlämningsmiljö.*

Uttryck
Storrösen, bland annat gravröset Digerrojr som är ca 35 meter i diameter och 4–5 meter högt och mycket framträdande i landskapet. Stensättningar, skeppssättningar, resta stenar och hägnadsrester. Fornlämningarnas placering längs en ås utmed sockengränsen mellan Garda och Lau.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området utgör gränsområde mellan Lau och Garda socknar och består av ett större barrskogsområde med gammelskog med stort inslag av gran, med tät undervegetation av bl a blåbärsris på relativt jämn sandblandad jord. Fornlämningarna ligger på en svag ås som löper i nordsydlig riktning som också bildar gräns mellan Garda och Lau socknar. Väster om åsen i dess södra del är en uppodlad myr.

Historisk landskapskaraktärisering
I gränsområdet mellan Lau och Garda socknar finns ett pärlband av fornlämningar, med ett större röse central i stråket och med skeppssättningar och stensättningar. De utgör ett markant stråk av revirmarkerande lämningar och följer en tydlig ås i nord-sydlig riktning. Området har så långt man kan följa det i det äldre kartmaterialet varit skogsmark/utmark. Någon mer omfattande bosättning inom området har aldrig förekommit. Gravarna är en form av yttermarkering av territoriet.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Området utgörs som helhet av skogsmark, i sydväst gränsande till åkermark (tidigare myr). I området finns en markerad vandringsled, informationsskyltar samt parkering med rastplats.

Historiska skikt
Förhistorisk tid, med betoning på bronsålder-äldre järnålder.

Digerrojr sett från sydost. Foto: Arendus, 2016.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Digerrojr i Garda [I 34]
Socken: Alskog, Garda och Lau
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

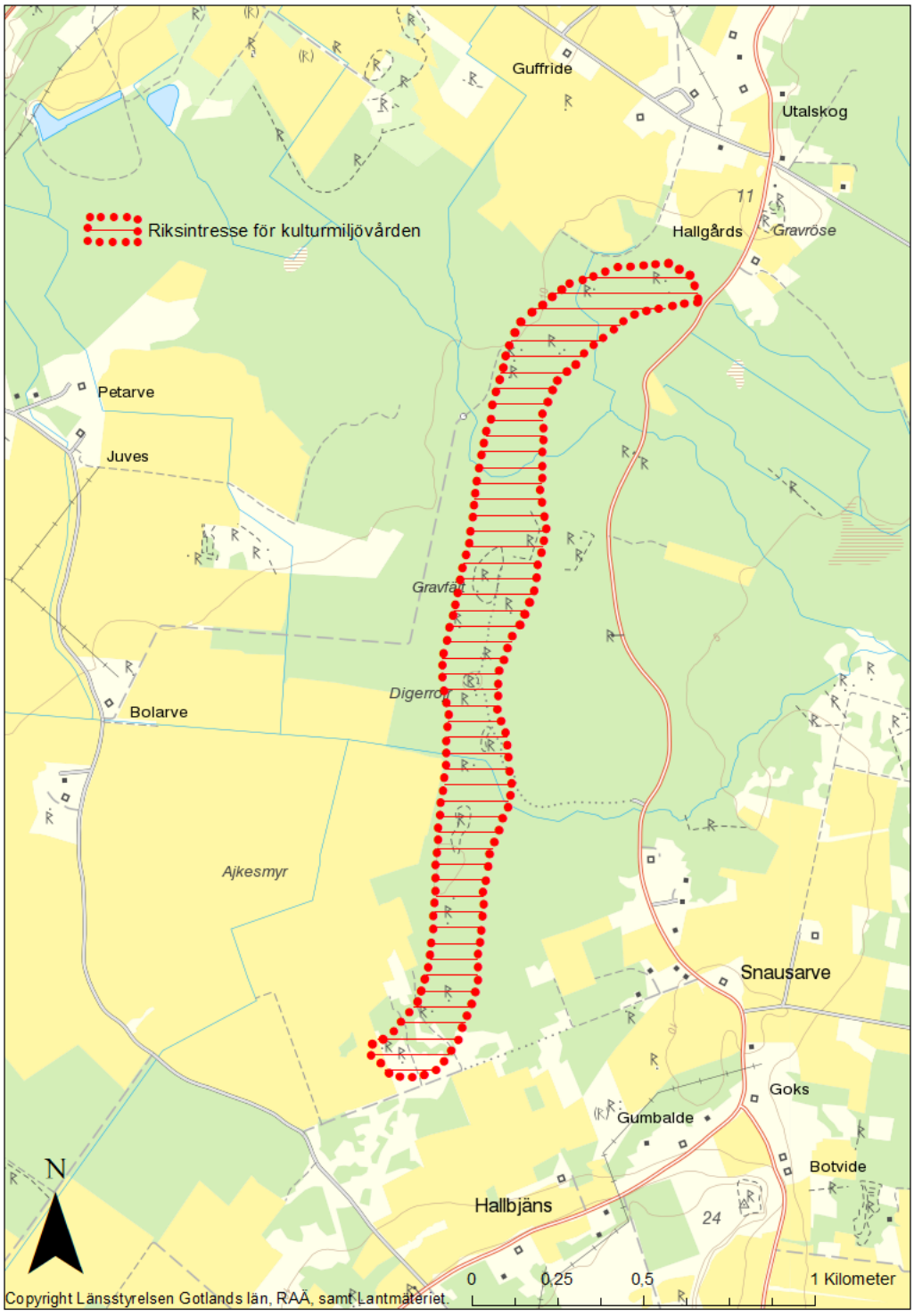
Riksintresse för kulturmiljövården
Guffride
Utalskog
Hallgårds
Gravröse
Petarve
Juves
Gravfält
Digerrör
Bolarve
Ajkesmyr
Snausarve
Goks
Gumbalde
Botvide
Hallbjäns
N
0
0,25
0,5
1 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Lausbackar [I 35] Lau sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Småskaligt 1800-talspräglat *odlingslandskap* med bruknings- och bosättningskontinuitet från stenåldern fram till idag, placerat i anslutning till höjdsträckningen Lausbackar (en före detta ö).

Fornlämningsmiljöer från stenålder till sen vikingatid. Medeltida kyrkomiljö och gårdsbebyggelse från 1700 -och 1800-tal i ett öppet, småskaligt och mosaikbetonat inägolandskap, som tillsammans ger en kontinuitet i markanvändningen från förhistorisk tid till nutid. *Fornlämningsmiljö*, *Gårdsmiljö*, *Kvarnmiljö*.

Uttryck
Stenåldersboplatser, skeppssättningar och stensättningar, flera gravfält från järnåldern, fornborg och vikingatida-medeltida hamn. Medeltida miljö med stor medeltida stenkyrka och intilliggande ruin av sammanbyggd prästgård och kastal. Gårdar med varierad bebyggelse från 1700- och 1800-talen. Stolpkvarnar av trä och ett varierat beteslandskap på höjden med en blandning av åkrar och beteshagar avgränsade med ett omfattande trähägnadssystem samt rester av ängsmark. Stenmurar.

Gårdsbebyggelsens placering utmed vägarna som löper på ömse sidor av höjdsträckningen Lausbackar. Kyrkomiljön med framträdande placering på kanten till höjdsträckningen. Betes- och åkerlandskap på Lausbackar med flertalet kvarnar. Utblick från höjden med fria siktlinjer över kust och hav. I söder en utlöpare från höjdsträckningen (Litorinavallen) med stora gravfält, avskilda från dåtida boplatser.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ovanför den flacka kusten vid Lausvik reser sig Lausbackar med en låg klintkant mot kusten i norr och öster. Klintens avgränsning sammanfaller nästan helt med Ancylusvallen och högsta punkten, centralt i området, utgör gränsen för Litorinahavet. Laubackar utgörs av ett hedartat beteslandskap med tunna jordar, beväxt med tall, rönn och oxel. Klinten är bitvis jordtäckt, främst i söder, och här och där finns åkerytor insprängda i landskapet. Delar av Lausbackar har under historiens gång nyttjats för grustäkt. I norr finns ett småskaligt jordbrukslandskap med mindre åkerlappar, rester av äldre ängsmarker, stenmurar och betesfållor.

Den naturgivna höjden, tillkommen under Ancylustid och Litorinatid, bildar en tydlig markering i landskapet för hur bebyggelse och odlingslandskap knyter an till höjden.

Historisk landskapskaraktärisering
Den historiska dimensionen av landskapet vid Lausbackar ger en bild av ett omfattande beteslandskap över större delen av backen, med insprängda åkerområden framför allt längs kanterna. Uppe på backen finns endast en gård, symptomatiskt nog med namnet Bjärges, medan övriga gårdar grupperar sig längs de två vägar som löper på ömse sidor av höjden. Längst i sydväst finns Gannor och Sunnkyrke gårdar. Följer man vägen längs västra kanten av höjden passerar man gårdarna Mattsarve och Gumbalde. I norr finns Gogs och Botvide och längs den östra sidan av klinten ligger Smiss, Hallsarve och Kauparve.

Centralt på höjdens södra del ligger gården Bjärges, som har sina åkermarker längs den västra sidan av klinthöjden. I övrigt har gårdarna sin huvudsakliga åkermark nedanför klinten, förutom några smärre ytor i norra delen och längs den östra kanten av klinten. Samtliga gårdar i Lau socken är skattegårdar vid 1600-talets mitt (Jordeboken 1653). De flesta är upptagna som hela hemman och tämligen stora. Mattsarve, Kauparve och Fie är upptagna som 14 respektive 15 och 15,5 marckeleij, vilket får ses som över normalstora gårdar. Hallbiens, Gumbalde, Botvide och Smiss är upptagna som halva hemman.

Överlag ger bilden av gårdarna i Lau under 1600-talet en bild av en tämligen välmående bygd, även om det finns tecken på att det har funnits ett antal ödegårdar under äldre tid. Så finns vid kusten i norr intill gården Botvide uppgifter om en *Walbiergs/Waldbärg* och strax intill en gård med namnet Klints. Den senare är omnämnd i Husarbetsboken 1574/77 genom personen *Norriellss Klindtz*. Även längs vägen norr om Mattsarve gård finns indicier på en eller två ödegårdar med namnet *Lilla och Stora Tallmungen/Tallmunger* (Ödegårdsregistret).

Den förhistoriska situationen pekar på att höjden har varit nyttjad som boplatsområde under stenåldern. I den södra delen finns även spår av yngre boplatser, men i det stora hela förefaller den centrala delen av platån inte varit bebyggd i någon större omfattning, utan framför allt nyttjats som gravplats. Här finns ett flertal fornlämningar med gravar som troligen täcker större delen av bronsåldern och järnåldern.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet idag är förhållandevis ringa påverkat av sentida exploatering. Delar av hällmarksområdet på klinten betas fortfarande och landskapet är öppet och visuellt väl tillgängligt.

I södra änden på Lausbackar ligger den märkliga Lau kyrka med sin förmodade prästgårdsruin. Kyrkan och ruinen, belägen strax norr om kyrkan, är medeltida. Ruinen är rester efter ett medeltida hus förmodligen en prästgård. I ett av rummen är det välvda taket delvis bevarat. Ruinen tillhör föreningen Gotlands Fornvänner.

Kyrkan är en av Gotlands största landskyrkor. Det treskeppade romanska långhuset är äldst och uppfört under 1200-talets förra del. Omkring 1300 revs det gamla romanska koret och ersattes med ett treskeppigt kor i gotisk stil, lika brett som långhuset. Kyrkan har fyra rikt utformade portaler med huggna figurer och växtornament.

Lau kyrka. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Dagens bebyggelse härstammar till största delen från 1700- och 1800-talen och är utförd i sten. Vid områdets sydöstra hörn ligger ett par gårdar som är tydligt influerade av schweizerstilen, vilket tar sig uttryck genom rikt dekorerade snickarglädje- eller glasverandor. Längre fram ligger längs vägen ett baptistkapell i enkelt utförande som också är representativt för väckelserörelsens starka ställning under främst tidigt 1900-tal.

Gården *Bjärges* består av tre parter. Den västra och den norra parten har manbyggnader från 1800-talet med bevarade gårdsmiljöer med ladugård och brygghus. Den östra parten, Lau Bjärges 1:39 som är byggnadsminne, har en parstuga från 1700-talet. Ursprungligen hade parstugan ett flistak, men 1842 byggdes den om och försågs med tegeltak. Brygghusflygeln är troligen från 1840-talet och något yngre än smedjan med flistak. Den ålderdomliga ladugården med tröskhus har haft sitt branta tak täckt med halm. Längs östra sidan står en bodlänga i trä och sten med oregelbundet takfall, sammanbyggt med ett vagns- och lammhus, allt från 1800-talet. På gårdsparten finns en brunn av medeltida typ.

Den östra parten av Bjärges, byggnadsminne. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Uppe på Lausbackar ligger flera småställen från 1800-talets mitt och senare hälft, bl a det gamla fattighuset. På Lausbackars nordvästra del ligger under *Hallbjäns* bl a en ytterst liten parstuga från 1800-talets början med ett bulbrygghus med tillbyggd källare i sten.

Under klinten med fornborgen, på Lausbackars nordspets, ligger *Botvide* som består av två parter. Den södra har en tvåvånings parstuga med bottenvåning från 1744 och övervåning från 1840. Huset, med tak av stenflis, utmärker sig genom sina två fulla våningar, som är sällsynt på flistakshus. Gårdsparten är en fin

gårdsmiljö med brygghusflygel, ladugård med tröskhus från 1891 samt diverse uthus.

Inom området finns dessutom tre väderkvarnar i gott skick från 1800-talets slut. Synnerligen naturskönt ligger Botvide kvarn i fornborgen på Lausbackars nordspets med utsikt över bygden och Lausviken. I områdets mellersta del ligger Mattsarve kvarn och nära kyrkan Hallbjäns kvarn. På Laus backars östra sluttning ligger Laus Käldu, berömd för sitt goda vatten som aldrig sinar.

Historiska skikt
Förhistorien, med talrika gravar och gravfält inom höjdområdet och med en fornborg på norra spetsen av klinten.

Medeltid genom den säregna kyrkan och den välbevarade ruinen av prästgården.

Historisk tid vad gäller bebyggelse och landskap.

Prästgårdsruinen/kastalruinen intill medeltidskyrkan. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Lausbackar [I 35]
Socken: Lau
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

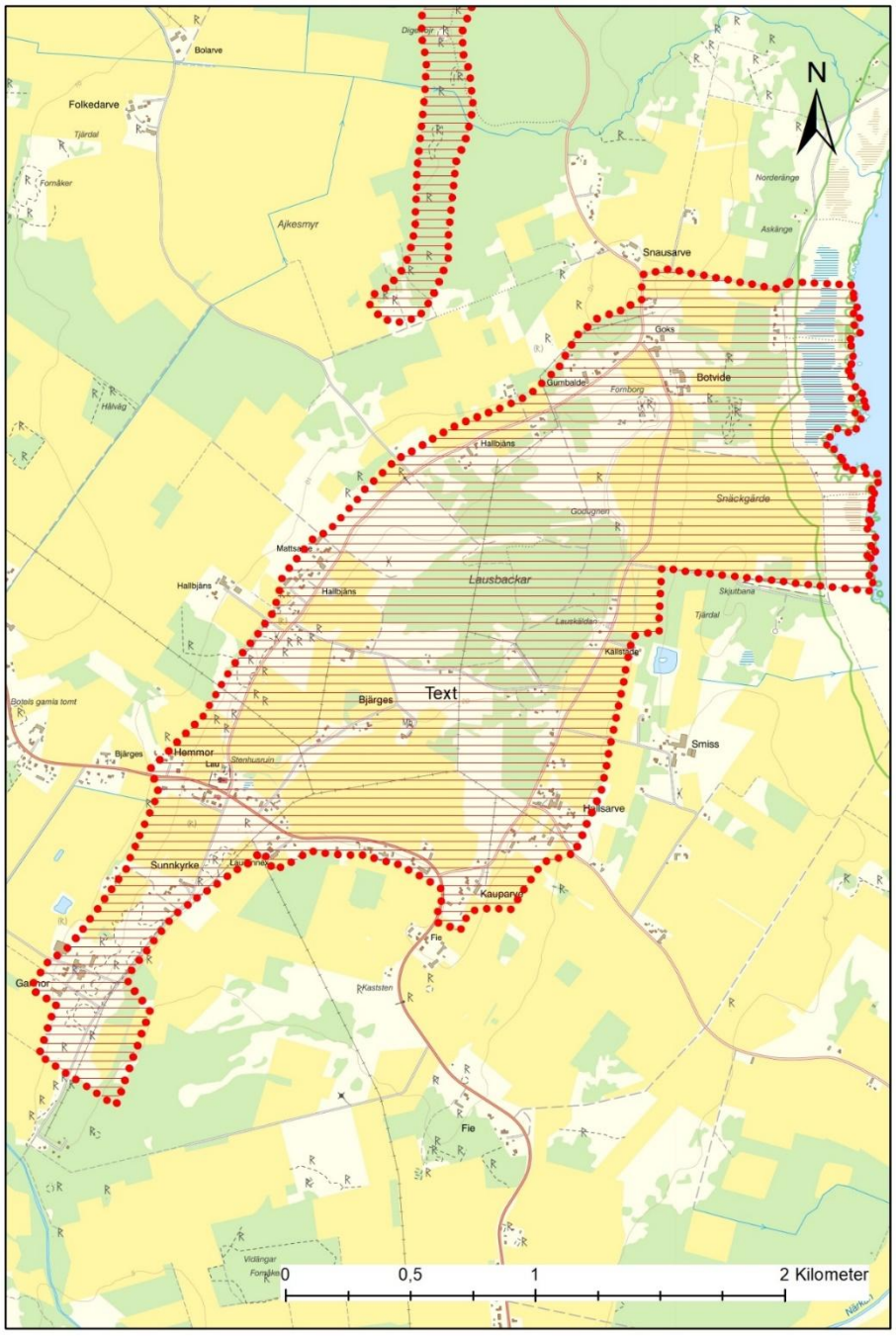
N
Bolarve
Folkedarve
Tjärdal
Fornåker
Ajkesmyr
Hålväg
Norderänge
Askänge
Snausarve
Goks
Botvide
Gumbalde
Förnborg
Hallbjäns
Snäckgärde
Godugnen
Mattsgård
Hallbjäns
Hallbjäns
Lausbackar
Skjutbana
Tjärdal
Lauskåldan
Kallstäde
Text
Bjärges
Botels gamla tomt
Hemmor
Bjärges
Lau
Stenhusrum
Smiss
Hallsarve
Sunnkyrka
Kauparve
Fie
Gallmor
Kaststen
Fie
Vidängar
Fornåker
0
0,5
1
2 Kilometer

Närkusten [I 36] När sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustlandskap med ett stort antal för Gotland traditionella fiskelägesmiljöer. Lämningar från vikingatid och från tidigare fiskelägen, numera belägna på avstånd från kustlinjen, visar tydligt på hur området nyttjats för fiske och handel från vikingatid till 1900-talet och hur dessa aktiviteter har följt strandens förskjutning över tid. *Kustsamhälle, fiskeläge, fornlämningsmiljö.*

Uttryck
Ett flertal järnåldersgravfält varav ett söder om Rikvide med närmare 800 gravar med förekomst av bildstenar. Vikingatida hamnläge vid Hamngården med gravfält och flertalet svärdslipningsstenar. Skansanläggningar från 1700-talet på Kapelludden och vid Närs gamla hamn. Fiskelägen med gistgårdar, båtlänningar, lysstänger (fiskefyrar), bryggor och pirar. Strandbodar uppförda i murad kalksten eller trä. I huvudsak är strandbodarna placerade i klungor invid hamnen, vid Kapellets fiskeläge är bodarna placerade på en lång rad med långsidan mot vattnet. Det flacka och öppna strandlandskapet med vikar och uddar och ofta steniga stränder. Det i långa stycken helt öppna landskapet med visuell överblickbarhet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området är ett öppet, storskaligt landskap med vida utblickar över en öppen, välbetad och flack strand. Det karga landskapet präglas av gräs och enar, men här finns också mindre dungar med gles tallskog.

Halvön Närsholmen består av ett ödsligt, flackt hedartat beteslandskap med glest förekommande enar och ett fåtal talldungar. Kalkberget går i dagen inom delar av ön. Stränderna är steniga. På det lågt liggande näset mellan den forna ön och fasta landet finns en planterad tallskog med inslag av björk. Jorden utgörs genomgående av sand och grus. Söder om Närsholmen utbreder sig ett svagt kuperat landskap som sakta höjer sig längre in mot land. Området ligger generellt lågt; från havsnivån upp till 5 meter över havet.

Lämningarna längs kusten speglar en 1000-årig historia, där lämningar och aktiviteter har följt strandens förskjutning över tid. Vikingatida lämningar såsom gravfält, slipskårestenar etc ligger numera en bit upp på land. Äldre fiskelägen finns ovanför de sentida fiskelägena vilket tydligt visar på strandförskjutningen.

Historisk landskapskaraktärisering
Kustzonen har med tanke på den låga höjden över havet aldrig varit permanent bebodd under förhistorisk tid. Strandängarna här har dock nyttjats som betesmark och på flera ställen finns *gravfält* från framför allt vikingatid, lågt liggande vid den forna kusten.

Vid gården Smiss, intill Austerviken, finns ett av Gotlands största gravfält med ca 800 gravar. Gravfältet är skadat i sydväst av odling och det har ursprungligen varit större än vad som nu är registrerat. För detta talar att man vid odlingsarbeten påträffat ett stort antal lösfynd, uppenbarligen kommande från förstörda gravar. På gravfältet har även påträffats flera bildstenar. Gravfältet skall troligen knytas till någon form av hamnverksamhet i området.

Ett annat mindre gravfält, troligen från samma tid, ligger närmare stranden, norr om Austerviken.

Innanför näset till Närsholmen finns ett område med slipskårestenar. På Kapelludden i söder och norr om Närshamn finns rester efter skansar i form av vallar, troligen uppförda åren 1712-13. Vid den norra skansen syns rester efter Närs gamla hamn från 1800-talet, liksom grunden efter ett hus, eventuellt ett handelshus, från samma tid. Spåren i landskapet antyder att det sannolikt redan under vikingatid har legat en hamn här, knuten till ett intilliggande gravfält från vikingatid. Norr om sagda gravfält är platsen för Strandridaregården, utmärkt i skattläggningskartan över När från ca 1700.

Kartan 1700 ger en belysande bild av hur kustzonen nyttjades under äldre tid. Närsholmen var vid den här tiden skild från fasta landet och utgjordes som helhet av betesmark. Den norra delen av riksintresseområdet hyser två märkliga åkerområden i direkt anknytning till kusten. Åkermarken inom områdena, både vid Hammaren och vid Nyan, är uppdelade på ett mycket stort antal gårdar, inte bara från När socken utan från flera närliggande socknar. En parallell till dessa splittrade åkerområden finns i södra delen av Sundre socken, där gårdar i såväl Vamlingbo som Sundre och Hamra äger lotter. Förmodligen har dessa områden en historia långt ner i förhistorisk tid som en form av allmänning, vilken under loppet av medeltiden har delats upp mellan skilda gårdar.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Dagens landskap är ännu i hög grad öppet och visuellt tillgängligt, med god överblick över strandlandskapet, framför allt i den norra delen och området vid Närsholmen.

Kustområdet saknar i princip permanent bebyggelse och området karaktäriseras av ett flertal kulturhistoriskt värdefulla fiskelägesmiljöer från 1700-, 1800- och 1900-talen. Dessa har i många fall genomgått en förändrad användning från enkla bodar för husbehovsfiske till mer påkostade sådana för fritidsboende och fritidsfiske. Trots denna utveckling kan man få en god bild av strandbodskultur på sydöstra Gotland i svunnen tid.

Flertalet har långsidorna mot sjön och är byggda i sten med fal-, papp- eller plåttak, tidigare hade troligen de flesta tak av stenflis. De flesta bodarna är från 1700- och 1800-talet men några är nybyggda och anpassade till den rådande stilen. De två lysstängerna (gotländska för fiskefyrar) är kvar, liksom många länningar, (förtöjningsplatser för båtar) även om en del bryggor tillkommit. Namnet Kapellet går sannolikt tillbaka på en medeltida kyrkobyggnad på platsen och gravfältet nordost om Kapellakarn (Kapellåkern) sägs enligt sägnen tillhöra denna.

På Närsholmen finns ett par enkla bodar i trä från mellankrigstiden nära fyren. På ”Stangudden" har funnits en vårdkase.

På Holmrain vid Austerviken ligger Fluntingsbod med några få bodar från skilda tidsåldrar på rad längs stranden. Fiskeläget har kvar karaktären av enkelt husbehovsfiske.

Vid Austervikens norra strand ligger fiskeläget Trådstrand med ett 10-tal bodar i klunga, de flesta byggda i resvirke på 1900-talet. Ett par av bodarna har ett enklare utförande och är, liksom de båda bryggorna, äldre än resterande bodar. Trådstrand är med sitt öppna och utsatta läge, typiskt för äldre gotländska fiskeplatser.

Mellan Trådstrand och Djaupdy ligger flera små fiskeplatser med vardera ett par enkla bodar och länningar.

Djaupdy är ett stort fiskeläge med ett 30-tal bodar i sten och trä från skilda tidsperioder liggande i klungor och rader kring en hamnplan. Många är ombyggda för fritidsboende, men den äldre karaktären är ännu synlig. Hamnen har bryggor och två pirar av sten. Ovanför denna står två lysstänger. Utanför bodarna finns gistgardar för nättorkning.

Djaupdy fiskeläge bestående av ett 30-tal bodar i sten och trä från skilda perioder.
Foto: Arendus, 2016.

Vid Lillviks södra strand ligger Hammarnäs fiskeläge med ett 10-tal bodar i trä i en L-formad rad öppet beläget i landskapet.

Hammarsnäs fiskeläge består av ett tiotal bodar i trä, liggande i två rader vinklade mot varandra.
Foto: Arendus, 2016.

På udden mellan Lillvik och Prästviken ligger fiskeläget Nabbu, som tidigare var Laubornas fiskeplats. Bodarna ligger något oregelbundet på rad innanför hamnen, som förr var en smal vik. Här finns ett 30-tal bodar, där den norra bodgruppen är äldre än den södra. De flesta av dessa är byggda i sten och flera av dessa har ursprungligen haft flistak. En lysstång och en del av gistgarden är kvar.

Nabbu fiskeläge bestående av ett 30-tal bodar i två grupper. Den vänstra gruppen i bilden är den äldre. Foto: Arendus, 2016.

Vid Nyudden och Hallsarvebod i norr finns flera spridda bodar av senare datum. Fiskeplatsen ligger storslaget vackert i det öppna landskapet vid kanten av Lausviken och med Laus holmar utanför.

Historiska skikt
Förhistorisk kustanknuten verksamhet, hamnar, kustnära förhistoriska begravningsställen. Medeltida och historiska fiskelägen och skansar.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse ska anpassas så att den fysiska tillgängligheten till landskapet och strandmarkerna inte påverkas negativt.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Närkusten [I 36]
Socken: När
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

Hallsarve
Kauparve
Kauparve
Nyudden
Nyan
Nabban
Hallbjänne
Hallute
Hammaren
Djaupdy
Smiss
Virudden
Maldes
Austerviken
Friggeş
Rovalds
Närkholm
Pilgård
Närshamn
Kapelludden
När
N
Riksintresse för kulturmiljövården
0
0,5
1
2 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Bandlunde [I 37] Burs sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Fornlämningsmiljö från i huvudsak järnåldern som ger en god bild av ett under förhistorisk tid intensivt nyttjat kustområde, och som speglar havets och handelns betydelse för det gotländska samhället under framför allt vikingatid. Inåt land har fornlämningsmiljöerna kontinuerligt utvecklats i takt med markanvändningen och kompletterats med flera intressanta *gårdsmiljöer* från 1700- och 1800-talen i ett småskaligt *odlingslandskap*.

Uttryck
Ett ytmässigt omfattande och komplext järnålderslandskap bestående av ett extensivt system av stensträngar (stenhägnader), ett flertal husgrunder från järnåldern, bl a Stavars hus, Gotlands största husgrund. Gravar och gravfält och öns största koncentration av block med slipännor och slipytor. Lämningar av en hamn- och handelsplats från vikingatid-tidig medeltid. Spår av fiskebodar och båthus och fynd av flera silverdepåer från vikingatid med koppling till hamnområdet.

Inåt land *gårdsmiljöer* från 1700- och 1800-talen, väster om järnålderns och vikingatidens bebyggelselägen. Småskaligt inägolandskap med åkrar, slåtteräng och beteshagar. Fornlämningsmiljöer med husgrunder och stensträngar bevarade som åkerholmar.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett gotländskt kulturlandskap präglat av relativt karg mark och, framför allt mot kusten, beväxt med en, hagtorn, nypon och tall. Strandzonen innehåller frodig vegetation inom vissa delar, medan andra utgörs av mer öppna flacka strandmarker.

Det förhistoriska kulturlandskapet knyter direkt an till kusten, i form av såväl äldre hamnläge, ett stort antal hägnader och stenar med slipytor och slipännor.

Historisk landskapskaraktärisering
Tyngdpunkten i riksintresset ligger framför allt i det stora antalet välbevarade fornlämningarna från ett förhistoriskt kulturlandskap, kopplat till det historiska landskapet och en kustanknuten verksamhet över tid. I området nordligaste del finns flera bronsåldersrösen längs den forna stranden. Här finns också ett flertal gravar, resta stenar och stensträngar från den äldre järnåldern.

I de inre delarna av miljön, i anslutning till de nuvarande gårdarna, finns talrika lämningar från den äldre järnålderns bosättningar och landskapsutnyttjande i form av husgrunder, hägnader, gravfält och odlingsspår. Den mest kända husgrunden från den äldre järnåldern är det så kallade Stavars hus, Gotlands största bevarade husgrund med sina 67 meter. Husgrunden är arkeologiskt undersökt på 1930-talet av John Nihlén.

Det så kallade Stavars hus; ett 67 meter långt hus från den äldre järnåldern är den längsta husgrunden på Gotland. Platsen är undersökt arkeologiskt på 1930-talet av John Nihlén. Platsen är öppen och husgrunden, med intilliggande husgrunder, är väl framträdande i landskapet. Foto: Arendus, 2016.

Från husgrunden leder en fägata ner mot den nuvarande stranden och binder samman gården med de talrika lämningar och spår som finns vid kusten av en hamnverksamhet, troligen med rötter i den äldre järnåldern, men med betoning på yngre järnåldern. Arkeologiska undersökningar av hamnområdet har visat på en omfattande verksamhet på platsen, såväl av handelskaraktär som hantverksproduktion.

En anmärkningsvärd företeelse på platsen utgör de ovanligt många fornlämningarna i form av så kallade slipskårestenar (svärdslipningsstenar) som förekommer i ett brett bälte längs den forntida strandlinjen i ett ca 800 meter långt stråk. Den stora koncentrationen av denna fornlämningstyp saknar motstycke på Gotland.

Det äldre kartmaterialet speglar till viss del även den förhistoriska situationen, bland annat genom att det i kartan står ”Snäckhus” vid kusten, vilket refererar till vikingatidens båtar (”snäckor”). Nämnda Snäckhus är väl framträdande i landskapet än idag, där det ligger på en udde ut i den forna viken. Kustzonen under 1600-talet utgörs av skogsmark, sannolikt tämligen gles, längs hela strandområdet. Ovanför strandzonen finns omfattade hagmarker och ängsmarker, vilka till våra dagar i hög grad ännu kvarstår och där det förhistoriska landskapet till delar ännu bevarats.

Bandlunde gård är delad i två parter, varav den ena brukas av ”Oloff Persson, hwilcken hafwer ärfdt gården och a:o 1653 såldt hälfften till Peer Jöransson glaassmestare för 20 dr smt”.

Som på övriga Gotland finns det tecken på att det tidigare har funnits flera gårdar inom området, försvunna under loppet av medeltiden. Strax norr om Häffinds gård finns exempelvis några åkrar som går under namnet *Kalbiärz*, vilket troligen indikerar en nu försvunnen gård. Sydväst om Häffinds nämns ägorna Stora och Lilla Sandarve, pekande mot att det sannolikt funnits två tidigare gårdar här.

Även längre ner mot Bandlundeviken, i ett område som idag går under namnet Stavgard, finns en antydan till en tidigare gård, genom en äga med namnet Hasshögården, vilket pekar mot ett litet stycke äng som legat intill själva gårdsplatsen.

Kopplingen mellan det förhistoriska landskapet och det historiska ligger framför allt i områdets centrala delar och området ner mot kusten; från Stavars hus till Bandlundeviken. Hägnader, fägator och odlingslämningar visar på ett tydligt kontinuerligt nyttjat landskap, där vissa förhistoriska hägnader även utgör gränser och hägnader under historisk tid.

I västra delen av området finns välbevarad gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-talen med flera intressanta gårdsmiljöer, i ursprungligt läge. På Vanges ligger ett gårdsmuseum som visar en gotländsk gårds utveckling fram till mitten av 1950-talet med byggnader, maskiner och inventarier. Vid Hummelbos finns flera välbevarade gårdsparter, där den norra är byggnadsminne och bebyggd med tvåvånings parstuga i sten, flygel, bodlänga och ladugård i sten och flera

ekonomibyggnader i trä. Intill gården ligger det välhävdade Hummelbos änge, en slåtteräng, som kan ge bild av 1700-talets brukningslandskap med kontinuitet ner i järnålder. I övrigt finns här ett småskaligt inägolandskap med åkrar och beteshagar. I detta, ännu aktiva jordbrukslandskap har vissa spår av förhistoriska anläggningar och hägnader odlats bort, men även här bevaras fornlämningsmiljöer med husgrunder och stensträngar i större och mindre åkerholmar.

Ett av de fascinerande landskapselementen inom Bandlundeområdet är den mycket ålderdomliga så kallade Stavars väg som leder mot Stavars hus. Foto: Arendus, 2016.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Ett landskap präglat av den förhistoriska situationen, med vid kusten tämligen öppna och stora områden med åtskilliga lämningar i existerande skogar och ängsmarker, framför allt ner mot kusten, som till delar betas. Inåt land gårdsmiljöer med aktivt brukad mark.

Historiska skikt
Förhistoriskt kulturlandskap, kustanknuten kontinuerlig verksamhet. Historiskt betes- och ängspräglat kulturlandskap. Gårdsmiljöer i ett småskaligt odlingslandskap.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i sedan tidigare obebyggda områden neråt kusten och som är rika på fornlämningar.
- Eventuell ny bebyggelse kan lokaliseras till det befintliga vägnätet som komplettering till befintlig bebyggelse och i förekommande fall visuellt underordnad denna samt anpassad till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Ett fortsatt eller utökat bete inom fornlämningsmiljöerna och längs kusten är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Bandlunde [I 37]
Socken: Burs
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

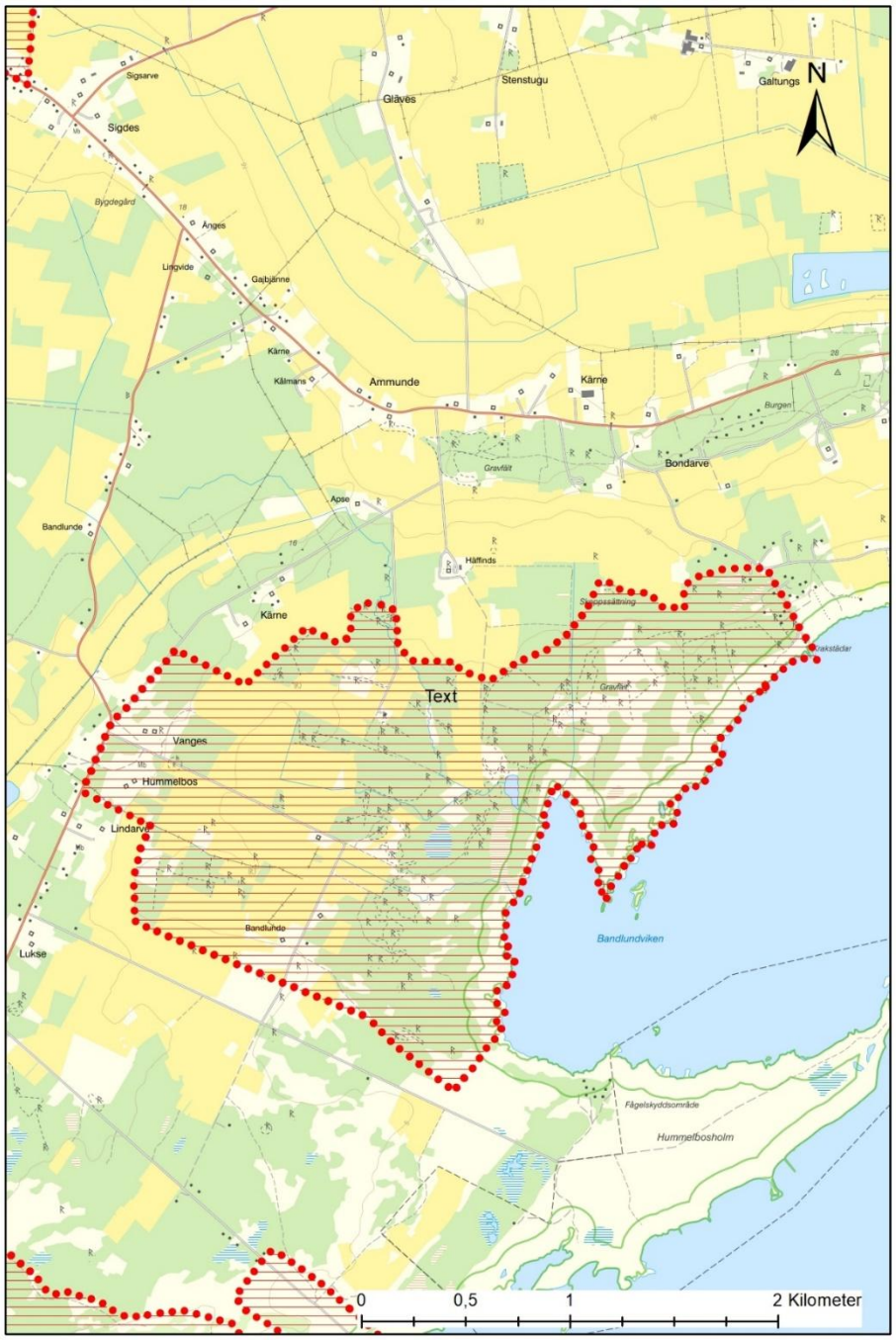
N
Sigsarve
Sigdes
Gläves
Stenstugu
Galtungs
Bygdegård
Ånges
Lingvide
Galtjänne
Kärne
Kälmans
Ammunde
Kärne
Burgen
Gravfält
Bondarve
Apse
Bandlunde
Häfinds
Kärne
Text
Vanges
Hummelbos
Lindarve
Bandlundo
Lukse
Bandlundviken
Fågelskyddsområde
Hummelbosholm
0
0,5
1
2 Kilometer

Uggarde-Vinarve [I 38] Rone och Eke sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Omfattande och komplex *fornlämningsmiljö* från brons- och järnåldern belägen i kustnära ängs- och hedmark med bl a "Uggarde rojr", Gotlands största bronsåldersröse. Historisk och rumslig koppling till sentida *gårdsmiljöer* från framför allt 1800-tal med boplatskontinuitet från troligen medeltid.

Landskap med bronsåldersrösen längs den forna kustlinjen, utgör ett av Gotlands bättre exempel på hur landskapet nyttjandes under bronsålder och äldre järnålder.

Uttryck
Koncentration av stora rösen från bronsåldern i ett låglänt och öppet landskap utmed den forna kustlinjen. Spridda mindre gravfält och enstaka gravar i området i form av skeppssättningar och stensättningar.

Inåt land bebyggelselämningar och odlingslämningar från järnålder i form av såväl husgrunder som stensträngar och fägator. Stort sammanhängande område med fossil åkermark bestående av ett 60-tal vallomgivna försänkta åkerytor. Hällar med slipränner.

Småskaligt betes- och åkerlandskap som är ringa påverkat av laga skiftet vid slutet av 1800-talet med ett stort antal stenmurar. Öppna och betespräglade strandmarker.

Manbyggnader och uthusbyggnader i sten och bulteknik från 1700- och tidigt 1800-tal med alla uthusbyggnader i behåll.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området består till största delen av ett hedbeteslandskap på 0-15 meters nivå över havet, där de inre delarna består av en del åkermark, blandat med skogbeväxta tidigare ängsmarker, till en del betade. Odlingsgraden minskar alltmer mot sydväst och övergår söder om Uggårde i ett öppet hedbeteslandskap med gräsklädda marker och låga talldungar, där bebyggelse saknas. Marken i söder består av fuktighetsbevarande märgelsten, beväxt med enstaka tall och en, vilket tillsammans med de långa stengärdesgårdarna sätter sin prägel på området ner mot den flacka kusten och strandängarna.

Längre in mot land, övergår landskapet i åkermark och insprängda äldre ängsmarker och skogsmarker, vilka hyser ett stort antal fornlämningar.

Rösenas koppling till strandzonen är ett mycket bra exempel på hur människan nyttjat landskapet. I de inre delarna av miljön har till del den strandvall som löper genom området nyttjats till såväl odling som gravläggning.

Historisk landskapskaraktärisering
Den historiska aspekten på miljön innebär att tyngden i riksintresset ligger i ett omfattande kulturlandskap från bronsålder-tidig järnålder. På den glest beväxta strandheden sydväst om gårdarna Vinarve och Uggårde, i ett stråk ca 200 meter från nuvarande stranden, ligger mäktiga bronsåldersrösen på något avstånd från varandra. Det största - Uggårde Rojr - är 7 meter högt och 50 meter i diameter. Flera rösen i området har någon form av sydkonstruktion. Förutom rösen finns här många stensättningar, dels ensamliggande, dels samlade i mindre gravfält. Stensättningar finns också på ett område närmare kusten, tillsammans med ett stort antal stenar med slipskåror och slipade ytor. Dessa lämningar torde mer tillhöra den yngre järnåldern. Vid Vinarve finns, förutom rösen och stensättningar, även ett antal mindre skeppssättningar.

Uggårde rojr. Gotlands största bronsåldersröse är 7 meter högt och 50 meter i diameter. Foto: Arendus, 2016.

Följer man landskapet längre in mot land från kustzonen, finns de lämningar som skall knytas till byggarna av rösena, nämligen omfattande spår från tidig *odling* och *bosättning*. Här finns inom ett ca 100 ha stort område närmare 200 åkerytor av en typ som nyttjades under bronsålder-tidig järnålder. Ytorna har som regel en storlek om 30-40 meter i sida och är som regel kvadratiska och omges av låga jordvallar vilka har bildats över tid då matjorden vid plöjning förts ut åt sidorna. I området med fornåkrar finns även flera gårdar med tillhörande hägnader och fägator från den äldre järnåldern.

Sett i ett vidare perspektiv kan man ana en koppling till de historiska gårdarna i området, såsom Uggårde, Vinarve, Sigdes med flera.

Uggårde rojr på Gotlands sydöstra rösekust vid Rone. Foto: Daniel Langhammer, Länsstyrelsen 2023. Lantmäteriet Spridningstillstånd: 601-2018/6408

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Dagens landskap kan sägas bestå av två delar. Ut mot kusten, söder om Uggårde och sydöst om Vinarve, är landskapet öppet och betat med mindre inslag av hedmarksbetonad vegetation. Innanför Uggårde handlar det om ett mosaikartat odlingslandskap, med en blandning av åkerytor och skogliga parter, som till del betas. Inom området finns ett antal kulturhistoriskt intressanta byggnader från 1700- och 1800-talet, framför allt kopplade till gårdarna Vinarve och Sigdes.

Övrig bebyggelse inom området utgörs i princip av den byggnation som tillkom vid laga skiftet, med några undantag av senare tillkommen bebyggelse.

Gården Vinarve består av två tätt liggande parter, varav den ena brukas som jordbruk och den andra är fritidshus. Båda parterna har tvåvåningsparstugor med köks- och brygghusbakbyggen, uppförda i etapper från 1700-talets slut till 1800-talets mitt. Den östra partens mangårdsbyggnad är mycket välbevarad med bl a ursprungliga snickerier och flistak av vildtäckningstyp på bakbygget.

Gården Sigdes är en ensamgård från 1800-talets mitt, numera fritidsbostad. Den är vackert belägen i lövmark. Mangårdsbyggnaden är en stor parstuga med tegeltak. Ett stort köks- och brygghusbakbygge har på ett harmoniskt sätt tillfogats huvudbyggnaden på 1800-talets andra hälft. Till gården hör en flygel, samt en ladugård från sent 1800-tal under ett vackert spåntak.

Historiska skikt
Förhistoriskt kulturlandskap, speglat i öppna landskap med spridda rösen och stensättningar, parat med ett mosaikartat odlingslandskap med omfattande spår av boende och brukande av jorden.
Ett historiskt landskap, med gårdarna Uggårde, Vinarve och Sigdes, ännu belägna på samma ställe som under 1600-talet och med bebyggelse från huvudsakligen 1800-talet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör lokaliseras till det befintliga vägnätet och i förekommande fall endast som komplettering till befintlig bebyggelse och visuellt underordnad denna.
- Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- I området runt Uggarde rojr är det väsentligt att igenväxning motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Uggarde-Vinarve [I 38]
Socken: Rone
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

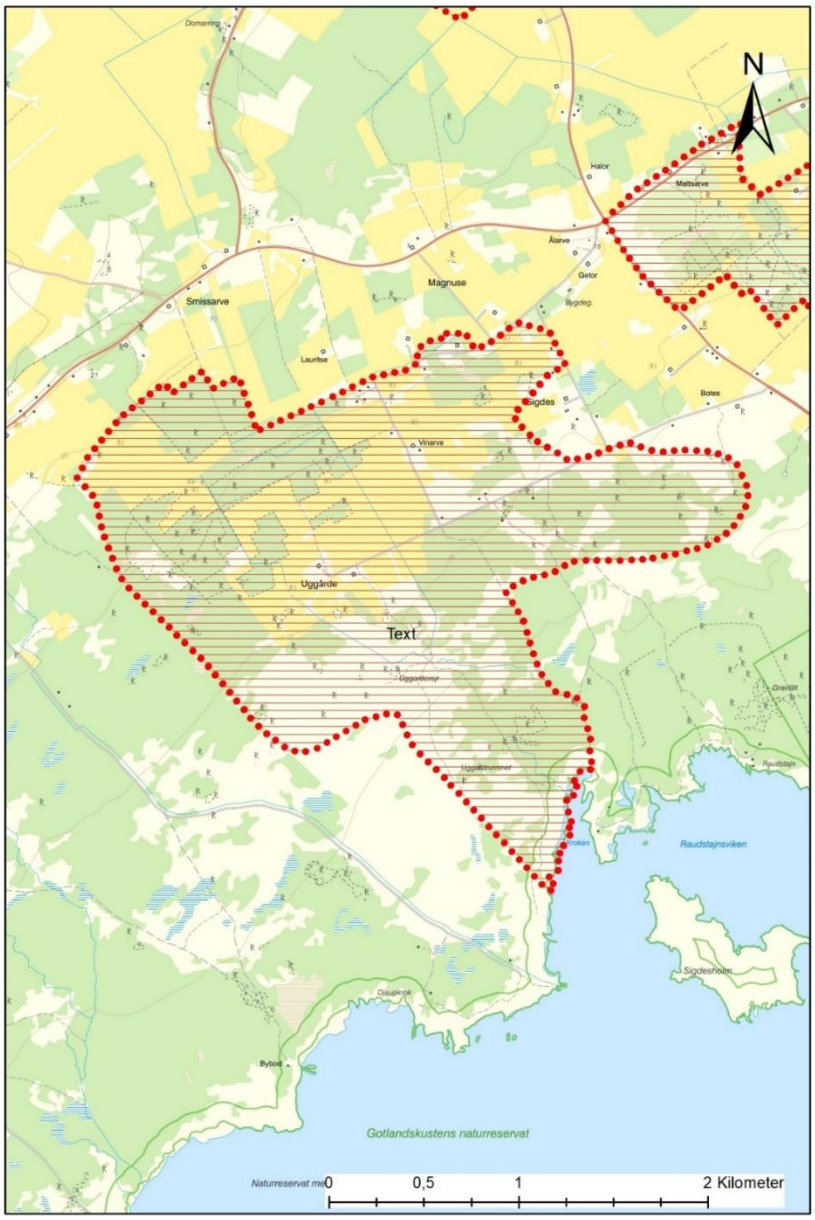

Änggårde [I 39] Rone sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Odlingslandskap med förhistorisk bosättnings- och brukningskontinuitet från bronsåldern till idag. Ängs- och hagmarker som tillsammans med de välbevarade *gårdsmiljöerna* från 1700- och 1800-tal ger en mycket belysande bild av hur de kustnära gårdsmiljöerna på Gotland såg ut innan laga skifte genomfördes. *Fornlämningsmiljö.*

Uttryck
Fem storrösen och en skärvstenshög från bronsåldern i gränsområdet till den forna kusten, järnåldersgravfält, husgrunder, stensträngssystem med fägator och fossil åkermark i ängsmarkerna. Älvkvarnsblock (skålgropar), malstenar och slipskårestenar.

Gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-talen där några av husen och bodarna har flistak av sandsten och de övriga under branta tegeltak. Tvåvånings, symmetriskt uppbyggda parstugor i kalk- och sandsten med bakbyggen och flyglar. Gårdsbildning vid Änggårde, där tre av fyra parter ännu ligger kvar i en tät klunga på ursprunglig plats samt vid Gullgårde med två parter. Utskiftad gårdspart vid Änggårde med stort trähus. Stenmurar, oftast utförda med rundslipad kullersten från tidigare strandområden.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området utgörs av ett större åkerområde norr om gårdarna och i söder enstaka mindre åkerytor, insprängda i äldre lövskogsmarker. Igenväxande ängar och lövrika betesmarker med inslag av tall präglar stora delar av området. Ställvis är området mycket blockrikt, framför allt ner mot stranden. Nivån över havet är ca 5-10 meter.

Historisk landskapskaraktärisering
Landskapet kring Änggårde och Jakobs är mycket komplext med en tydlig förankring i förhistorien genom ett mycket stort och välbevarat forntida landskap i form av åkrar, hägnader, husgrunder och gravar från bronsålder och järnålder. I ängs- och betesmarkerna, framför allt väster och söder om gårdarna, ligger fornlämningarna tätt. I öster, längs med den forna kusten, ligger mäktiga bronsåldersrösen, av vilka Lejsturojr är mest imponerande med sina 40 meter i diameter, fyra meter högt och med en djup krater. I närheten ligger en märklig

och imponerande gräsöverväxt hög, som är hela 47 meter i diameter och 3 meter hög. De flesta rösena har en eller flera så kallade sydkonstruktioner i form av resta stenar, offerkistor m.m.

Längre bort i väster, i ängsområdets mitt, finns så kallade skärvstenshögar, som indikerar var bronsålderns boplatser troligen har legat. Här finns också de tydliga lämningarna efter äldre järnålderns människor i form av deras husgrunder, omfattande stensträngssystem som inhägnat inägorna, flera områden med övergivna fossil åkersystem, fägator, mindre gravfält med både runda och fyrkantiga stensättningar samt skålgropsförekomster i stenblock. Fornlämningsbilden visar på att det har funnits bosättning vid Änggårde sedan bronsåldern.

Centralt i det forntida landskapet ligger gården *Änggårde*. När vi möter den i Jordeboken 1653 är den upptagen som ett helt hemman om 15 marckeleij och ägs av en Eschil Jabobsson.

Intill och något 100-tal meter söder om Änggårde, ligger *Jakobs* gård, en relativt liten gård som sannolikt är avstyckad från Änggårde någon gång under tidig medeltid. Den beskrivs i Jordeboken 1653 som ett halvt hemman om 4 ½ marckleij och brukas av en Michel Hansson. Jakobs är en kronogård vid den här tiden och har uppenbarligen till och från legat öde.

Följer man gårdarna Änggårde och Jakobs fram till storskiftet är Änggårde delad i fyra parter, där bebyggelsen ligger kvar på samma ställe. Även vid laga skiftet 1872 ligger bebyggelsen kvar, liksom fram till 1930-talet, vilket framgår väl av den äldre ekonomiska kartan. Gården Jakobs är inte storskiftad, vilket pekar på att gården enbart utgjorde en part. När vi möter gården i laga skiftet 1872 är det ännu enbart en part och tycks så ha ha varit allt sedan 1700-talets början fram till våra dagar.

Båda gårdarna har således så långt man kan följa dem i de historiska källorna legat på samma ställe och troligen från tidig medeltid.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet runt Änggårde har än idag kvar mycket av den äldre strukturen, med åkermarken norr om gårdarna och med omfattande ängs- och betesmarker i söder. Stora arealer nyttjas som bete, i och med den hästgård som finns i området. Ängsmarkerna är förhållandevis öppna och lättillgängliga och området väster om Änggårde är en besöksplats med informationsskyltar. Här finns en kulturstig som tar med besökaren runt i den rika fornlämningsmiljön.

Norr om fornlämningsområdet ligger den nuvarande bebyggelsen med byggnader från 1700- och 1800-talet av kulturhistoriskt intresse.

Gårdarna vid Änggårde i Rone består av fyra parter, varav en är utskiftad. De tre återstående gårdarna ligger utmed vägslingan. Hela grannlaget visar på en äldre bebyggelsestruktur och flera byggnader är kulturhistoriskt värdefulla.

I början av vägslingan kommer den västra parten som är ett intressant snickarglädje hus från 1900-talets början. Det ligger en bit indraget från vägen. Huset är mycket stort och består av flera sammanbyggda huskroppar och är välbevarat från byggnadstiden. Till gården hör ladugård och flera uthusbyggnader.

Strax öster därom ligger Änggårde 6:4, som består av en mangårdsbyggnad med flistak av sandsten. Huset är en tvåvånings parstuga med köks- och brygghusbakbygge, uppfört under 1700- och 1800-talet. Byggnaden har en historia som ödehus under lång tid, men är numera restaurerad. I samband med restaureringen återfick byggnaden sitt flistak av sandsten. Byggnaden är skyddad som byggnadsminne.

Änggårde 6:4. Byggnaden torde, i likhet med södra manbyggnaden vid Gullgårde, vara från 1700-talet. Den har flistak av sandsten vilket tidigare var det vanliga takmaterialet på sydöstra Gotland. Numera är det mycket ovanligt med flistak, särskilt på bostadshus. Foto: Länsstyrelsen 2025.

På motstående sida om vägen ligger den södra parten, som består av en tvåvånings parstuga i sandsten under tegeltak med köks- och källarbakbygge. Källarbakbygget är belagt med flistak. Mangårdsbyggnaden är uppförd i ett flertal etapper under 1700-talet och början av 1800-talet. Även detta hus har stått öde i många år, men är nu restaurerat. Huset visar tydligt byggnadsutvecklingen i bygden och är en stilfull representant för Rones byggnadskonst.

I väster ligger gården Jakobs. Parten består av en ålderdomlig mangårdsbyggnad från 1700-talet. Byggnaden är en parstuga med rosaputsade fasader under ett enkupigt tegeltak. Ladugården är uppförd under 1880-talet. Gårdsmiljön har kompletterats på 1980-talet med ytterligare en mangårdsbyggnad.

Jakobs, en envånings parstuga från 1700-talet. Foto: Arendus, 2016.

Gullgårde består av två parter med byggnader av högt kulturhistoriskt värde, belägna i det öppna beteslandskapet intill landsvägen. Södra parten vid Gullgårde består av en 1700-tals tvåvåningsparstuga med köks- och brygghus samt källarbakbygge, allty med flistak av vildtäckningstyp. En kort, hög flygel från 1800-talet har också kulturhistoriskt värde, liksom några mindre bulbyggnader.

Norra parten vid Gullgårde har en för bygden stiltypisk tvåvåningsparstuga med brant tegeltak. Nedervåningen är sannolikt från 1700-talet och övervåningen tillkommen vid 1800-talets mitt. En stor flygel med tegeltak är sammanbyggd med manbyggnadens östra hörn med en säregen förbindelsebyggnad med rundad vägg.

Historiska skikt
Förhistorisk tid i form av ett omfattande fornlämningslandskap från perioden bronsålder äldre järnåldern.

Historisk tid genom två gårdar som ligger kvar på det sannolika medeltida läget. Odlings- och ängeslandskap med tydliga rötter i en förhistorisk situation genom hägnader, fossil åkermark, äldre vägar etc.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör lokaliseras till det befintliga vägnätet och i förekommande fall endast som komplettering till befintlig bebyggelse och visuellt underordnad denna.
- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- I områdets östra obebyggda delar bör ingen ny bebyggelse tillåtas.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Änggårde [I 39]
Socken: Rone
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

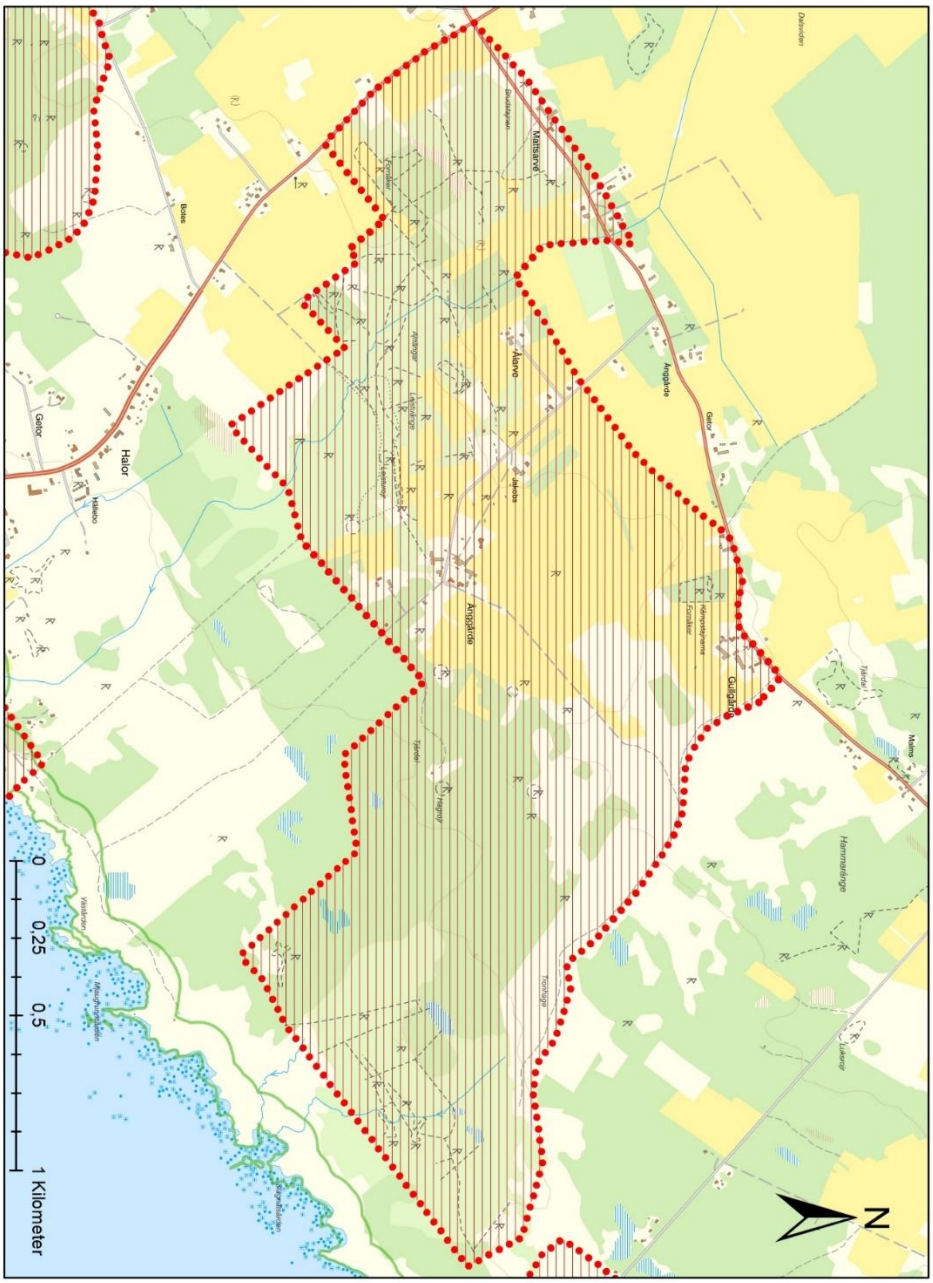
Mattsarvet
Ängsåkra
Åsarve
Ängsåkra
Gunsbro
Hallor
Getter
Hallerno
Botes
Hammarlinge
0
0,25
0,5
1 Kilometer
N

Grötlingbo [I 40] Grötlingbo sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Centralbygd med ålderdomligt *odlingslandskap* med omfattande hägnadssystem. Landskapet har ursprung i äldre järnålder och är brukat och bebott i kontinuitet. Vid kusten fiskelägen och på utmarken kvarnar som varit knutna till gårdarna. *Kyrkomiljö, vägmiljö, kustmiljö, fornlämningsmiljö.*

Uttryck
Fornlämningsmiljöer med fynd från stenålder, storröse, husgrunder, stensträngssystem, fossil åkermark samt fornborg med husgrund. Stor, medeltida kyrka med framträdande läge i öppet landskap på en svag höjdsträckning samt prästgård med medeltida delar och stor huvudbyggnad i två våningar.

Ringväg, av delvis förhistoriskt ursprung, som omger odlingsbygden och kantas av långa stenmurar.

Gårdar med bebyggelse i sten från medeltid samt 1700- och 1800-tal. Medeltida gården Kattlunds med en oregelbunden manbyggnad av medeltida ursprung och tillbyggd på 1700- och 1800-tal samt under flistak av sandsten. Vid Kattlunds även en lång ladugårdslänga med i huvudsak medeltida murverk, tegeltak och flistak samt karakteristiskt utstickande bjälkändar. Byggnader med flistak, bland annat en liten, blått avfärgad parstuga vid Domerarve och en enkelstuga vid Lunds. Strandbodar av sten under flistak vid bland annat Ronningsbod, Vigesbod och Slesbod. Fiskehamn vid Fluntinge. Ekonomibyggnader i skiftesverk under ag- och spåntak. Väderkvarnar i sten och trä.

Hägnader av sten, små åkrar, beteshagar, ängen och de öppna betade strand- och alvarmarker.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området består av en stor del av Grötlingbo socken. Det är ett av Gotlands lövrikaste områden. Lövträdsvegetationen är särskilt utmärkande i de norra delarna av området. Här finns flera hävdade ängen, igenväxande lundar, betesmarker och åkrar. Ask, ek, björk och hassel dominerar. Marken är rik på buskar och beväxt med bland annat ett flertal orkidéer.

Söder om detta frodiga område, vid Rovalds och ut mot kusten, vidtar ett kargt hedlandskap med få och magra åkermarker. Här är gräsmark och enbuskmark där låga stenmurar skär genom det öppna landskapet.

Längre söderut återkommer lövmarkerna i ett ålderdomligt odlingslandskap med små ängen, betesmarker och hamlade askar mellan åkrarna. Bebyggelsen är inramad av träd.

Stranden i norr består av flacka strandängar, där marken är fuktig, sten- och blockrik. Söder om Grötlingbo udd övergår strandängen inåt land i enbeväxta hedbetesmarker. Ovanför Fluntinge fiskeläge finns tallskog. Söder därom återkommer lövmarken. Vid stranden nedanför gården Sles har man en vacker utsikt över kusten. Området ligger på en höjd över havet av 0-15 meter.

Historisk landskapskaraktärisering
Den centrala delen av Grötlingbo, innanför den så kallade ringvägen, har säkerligen varit bebott och bebyggd sedan stenåldern. Enstaka lösfynd från stenåldern är bland annat påträffade öster om Grötlingbo kyrka. Lämningar från bronsåldern finns främst i norr i ängsmarkerna vid det så kallade Pankar. Här ligger rösen och enstaka smärre skeppssättningar längs den forna stranden. Det största röset är Angantyrs rojr, som ligger ensamt innanför Gansviken. I samma område innanför lämningarna från bronsåldern ligger flera grupper av husgrunder från den äldre järnåldern. Kopplade till dessa gårdar finns omfattande spår av den tidens odling. Här finns också omfattande stensträngssystem som har hägnat in dåtidens ängs- och åkermark, flera gravfält med stensättningar och resta stenar och spridda enstaka gravar.

Spåren från järnåldern finns också norr om Kattlunds och i den centrala delen av riksintresset. Flera spridda grupper med husgrunder, stensträngssystem och fornåkrar vittnar om ett intensivt nyttjat landskap. Att detta landskap varit kontinuerligt nyttjat visar även förekomsten av ett flertal silverdepåer som påträffats i området.

I norra kanten av bygden och riksintresset ligger Grötlingbo medeltida kyrka med intressanta fasadreliefer från en äldre stenkyrka. Kor och långhus är från 1300-talet och tornet är från 1200-talet och ursprungligen en del av den tidigare absidkyrkan från 1200-talet.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Dagens landskap är i hög grad ett jordbrukslandskap med omfattande åkermarker. I den centrala delen, liksom i området Pankar, framträder det förhistoriska och det historiska landskapet ännu starkt. Strandzonen är i liten grad påverkad av sentida verksamheter.

Dagens bebyggelse härstammar från 1700-, 1800- och början av 1900-talet med ytterst få sentida tillskott. Här kan man studera de sydgutniska byggnadsstilarna från olika tidsåldrar; från höga tvåvåningsparstugor till låga flistäckta strandbodar.

I områdets sydvästra del ligger museigården Kattlunds. Här bodde i början av 1400-talet Botulf Kattlund, domare i Eke ting. Flera sägner är knutna till bönderna på Kattlunds eller området däromkring. Mangårdsbyggnadens äldre delar är från 1200-talet. Idag återstår ca en tredjedel av medeltidshuset som hade brant tak med trappgavel, välvda fönster och dörrar. Det rymde en storstuga och två mindre rum. Den ännu bevarade delen användes som tingssal för Eke ting. Köksbyggnaden tillkom senare. Huset har byggts om och till i flera omgångar under 1700- och 1800-talen. Husets nuvarande utseende motsvarar ungefär det utseende det hade vid 1800-talets början. Till gården hör en nästan sjuttio meter lång ladugård, som är delvis medeltida. Taket var från början brantare och täckt med ag. När långsidesmurarna höjdes i början av 1800-talet, fick taken flackare lutning och försågs med taktegel. Tröskvandringen tillkom på 1800-talet liksom bodlängan. Gården som sedan 1922 innehas av Gotlands Fornvänner är nu skyddad som byggnadsminne.

Kattlunds gård med välbevarade byggnader från medeltid och framåt. Foto: Arendus, 2016.

Ett av socknens märkligaste hus är den lilla blåfärgade parstugan i två våningar med flistak vid Domerarve, som också ligger i den södra delen av socknen. Här är vindsvåningen helt fönsterlös. Parstugan är troligen byggd på 1700-talet och är den sista kvarvarande byggnaden av en typ som förr var mycket vanlig på Sudret.

Domerarve blå parstuga. Foto: Arendus, 2016.

Vid Lands hembygdsgård står en enkelstuga med flistak och tillbyggt brygghus med faltäckt pulpettak vid köksgaveln. Även denna hustyp var tidigare allmän på Sudret. Enbart i Grötlingbo lär det ha funnits 13 stycken sådana byggnader vid sekelskiftet 1900, nu är den ensam i sitt slag. Vid hembygdsgården finns en hitflyttad bulladugård från sent 1700-tal med spåntak, en lambgift i bulteknik med agtak, samt ytterligare några bodar i bulteknik (skiftesverk) och med faltak.

Lunds hembygdsgård. Foto: Arendus, 2016.

Inom området finns ett flertal parstugor i två våningar där nedervåningarna eller delar därav oftast härstammar från 1700-talet och övervåningarna är från 1800-talets första hälft. Vissa har förändrats genom modernisering, andra är mera ursprungliga. Sådana tvåvåningshus återfinns vid Uddvide, Frigsarve, Sles, Lunds och Rums.

Frigsarve gård. Foto: Arendus, 2016.

Envånings parstugor tillhör oftast 1800-talets början och mitt och likt många andra byggnader i trakten är de många gånger försedda med köks- och brygghusbakbyggen. Sådana hus finns bl a vid Domerarve, Botvide och Hallinge, som har vackra proportioner och snickerier liksom vid Bölske intill Hallinge och Rovalds.

Parstuga vid Domerarve. Foto: Arendus, 2016.

Vid 1800-talets slut blev en byggnadsstil med flerdelad plan med stor källarvåning vanlig. Hus av denna typ finns vid Kattlunds en bit sydost om museigården, som bl a har en tidstypisk dörr med järngaller och välarbetad snickarglädjeveranda. Vidare finns sådana hus vid Frigsarve, Sles och Viges för att nämna några.

Kring sekelskiftet byggdes hus i schweizerstil i trä, vilka i många avseenden liknar föregående hus. Denna byggnadstyp kan bl a ses vid Lunds och Dals. Vid samma tidsperiod skedde en expansion i bygden och många smågårdar och ställen tillkom, framför allt i odlingsbygdens utkanter, t ex på vägen mot Grötlingboudd.

I områdets nordostligaste hörn ligger Ronnings lambgift. Det är ett före detta bulbostadshus, som kan härstamma från senmedeltiden, senare ombyggt till lambgift och försett med agtak. Intill står en s k "baggstäie", ett primitivt vind- och regnskydd för russen, byggt av sten med agtak på åsar. Vid stranden ligger Ronningsbod, med två av Gotlands ålderdomligaste strandbodar med lerklinade gråstensväggar och flistak. Synnerligen naturskönt belägna är de likaledes ålderdomliga dubbla strandbodarna Vigesbod vars flistak skjuter ut kraftigt över gaveln. Även vid Slesbod finns en strandbod med flistak.

Historiska skikt
Riksintresset karaktäriseras framför allt av två tidsskikt. Dels ett förhistoriskt skikt med omfattande lämningar av bebyggelse och jordbruk, med husgrunder från den äldre järnåldern, gravar, fossil åkermark, hägnader och fägator, dels handlar det om det historiska landskapet i form av ett flertal gårdar liggande längs den ringväg som omger det äldre landskapet och som har rötter i medeltid. Till detta får man kyrkan i norra kanten av föreslagen utbredning av riksintresset.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas i det öppna landskapet.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast undantagsvis lokaliseras till det befintliga vägnätet utmed Grötlingbo ringväg och då i form av komplettering till befintlig bebyggelse. Obebyggda avsnitt utmed Grötlingbo ringväg ska kvarstå som ett obebyggt odlingslandskap.
- Ny bebyggelse utanför vägsträckningen längs ringvägen, i icke öppna landskap ska utformas med hänsyn till omgivande miljö vad gäller placering, volym, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Grötlingbo [I 40]
Socken: Grötlingbo
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

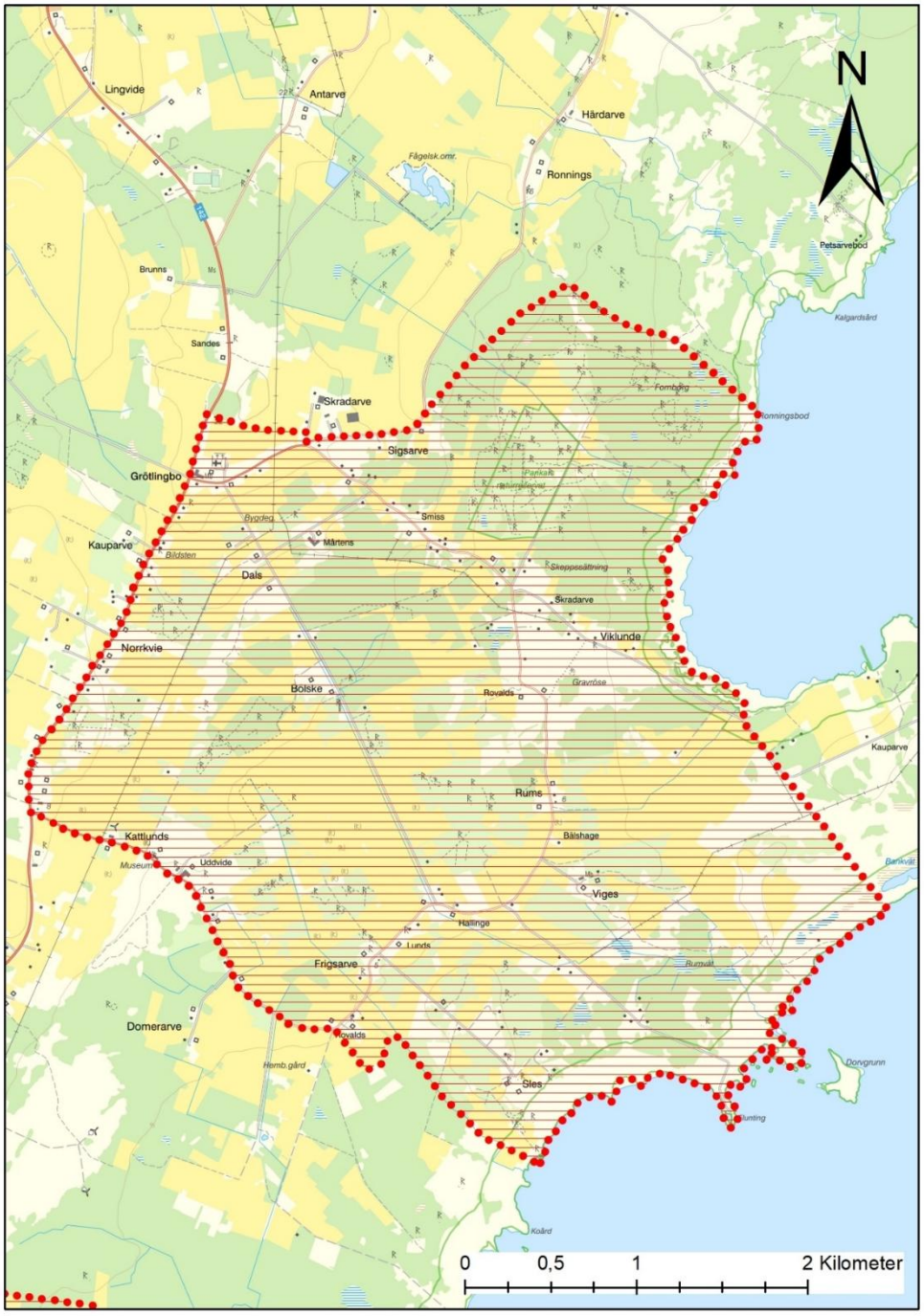
N
Lingvide
Antarve
Härdarve
Fågelsk.omr.
Ronnings
Petsarvebod
Brunns
Sandes
Kalgardsård
Skradarve
Fornborg
Ronningsbod
Sigsarve
Grötlingbo
Smiss
Bygdeg.
Kauparve
Bildsten
Mårtens
Dals
Skeppesättning
Skradarve
Viklunde
Norrkvie
Bolske
Rovalds
Gravrösa
Kauparve
Rums
Kattlunds
Museum
Uddvide
Bälshage
Viges
Hallinge
Lunds
Frigsarve
Domerarve
Rovalds
Hemb.gård
Sles
Dorvgrunn
Kvärd
0
0,5
1
2 Kilometer

Öja [I 41] Öja sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Ett kustanknutet välhävdat *odlingslandskap* med bosättnings- och brukningskontinuitet från äldre järnålder och med bebyggelse från 1700- och 1800-talen. Medeltida kyrka och omfattande stenmurssystem från framför allt sent 1800-tal som tydligt framträder i det flacka och öppna landskapet. Vid kusten flertalet fiskeläge samt fyrplats. *Fornlämningsmiljö, fiskeläge, kustmiljö*, *kyrkomiljö*.

Uttryck
Fossil åkermark från äldre järnålder. Bebyggelselägen och hamn från vikingatid samt slipskårestenar. Medeltida kyrka, kastalruin, prästgårdsruin, husgrund och grindstolpar. Stora gårdar med stenhus och bodar från 1700- och 1800-talet, bland annat med flistak. Ladugårdar med agtak. Fiskelägen med flistaksbodar, och äldre stenbrott. Ytterst på Faludden fyr från 1867, ruin av lotsboställe och livräddningsstation.

Fria siktlinjer som möjliggör det visuella sambandet mellan gårdsbebyggelse, åkermark och beteslandskapet vid kusten. De av stenmurar ofta kantade vägarna genom området, inte minst ut på Faludden.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett flackt och öppet hedbeteslandskap med vida utblickar, beväxt med en och slån. Inåt landet finns bördigare marker och ett småskaligt åkerlandskap, där tall, björk, oxel och ask växer.

Historisk landskapskaraktärisering
De inre delarna av riksintresset, innanför Faludden och vid Öja kyrka, har brukats sedan tidig forntid. Här finns välbevarade åkersystem från bronsålder - järnålder, genom senare odling uppdelade i flera delområden. Några av dessa är nu öppen och hävdad ängsmark. Enstaka skärvstenshögar har påträffats vid fornåkrarna vid kyrkan som pekar mot en bosättning från tidig järnålder. Vid Stuckviken och längs med östra kusten finns enstaka slipskårestenar eller stenar med slipyta ofta i anslutning till vattendrag. Lösfynden från området är talrika, framför allt från vikingatid, och visar på en tämligen omfattande bebyggelse under slutet av förhistorisk tid.

Kyrkan hör till Gotlands största och märkligaste kyrkobyggnader, i folkmun kallad "Gra Gasi = Grå gåsen". Koret, som är äldst, byggdes under första hälften av 1200-talet medan långhuset uppfördes vid 1200-talets slut. Tornet tillkom vid 1300-talets mitt med portal och skulpturer av "Egypticus". Norr om kyrkan finns en medeltida kastal samt medeltida husgrunder och grindstolpar. Vid Unghanse finns också en medeltida husgrund. Vid Stuckvikshamn på Faludden har troligen legat en hamn från samma tid.
Vid gårdarna Rudvier och Lasses i söder har stora delar av den ängsmark som fanns under 1600-talet bevarats. Faludden och Austerrum hyser ett av Gotlands största och bäst överblickbara stenmurssystem.

Öja medeltida kyrka. Foto: Arendus, 2016.

Landskapet i stort, vad gäller gårdar och marker inom riksintresset, framgår väl av skattläggningskartan från 1703 över Öja socken och jordeboken 1653. Öja socken är en relativt stor socken, belägen centralt på Storsudret. Här finns i socknen totalt under äldre tid hela 25 skattegårdar och 5 kronogårdar (gårdar som en tid

legat öde). Därtill kommer gården Mjölhatte som brukas under Sibbenarve och Botarve.

Gårdarna koncentrerar sig till tre större, avskilda områden. Det ena, utanför riksintresseområdet, ligger vid nuvarande Burgsvik, där 10 gårdar bildar en mycket tät gårdsgruppering. Den andra grupperingen, återfinns inom riksintresset i anslutning till kyrkan i östra delen av socknen. Där ingår gårdarna Ronnarve och Roes söder om kyrkan och Domerarve och Unghanse norr om kyrkan.

Den tredje gårdsgruppen återfinns i den sydöstra delen av socknen, ut mot Faludden. Här ligger glest grupperat 13 gårdar, med Rudvier i norr och Stockvike och Bringes i söder. Mellan den här gårdsgruppen och den vid kyrkan finns två gårdar, Bjärges och Sandkvie. Gården Bjärges finns inte längre.

Utanför dessa bebyggelsegrupper med sina inägor utgörs Öja socken av stora områden med öppet hedlandskap, helt utan bebyggelse. Det gäller inom riksintresset framför allt Austerrum, det vill säga det öppna landskapet öster om Öja kyrka och ner mot Östersjön, men även den yttre delen av Faludden. Man kan notera att större delen av Faludden var obebyggd omkring 1700. De östligaste gårdarna utgjordes av då Burge och Sigfride.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Öja utgör idag ett typiskt odlingslandskap för södra Gotland, med såväl större öppna åkerområden som omfattande betesmarker omgivna av stenmurar. Karaktären är i hög grad bevarad sedan tidigare. Sett i relation till det historiska landskapet har det tillkommit en del bebyggelse fram till våra dagar.

Ett av dessa mer omfattande områden är mellan gårdarna Lasses och Barkarve i söder och Sandkvie och Bjärges i norr, längs den östra vägen. Under 1700-talet fanns här ingen bebyggelse över huvudtaget. Ett annat område rör Faludden. Fram till början av 1800-talet fanns sannolikt ingen bebyggelse på Faludden öster om gårdarna Burge och Sigfride. Sedan dess har viss bebyggelse etablerats längs vägen ut mot Faludden och ända ut till spetsen av udden. Det rör sig till en del om utflyttade parter, men även om annan tillkommande bebyggelse. En viss förtätning av tillkommande bebyggelse finns också norr om kyrkan vid Domerarve och Unghanse, liksom söder om kyrkan intill vägen.

Dagens bebyggelse är uppförd i sten och härstammar från 1800-talets mitt till 1900-talets början, med vissa äldre hus, men få från senare tider. Många gårdar är storbyggda och uppförda i för orten tidstypiska stilar, vanligt är t ex bakbyggen, som ofta innehåller kök och brygghus. Norr om kyrkan vid *Domerarve* ligger en tvåvånings parstuga från 1700- och 1800-talet, byggd på en medeltida källare. Till

gården hör en ladugård från 1800-talet samt en äldre bodlänga med oregelbundet takfall. Två medeltida grindstolpar står vid gårdens infart.

Vällagda stenmurar vid Unghanse gård. Foto: Arendus, 2016.

Unghanse består av flera parter, varav två har stora parstugor från 1800-talets mitt med brutna tak och pulpetfrontespiser i brytningen. Som de flesta hus i bygden har de stora köks- och brygghusbakbyggen. Norra parten har en smedja med flistak. Den östra parten har en traditionell parstuga från 1800-talets andra hälft. I väster finns ett litet ställe från seklets slut med parstuga och en liten ladugård med karaktäristisk foderlucka i taket. Vid vägkorsningen ligger en liten idyllisk gård med en 1800-tals parstuga, där bakbygget troligen är en äldre mangårdsbyggnad. Den agtäckta ladugården är från 1700-talet.

I söder ligger *Lilla Simunde* från 1899 med flerdelad plan, sadeltaksfrontespis och köksbakbygge. Tidstypiska är de utvändigt svagt välvda fönsternischerna och den öppna snickarglädjeverandan är vanlig i bygden. Till gården hör en äldre flygel, samt en hög ladugård från 1916 där även foderloftet är byggt i sten.

Längs Stuckviksvägen ligger en part av *Petes* gård med en låg parstuga från 1800-talets mitt med köksbakbygge. En lammgift med agtak står invid vägen. Norra parten av Ollajvs hyser en tvåvånings parstuga från 1700- och 1800-talen som tidigare troligen varit ett flistakshus. En stor brygghusflygel samt en liten bodlänga från 1800-talet tillhör parten. Östra parten har en manbyggnad med flerdelad plan från 1896 med köksbakbygge. På *Mårtens* står en parstuga från 1800-talets mitt med köksbakbygge från 1900-talets början. Gesimsen (listen under takfoten) av tegelpannor är här ej vitkalkad, vilket är ett lokalt stildrag som förekommer på flera fastigheter.

Södra parten av *Stuckvike* har en parstuga från 1865 med köksbakbygge från 1918. Typiska detaljer för bygden är de små kantställda fönstren på gaveln, tegelpannegesimsen och den öppna snickarglädjeverandan. Till parten hör brygghus, smedja och vinkelbyggd ladugård från 1900-talets början. På östra parten finns en parstuga med pulpetfrontespis från 1860 med ett yngre, ovanligt stort köks- och brygghusbakbygge i parstugeform. Norra parten, numera under Burge, hyser även den en parstuga från 1860-talet. Bakbygget i parstugeform är en snedställd, delvis fristående byggnad. Ladugården är från 1900-talets början.

I norra kanten av ängsmarken invid Faluddevägen ligger gården Lasses med en tvåvånings manbyggnad i parstugestil från 1951 med två äldre flyglar i sten och i trä, samt ladugård från seklets början. Mittemot Lasses ligger parten *Barkarve* med manbyggnad från 1860 med dubbla sadeltaksfrontespisar och köks- och brygghusbakbygge. På alvarmarken i öster står en sexkantig kvarn med lökkupolhätta.

Inbäddad i lummig grönska i ett i övrigt öppet alvarlandskap ligger två parter av gården *Burge* och en större och två mindre parter av gården *Sigfride*. Västra Burgeparten har en stor parstuga med brutet tak och sadeltaksfrontespis från 1833 med yngre köks- och brygghusbakbygge. Den förändrade ladugården är från 1800-talets slut. Östra Burgeparten har en parstuga från 1850 med bred sadeltaksfrontespis och yngre köks- och brygghusbakbygge. Ladugården är från 1870 och har delvis legat i ruin, men är återuppbyggd med ett imponerande stort spåntak.

Det öppna beteslandskapet på Faludden med många och långa stenmurar som präglar landskapsbilden. Landskapet är i liten grad förändrat sedan slutet av 1800-talet. Foto: Arendus, 2016.

På Sigfride står en parstuga av liknande typ som Burges västra part. I gavelspetsen finns det karaktäristiska lilla solfjädersfönstret till loftets övre del. Till huset hör ett stort vinkelformat bakbygge med många funktioner samlade. Till parten hör en ladugård från 1900-talets början, en smedja med snickarbod från 1800-talet intill vägen, med flera uthus. Under Sigfride finns dessutom en mindre part från 1800-talets slut med parstuga och tillhörande bakbygge.

I det öppna landskapet längre ut på Faludden ligger *Ronnarve* med en parstuga från 1800-talet med sadeltaksfrontespis och bakbygge, en typisk byggnad på Sudret. Vid Faluddens norra strand ligger det lilla fiskeläget *Haugbjärgar* med ett par flistaksbodar. Ytterst på udden finns bland annat den gamla fyren från 1867, och som är statligt byggnadsminne. Här finns också ett fiskeläge med 7 bodar, varav 4 har behållit flistaken. Något längre in ligger ruinerna av ett lotsboställe.

Åker man vägen från Faludden mot Öja kyrka, ser man vid Barkarve gård bland annat en liten parstuga från 1800-talets mitt och en nordligare part med en manbyggnad med bakbygge från 1800-talets slut. Vid *Sandkvie* finns en manbyggnad likt den förra vid Barkarve. På västra sidan av vägen står en enkelstuga från 1800-talets början med den för bygden vanliga tegelpannegesimsen. Det yngre bakbygget är större än huvudbyggnaden. En mindre part i norr har en manbyggnad från sekelskiftet där en källare finns innanför den kraftiga stenfoten. Under Sandkvie står två stolpkvarnar som ännu är i bruk.

I väster ligger *Rudvier* grannlaget i ett vackert änges- och hagmarkslandskap, en rest av en landskapstyp som var vanlig före 1800-talet. Norra parten har en tvåvånings mangårdsbyggnad, som var enkelstuga på 1700-talet och utökades till en tvåvånings parstuga 1844. Den gulgröna färgsättningen förekommer sparsamt på Storsudret. Södra parten har en stor tvåvånings parstuga med nedervåning från seklets början och övervåning från 1896. Båda parterna har många byggnader av kulturhistoriskt intresse.

I Skoge-grannlaget i sydväst står bland annat *Skoge skola* från sekelskiftet med tidstypiska dörrar med järngaller. I öster ligger gården Rannarve med välbevarad byggnation från 1800-talets slut innehållande många byggnader. I väster finns en liten skogspart med parstuga från 1800-talets första hälft och agtäckt ladugård från seklets andra hälft. Ladugården består av en fähusdel och en laddel och typen var med sina kraftiga kryssprojsade fönster mycket vanlig på sydligaste Gotland för hundra år sedan.

Söder om kyrkan ligger *Ronnarve* gård med en tvåvånings manbyggnad med oregelbunden planlösning. Huset var under slutet av 1700-talet en enkelstuga med flistak men ändrades om till yttre parstugeform 1867. Invid vägen till Burgsvik finns en mindre parstuga från 1800-talets mitt med traditionella snickerier och färgsättning. Snett över vägen ligger en liten part Roes med parstuga med köks- och brygghusbakbygge från 1800-talets första hälft uppförd i ovanligt välavvägda proportioner. Till parten hör medeltida grindstolpar.

Historiska skikt
Från förhistorisk tid finns i området åkersystem från brons- och järnålder samt spår av omfattande bosättning från yngre järnålder. Medeltida kyrka, kastal och ruin av prästgård samt lämningar efter medeltida bebyggelse. Omfattande odlings- och beteslandskap från 1700 – och 1800-talen, präglat av stenmurar främst från efter laga skiftet i slutet av 1800-talet. Gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-talen i medeltida lägen samt nyare mer perifera lägen såsom utåt Faludden. Kust- och sjöfartsanläggningar från 1800-talet.

Haugbjärgar fiskeläge längst ut på Faludden. Foto: Arendus 2016.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området intill kyrkan och kastalen.
- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Obebyggda avsnitt utmed vägnätet ska kvarstå som ett obebyggt odlingslandskap.
- Eventuell ny bebyggelse kan lokaliseras till det befintliga vägnätet i anslutning till befintlig bebyggelse och i förekommande fall visuellt underordna sig denna. Ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Eventuell ny bebyggelse bör anpassas så att den fysiska tillgängligheten till landskapet och strandmarkerna inte påverkas negativt.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Öja [I 41]
Socken: Öja
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

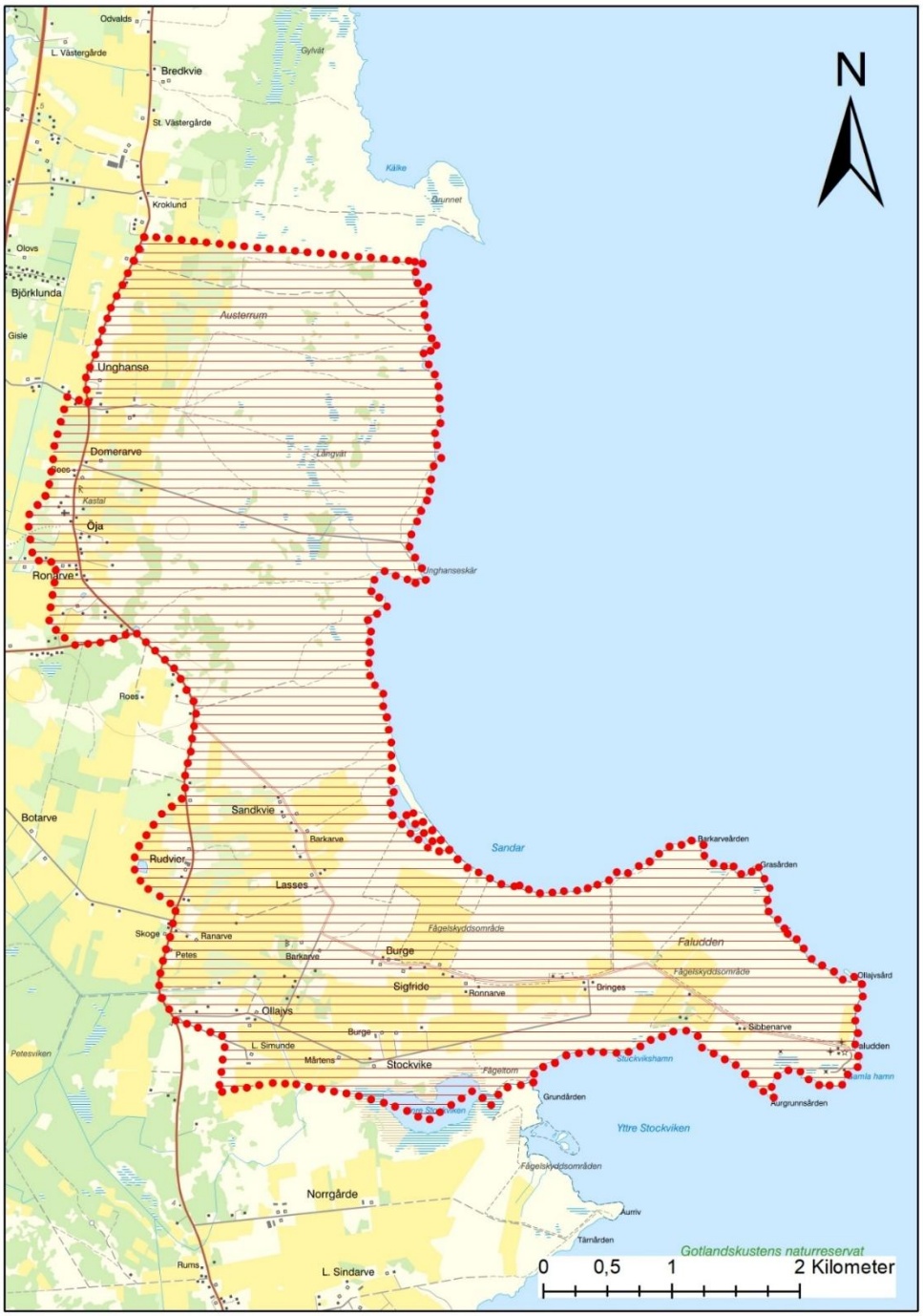
N
Odvalds
L. Västergårde
Bredkvie
St. Västergårde
Gyfvät
Käike
Grunnet
Kroklund
Olovs
Björklunda
Austerrum
Gisle
Unghanse
Domerarve
Roes
Kastal
Öja
Rongrve
Unghanseskär
Roes
Botarve
Sandkvie
Barkarve
Rudvior
Lasses
Sandar
Barkarveården
Grasården
Skoge
Ranarve
Petes
Barkarve
Burge
Fågelskyddsområde
Faludden
Fågelskyddsområde
Sigfride
Ronnarve
Bringes
Ollajvsård
Ollajvs
Burge
Sibbenarve
L. Simunde
Mårtens
Stockvike
Petesviken
Stockvikshamn
Fågeltorn
Gamla hamn
Grundården
Aurgrunnsården
Yttre Stockviken
Fågelskyddsområden
Norrgårde
Aurriv
Tärnården
Gotlandskustens naturreservat
Rums
L. Sindarve
0 0,5 1 2 Kilometer

Hamra [I 42] Hamra sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustnära *odlingslandskap* bestående av ett variationsrikt öppet landskap med åkrar, ängen och beteshagar, omgivna av långsträckta stenmurar belyser det extensiva bete som sedan lång tid präglar området.
Ensamgårdar från 1700- och 1800-talet, i flera fall kopplade till förhistoriska lämningar med bruknings- och bosättningskontinuitet åtminstone sedan järnålder. Bygdens historiska anknytning till havet och fiske framträder väl i fiskelägen och i Vändburgs hamn. *fornlämningsmiljö, fiskeläge, kustmiljö.*

Uttryck
Fornlämningsmiljöer med fossil åkermark, husgrunder, fornborg och slipränner samt medeltida bebyggelselämningar.

Gårdsbebyggelse i kalk- och sandsten från 1700- och 1800-tal med bland annat flistak. En -eller tvåvånings parstugor, de flesta med branta tegeltäckta sadeltak och symmetrisk fönstersättning. Stenhus från sent 1800-tal med svagt välvda fönsteröppningar. Russgift med agtak. Gårdarnas utspridda lägen med medeltida ursprung i ett i huvudsak öppet landskap.

Fiskelägena Rumsbod och Vändburgs gamla hamn med såväl trä- som stenbodar varav några med flistak.

Det öppna beteslandskapet längs kusten och vägarnas ålderdomliga prägel omgivna av stenmurar. I västra delen nyodling från 1800-talet på myrmark.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett kuperat odlingslandskap med åkermark och strandbeteshagar vid kusten och betesmarker längre inåt landet. Strandområdet är flackt och nästan trädlöst, medan en och lövträd växer längre in.

Historisk landskapskaraktärisering
Området har brukats kontinuerligt åtminstone sedan järnåldern, vilket ett i väster liggande större fornåkersystem, nu uppdelat på 3 delområden, visar. Från denna tid finns också ett gravfält och enstaka stensättningar. Inom området finns två ödegårdar, nu endast kända till namnet, nämligen Forngard i väster och

Tjängdarve i norr. Gårdarna är troligen medeltida och brukades åtminstone fram till på 1700-talet.

Hamra socken består under äldre tid av 17 gårdar (jordeboken 1653). Av dessa är det 12 gårdar som var skattegårdar och brukades av bönderna själva. Övriga gårdar, fem stycken, låg öde eller hade varit det under en tid och brukades av kronan. Därtill finns en medeltida ödegård upptagen i beskrivningen till kartan1703, kallad Eenwijcka tomt. Den brukas under gården Stora Sutarve. Det betyder att drygt 30 % av gårdarna i socknen låg öde eller var nyss upptagna av öde vid mitten av 1600-talet. Om t ex Herrans sägs att gården ”Hafwer warit ödhe j 15 åhr och ligger nu allt för fääfooth”. Om gården Lilla Sutarve sägs följande; ”Bruckas af Hindrich Larsson, hwilcken upptogh honom 1651, sädan han hade warit ödhe j 4 åhrss tijdh”. Vid upprättandet av kartan 1703 är gården åter kronogård och uppenbarligen åter blivit övergiven. Idag är gården borta.

Länsväg 504 genom Hamra kantas av betesmarker inhägnade med stenmurar, ”vastar”, och traditionell gårdsbebyggelse i sten från 1800-talet. Foto: Arendus 2010.

Riksintresseområdet karaktäriseras av omfattande öppna strandmarker i den östra och sydöstra delen. I västra delen av riksintresseområdet finns en av de större myrarna på Storsudret - Långmyr, idag utdikad. Centralt i myren ligger en fornborg, som daterats till tidig järnålder.

Gårdarna inom riksintresseområdet, dvs södra delen av Hamra socken, utgörs av två glesa gårdsgrupper. Söder om kyrkan finns en sammanhängande gårdsgrupp med Rums i norr och Storms i söder. Strax söder om denna gårdsgrupp finns Tjängdarve och Enviken, båda dessa gårdar är idag borta, men deras gårdsplatser kan ännu identifieras i landskapet.

Den andra gruppen av gårdar utgörs av Bertelsmässe och Långmyre i väster invid Långmyr, och Sallmunds, Linhatte och Suders ner mot Vändburgs hamn. Intill gården Långmyre finns välbevarade husgrunder från äldre tid, liksom fossila åkrar,

som ger en intressant och tydlig bild rörande gotländska gårdars långa kontinuitet. Vid Sallmunds finns ett större gravfält och ut mot kusten flera stenar med sliprännor och ett möjligt vikingatida hamnläge.

Ett för Hamra flackt och representativt kustnära betes- och odlingslandskap. Foto: Arendus 2010.

Bebyggelsen inom riksintresseområdet är genomgående uppförd i sten under 1800-talet med vissa äldre inslag men ytterst få tillskott under 1900-talet. Nästan samtliga mangårdsbyggnader består av parstugor från 1800-talets mitt, oftast försedda med bakbyggen innehållande kök och brygghus, ibland ytterligare utrymmen. De flesta har sadeltak, ofta pulpetfrontespis med två fönster och gesims av tegelpannor. Sådana hus finns bl a på Bertelsmässe, Sallmunds, Linhatte och Suders. En annan förekommande typ är större med brutet tak och frontespis i brytningen, exempelvis som nordvästra parten på Sallmunds. Ett par hus har helt avvikande utseende, bl a den östra parten av Sallmunds som har en järnvitriolgul mangårdsbyggnad från 1800-talets slut med ett ålderdomligt bakbygge i två våningar.

Äldre bebyggelse finns vid Storms och Botraivs. Storms har en tvåvånings enkelstuga med flistak från 1700-talet, till stor del byggd i gråsten. Huset är byggnadsminne. Botraivs har en tvåvånings parstuga från 1700- och 1800-talet med rosa puts. Till gården hör en säregen och ålderdomlig brygghusflygel i 2 våningar med flistak, samt en smedja med avbalkat bostadsrum, likaledes med flistak.

Vid Vändburgs gamla hamn finns bl a tre strandbodar med flistak från 1700-talet. Vid Rumsbod öster om Storms finns även några bodar med flistak från 1700- och 1800-talen intill ett strandningsmagasin. Utanför fiskeläget ligger det farliga revet Raude Hunden, där många fartyg mött sitt öde.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Dagens landskap är i hög grad ett jordbrukslandskap med ett mosaikartat landskap med åkermarker och framför allt omfattande betesmarker ner mot stranden. Bebyggelsen har få tillskott av senare tiders bebyggelseexpansion och vägar och landskapets mönster är i hög grad ännu en spegel av äldre tiders landskapsutnyttjande.

Vändburgs gamla fiskehamn och före detta fiskeläge i södra delen av riksintresseområdet. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Historiska skikt
De förhistoriska spåren i Hamra är främst från järnåldern: husgrunder, fornåkrar, en fornborg och slipskåror i häll. Många gårdslägen är medeltida med gårdsbebyggelse och ett omgivande odlings- och beteslandskap från främst 1700- och 1800-talen. Fiskeläge i skyddad vik från 1700- och 1800-talet. Från slutet av 1800-talet finns utskiftade gårdslägen med tidstypisk stenhusbebyggelse och uppodlade myrmarker i sydväst.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse som i förekommande fall visuellt underordnar sig denna och anpassas väl till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- I det öppna odlings- och beteslandskapet öster om landsvägen bör lokalisering av ny bebyggelse prövas restriktivt.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Hamra [I 42]
Socken: Hamra
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

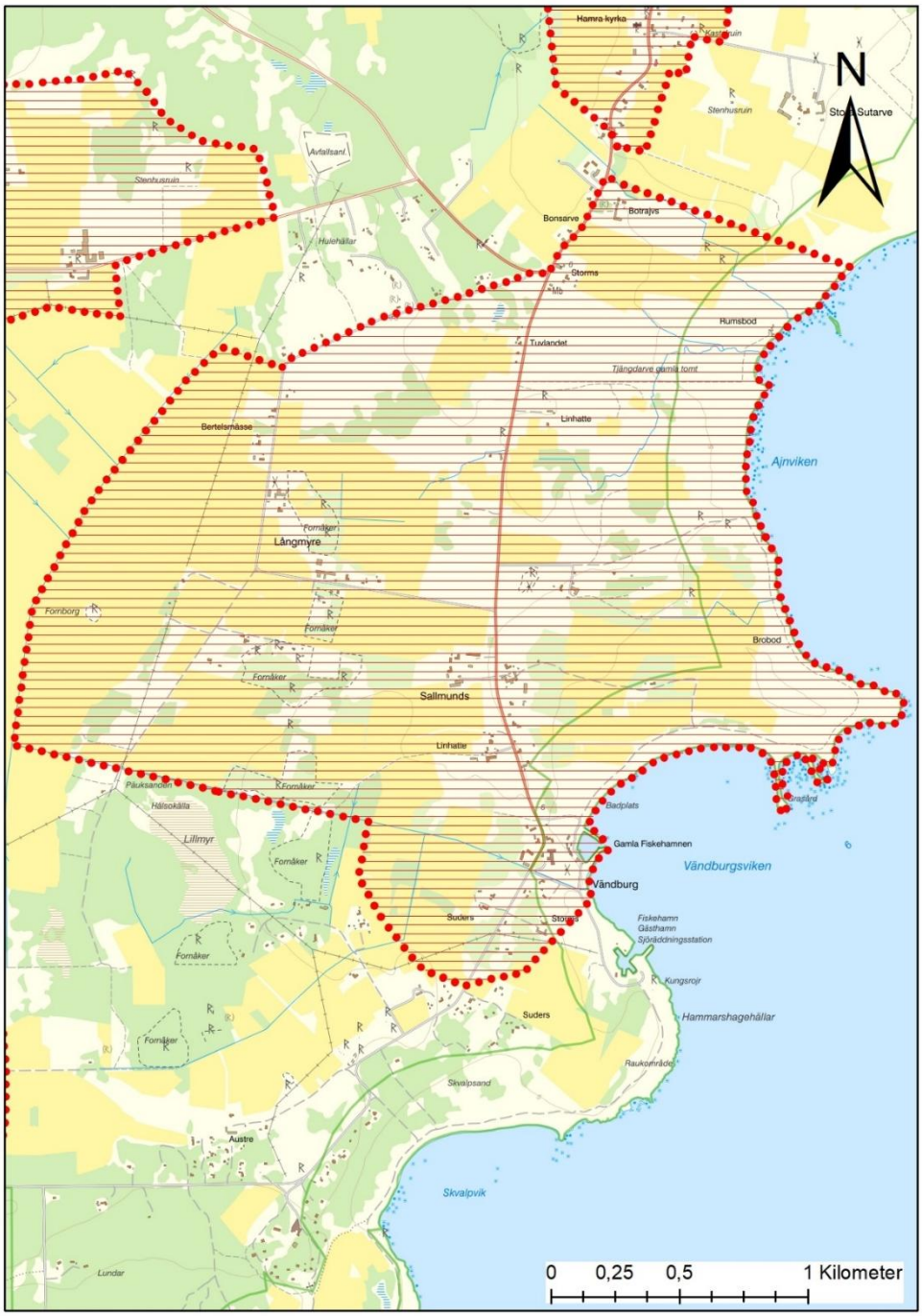
Hamra kyrka
Kastegrun
Stenhusruin
Stora Sutarve
N
Avfallsanl.
Stenhusruin
Bonsarve
Botrajvs
Hulehällar
Storms
Rumsbod
Tuvlandet
Tängdarve gamla tomt
Linhatte
Bertelsmässe
Ajnviken
Fornåker
Långmyre
Fornborg
Fornåker
Brobod
Fornåker
Sallmunds
Linhatte
Fornåker
Badplats
Hälsokälla
Lillmyr
Fornåker
Gamla Fiskehamnen
Vändburgsviken
Vändburg
Suders
Fiskehamn
Gästhamn
Sjöräddningsstation
Kungsrojr
Fornåker
Suders
Hammarshagehällar
Fornåker
Raukområde
Skvalpsand
Austre
Skvalpvik
Lundar
0
0,25
0,5
1 Kilometer

Fide [I 43] Fide sn

Motivering
Småskaligt odlingslandskap med kontinuitet i markanvändning och gårdslägen från äldre järnålder och medeltid till nutid, där inägolandskapet med åker och äng intill gårdarna och stora ut- och betesmarker är tydligt avläsbara.
Odlingslandskap.

Uttryck
Det småbrutna mosaikartade odlingslandskapet med inslag av ängar, beteshagar och mindre skogsområden. Husgrunderna i form av vallar, gravarna i form av stensättningar. Bildstenen vid Österby. Svärdslipningsstenarna med slipränner vid kusten söder om Tuviken. Lämningarna efter den vikingatida och medeltida bebyggelsen såsom husgrunden från järnåldern vid Anderse och den medeltida husruinen vid Odvalds.
Kyrkomiljön med Fide medeltidskyrka i sandsten, omgiven av stenmur med stigluckor och med en trädkrans på murens insida. Sockenstugan med stenflistak.

Spåren efter det småskaliga kulturlandskapet före jordbruksreformen laga skiftet under slutet av 1800-talet öster om Fide kyrka. Gårdsmiljöerna med i flera fall partkluvna gårdar belägna på ursprunglig medeltida plats. Stenhusbebyggelsen från 1700- och 1800-talet, ibland med flacka tak täckta med sandstensflis. Smedjan från 1800-talet i sandsten med flistak och inmurat medeltidsfönster intill vägen vid Anderse.

Det hävdpräglade öppna änget Fide prästänge. Sambandet mellan bebyggelsen och inägorna i form av åker och äng. Den genomgående nord-sydliga landsvägens sträckning, närmast oförändrad sedan 1600-talet och kantad av stenmurar. 1700–1800 tals bebyggelsens läge utmed vägen, med stickvägar, öppna beteshagar och halvöppna ängsmarker. Landskapet påverkat av jordbruksreformen laga skifte med raka vägar och det stora antalet väl bibehållna stenmurar. De öppna utblickarna över landskapet från vägnätet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett kustområde med lövskogar och ängen i väster och ett öppet flackt alvarlandskap och skog i öster. Tuviken i norr är en i sen tid avsnörd havsvik. Området innehåller, troligen på grund av sin låga höjd över havet, få fornlämningar.

Historisk landskapskaraktärisering
Landskapets ringa höjd över havet innebär att historien i området tar sin början under järnåldern. Spåren är dock få och återfinns huvudsakligen i områdets centrala del. Vid Anderse i väster finns en husgrund från järnåldern. Enstaka slipskårestenar finns vid kusten söder om Tuviken. Utöver dessa fornlämningar speglar ett antal lösfynd från järnålder - vikingatida bygdens förhistoriska bakgrund, bland annat fyndet av en armring av silver från vikingatid, påträffad söder om Rommunds gård.

Vid Odvalds, norr om Fide kyrka, finns en medeltida husruin. Den likaså medeltida kyrkan är uppförd i sandsten i början av 1200-talet. Fönstren är bevarade i ursprunglig storlek och tornet kröns av en fyrkantig lanternin från 1700-talet. Kyrkan är invändigt välbevarat romansk och har medeltida målningar från 1400-talet samt predikstol från 1587. Den medeltida kyrkogården är ovanligt välbevarad med tre små stigluckor i den omgivande muren. I nära anslutning till kyrkan finns även en sockenstuga och en likvagnsbod, bägge i sten med flistak av sandsten.

Fide kyrka sedd från sydväst längs vägen. Foto: Länsstyrelsen 2022.

Det historiska landskapet framträder i kartan från ca 1700, dvs från en tid före de stora skiftena på 1800-talet. Fide socken består under äldre tid av 12 gårdar (Revisionsboken 1653). Av dessa är det endast sju gårdar som var skattegårdar och brukades av bönderna själva. Alla övriga gårdar, fem stycken, låg öde eller

hade varit det under en tid. Det betyder att ca 40 % av gårdarna i socknen låg öde eller var nyss upptagna av öde vid mitten av 1600-talet, ett tydligt belägg för de svåra tider som rådde på Gotland efter 1300-talets mitt och ända fram till slutet av 1600-talet, inte minst på Storsudret. Om Rommunds sägs t ex att gården ”Hafwer legat ödhe och för fääfoot i 30 eller 40 åhr, allenast att 6 manss slätt ängh äre inhägnadhe i Osterbyss ägor och det bärgat åhrligen till cronan”[1].

Till de gårdar som låg öde eller hade tagits upp av öde fanns också Odvalds, Folkwide, Nygranne och Mellehatte (Mjölhatte, vid Mjölhatte Träsk, idag i Öja socken). Vid upprättandet av kartan år 1703 är samtliga gårdar upptagna av öde, förutom Folkwide och Mjölhatte (står nu under Vamlingbo socken) som står som obebyggda kronotomter.

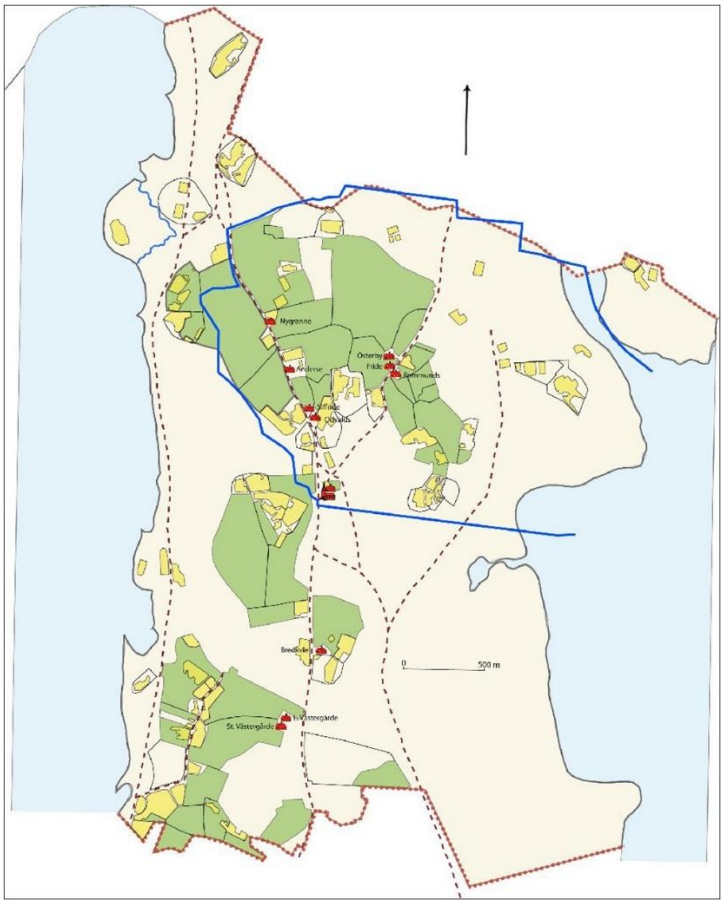

Fide socken i renritning av skattläggningskartan år 1703. Riksintresset täcker den norra delen av socknen och gårdarna bildar här ett sammanhängande landskapsutsnitt. Den östra delen utgörs av öppna strandmarker. Samtliga gårdar ligger i anslutning till de två större vägar som passerar genom socknen. Inom det öppna, betespräglade landskapet i öster finns ingen bebyggelse. (Blå linje utgör en del av den mellanliggande analysen som ledde fram till föreslagen justering av avgränsningen.) Karta/Renritning Arendus 2016.

[1] Revisionsbok för Gotland 1653. 1. Sudertredingen

Socknen karaktäriseras 1700 av omfattande öppna strandmarker i den östra delen och en bebyggelse med sina åker- och ängsmarker som är koncentrerade till den centrala delen av socknen. Alla gårdarna ligger i anslutning till den östra landsvägen, utom Österby, Fride och Rommunds utmed en östlig väg som leder från kyrkan förbi nämnda gårdar och upp mot Grötlingbo socken. De flesta gårdarna återfinns norr om kyrkan i ett tämligen sammanhållet landskap. Tre gårdar finns söder om kyrkan, Lilla och Stora Västergårde samt Bredkvie. Förutom gårdsbebyggelsen intill vägarna finns ingen annan bebyggelse redovisad i kartan över Fide. Utmarken i öster var helt fri från bebyggelse, så långt det går att bedöma, förutom fiskebodar vid kusten såsom vid Tubod.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Dagens landskap är ett småbrutet, mosaikartat odlingslandskap, med inslag av ängar, beteshagar och mindre skogsområden. Längs stora vägen genom området finns flera gårdar från 1800-talet fram till sekelskiftet av kulturhistoriskt värde. Bebyggelsens utformning är varierad, men ofta har husen frontespiser och öppna verandor. Utmärkande för byggnadstraditionen på Storsudret (dvs sydligaste delen av ön från Fide och söderöver) är byggnadsminnet Päronlunde (Fide Nygranne 1:42) i sin lummiga trädgård. Manbyggnaden är en tvåvånings enkelstuga med flistak där nedervåningen och det faltaksförsedda bakbygget är från 1700-talet och övervåningen tillkommen 1864.

Byggnadsminnet Päronlunde (Fide Nygranne 1:42), en tvåvånings enkelstuga i kalk- och sandsten med köksbakbygge och under flackt tak av sandstensflis. Foto: Arendus 2016.

Vid Anderse står alldeles intill vägen en gårdssmedja med flistak och medeltida fönster med tillbyggd källare med torvtak. Odvalds norr om kyrkan har en hög blekt ockragul parstuga från 1800-talets mitt med snickarglädjeveranda. Den vinkelbyggda ladugården i sten från 1800-talets slut med småspröjsade fönster av för bygden typisk utformning, liksom vagnboden från sekelskiftet.

Smedja med flistak, inmurat medeltidsfönster och vidbyggd källare vid Anderse. Foto: Länsstyrelsen 2022.

På Liffride norr om kyrkan står ett litet inpanelat bulhus samt småbodar i bulhusstil, alla relativt nya. Öster om kyrkan ligger en part av Österby med en parstuga med bakbygge från 1800-talets mitt. Grannlaget vid Fide, Österby och Rommunds är en tät bebyggelsemiljö med fyra gårdsparter i klunga och en liggande utanför i öster. Såväl manbyggnaden som ladugården är storbyggda. De två norra är idag fritidsbostäder med förfallna ladugårdar, vilka dominerar miljön. Den södra gården Österby är en god representant för det senaste sekelskiftets stenbyggnadskonst och stilinriktning. Den öppna snickarglädjeverandan är signifikant för bygden.

Österby i nordost består av två parter med många byggnader. Den västra har bland annat en parstuga med bakbygge från 1800-talets andra hälft, den östra en tvåvånings parstuga från 1700-och 1800-talet med stort frambygge. Fiskeläget Tubod har bland annat två ålderdomliga bodar med flistak, varav en har gavelingång.

Historiska skikt
Husgrunder, slipskårestenar och lösfynd från järnålder – vikingatid.
Kyrka och rester av medeltida bebyggelse och gårdslägen.
Bebyggelse och rester av odlingslandskap från 1700- och 1800-talen
Vissa gårdslägen och bebyggelse, vägsträckningar, markindelning och stenmurar från laga skiftet vid sent 1800-tal.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

Det öppna, hävdade landskapet är av central betydelse för det kulturhistoriska värdet och det är av stor betydelse att vidmakthålla ett öppet och välhävdat landskap för att bibehålla och även att utveckla miljöns kulturhistoriska och pedagogiska värden.

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i sedan tidigare obebyggda områden öster om landsvägen eller på ängsmark.
- Enstaka komplettering med ny byggnad kan vara möjlig till befintlig bebyggelse längs befintliga vägsträckningar.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- I områdets odlings- och betesmarker bör igenväxning motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Fide [I 43] (tidigare I 58)
Socken: Fide
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

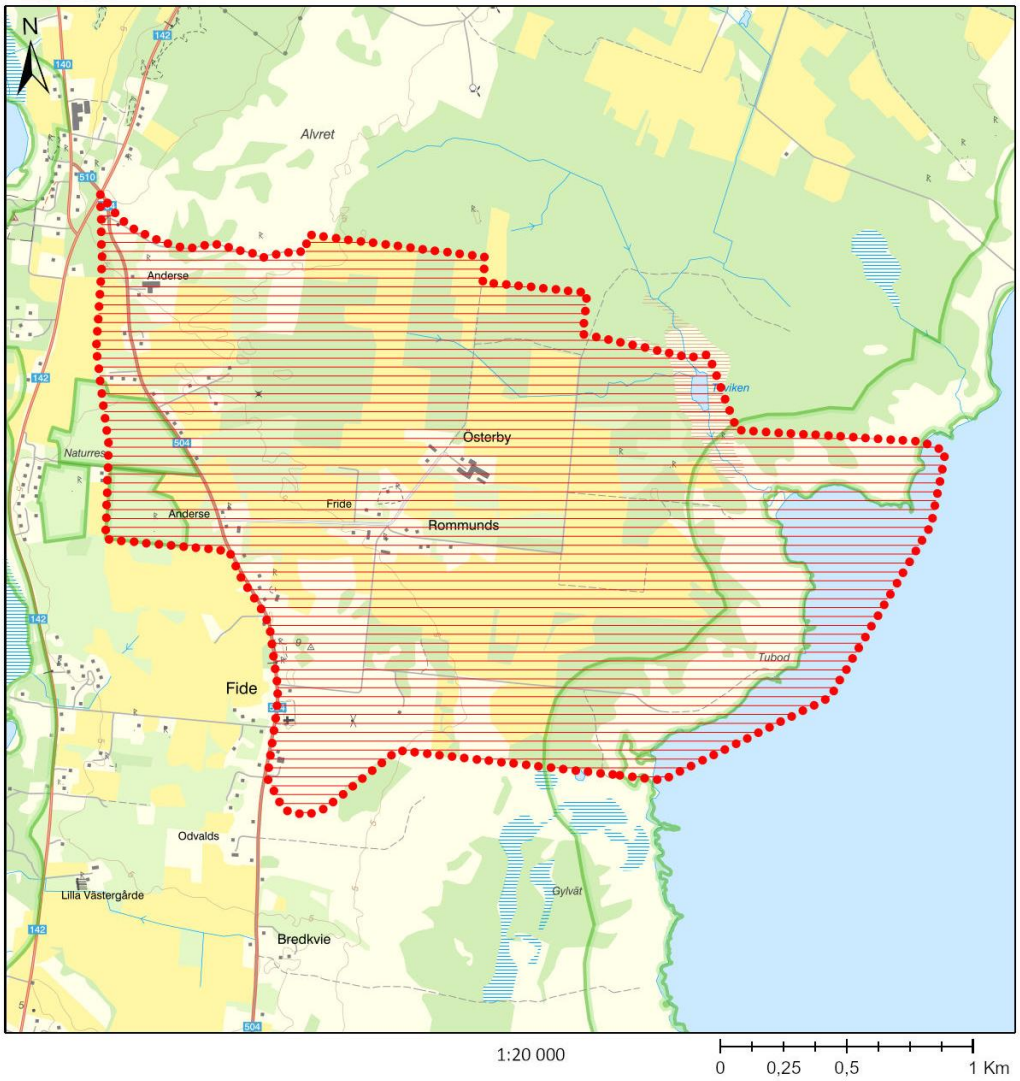
N
Alvret
Anderse
Naturres
Österby
Fride
Anderse
Rommunds
Tubod
Fide
Odvalds
Lilla Västergårde
Bredkvie
Gylvät
1:20 000
0
0,25
0,5
1 Km

Gervalds [I 44] Vamlingbo sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Välbevarade *ensamgårdar* med tydliga spår av en kontinuerlig bosättning sedan järnålder. Ett småskaligt *odlingslandskap* med välavgränsade åkrar, ängen och betesmarker och omgärdade av stenmurar. Landskapet längs vägen förbi gårdarna Gervalds och Sippmanne, är öppet och överskådligt och ramar in bebyggelsen med tillhörande inägolandskap vilket ger en belysande bild av en typisk landskapsstuktur från 1700- och 1800-talen. *Fiskeläge* med rötter i vikingatid visar på fiskets stora betydelse för näringsfånget. *Fornlämningsmiljö*.

Uttryck
Fornlämningar i form av gravfält, ett flertal husgrunder och stensträngar från järnåldern. Ruiner efter den medeltida gården Sippmanne samt medeltida grindstolpar. Öppet och kuperat åker-och hedlandskap samt gårdsbebyggelse från 1800-talet i sten under tegel- och flistak. Manbyggnader med bakbyggen och sidoljusfönster vid huvudentrén (smala fönster på ömse sidor) och små vindsfönster på gavlarna. Stenmurar kantar vägarna och hägnar in åker- och betesmarken. Väderkvarnar, varav någon som ruin, med sexkantig planform och lökkupol, vilket är typiskt för området. Strandbodar i sten med flistak.

Gårdarnas inägor, omgivna av stenmurar och sammanbundna med äldre vägar. Det nära sambandet mellan gårdarna och fiskeläget vid Bjärgeslänningar

De smala och raka lagaskiftesvägarna i öst-västlig riktning som leder ner till kusten och vägsträckningen parallellt med kusten utmed gårdarna Stenstugu och Bjärges och söderut ner till Hoburgen.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett öppet och kuperat åker- och hedlandskap med tunt jordlager ovanpå kalkstensgrunden. Här finns åkrar och hedlandskap, där hedmarken med enbuskar dominerar. Gårdarna ligger på en kraftig ås i norr, beväxt med oxel och enbuskar.

Historisk landskapskaraktärisering
Riksintresset vid Gervalds utgörs av de fyra gårdarna Bjärges och Stenstugu i norr och Gervalds och Sippmanne i söder. De bildar tillsammans en lös grupp av gårdar med i hög grad gemensamma inägor. Intressant i sammanhanget är

förekomsten av ett helt avskilt åker- och ängsområde sydväst om Stenstugu. Det kan mycket väl vara frågan om en ödegård. Även området norr om Bjärges hyser ett antal åkrar som ligger relativt avsides från existerande gårdar, vilket antyder att det även här skulle kunna vara frågan om en ödegård eller att Bjärges tidigare legat här.

Ett tredje område att beakta utgörs av Bjärges länningar, ett litet fiskeläge som hör till gårdarna i området. Intill fiskeläget idag finns ett antal gravar som indikerar att fiskeläget har ett ursprung i yngre järnålder. Fiskeläget skall knytas till Bjärges och intilliggande gårdar. Sammantaget ger de skilda delarna inom riksintresset Gervalds en bra belysning av de senaste tusen årens landskapsutveckling.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Huvuddragen i 1700- och 1800-talets kulturlandskap kan utläsas i dagens landskapsbild där bebyggelsen alltsedan medeltid legat kvar i stort sett på samma plats. Här finns flera kulturhistoriskt intressanta byggnader från 1800-talet.

Sippmanne har en bred och hög manbyggnad med flerdelad plan från 1841 med vackert huggen sandstensomfattning kring ytterdörren. Flygeln är något yngre. Söder om gården finns ett litet torp från 1800-talets första hälft. Manbyggnaden är en enkelstuga med köksbakbygge, den lilla ladugården är agtäckt.

Gervalds består av två parter. Södra parten har en parstuga från 1800-talets mitt med sadeltaksfrontespiser och köksbakbygge. Den flervinklade ladugården är från sekelskiftet 1900. Norra partens mangårdsbyggnad innehåller två byggnadskroppar. Den ena är av samma typ som södra partens, den andra är ett tillbygge från 1900-talets början. Ladugården i U-form är från 1920-talet. En medeltida byggnad här revs vid sekelskiftet 1900. Till parten hör en för bygden karaktäristisk sexkantig kvarn med lökkupol. Södra parten har en liten rund kvarn som står på en kulle som för övrigt är Gotlands minsta stenkvarn.

Stenstugu har två parter på backen i områdets norra delar och en tredje part på åssluttningen mot sjön. Den västra parten har en parstuga med köksbakbygge från 1800-talets mitt, övriga byggnader är nyare. På parten står en stor medeltida grindstolpe. Västra parten på backen har en för bygden typisk parstuga från 1800-talets mitt med bland annat de små fönstren på gavelspetsarna och de för Sudret karaktäristiska fönstren på ömse sidor om ytterdörren. Östra partens många och oregelbundna byggnader härstammar alla från sekelskiftet 1900.

Bjärges har två parter på den branta åskanten. Västra parten har en manbyggnad med bakbyggen, där huvudkroppen består av en stor parstuga med

sadeltaksfrontespiser från 1800-talets senare hälft. Denna har sedan byggts på med flera tillbyggen, varav den yttersta har flistak. Ladugården är från 1800-talets senare del. Till parten hör en smedja med magasinsvåning och en vacker sexkantig kvarn, numera ruin. Östra parten har en parstuga med sadeltaksfrontespiser från 1800-talets mitt med senare köksbakbygge. Till parten hör en flygel samt ytterligare ett mindre bostadshus. Ladugården med portlider är från seklets senare del liksom några bodar. Söder om parten står en rund stenhättekvarn.

Kvarnruin på den flacka sluttningen, f d strandvall, vid Bjärges. Foto: Arendus 2016.

Historiska skikt
Kontinuitet i boende och odling från järnåldern illustrerat av husgrunder, stensträngar och gravfält. Medeltida gårds- och byggnadslämningar. Från 1700- och 1800-talet den nuvarande gårdsbebyggelsen och fiskeläge samt odlingslandskap, vägsträckningar och de yngsta gårdslägena präglat av det sena 1800-talets laga skifte.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Enstaka komplettering med ny byggnad kan vara möjlig till befintlig bebyggelse längs befintliga vägsträckningar.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.

- I området mellan gården Bjärges och fiskeläget bör igenväxning motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Gervalds [I 44]
Socken: Vamlingbo
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

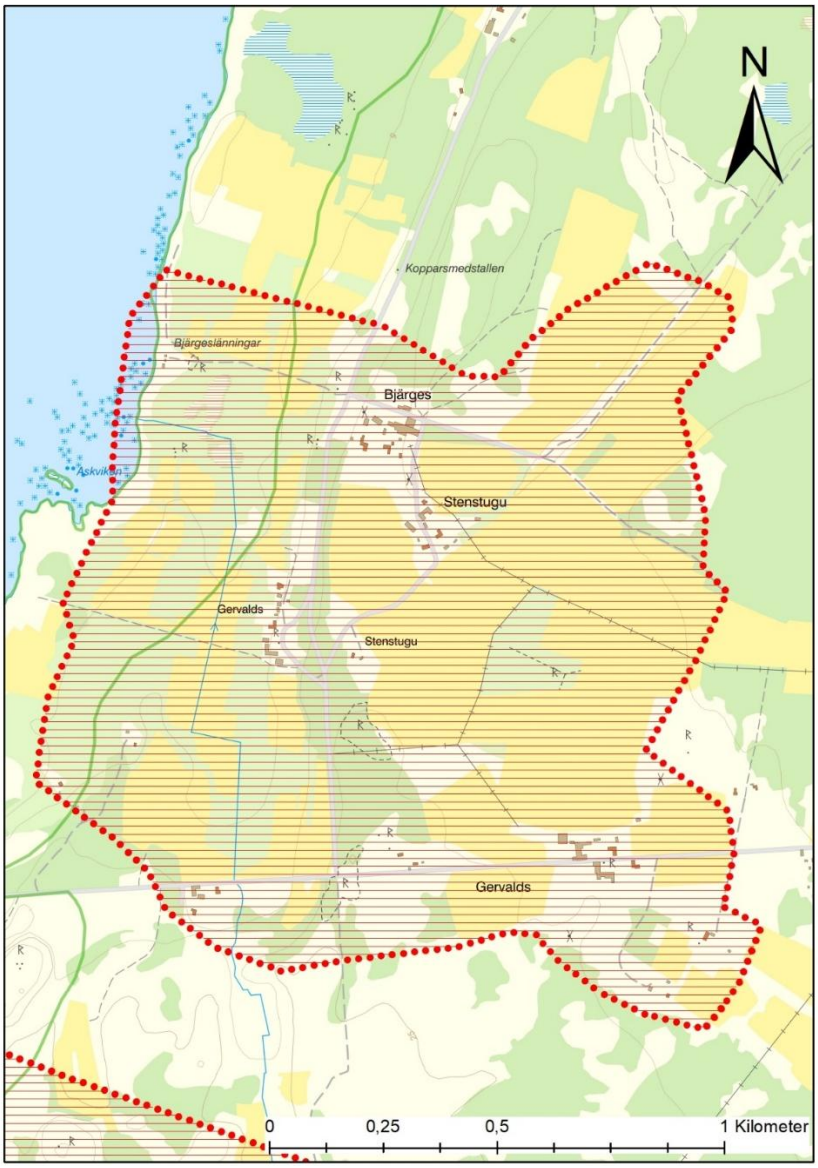

Norrbynområdet [I 45] Vamlingbo sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
En för Gotland ovanlig *bymiljö* bestående av en tät samling av gårdar från 1700- och 1800-tal, belägna utmed vägen som löper genom området i nord-sydlig riktning i ursprunglig sträckning.

Gårdarna ligger i sina ursprungliga lägen från medeltid och är rumsligt och funktionellt kopplade till omgivande *fornlämningsmiljöer* i form av fossil åkermark från äldre järnålder.

I landskapet runt gårdarna och längs vägen finns många välbevarade stenmurar som hägnar in skilda ytor på ett för området Sudret karaktäristiskt sätt. Norr om gårdarna finns en under historisk tid en gemensamt nyttjad betesmark dit även bygemensamma väderkvarnar lokaliserats. Detta samnyttjande i form av allmänningar i historisk tid är ett karakteristiskt särdrag för Gotlands sydligaste socknar.

Uttryck
Radbyliknande, tät gårdsbebyggelse från 17- och 1800-talet längs medeltida eller ännu äldre vägsträckning. Parstugor och enkelstugor i ett och två plan. Medeltida bebyggelselämningar i form av grindstolpar, trolig kastalruin och medeltida husruin. I omgivande odlingslandskap finns omfattande fossila åkrar, från äldre järnålder.

Bottarvegården, centralt belägen i miljön och med för Sudret (södra Gotland) typisk gårdsbebyggelse. Bostadshuset i sand- och kalksten är en parstuga i två plan med kök och brygghus i bakbygget och under tak av sandstensflis. En lång agtäckt ladugård placerad utmed landsvägen.

Bebyggelsens koppling till vägen, med hus och gårdsmiljöer på båda sidor speglar en historia med rötter i medeltid. Innanför gårdsbebyggelsen vidtar odlingslandskapet. I norr, på Hundlausar, ligger en tidigare samfälld öppen betesmark med flera kvarnar i rad på en svag åsrygg samt en lammgift med agtak. Stenmurar.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett småskaligt åkerlandskap med relativt god jordmån. I anslutning till den täta bebyggelsen längs med vägen växlar åkermark med frodig lövvegetation. Här finns mindre ängesdelar som vårdas. I norr är marken mindre bördig och mer alvarlik.

Historisk landskapskaraktärisering
Området har varit bebott åtminstone sedan bronsålder. Fynd av skärvsten och flintpilspets tyder på detta. Här finns det största sammanhängande fornåkersystemet på ön. Genom sentida odling har det dock delats upp i fyra delområden. Norr om fornåkrarna ligger husgrunder till en äldre järnåldersgård.

Två husgrunder från medeltid är bevarade. Norr om Bottarvegården finns en två meter hög ruin, nu övertorvad, liggande på ett impediment i en åker. Hilfeling omtalar lämningen 1799 som en gammal kastal.

I sydvästra delen av området ligger ruinen efter ett medeltida förrådshus i sten som tillhört ödegården Kastelle, ödelagd omkring sekelskiftet. Huset har två våningar med två rum i varje våning innanför en längsgående korridor. En trappa i korridorens södra ände förbinder våningarna med varandra. Ytterligare en eller två våningar kan ha funnits. Byggnaden kan förutom förrådshus ha använts som tillflyktsplats för gårdens folk under oroliga tider. Ruinen tillhör nu Föreningen Gotlands Fornvänner.

Den medeltida husruinen Kastelle väster om gårdarna Storms och Bilds i Vamlingbo. Foto: Länsstyrelsen 2021.

Flera medeltida gårdar, nu endast kända till namnet, har legat inom området. Från medeltid är också två grindstolpar av sten, stående vid stora vägen något söder om Bottarvegården. De har ristad dekor och en runinskrift. Grindstolparna tillhör Föreningen Gotlands Fornvänner.

Laga skiftet, förbättrade jordbruksmetoder med bl a uppodling av myrmarker, befolkningsökningen m m, medförde en kraftig nybyggnadsvåg för ca 100 år sedan. Det mesta av den bebyggelse vi har idag härstammar från tiden från 1800-talets mitt till 1900-talets början.

Norrbyn i Vamlingbo är den enda bebyggelsemiljö med bygatekaraktär som finns på Gotland. Förr låg agtäckta ladugårdar på rad längs vägen med flistaksförsedda bostadshus innanför. Hela detta bebyggelsemönster bröts sönder efter 1800-talets mitt. Kvar i Norrbyn är endast Bottarvegården, som räddades av framsynta sockenbor och blev hembygdsmuseum redan 1917.

Bottarvegårdens mangårdsbyggnad med flistak och bakbygge. Foto: Arendus 2016.

Riksintresset vid Norrbyn är framför allt koncentrerat till den täta bebyggelsen kring Bottarvegården. Här fanns under äldre tid sju gårdar belägna tätt tillsammans och detta var den största och tätaste bebyggelsegrupperingen på Gotland vid den här tiden. Gårdarna låg mycket nära varandra, centralt vid vägen och centralt i sina inägor och bildade en väl sluten bebyggelsegruppering med rötter i förhistorisk tid. Bebyggelsens gruppering påminner i viss mån om de öländska radbyarna.

Söderut ingår i riksintresset gårdarna Hallvards, Storms, Bilds och den ödelagda gården Kastelle. Den senare består idag av en medeltida husruin, vårdad och ägd av föreningen Gotlands Fornvänner.

Längst i väster fanns under 1600-talet gården Engvards och dess marker. Gården låg till och från öde och kom fram till 1700-talets början att försvinna som egen gård.

Tyngdpunkten i riksintresset koncentreras till Norrbyn och den bebyggelse som expanderar söder ut under loppet av framförallt 1800-talet. Här får också räknas gårdarna i söder, i form av Kastelle, Bilds, Hallvards och Storms. Engvards gård låg i princip öde på 1700-talet och markerna har sedan dessa helt övergått till åkermark.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Dagens landskap karaktäriseras helt av den bebyggelseutveckling som varit fram till våra dagar. Inom området är det få sentida kompletteringar. Centralt i miljön finns *Bottarve museigård*. Vägen genom området är intakt, bortsett från att den genom åtskilliga pålagringar har höjts markant över omgivande gårdstomter.

Nordligast i Norrbyn ligger *Petsarve* med en stor parstuga från 1840-talet med brutet tak och pulpetfrontespis i nedre takhalvan. Hustypen förekommer sparsamt över Storsudret. *Hägviar*, strax söder därom, har en stor parstuga från 1860-talet med pulpetfrontespis. Intill vägen står en ålderdomlig byggnad i två våningar med faltak som haft olika förrådsfunktioner. Till gården hör en ladugård med tröskhus från slutet av 1800-talet och flera bodar.

På *Anderse* finns en parstuga från 1800-talets andra hälft med pulpetfrontespis. Gesimsen, som även finns på frontespisen, består av kalkade tegelpannor fastsatta nedtill med en längsgående list, en vanlig företeelse på Sudret. Taket är av spån, vilket numera är sällsynt. Huset har vackra dörrsnickerier i gult och grönt.

Bottarvegården är en av Gotlands mest kända hembygdsmuseer. Manbyggnaden är en tvåvånings parstuga med flistak, där övervåningen är lägre, så som brukligt var på flistakshus. Denna hustyp dominerade hela södra Gotland för 150 år sedan, men är nu mycket sällsynt. Bottarves mangårdsbyggnad är en av de sista som uppfördes, byggd 1844. Köks- och brygghusbakbygget är från 1700-talet. Ladugården med sitt agtak, för övrigt Gotlands största, var typisk för Sudret på 1800-talets första hälft. Tröskhuset med toppigt agtak är den enda bevarade byggnaden av denna kategori.

Söder om Bottarve finns många parter, bland annat kan *Sigfride* och *Sigraivs* nämnas. Mangårdsbyggnaderna har lite olika karaktär, men särskilt vanlig är "Schweizerparstugan" med bakbygge som ofta har vackra dörrsnickerier och välarbetade foder. Sekelskifteshusen är mera individuellt utformade med många gånger oregelbundna planlösningar. Många hus har vackra snickarglädjeverandor, oftast öppna, och flera stilar kan urskiljas, bl a en med "valvbågar". Flera ladugårdsbyggnader härstammar från 1800-talets slut och har en likartad utformning. Deras tak är flackare än vanligt och gaveln har en karaktäristisk lucka på mitten och två avlånga fönster på gavelfältet. Denna ladugårdstyp förekommer främst i socknarna Vamlingbo och Sundre.

Sydligast i Norrbyn finns en part Sigfride med en avvikande manbyggnad. Det är en tvåvånings enkelstuga med köksbakbygge och fristående flygel från 1700- och 1800-talen. Ytterligare byggnader finns på tomten, samt en vacker ladugård från 1900-talets början med tidstypisk utformning med bl a foderloft i trä och välarbetade småspröjsade fönster.

Söder om Norrbyn ligger gårdarna något glesare, men med samma byggnationstyper som Norrbyn så när som på ett par skiftesverks- eller snickarglädjehus. Ett vackert sådant med bygdetypisk öppen veranda ligger vid vägkorsningen ner till *Bilds*. Utmed vägen finns ytterligare tre gårdar. Den sydligaste, *Storms*, består av en tvåvånings parstuga från 1700- och 1800-talen, kraftigt renoverad på 1950-talet. Till gården hör flera byggnader, bl a en stor magasinsflygel, ladugård från 1900-talets början och i kanten av tomten intill vägen en 1700-tals smedja. Två medeltida grindstolpar tillhör gården.

Ekonomibyggnader i grannlaget vid Bilds, en väl sammanhållen bebyggelsemiljö med flera gårdsparter tätt ihop. Foto: Arendus 2016.

Västra parten Bilds har en stor parstuga från 1800-talets mitt med sadeltaksfrontespiser, bygdetypisk veranda och stort köks- och brygghusbakbygge. På gården står en hög medeltida grindstolpe. Här finns också grunden till ett medeltida hus och en brunn. Till gården hör en stor mångformad ladugård uppförd i skilda etapper under 1800-talet. Väster om gården står en kvarn med lökkupol. I söder ligger en mindre part Bilds med 1800-tals byggnader.

Historiska skikt
Förhistoriska lämningar med fossila åkrar i områdets periferi. Medeltida gårdslägen och bebyggelseslämningar. Delvis bevarad radbystruktur med medeltida ursprung, men präglad av den nuvarande 1700- och 1800-talsbebyggelsen som glesats ut genom skiftena på 1800-talet. Odlings- och beteslandskap från 1800-talet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i det öppna landskapsrummet vid ”Hundlausar” i områdets norra del eller i områdets sydvästra delar runt ruinen Kastelle.
- Eventuell ny bebyggelse bör lokaliseras i anslutning till det befintliga vägnätet och i förekommande fall anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Norrbynområdet [I 45]
Socken: Vamlingbo
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

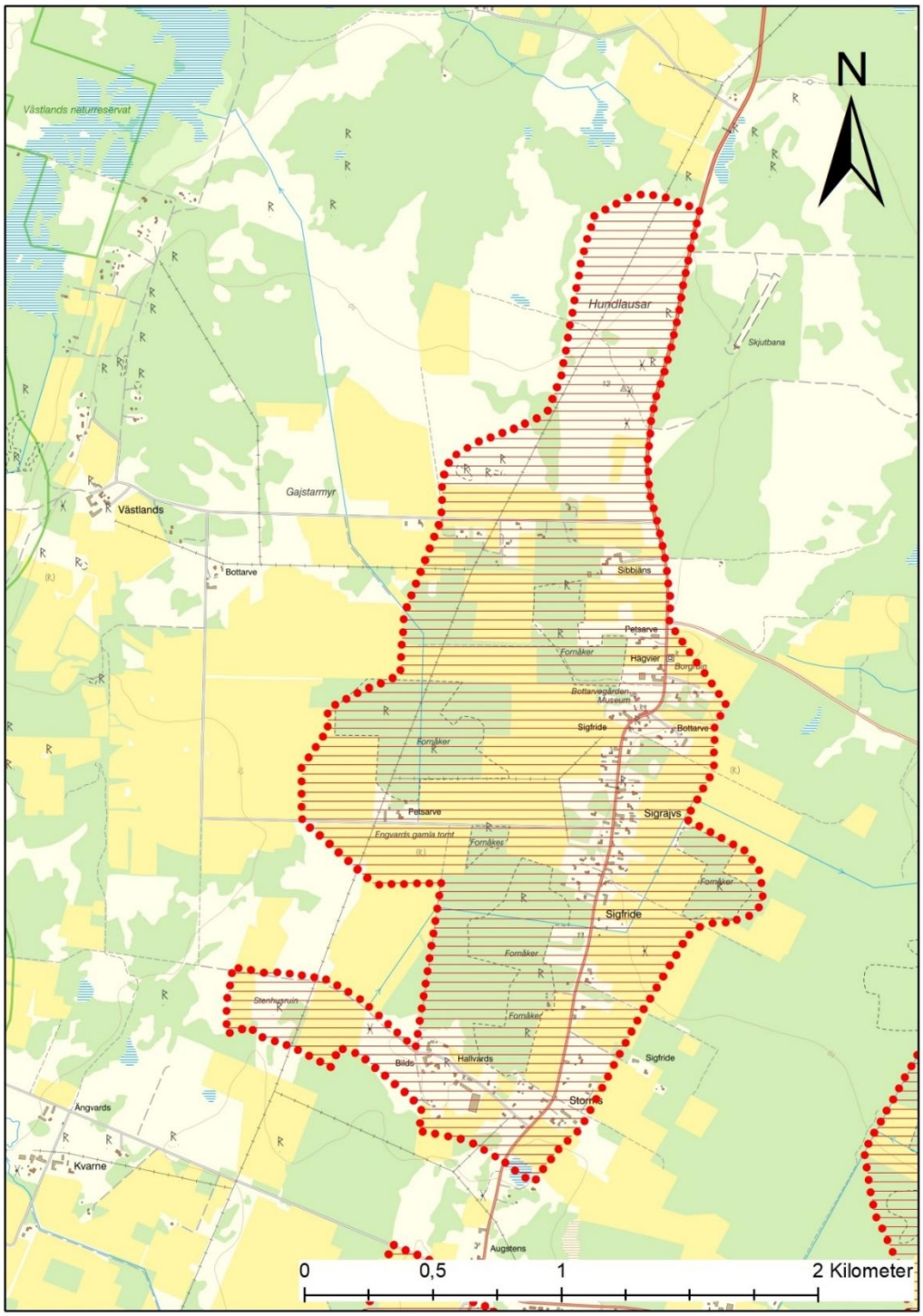
N
Västlands naturreservat
Hundlausar
Skjutbana
Gajstarmyr
Västlands
Bottarve
Sibbiäns
Petsarve
Fornåker
Hägvier
Bottarvegården
Museum
Sigfride
Bottarve
Petsarve
Engvards gamla tomt
Fornåker
Sigrajvs
Sigfride
Fornåker
Stenhusruin
Bilds
Hallvards
Sigfride
Ängvards
Kvarne
Augstens
0
0,5
1
2 Kilometer

Fridarve-Rofinds-Bonsarve [I 46] Vamlingbo sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Ett väl sammanhållet och överblickbart odlings- och beteslandskap omgivet av skog. Bebyggelsestrukturen bär tydliga spår av en kontinuerlig brukningstradition från äldre järnålder och medeltid och gårdarnas olika lägen över tid framgår tydligt. Även laga skiftets påverkan framgår tydligt genom utflyttad gård mitt i området samt det räta vägnätet. *Fornlämningsmiljö. Gårdsmiljö.*

Uttryck
I områdets norra delar finns lämningar från järnålder, fossil åkermark, hägnader, husgrunder, malstenar. I öster finns den medeltida ödegården Fridarve bevarad som en restaurerad ruin. Centralt i området finns gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-tal men med medeltida ursprung vid Bonsarve och Rofinds. Medeltida grindstolpar vid Rofinds. Bebyggelsen vid Bonsarve ligger sedan laga skiftet kvar på de gamla gårdstomterna och bebyggelsebilden ger därför ett ålderdomligt intryck genom sin täta gruppering. En- och tvåvånings parstugor i sten samt en mindre enkelstuga med tillbyggnader och flistak av sandsten. Restaurerad kvarnmiljö vid Bonsarve med holländarkvarn av ovanlig typ.

Det rumsliga sambandet mellan den medeltida och historiska bebyggelsen. Det öppna beteslandskapet runt ruinen Fridarve och fria siktlinjer ut över odlingslandskapet och den vid laga skiftet utflyttade gården.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett småskaligt odlingslandskap med åkermark vid gårdarna i söder och skogsmark i norr. Mot öster övergår landskapet i mer öppen alvarliknande mark, beväxt med enbuskar. Vid Bonsarve finns lövmarker.

De två stora gårdarna Bonsarve och Rofinds dominerar området. Rofinds i öster ligger helt öppet på en markant ås. Nord och nordost därom finns alvarmark, beväxt med enbuskar. Omkring Bonsarve finns lövmarker, men söder därom blir marken åter magrare. Området ligger på ca 10 meters höjd över havet.

Historisk landskapskaraktärisering
Området har brukats kontinuerligt sedan åtminstone den äldre järnåldern, vilket framgår av ett omfattande fornåkersystemet i norr. I anslutning till åkerområdet, och som en del av den miljön, ligger lämningar efter två gårdar från äldre järnålder. Bebyggelsen utgör sannolikt ursprunget för gårdarna Rofinds och Bonsarve, som är de två större gårdarna inom riksintresset.

Den medeltida bebyggelsen tycks ha legat i områdets sydvästra och östliga delar. Tomten Svalstäde sydväst om Bonsarve tillkom sannolikt under medeltiden. Svalstäde var en mycket liten gård, som ödelades i samband med laga skiftets genomförande i slutet av 1800-talet.

I öster ligger den medeltida husruinen efter ödegården Fridarve. Det är rester efter ett medeltida boningshus. Ruinen kallas av ortsbefolkningen för "Slottet på Hulehällar". Det har en för Gotland ovanlig planform med ett större och ett mindre rum i de två våningarna. Bottenvåningens rum har haft ingång på ena långsidan och dessutom förbindelse sinsemellan. I det större rummet finns en eldstad. Från det mindre rummet har en trappa lett upp till andra våningen. Dit kunde man också komma direkt utifrån via en trätrappa och en port i gavelväggen. Under 1600-talet var Fridarve en medelstor kronogård. Sedan 1700-talet tycks gården ha legat öde. Fridarve tillhör Föreningen Gotlands Fornvänner.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Landskapet idag är i stora drag öppet och visuellt tillgängligt, där gårdarna ligger framträdande i anslutning till landsvägen. Ödegården Fridarve ligger på ett visst avstånd från vägen och tenderar att skymmas av en allt högre vegetation på det öppna hedartade landskapet.

Den nuvarande bebyggelsen inom området är från 1700- och 1800-talen och består av storbyggda gårdar. I öster ligger Rofinds på en svag ås i det öppna landskapet. Gården består av två parter som vardera har en parstuga från 1800-talets mitt med pulpetfrontespisar. Södra parten har ett köks- och brygghusframbygge och detta vinkelbyggda hus har två glasverandor.

Till gården hör en magasinflygel och en vinkelbyggd ladugård från 1900-talets början. Norra parten har två medeltida grindstolpar. I norr ligger en utskiftad part Rofinds med manbyggnad i parstugeform med köksbakbygge i för bygden typisk schweizerpåverkad stil från 1800-talets sista tredjedel.

Bonsarve hyser tre storbyggda parter som ligger tätt tillsammans vid vägkorsningen. Den nordöstra parten har en mangårdsbyggnad i två våningar med brutet tak, uppförd i omgångar under 1700- och 1800-talen. På 1900-talet har huset byggts till med tvåvånings vinkelbyggnad på baksidan och en stor låg

veranda åt öster. Till gården hör ytterligare ett bostadshus i en våning från 1800-talets andra hälft med en magasinsvåning. En säregen byggnad av svårtolkad ålder innehåller källarrum, magasin och kammare i två låga våningar med en finhuggen sandstenstrappa till övervåningen. På parten finns en holländarkvarn med ovanlig utformning. Ladugården och flera bodar från skilda tider finns också på gårdsparten.

Nordöstra gårdsparten vid Bonsarve med holländarkvarn, mangårdsbyggnad i två våningar med brutet tak och flygelbyggnader. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Sydöstra parten på Bonsarve har en lång tvåvånings parstuga, troligen byggd i två etapper på 1800-talet, med köks- och brygghusbakbygge från senaste sekelskiftet. En stor ladugårdslänga är från 1900-talets början. Den har för bygden typiskt utseende med bl a foderloft i trä med hyvlad panel i pärlspånt. Västra parten har en mangårdsbyggnad med sadeltaksfrontespiser från 1800-talets senare hälft och med ett nyare köksbakbygge. Intill detta står en magasinflygel. Ladugården är av samma typ som de andra parternas.

I sydväst finns en liten f.d. gård med smeknamnet "Tripptrapptrullhuset". Byggnadens mellersta del består av en enkelstuga från 1700-talet med flistak, vid

ena gaveln tillbyggd med en källare, också den med flistak. Vid andra gaveln har man vid 1800-talets mitt tillfogat en ny större enkelstuga med tegeltak.

Området domineras av gårdsbebyggelse, där gårdarna generellt ligger kvar i sina medeltida lägen. De parter som flyttade ut i samband med laga skiftet knyter väl an till den äldre bebyggelsen med undantag av en part Rofinds som ligger centralt i det öppna landskapet.

Historiska skikt
Boende- och brukningskontinuitet från järnålder med lämnngar i områdets norra del. Medeltida gårdslägen och bebyggelselämningar. Gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-talen.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området östra delar runt ödegården och ruinen Fridarve.
- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.
- I området östra delar runt ödegården Fridarve bör igenväxning motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen för att säkerställa att fornåkrarna bevaras.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Fridarve-Rofinds-Bonsarve [I 46]
Socken: Vamlingbo
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

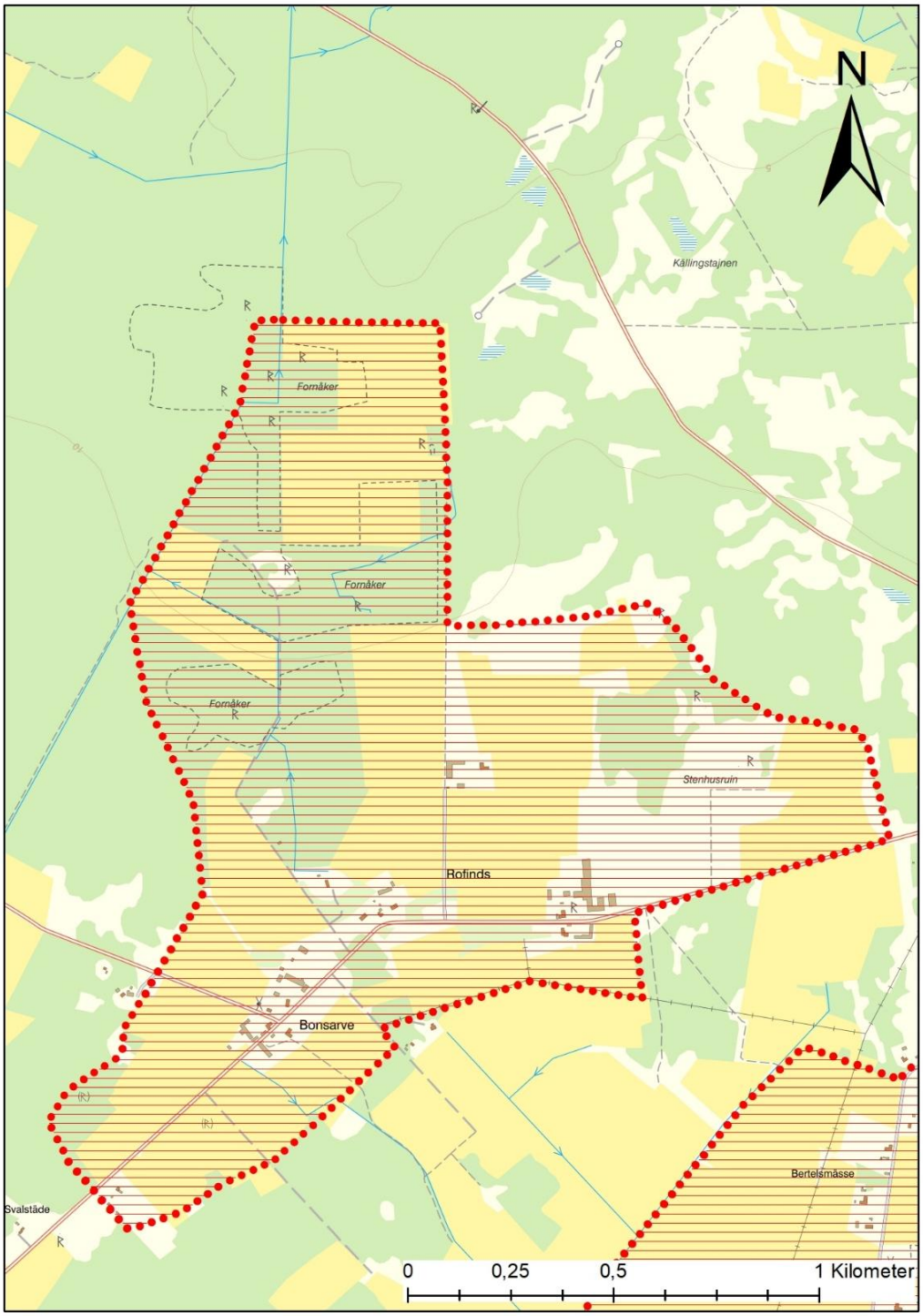
N
Källingstajnen
Fornåker
Fornåker
Fornåker
Stenhusruin
Rofinds
Bonsarve
Svalstäde
Bertelsmässe
0
0,25
0,5
1 Kilometer

Nore och Austreområdet [I 47] Vamlingbo sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustnära *odlingslandskap* där fyra *ensamgårdar* är belägna i gränszonen mellan inägor och utmark bestående av betes- och skogslandskap. Det överblickbara landskapsrummet följer i stora drag det som historiskt sett utgjort inägomark och landskapet är rikt på stenhägnader.

Bebyggelsen från 1700- och 1800-talen och *fornlämningsmiljöer* med kontinuitet från förhistorisk tid bildar tillsammans de synliga spåren av det kontinuerligt nyttjade landskapet och utan påtaglig påverkan av laga skifte eller utflyttning av gårdsparter.

Fiskeläge vid kusten visar på husbehovsfiskets betydelse för det samlade näringsfånget.

Uttryck
I den sydvästra delen av området återfinns kustnära bronsåldersrösen, stensättningar och resta stenar.

Bebyggelse från 1700- och 1800-talet, där gården Nore har ett vikingatida-medeltida ursprung. De fyra gårdarna har genom partsklyvning utvecklats till två-fyra gårdsparter vardera och återfinns grupperade i två områden.
Gårdsbebyggelsen ligger i centrum av sina respektive odlings- och betesmarker, som omges av ett hed- och skogslandskap.
Vita en- och tvåvånings manbyggnader i sand- och kalksten med tegeltak samt uthus och kvarnar i sten. Omfattande system av stenmurar.

Det vidöppna hedlandskapet med fria siktlinjer och rumsliga samband mellan gårdar, inägor och utmark. Alvarliknande betesmarker och ett slutet skogsområde söder om gårdarna, mot stranden. Fiskeläget Norebod med putsade stenbodar från 1700- till 1900-talet placerade sida vid sida med gavlarna vända mot havet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett kustparti, med sand och grus som underlag i öster som mot söder övergår i stenig strandäng med gles martallskog. Marken innanför är svagt kuperad med strandvallar, särskilt tydliga i söder. Här finns betesmarker mestadels av hedkaraktär med dungar av en och tall. Vid Nore och Austre är landskapet mer öppet. I söder ligger Kvännmyr med delvis öppen vattenyta.

Historisk landskapskaraktärisering
I ett bälte längs med den forna kusten ligger flera bronsåldersrösen. Här finns också stensättningar och resta stenar. Gravarna ligger ofta på strandvallar. Rösena är i regel 11-18 meter i diameter byggda av kalkstensflis och gråsten vilket ger dem ett diffust utseende jämfört med gråstensrösen. Den sydligaste graven har fungerat som sjömärke på grund av den vita kalkstenen och kallas för ”Vitfläcken”. Fynd av stenyxor kan visa på att området varit bebott mycket tidigare.

Några lämningar från järnåldern har ej påträffats. Däremot har området varit bebott under sen medeltid - nyare tid att döma av namn och gamla, nu försvunna ödegårdar. Ödegården Hemmungs ägor låg mellan Nore och Augstens vid en myr med tillhörande vattendrag. Den var bebodd ännu i början av 1700-talet.

Bebyggelsen vid Austre på bägge sidor landsvägen, sett från norr. Foto: Arendus 2016.

Riksintresset Nore-Austreområdet utgörs av de fyra gårdarna Nore, Augstens, Austre och Rembs. De bildar två åtskilda delar separerade av utmarker. Gårdarna ligger alla kvar på ursprunglig plats och inte minst gårdarna Austre och Rembs ge en illustrativ bild av gårdsbebyggelsen innan skiftet på slutet av 1800-talet i många fall splittrade gårdarna.

Vid kusten finns ett mindre åkerområde och intill detta, och den å som passerar området, en kvarn. I övrigt kännetecknas landskapet av stora öppna ytor, i det

närmaste helt trädlösa. Framför allt gäller det området söder och sydväst om Nore gård. Det är i detta område som ett flertal monumentala rösen och stensättningar är anlagda och som är väl synliga i landskapet.

Norebod fiskeläge. Foto: Arendus 2016.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
I anslutning till de äldre gårdslägena finns vid såväl Nore som Augstens och även norr om Austre utflyttade parter tillkomna vid laga skiftet. Det öppna landskapet runt gårdarna är i övrigt i mycket ringa grad ianspråktaget av bebyggelse.

Den nuvarande bebyggelsen vid *Austre* härstammar från 1800-talets senare hälft och 1900-talets början. Här ligger fyra parter oregelbundet intill varandra och med en mindre part strax norr därom. Tre manbyggnader är parstugor med köksbakbyggen från 1800-talets andra hälft, två är breda hus med brutet tak och flerdelad plan från århundradets slut. Ladugårdarna är från tiden kring sekelskiftet 1900, men vissa mindre uthus är äldre.

Rembs närmare stranden hyser två parter, varav den norra har en parstuga med bakbygge från 1800-talets mitt med en nyare magasinsflygel och ladugård. Den södra parten har en säregen manbyggnad med oregelbunden planlösning från 1800-talets senare del.

Nore består av tre parter, tidigare fyra. Den norra parten har en parstuga från 1800-talets senare del med ett yngre köks- och brygghusframbygge. Den vinkelbyggda ladugården är från 1800-talets slut. På tomten finns två intressanta ruiner efter äldre manbyggnader.

På södra parten finns en av Gotlands intressantaste manbyggnader. Nedervåningen är troligen medeltida med förmodad källare i norra delen. Senare lär huset ha byggts om till ett trevåningshus med flistak. År 1763 moderniserades

huset, varvid det sänktes med en våning och försågs med tegeltak så det fick nuvarande utseende av tvåvånings parstuga. Den vinkelbyggda ladugården är jämnårig med grannparten. En rund stenhättekvarn är byggd 1824. Till norra parten hör en sexkantig kvarn med lökkupol, en likadan finns på Austre. Dessa kvarnar är ofta mycket eleganta och typiska för bygden.

Västra parten är bebyggd med en äldre flygelbyggnad samt en nyligen återuppförd, större manbyggnad i två plan. Manbyggnaden är byggd på traditionellt vis med staplad kalksten och en utformning enligt lokala byggnadstraditioner.

Historiska skikt
I det obebyggda kustområdet finns förhistoriska bronsåldersrösen, gravar och andra fornlämningar. Gårdarna har medeltida eller äldre bebyggelselägen, medan den nuvarande gårdsbebyggelsen, odlingslandskapet och fiskeläget Norebod är från 1700- och 1800-talen. Från laga skiftet i slutet av 1800-talet uträtade vägdragningar och ägogränser samt kompletterande gårdsbebyggelse, dock i anslutning till de historiska gårdslägena - ej utskiftade.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas på alvarmarkerna i området sydvästra delar eller i det öppna odlingslandskapet.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillåtas som komplettering till befintlig bebyggelse som visuellt underordnar sig denna och anpassas väl till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete inom hällmarkerna i sydväst främjar riksintressets värden

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Nore och Austreområdet [I 47]
Socken: Vamlingbo
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

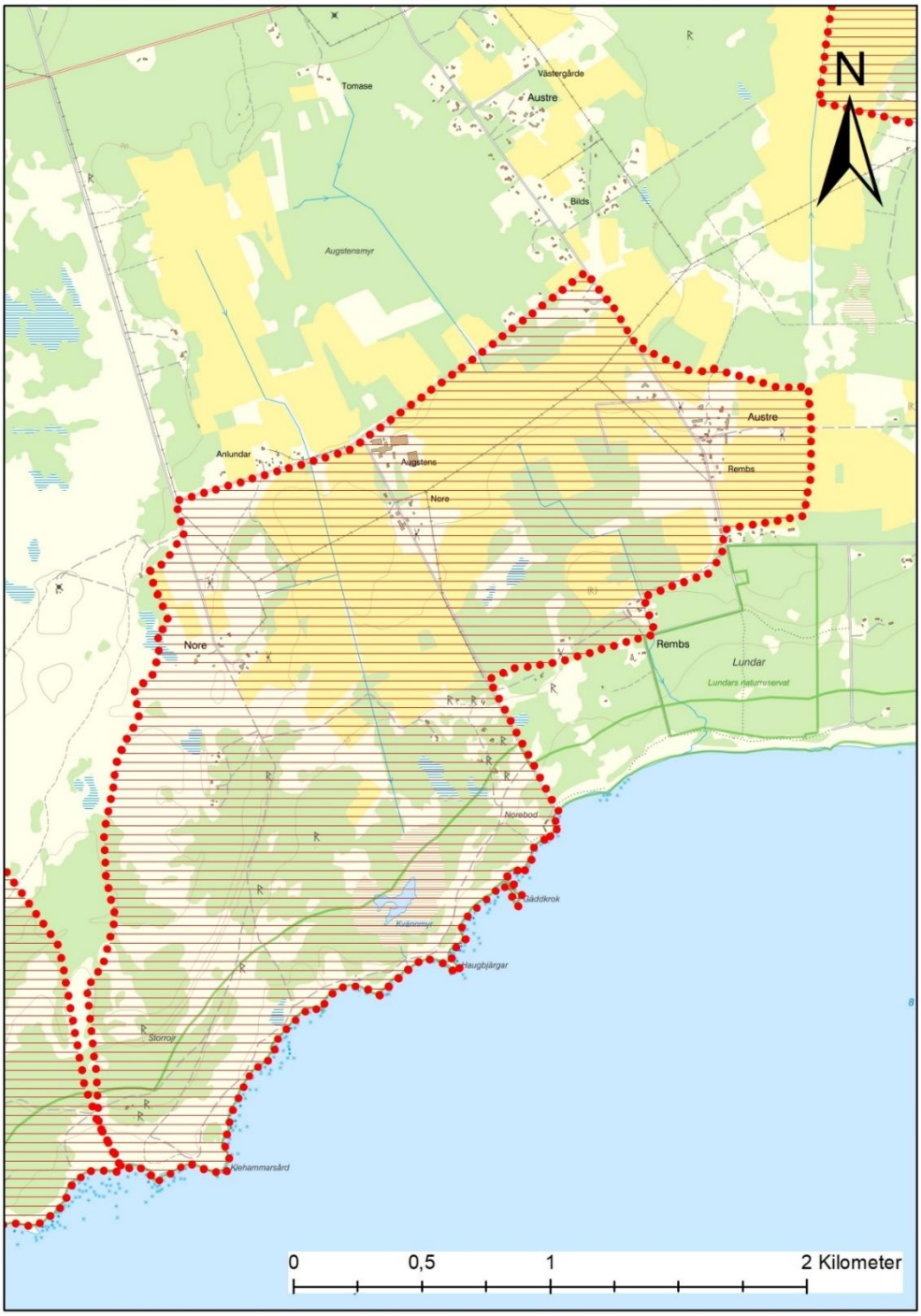

Sundre [I 48] Sundre sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
En perifert belägen socken med ett för Gotland säreget och storslaget kustnära *odlingslandskap* som är öppet, kuperat och med stora delar välhävdade alvarmarker. Landskapet har ålderdomlig prägel med få förändringar i markanvändning efter 1700-talet och är rikt på fornlämningar och välbevarade hägnader. Centralt i socknen finns ett mindre *sockencentrum* med medeltida kyrka, kastal, före detta skola och fattigstuga. Utmed kusten fiskelägen, fyrplats och stenbrott med anknytning till jordbrukets binäringar. Gårdsmiljöer från främst 1800-talet präglad av lokala byggnadsmaterial som sten, kalk och tak av sandsten eller ag. *Kustmiljö, kyrkomiljö, kvarnmiljö.*

Uttryck
Omfattande spår från förhistorisk tid i form av lämningar från stenålder till medeltid. Stenåldersboplatser finns vid Hoburgen och Skoge. Bronsåldersrösen avtecknar sig mot den forna kusten, framför allt i områdets sydöstra del, och mindre gravfält och enstaka gravar återfinns ute på hällmarkerna och i gränszonen mellan inägor och utmark. Medeltida bebyggelselämningar och hålväg. I kustzonen finns ovanligt många stenblock med slipytor och slipgrännor. Såväl längst i öster som i väster finns små fiskelägen med ett förhistoriskt ursprung, där platsen vid Rivet kan ha fungerat som hamn under vikingatid. Enstaka strandbodar i sten eller trä på den flacka, öppna kusten. Ruin av livräddningsstation och fyrplats.

Medeltida kyrka med runristade gravhällar, medeltida bebyggelselämningar bl a prästgårdsruin och en av Gotlands största kastaler. Skolhusmiljö och sockenstuga. Spridd gårdsbebyggelse i sten från 1800-talet, varav en del med flistak och ekonomibyggnader med agtak. Omfattande system av stenmurar runt ägorna, utmed vindlande vägar och på alvarmarkerna. Grusvägar kantade av stenmurar. Den markanta klintkanten Husrygg kusten som skiljer alvar- och jordbruksmarkerna från stranden på västra sidan. Vägen mot Hoburgen utmed klintkant mellan alvar- och åkermark. Sandstensbrott för bland annat slipsten, särskilt påtagliga längs den västra kusten. Lambgiftar och sexkantiga väderkvarnar av sten i utmarken.

Gårdsbebyggelsens placering, huvudsakligen längs vägarna och på kanterna på ömse sidor om en uppodlad, flack dalgång samt i övergången mellan inägor och utmark. Kyrkomiljöns framträdande placering på en höjd. Ett helt obebyggt betespräglat, öppet hedlandskap öster om Skoge och Ottes.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Sundre är en av Gotlands mest särpräglade bygder. Trots viss igenväxning under senare tid är det ingen socken på ön som har ett så öppet och storslaget landskap. Från områdets flacka höjdpartier har man vida horisonter över Östersjön i såväl väster som söder. Klimatet är mer maritimt än Gotland i övrigt.

Sundre är efter gotländska förhållanden ovanligt kuperat. Mest känd är klippan Hoburgen med bl a den kända rauken Hoburgsgubben, ett av Gotlands främsta utflyktsmål. Längs hela västra sidan går en brant åssträckning, kallad Husrygg.

Den västra kusten i Sundre med den markanta klintkanten Husrygg och med ett flertal grunda, före detta stenbrott längs kusten. Foto: Länsstyrelsen 2021.

På sluttningarna och på alvaret ovanför växer den fridlysta våradonisen (på gotländska Tåskblåmme=torskblomma), som när den blommar på våren ger upphov till stor folkvandring för att uppleva. I strandkanten går sandstensskiktet i dagern, vilket givit upphov till stenbrott, så kallade stenkulor, längs hela kusten.

Innanför kuståsen utbreder sig omfattande alvarmarker med sparsam vegetation. Nära Hallbjäns ligger naturminnet Gullstainen, ett flyttblock av rapakivigranit. I norr är området flackare, söder mera kuperat och vid Juves finns en klint med rasbranter. I dalarna ligger åkrar, främst i söder.

Odlingsbygden är koncentrerad till en bred flack dalgång i socknens mitt, samt till ett område mellan Gotlands sydligaste gård Digrans och Hoburgen i sydväst. Den centrala odlingsbygden avslutas i söder med en åskant mellan Juves och Skoge. Nedanför denna ligger spridda åkrar, betade alvarmarker och mindre lövdungar.

Sundres östra och nordöstra delar upptas av flacka alvarmarker som delvis täcks av hedmarksskog, i första hand i den sydöstra delen. Vid Barshageudd finns ett av Gotlands största strandvallssystem. I nordost ligger den märkliga Muskmyr, som avvattnas genom ett slukhål. Myren är till största delen agbevuxen, men öppna vattenytor finns i form av randträsk.

Historisk landskapskaraktärisering
Det karga, öppna hedlandskapet har sina rötter långt bak i tiden och har gett området sin karaktär i alla tider. I mitten av socknen finns en dalgång med bördigare jord och runt denna dalgång grupperar sig gårdarna, nu som förr i tiden, förutom gården Tore som ligger längst i norr på gränsen till Vamlingbo. Gården har även en del av sina ägor i Vamlingbo socken enligt det äldsta kartmaterialet.

Sundre har bebotts kontinuerligt sedan stenåldern. På Hoburgens sydsida finns lämningar efter stenåldersboplatser. Bronsålderns människor har bebott dels det höglänta området sydost och nordost om Hoburgen och dels ett område öster om vägen från Skoge mot Barshage. I väster finns rösen och högar och skärvstensförekomster. I öster finns ett gravfält med högar i dess södra del och vid vägskälet vid Skoge ett gravfält med högar omväxlande med stensättningar från järnåldern.

Lämningar från järnåldern finns spridda över hela socknen med en koncentration längs kusten en bit in från nuvarande strandlinje. Längst i sydväst finns ett långsträckt gravfält och ett mindre söder om Hoburgen samt gravar på båda sidor om restaurang Majstregården. Nordost och öster om Digrans finns mindre gravfält, liksom sydost om Vaktbackar. Flera stora gravfält finns mellan Skoge och kusten. Dessutom finns spridda gravar över hela socknen, främst i anslutning till vägar. Från strax nordost om Västergårde till Tore går en 800 m lång hålväg.

Vägen mot Barshageudd på södra kusten av Sundre socken. Foto: Länsstyrelsen 2021.

Norr om Hoburgsgubben finns lämningar efter en vikingatida hamn med länningar och båthus. Längs kusten från Rivet till Barshageudd finns stora mängder stenar med slipskåror och stenar med slipytor.

Medeltiden representeras av kyrkan från 1200-talets första hälft och mitt, samt den bredvidliggande runda kastalen från 1100-talet, ett av öns märkligaste försvarsverk. Söder om kyrkan finns rester efter den medeltida prästgården, vilken haft fyra rum. Även norr om kyrkan är lämningar efter ett medeltidshus. Sydost om Vännes finns grunder till en medeltidsgård bestående av tre hus, liksom en dylik söder om Juves kallad Vitsgard innehållande grunder efter två stora vinkelbyggda hus. Dagens bebyggelse i Sundre härrör till största del från 1800-talets andra hälft med mycket få tillskott från senare tider.

Sundre består vid 1600-talet av 9 skattehemman och ett kronohemman. Den största gården, mätt i tunnland åker (45 tunnland, vilket får ses som mycket stort) var Wästergårdh. Den minsta gården var Juves med sina 4 tunnland åker. Det framgår av de skrivna källorna att Juves legat öde i omgångar. Bland annat nämns ”Juuas” i ödegårdslistan från 1585. I ödegårdslistan, dvs den lista som upptar alla gårdar som låg öde 1585, finns i Sundre även upptaget gårdarna ”Margette/Meistre och Heguols. Vi upprättandet av revisionsboken 1653 var

Meistre åter ett skattehemman och gården är alltjämt idag i bruk. Gården Heguols, som uppgick till 1 marckeleij, omnämns inte senare än i ödegårdslistan, varför vi inte vet var den gården har legat. Utöver de i ödegårdslistan upptagna namnen finns det namnuppgifter som antyder att det kan ha funnits ytterligare två gårdar i socknen under medeltid; Torarfwe och Bjerghusar.

Gårdarna grupperar sig i två grupper i socknen. Den ena, bestående av gårdarna Vännes, Digrans, Tomase och Majstre, bildar tillsammans med kyrkan och prästgården en samlad bebyggelsemiljö. I söder finns en gles grupp av gårdar bestående av gårdarna Juves, Västergårde, Hallbjens, Ottes och Skoge. Längst i norr ligger helt isolerat gården Tore, med en del av sina ägor sträckande sig in i Vamlingbo socken.

Ett märkligt inslag i Sundre socken utgörs av det mycket stora åkerområdet som finns i sydvästra delen av socknen, längs med vägen till Hoburg. Här finns ingen gård, även om det i en äldre karta finns utritat en mindre byggnad. Marken är uppdelad mellan alla gårdarna i socknen och här finns även mark som tillhör gårdar i Hamra och Vamlingbo socknar.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Expansionen av bebyggelse från 1700-talet och till idag karaktäriseras framför allt av en partklyvning och utflyttning av ett antal parter, vilket medfört en förtätning av framför allt jordbruksbebyggelsen i anslutning till vägarna genom socknen. Framför allt från Västergårde och söder ut till Juves och längs vägen mellan Juves och Skoge. Utöver denna, väl anpassade bebyggelse längs vägarna, finns det framför allt på höjderna väster om Juves och Västergårde ett flertal nyetablerade bebyggelser, tämligen långt indragna från allmänna vägarna. Utöver dessa områden är det endast ett fåtal övriga hus spridda över socknen.

Man kan notera att hela det öppna området öster om Skoge och Ottes är helt obebyggt, liksom området söder om Juves och ner mot Rivets gamla fiskeläge, liksom längs den västra kusten. Dagens bebyggelse i Sundre härrör till största del från 1800-talets, andra hälft med mycket få tillskott från senare tider.

Vid kyrkan står skolhuset från 1854, ett av Gotlands äldsta och bäst bevarade. Socknens lilla centrum, i form av skolhus, kyrkstall och fattigstuga invid kyrka och kastal, är skyddade som byggnadsminnen. Gården Vännes, som ligger öster om kyrkan är en enhetligt byggd gård från sekelskiftet med många stora byggnader. Den är en utmärkt representant för tidens byggnadskonst. Norr om kyrkan ligger Majstre, en gård med en 1800-tals tvåvånings parstuga och yngre flygel och ladugård.

Sundre kyrka och kastal, belägna tätt tillsammans på en markant höjd i det annars flacka och mestadels öppna landskapet. Foto: Arendus 2016.

Digrans är Gotlands sydligaste gård. Mangårdsbyggnaden är en stor tvåvånings enkelstuga från 1700- och 1800-talen med få fönster på husets baksida mot vägen. Ladugården har på senare tid återfått sitt ursprungliga agtak. Vid Juves ligger en liten ladugård med agtak under klintkanten. Gården mittemot består av en mängd sammanbyggda hus och ladugårdar från 1800-talets andra hälft. Strax öster om Juves finns ännu en part Digrans som har en förändrad parstuga från 1800-talets första hälft. Den har vid sekelskiftet byggts till med en ny byggnadskropp delvis liggande långsides. Ladugården är troligen samtida med det äldre bostadshuset, men har byggts på och om vid sekelskiftet.

Vid stranden sydost om Digrans ligger Flisar med brygga, någon strandbod och båthus samt ruinerna av båthuset till en tidigare livräddningsstation. Norr om Digrans ligger Hoburgs fyrplats med Gotlands ljusstarkaste fyr från 1846 och fyrplatsbebyggelse. Fyrplatsen är statligt byggnadsminne. I beteslandskapet sydost om fyren finns en mindre lammgift i sten, med ett återanvänt inmurat medeltida fyrpassfönster som ovanlig byggnadsdetalj.

Mellan Juves och Ottes ligger en part Skoge vackert på åskrönet. Huset är en parstuga från 1800-talets senare del. Köksbakbygget är liksom ladugården från sekelskiftet. Skoge intill Ottes har en manbyggnad från 1900-talet och en äldre ladugård. Söder om Skoge ligger Tomase med en enkelstuga från 1800-talets mitt.

Den slingrande vägen förbi gården Skoge i södra delen av socknen, och mot Juves i väster. Vägen kantas på bägge sidor av vastar, stenmurar, vilket är ett särdrag längs vägarna i socknen. Foto: Arendus 2016.

Västergårde består av många parter. Den östra av de två sydligaste parterna har en manbyggnad från 1800-talets slut med den säregna typ av köksbakbygge vars vindsvåning ej sammanfogats med mangårdsbyggnaden. Västra parten har en parstuga från 1800-talets andra hälft med sadeltaksfrontespis och ovanligt stort köksbakbygge.

Norra Västergårde domineras av nordvästra partens höga tvåvånings parstuga från 1800-talet. På parten finns många byggnader från skilda tider. I söder finns en part med en parstuga med dubbla sadeltaksfrontespiser och köks och brygghusframbygge m fl byggnader. Nordvästra parten är lik den södra.

I en dalsänka mellan alvarmarkerna vid Vaktbackar ligger ett litet torpställe med flistakshus från 1800-talets mitt. Nere i dalen ligger en liten part Hallbjäns med byggnader från sena 1800-talet. Manbyggnaden är en parstuga, ladugården med agtak har en utformning som förr var mycket vanlig på Storsudret. Vidare finns en bod med flistak samt några små bodar med staplade stenväggar.

Väster om kyrkan finns ett litet torp, Tomase, bestående av en enkelstuga med köksbakbygge och brygghus. I norr ligger gården Tore vackert belägen i sluttningen mot dalen i öster. Gården har en mängd byggnader från 1800-talets senare del med för socknen vanligt utförande. Mest iögonfallande är den stora åttakantiga kvarnen med lökkupol och segelduksvingar.

Norr om Muskmyr mot Vamlingbo ligger två småtorp från 1800-talets slut. De är goda exempel på den inre kolonisation som ägde rum under denna tid när befolkningen ökade kraftigt.

Historiska skikt
Ett landskap med förhistorisk kontinuitet i boende och brukande. I området finns såväl stenåldersboplatser som lämningar, gravfält och rösen från bronsåldern. Från järnålder och vikingatid finns gravfält och gravar samt förmodad vikingatida hamn vid Rivet. Medeltida kyrka och kastal samt bebyggelselämningar. Från historisk tid finns den nuvarande 1700- och 1800-tals gårdsbebyggelsen, skolhusmiljön vid kyrkan samt beteslandskapet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt och i förekommande fall endast tillåtas som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Det omfattande hägnadssystemet av stenmurar bör vårdas och hållas visuellt tillgängliga.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett utökat bete främjar riksintressets värden.

Även vid bygglovbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Sundre [I 48]
Socken: Sundre
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

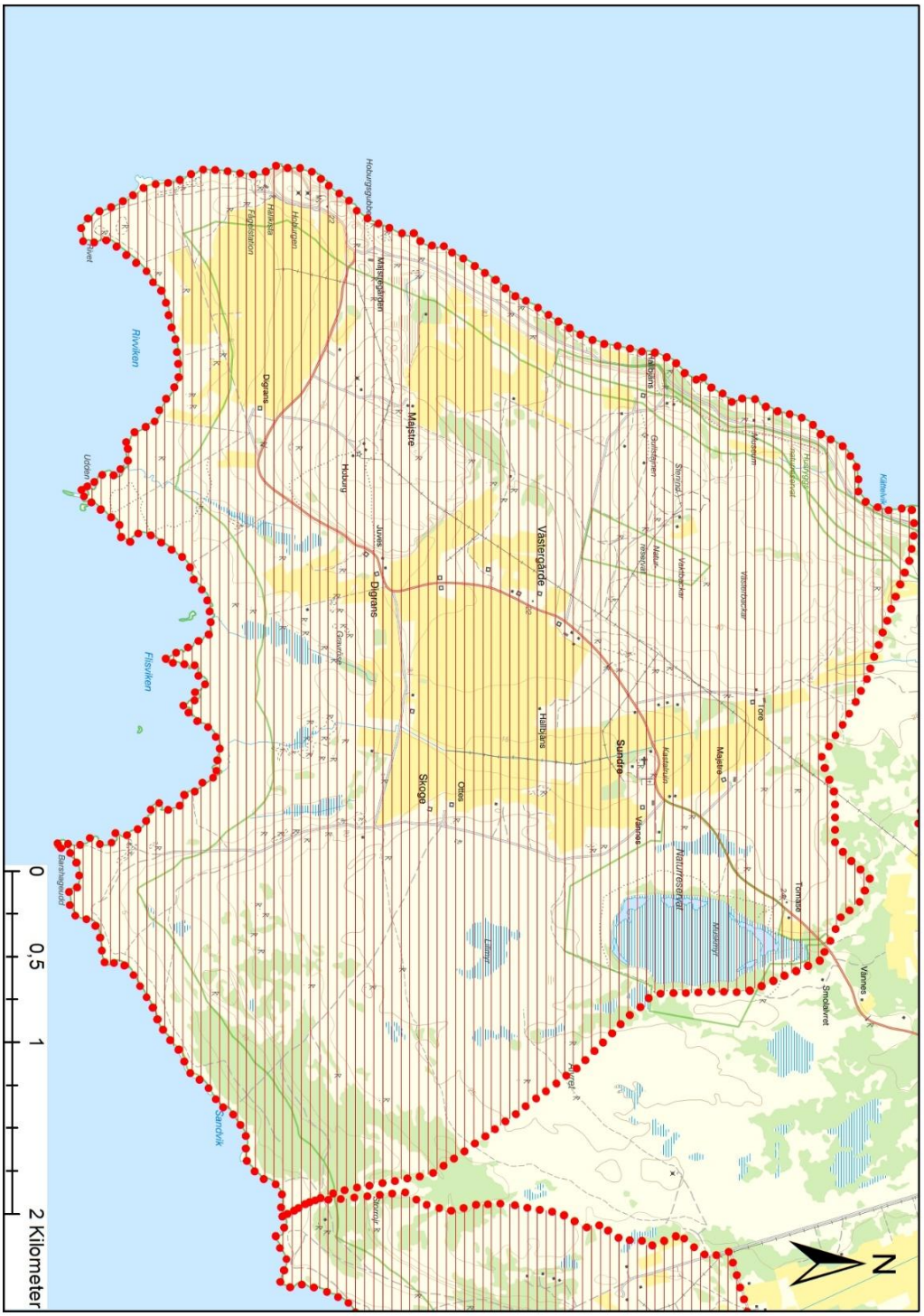
Rivviken
Fiskviken
Sandvik
Majstre
Digrane
Skoge
Västergärde
Sundre
Hällsjära
Tornåsa
Värnäs
Smolakvret
Naturreservat
Myrar
Lämpar
Mosstjärn
Hällsjära
Hoburgsgubben
Hoburgen
Digrane
Majstre
Hoburg
Juvas
Skoge
Olläs
Sundre
Värnäs
Tornåsa
Smolakvret
Naturreservat
Myrar
Lämpar
Mosstjärn
Hällsjära
Västergärde
Majstre
Digrane

Gotska Sandön [I 49] Fårö sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Ö vars historia och miljö präglats av det isolerade läget mitt i Östersjön och som återspeglar en närmast unik boendemiljö från vikingatid fram till våra dagar.

Kommunikationsmiljö i form av fyrplatser med tillhörande anläggningar vilka speglar fyrväsendets utveckling under 1800-och 1900-talet. Därtill präglas ön av 1700-, 1800- och det tidiga 1900-talets bebyggelse för såväl säsongsvis som permanent bosättning med jordbruksskötsel, jakt, fiske och skogsbruk.
Fornlämningsmiljö, kustlandskap och kustmiljö

Uttryck
Boplatslämningar av säsongskaraktär från sten- och bronsålder, skärvstenshögar samt gravar från järnåldern och historisk tid.

Fyrplats från 1858 med fyrby där fyrplatsens inhägnade byggnader är lagda i fyrkant innehållande fyrbetjäningens bostäder och uthus. Fyrbyns hus är uppförda i trä med röd träpanel och i 1 ½ plan under tegeltak. I anslutning ligger skolhus och på en skogklädd sandås står den höga fyren med lanternin på eternitklädd fackverksstomme (en så kallad Heidenstamfyr). Äldre övergivna fyrplatser med delvis bevarad bebyggelse, bland annat vid Tärnudden. Timrat kapell i ängeslik omgivning. Kyrkogård, begravningsplatser och mausoléer. Tallar med ristningar och inskriptioner på Höga Revarn. Restaurerad och rekonstruerad gårdsbebyggelse och skogshuggarbarack i tjärstruket timmer. På södra kustens strand jakt- och fiskestugor från 1800- och 1900-tal, i trä och uppförda i samma enkla stil som det svenska fastlandets nyttobebyggelse i kustbandet med inslag av återvunna delar och vrakgods.

Spår av havs- och kustanknutna verksamheter på ön, såsom träruiner och lämningar efter skogshantering och utskeppning av timmer, förlisningsplatser och skeppsvrak, fiske- och säljaktsplatser tydliggör kopplingen mellan naturen och människans nyttjande av ön.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Gotska Sandön är en ö i Gotlands län, belägen i Östersjön 40 km norr om Fårö. Ön är en del av Fårö socken och är cirka 8 km lång och 5 km bred samt har en areal av 3 601 hektar, varav cirka 2 460 hektar skog och ett par hundra hektar åker, äng och betesmark av högst mager beskaffenhet. Flygsanden har längs stränderna bildat kullar och även på en del ställen inträngt i skogen, utan vilken ön snart skulle förvandlas till ett sandfält. Tvärs över ön, skiljande det nordvästra hörnet från den övriga delen, sträcker sig en mycket gammal sanddyn, kallad Höga åsen, vars högsta del når 42 meter över havet.

1909 inrättades en nationalpark på Gotska Sandön, den utvidgades 1963 och 1988 och omfattar i dag hela ön med 4 490 hektar, varav 842 hektar utgörs av vatten. Bland sevärdheterna kan nämnas det särpräglade dynlandskapet med tallskog, den rika floran, de ödsliga sandstränderna samt öns intressanta kulturbyggnader, bland annat ett kapell och en fyrby samt fyr som idag fungerar som utställningslokal om fyren och dess historia, inklusive människorna som bodde på ön.

Många sällsynta arter av såväl växter som djur finns på ön. Särskilt kända är olika arter av skalbaggar. Många av dem är små, men ett par, raggbock och smedbock, kan bli 4–5 cm. Fågelfaunan inkluderar bland annat ejder, svärta, större strandpipare, härfågel, nattskärra och många olika småfåglar som sädesärla, bofink, svartmes och grå flugsnappare. Alla häckar inte här, utan är bara tillfälliga besökare. På våren är Gotska Sandön en bra lokal för observation av flyttfåglar. Rovfåglar är ganska ovanliga, men ibland ser man duvhök och sparvhök. Korpar kan också ses flyga över ön.

Gotska Sandöns flora innefattar flera intressanta arter av örter och gräs, särskilt av så kallade havsstrandväxter, det vill säga växter som anpassat sig till att växa på sandstränder. Exempel på sådana är sodaört, marviol, strandråg och sandrör. En annan intressant växt på ön är den fridlysta martornen och på öns klapperstensstränder finns timjan och timjansnyltrot. Längre inåt land hittar man skogsstjärna och björkpyrola, kärrknipprot, skogslilja och rödsyssla. Ljungen är en karaktärsväxt på tallheden.

Historisk landskapskaraktärisering
Gotska Sandön har troligen besökts av säljägare redan under stenåldern. Flera flintdolkar från sen-neolitisk tid har hittats vid Hamnudden. Från bronsåldern härstammar en dolkklinga av brons, påträffad vid Gamla gården, inte långt från Hamnudden.

De flesta stensättningarna bör ha tillkommit under järnåldern. Husgrunder och fynd visar på vikingatida bosättning vid Säludden. Under denna tid verkar bosättningarna annars ha varit koncentrerade längs kusten mellan Höga land och Gamla gården i söder.

Under medeltiden tycks större permanenta bosättningar ha funnits vid Säludden och nordväst om Gamla gården. Mindre sådana kan ha funnits vid Kyrkudden och Höga land. Fyndmaterialet visar på livlig sjöfart och stort varuutbyte.

Enligt skriftliga källor från mitten av 1500-talet saknade Sandön befolkning. Sandön finns dock med på Olaus Magnus karta från 1539 försedd med ankringsplats, vilket ändå kan ge en antydan om öns betydelse under medeltiden.

Redan under 1500-talet var ön troligen i fåröbornas händer. Under 1600-talet utnyttjades ön för sälfångst och fiske samt fårbete. Efter dansktiden arrenderade fåröborna ön av svenska staten till 1758, då den såldes till en handelsman i Visby. År 1762 gick köpet tillbaka och ett 75-tal fåröbor fick åter arrendera ön. Då handelsmannen ville skattlägga Sandön, skickades en lantmätare dit, vilket resulterade i den första detaljkartan över ön. Man kan konstatera i kartan att det vid den här tiden inte fanns någon bebyggelse på ön. År 1783 arrenderades ön ut till en M. Benedictius från Stockholm.

Mellan år 1783 till 1839 var Sandön i privata händer. Benedictius lät starta en rad projekt. Bland annat anlades Gamla gården och 10-15 ha mark däromkring uppodlades, fåravel startades, ett 40-tal renar importerades och tjära brändes. När Benedictius gjorde konkurs tog en annan affärsman från Stockholm över. Under dennes tid arrenderades Sandön av den legendariske Petter Gottberg, som sägs ha försörjt sig på bl a sjöröveri.

Under 1840-talet hade ön sin storhetstid. Skog avverkades och sågades vid två sågverk för ett skeppsvarv som anlagts norr om Gamla gården. År 1858 byggdes en fyrstation på nordvästra Sandön, där den ligger än idag. En del av ön inköptes av staten 1859 och resten två år senare. Skeppsvarvet brann ner 1878 och 1880 eldhärjades östra delen av ön.
Ett kapell uppfördes 1893. Öns isolering bröts genom att en telegrafkabel drogs till ön 1898. År 1910 avsattes 368 ha av ön i nordväst som nationalpark. På 1920-talet börjar man avverka skog i större skala och en smalspårig järnväg anlades för virkestransporten. År 1934 brann kapellet ner.

Under 1940-talet fick Sandön ta emot över tusen baltiska flyktingar. Som ett minne av detta skede finns ännu en flyktingbåt bevarad på land vid fyrbyn. Ön blev domänreservat 1950. Samma år uppfördes ett nytt kapell. Hela ön blev

nationalpark 1963. Sedan 1970 är fyrarna automatiserade. År 1975 bildades Gotska Sandöns Hembygdsförening, som sedan dess utför restaureringsarbeten av den äldre bebyggelsen.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

De kvarstående byggnaderna är få och uppförda på 1800- och 1900-talet. Det nuvarande kapellet byggdes 1950 på platsen för det gamla. Vid Kapellänget ligger också Gottbergs lada, en knuttimrad lada, byggd av Gottberg 1823-1824. Den har använts som lambgift (foderlada och väderskydd för får).

Gottbergs lada nära Kapellänget. Restaurerad av Gotska Sandöns hembygdsförening. Foto: Länsstyrelsen 2007.

Väster om Säludden ligger jaktstugan Tomtebo, uppförd 1899. Stugan har på 1920-talet periodvis nyttjats av Albert Engström, vars dotter Malin var ingift i fyrmästare Karl Bourgströms familj. Vid Säludden finns lämningar efter ett fiskeläge som fram till 1700-talets slut låg här, använt av fåröborna. Byggnader och gravar syns idag som steniga kullar, när marknivån sänkts genom sandflykt. På 1830-40-talet låg längst ut på udden också en vädersåg. Ett boningshus och en ladugård fanns här samtidigt men av dem syns nu endast steniga kullar belägna mellan stranden och skogsbrynet.

Närmare Arnagrop finns en förfallen knuttimrad byggnad benämnd Norrlänningarna, efter de norrländska skogsarbetarna som bodde här på 1890-talet. Vid Enelyckan längre upp i skogen finns rester efter en lada, byggd av Gottberg.

Vid Tärnudden finns bara en byggnad kvar från fyrplatstiden 1883-1913. Det är Bagarstugan, nu inklämd mellan höga sanddyner. I närheten ligger en byggnad, uppförd för bevakningspersonal under andra världskriget. På sanddynen syns rester av det gamla bevakningstornet, använt under första världskriget och på sanddynens utsida syns grunden till det gamla fyrtornet, ett par meter från vattenbrynet. Sedan 1913 har sanden förflyttat sig flera meter inåt land.

Bourgströms jaktstuga vid S:ta Anna, på södra kusten. Foto: Länsstyrelsen 2007.

Ovanför strandkanten vid Annas udde finns två boplatser, som använts som jaktstugor och sommarställen. Den västra anlades omkring 1900 och kallas idag kort och gott "Bourgströms". Stugan är skildrad av Albert Engström i hans bok ”Gotska Sandön” och har invändigt målningar av Engströms dotter Malin. Den östra boplatsen anlades 1926 av Oskar Ekman och köptes på 1940-talet som sommarstuga av sjöfartsrådet Jaques Nyman, uppvuxen på Sandön som

fyrvaktarson. En bit österut från S:ta Annas udde ligger Bourgströms mausoleum, i en ekdunge.

Innanför platsen för f d Hamnuddens fyr syns resterna efter en vädersåg som en fördjupning i marken, samt några kvarnstenar. Kyrkogården norr om Hamnudden invigdes 1845. Här finns ett mausoleum för familjen Söderlund.

Vid Gamla Gården har många byggnader funnits. Tre av dem står ännu kvar. Byggnaderna uppfördes under 1830-40-talet under Sandöns storhetstid. Husen är knuttimrade. Visthusboden, som p g a sin gallerglugg, kallats Gottbergs fängelse, har i folkfantasin satts i samband med sägnerna om Gottberg. Vid kanten av sanddynen ligger Madam Söderlunds stuga, uppkallad efter Johanna Albertina Söderlund (1815-1906), kallad Madam. På 1920-talet användes stugan som bostad under skogsavverkningarna. Söder därom ligger rester efter Veterinärens hus, den första byggnaden på platsen. Nära Gottbergs fängelse står "skogshuggarbaracken", en knuttimrad arbetarbostad från 1920.

Förgängliga ruiner i sanddynerna på öns östra sida, nära Tomtebo och Säludden. Rester av "Norrlänningarna", en timmerbarack från 1890-talet. Foto: Länsstyrelsen 2007.

Vid den nuvarande fyrplatsen, belägen på öns nordvästra spets, uppfördes mellan år 1858 och 1893 flera byggnader. Skolan och den bredvidliggande byggnaden

tillkom 1939. Byggnaderna, tillsammans med fyren, ger en bild av ett litet samhälle, typiskt för svenska fyrplatser, där den ligger skyddad för väder och vind i en liten dal. Idag är fyren automatiserad. På sommaren tjänstgör sommarpersonal som guider på ön.

Ön saknar hamn. Fritidsbåtar kan ankra var som helst runt ön, men måste vara beredda att flytta om vinden vänder. I Fyrbyn finns en liggare där fritidsbåtar kan skriva in båten. Skolbyggnaden, som användes som lotsbarnskola 1898-1963, är nu museum. Reguljär båtförbindelse finns med Fårösund och Nynäshamn under sommaren och statistiken visar en ökning av besökarnas antal år för år.

Historiska skikt
Den förhistoriska perioden, med gravar och förmodade hamnområdet vid Säludden och Hamnudden.
Medeltid, med ett rikt fyndmaterial och kyrkogård vid Kyrkudden.
1700-1900-talshistorien med befolkning vid Gamla gården, fyrbyn med skolan etc innanför Bredsand.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Lokalisering av ny bebyggelse ska prövas restriktivt. Eventuell ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Gotska Sandön [I 49]
Socken: Fårö
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

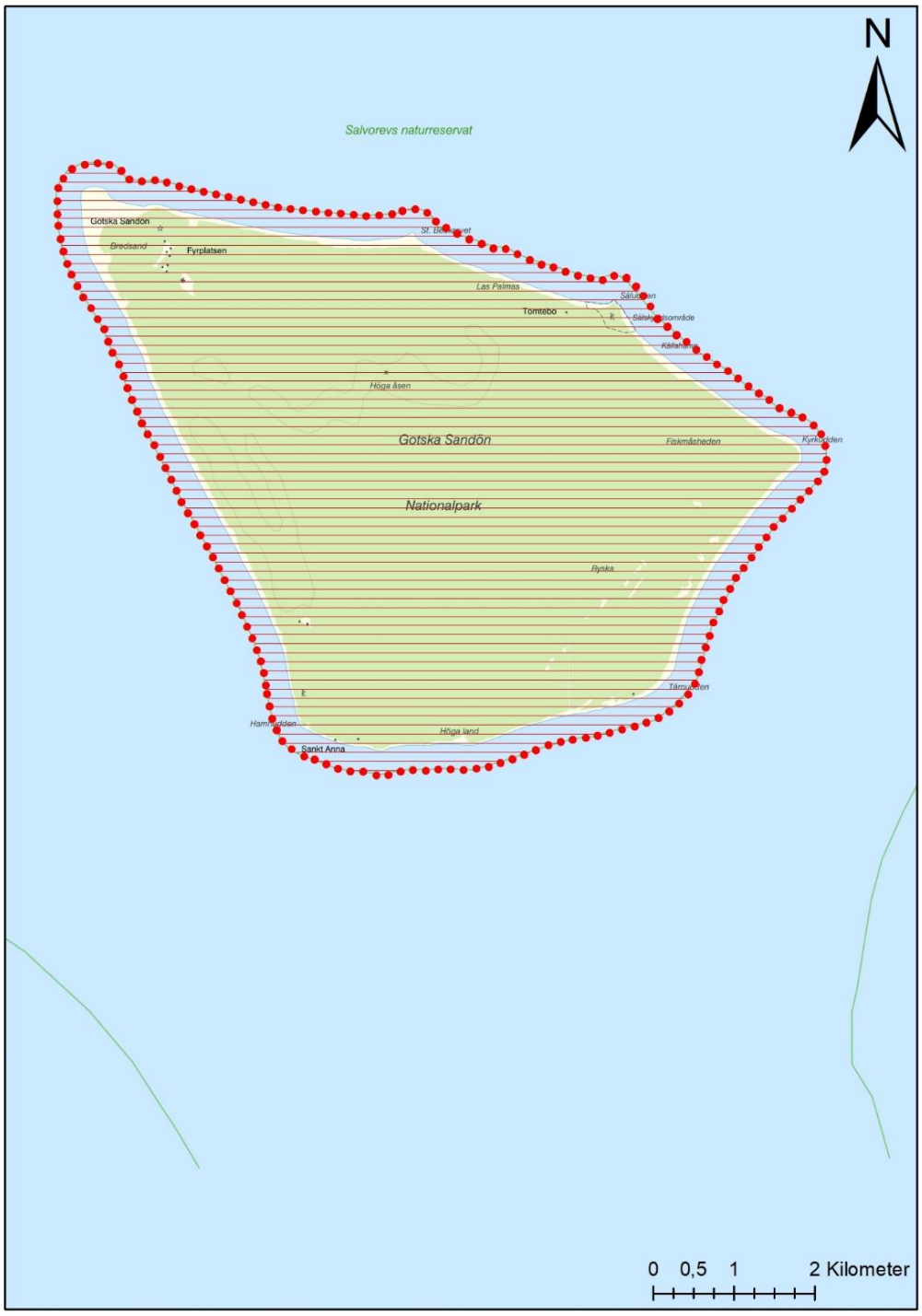
N
Salvorevs naturreservat
Gotska Sandön
Bredsand
Fyrplatsen
Las Palmas
Tomtebo
Höga åsen
Gotska Sandön
Nationalpark
Fiskmåsheden
Kyrkbacken
Ryska
Hamnviken
Höga land
Sankt Anna
0 0,5 1 2 Kilometer

Lickershamn [I 50] Stenkyrka sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Kustmiljö med lång kontinuitet med varierande fornlämningsmiljöer. Platsen har ett isolerat läge i förhållande till socknens övriga bebyggelse. Miljön återspeglar utvecklingen i ett kustlandskap från stenålder fram under 1900-talet där strandnära bosättningar utvecklats till att bli ett mer permanent fiskeläge från 1600-tal till modern tid. *Kustmiljö, fornlämningsmiljö, fiskeläge*.

Uttryck
Stenåldersbosättningar intill den tidigare kustlinjen. Vikingatida gravfält direkt intill den samtida hamnen. Dalgången är omgiven av markanta klinthöjder där tre fornborgar från järnåldern ligger strategiskt placerade över hamnområdet och omgivande landskap. Hamnen och fiskelägets skyddade lokalisering längst in i viken omgiven av den markanta klinten. Fiskeläge med strandbodar, salteri och vågbod från 1930-talet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Kuststräckan utgörs av en klintkust med den berömda rauken Jungfrun i väster. Upp mot klinten finns öppna åker- och betesmarker, vilka bryts av tydliga klintkanter, särskilt i öster.

Historisk landskapskaraktärisering
Området, som utgjort en väl skyddad dalgång med kontakt till en skyddad havsvik, har varit bebott sedan stenåldern. Två kända stenåldersboplatser finns inom området. Tre fornborgar finns uppe på var sin klint och ligger på rad i SV-NO riktning, längs klintkanten som omger dalgången. Den historiska dimensionen speglas också av ett medelstort och två mindre gravfält från järnåldern.

Området nere vid kusten hyser lämningar efter en hamn/fiskeläge med rötter i vikingatid. Så långt man kan följa området i det äldre kartmaterialet har här varit en hamn och troligen har här funnits hamn sedan den yngre järnåldern, vilket ett större gravfält beläget intill hamnen indikerar.

I anslutning till hamnområdet finns under 1600-talet tre mindre områden med åker och äng som troligen indikerar att det har funnits några mindre gårdar nere i hamnområdet under medeltid, vilka har försvunnit till våra dagar.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Den äldre bebyggelsen i Lickershamn stammar till största del från 1800-talets mitt, uppförd av fiskarbefolkningen, där mindre jordbruk kompletterade inkomsten från fisket. Boningshusen är ofta parstugor i sten, mindre än gårdarna uppe i socknen. Flera flyglar och ladugårdar finns kvar, uppförda i sten, pinnmur eller bulteknik. Bebyggelsen är moderniserad och därigenom förändrad. Nyare byggnader har tillkommit.

Fiskeläget vid Lickershamn, med medeltida anor. Foto: Arendus 2015.

Fiskeläget Lickershamn utgörs av ett tjugotal mestadels rödmålade strandbodar. Nästan alla har byggts i samband med hamnens utbyggnad på 1930-talet, med undantag för två skiftesverksbodar som härstammar från 1700-talet. Under 1940-talet byggdes ett salteri och i hamnen finns också en vågbod. Fiskeläget och hamnen bildar en välbevarad kulturmiljö från mitten av 1900-talet. Längst i söder mot skogskanten finns en privat samling på ca 10 stycken bulhus samt en stolpkvarn, ditflyttade av konstnären Willy Bolin.

Strax söder om hamnen ligger två gårdsparter, varav den västra har en välbevarad parstuga och flygel i sten med tegeltak samt en bullada från 1800-talets första hälft.

Landskapet är ännu idag öppet och visuellt tillgängligt. Nerfarten från landsvägen ner mot Lickershamn bjuder på en fin överblick över hamnområdet.

De senaste åren har inneburit en tämligen omfattande etablering av aktiviteter inom området förknippade med turism. Här finns, under sommartid, en restaurang nere vid hamnområdet. Längre mot öster finns en stugby och i omgivande skogsområden har en etablering skett av ett flertal fritidshus.

Historiska skikt
De äldsta förhistoriska lämningarna omfattar stenåldersbosättningar vid kusten. Från järnåldern finns i området fornborgar och i viken ett hamnläge med

intilliggande gravfält från yngre järnålder och vikingatid. Småskaligare gårdsbebyggelse och fiskartorp med odlingsmark från 1800-talet samt fiskehamn med bodar och byggnader för fiskförädling från 1900-talet.

Jungfruklint väster om fiskehamnen med rauken Jungfrun, Gotlands största rauk. Foto: Majvor Östergren, Länsstyrelsen 2005.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse ska utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Lickershamn [I 50]
Socken: Stenkyrka
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

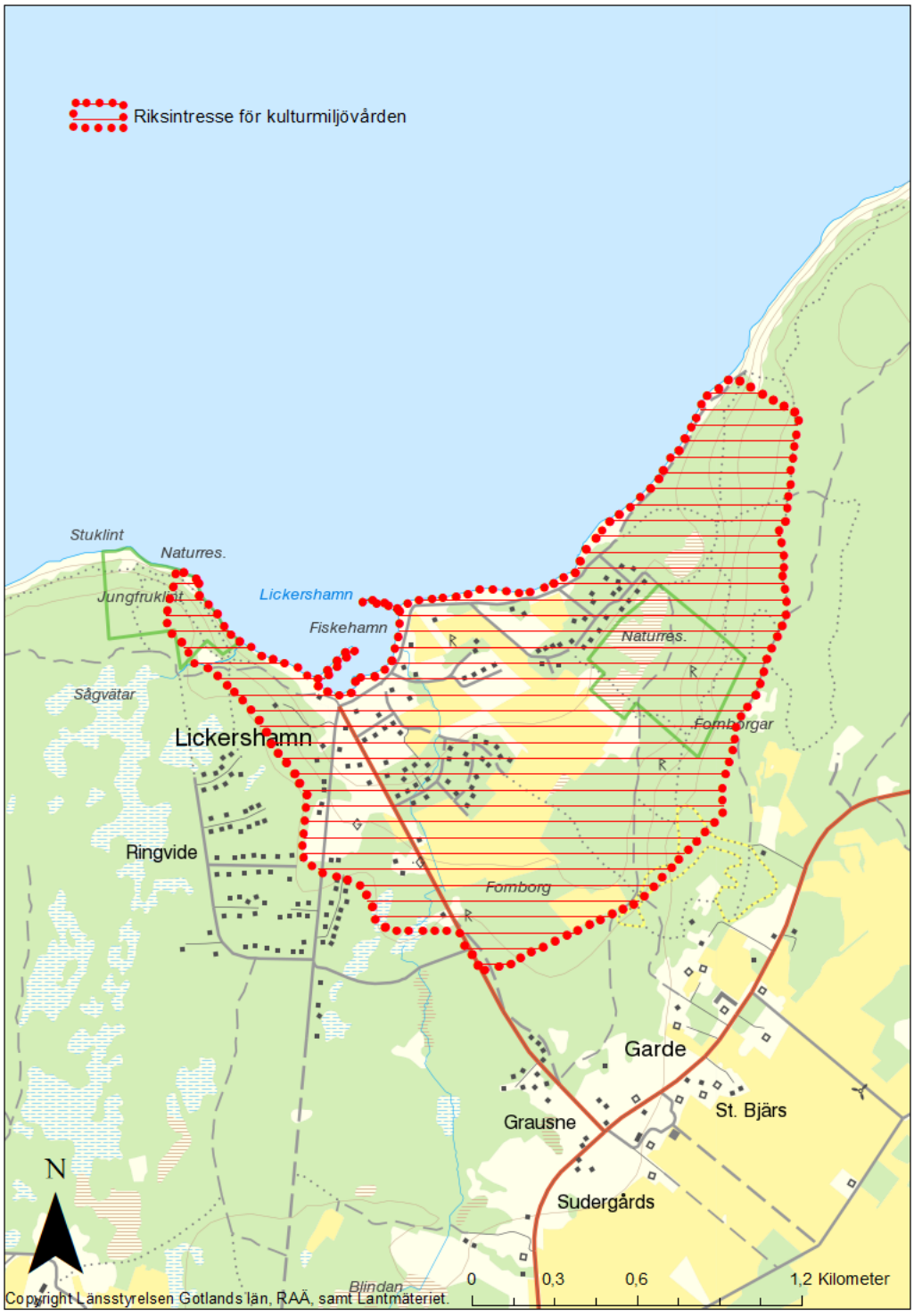
Riksintresse för kulturmiljövården
Stuklint
Naturres.
Jungfrukläpt
Lickershamn
Fiskehamn
Naturres.
Sågvätar
Lickershamn
Fornborgar
Ringvide
Fornborg
Garde
St. Bjärs
Grausne
Sudergårds
N
Blindan
0
0,3
0,6
1,2 Kilometer
Copyright Länsstyrelsen Gotlands län, RAÄ, samt Lantmäteriet.

Tjelvars grav [I 51] Boge och Gothem sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Sammanhållen fornlämningsmiljö som speglar ett flertusenårigt nyttjande av landskapet framför allt under bronsålder-tidig järnålder. Då intensivt brukat och genomkorsat av vägar mellan närliggande områden. Belägenheten i ett senare utmarksområde utan påverkan av sentida exploatering gör att området uppvisar betydande pedagogiska värden som fornlämningsmiljö. Fornlämningsmiljö.

Uttryck
De framträdande gravrösena, bl.a. ”Majsterrojr”, från bronsålder, i grupper eller som ensamliggande gravar från sen bronsålder-tidig järnålder, bl.a. flera skeppssättningar, inklusive den så kallade Tjelvars grav. De två fornborgarna i höjdlägen. De forntida åkerytorna och lämningarna i form av skärvstenshögar som indikerar boplatslägen. Vägsträckningarna med förhistoriskt ursprung som löper genom området kopplade till grupper av gravar. Fornlämningarnas samband med skilda naturgeografiska karaktärer i området; fornborgarna på markanta klinthöjder, samt gravarna och gravfälten utmed de äldre vägarna som oftast följer de flacka höjderna i landskapet. Det skogspräglade området där de förhistoriska anläggningarna återfinns i eller i anslutning till skog med få eller inga inslag av senare exploatering. De forntida, stenröjda åkerytorna omgivna av låga vallar och odlingsrösen som återfinns i lägre, flacka landskapspartier. Den forna myren, som är uppodlad sedan slutet av 1800-talet, indikerar det lämpliga läget för forntida boplatser och aktiviteter.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området är obebyggt, flackt och skogklätt med enstaka moränhöjder och klintar. "Spinnbjärsbacke" i öster är täckt av strandgrus i markanta ringformade vallar. I södra delen finns åkermark, som utgörs av uppodlade myrar.

Historisk landskapskaraktärisering
Området som till stora delar ligger i orörd skogsmark hyser en mängd fornlämningar huvudsakligen från bronsåldern. I hela området finns gravar och gravfält med skeppssättningar, stensättningar, resta stenar och rösen, även ensamliggande rösen. I väster ligger en bronsåldersmiljö bestående av tre mindre gravfält med rösen, skeppssättningar.

Skeppssättningen Tjelvars grav, belägen längs en av de mycket gamla vägar som passerar området. Foto: Arendus 2016.

I terrängen syns även spår av odling i form av stenvallar och röjningsrösen. I öster finns rösen och skeppssättningar, varav den mest kända är den så kallade Tjelvars grav. Enligt sägnen skall öns förste inbyggare Tjelvar ha begravts i skeppssättningen. På ett par höga klintar ligger två fornborgar som enligt fosfatkarteringar tycks ha haft en mer stadigvarande bosättning. Söder om fornborgarna, utmed en mindre väg, ligger en rad gravar och ett litet gravfält.

I områdets södra del på en klint med raukar ligger ett gravfält med två skeppssättningar, sex runda och en rektangulär stensättning kring ett större röse ”Majsterroir”. Gravfältet är via arkeologiska undersökningar daterat till bronsålder. Gravfältet har ett magnifikt läge.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Dagens landskap, vid sidan om inslag av åkermark, karaktäriseras av ett aktivt skogsbruk, vilket innebär att delar av området är hygge, delar är beväxta med ungskog och svåra att tränga igenom och andra av högrest skog. Området runt Tjelvars grav, de bägge fornborgarna och Majsterrojr är tämligen öppet och överskådligt.

Historiska skikt
Förhistoria: Landskapet och miljön är präglat av fornlämningarna och de vägar som löper genom området, där fornlämningarna utgörs av rösen, skeppssättningar, stensättningar, mindre gravfält, fossila åkrar av förhistorisk karaktär och fornborgar. och där vägarna utgör den sammanhållande länken. En uppodlad myr i områdets södra del.

Vägen förbi Tjelvars grav är en av flera vägar som löper genom skogsområdet och som kantas av gravar och mindre gravfält från bronsålder och den äldre järnålder. Foto: Arendus 2016.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Igenväxning bör motverkas.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.
- Fler fornlämningsmiljöer bör lyftas fram för att illustrera miljöns komplexitet och fornlämningarnas anknytning till det äldre vägnätet.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Tjelvars grav mm [I 51]
Socken: Boge och Gothem
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

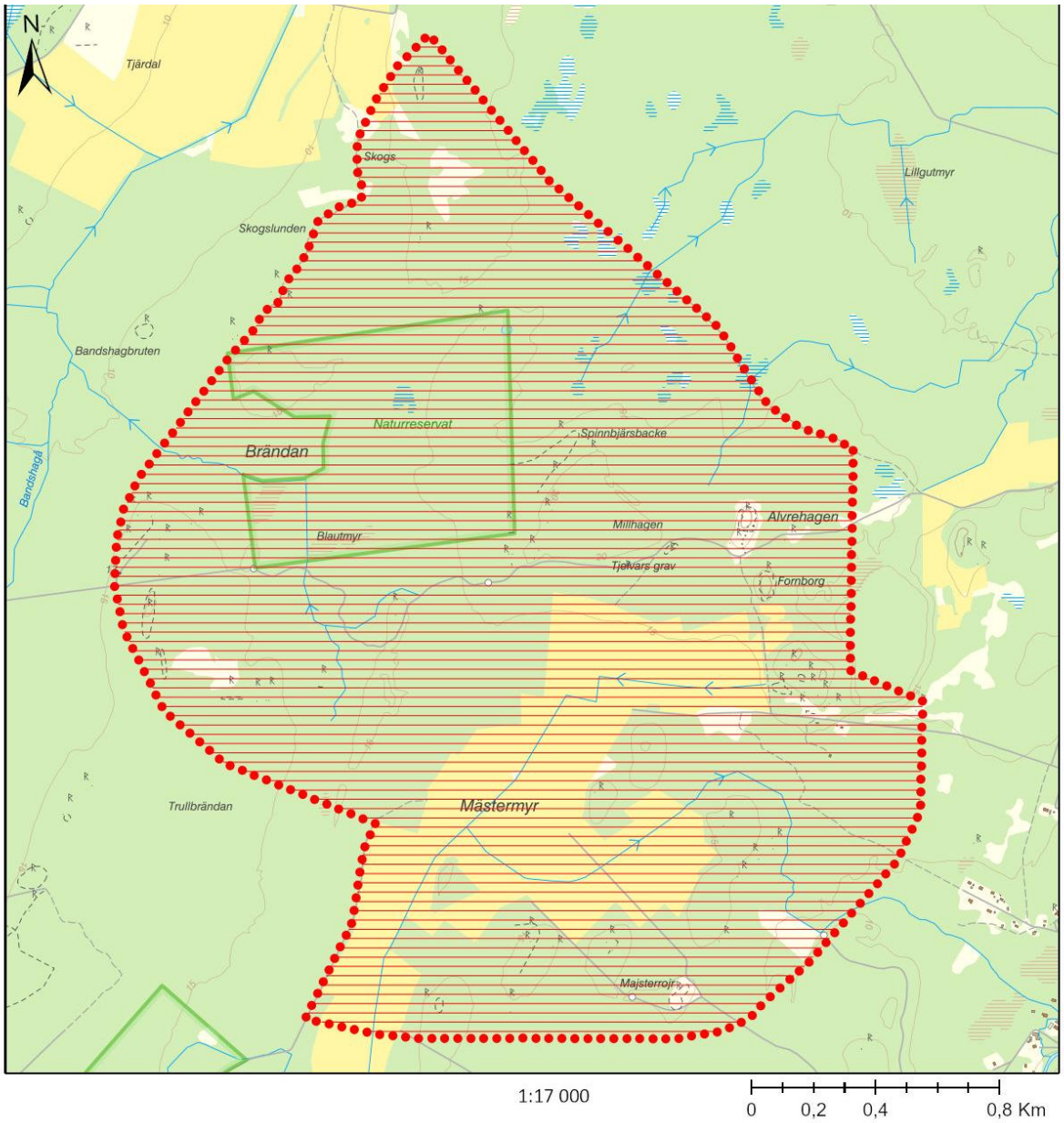

Anga [I 52] Anga sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Sammanhållet och småskaligt odlingslandskap i skogsbygd med förhistorisk bebyggelsekontinuitet, präglat av en gårdsstruktur kring en centralt belägen medeltida kyrka och med ett landskap som är uppdelat i enlighet med 1800-talets laga skifte. Centralbygd.

Uttryck
De stora bronsåldersrösena i rad i den förhistoriska kustzonen. Husgrunderna med stensträngssystem och forntida åkerytor från järnålder centralt belägna i inägorna. Gravfälten från järnålder i anslutning till nuvarande gårdar. Den centralt belägna medeltidskyrkan i anslutning till det slingrande vägnätet med delar av medeltida ringväg. Den oftast småskaliga gårdsbebyggelsen i lägen från järnålder, medeltid och historisk tid med byggnader av sten och skiftesverk från 1700- och 1800-talet kompletterad med träbebyggelse från laga skiftet runt 1900. Odlingslandskapet, med ängs- och åkermark i små skiften, omgivet av hällmark och lågvuxen skog. Den traditionella gårdsbebyggelsens läge i gränszonen mellan inägor och utmark. Den visuella kopplingen mellan den historiska gårdsbebyggelsen och omgivande landskap med de förhistoriska brukningsmiljöerna och fornlämningarna.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett småskaligt, mosaikartat kulturlandskap, där riklig lövvegetation omväxlar med karga enebevuxna betesmarker. Längs vägarna finns ask och annan lövträdsvegetation. I socknens centrala delar, vid Liffride och söder om kyrkan finns lövdungar, ängen och ängesrester med ek, ask och hassel och rik orkidéflora.

Mot kusten vidtar områden med barrskog, blandat med mer hällmarksbetonade områden med ett flertal bronsåldersrösen och andra fornlämningar.

Historisk landskapskaraktärisering
Anga socken utgör en väl sammanhållen odlingsbygd med en flera tusen år lång historia inom samma rum. Här finns ett stort urval fornlämningar med skild karaktär inom en begränsad yta: bronsålderns kustnära rösen, järnålderns gårdar centralt i inägorna och medeltidens gårdsplacering längs ytterkanten av inägorna

samt idag speglad i en bebyggelse från 1800-talet. Möjligheten att uppleva och förstå denna rumsliga bild är en väsentlig del av riksintressets värde.

Området innefattar en stor del av Anga socken. Det är ett variationsrikt landskap, präglat av småskalighet, där det gamla kulturlandskapet lätt kan avläsas. Karga hedbetesmarker omväxlar med lövmarker beväxta med ek, ask, alm och hassel.

Det öppna beteslandskapet runt Anga kyrka, sett från prästänget. Foto: Länsstyrelsen 2021.

Socknen karaktäriseras av en väl sammanhållen centralbygd med kyrkan i öster. Centralt i inägorna finns här åtskilliga lämningar av järnålderns gårdar som tydligt visar kontinuiteten i detta landskap. Få områden på Gotland kan uppvisa en så kompakt historisk bygd med tydliga lämningar tillbaka till bronsåldern som centrala delen av Anga socken.

Öster om Anga kyrka, i ett bälte längs med den forna kusten, ligger flera stora bronsåldersrösen, såsom storrösena vid Båticke och Vite rojr. I anslutning till flera av rösena finns mindre stensättningar och resta stenar. Spritt över områdets sydvästra del finns husgrunder från järnåldersgårdar med tillhörande hägnadssystem och fornåkrar liksom norr om Fjäle. I områdets sydligaste del finns en fornborg.

Från medeltid härstammar kyrkan, uppförd under förra hälften av 1200-talet. Här finns en av Gotlands bäst bevarade medeltidsinteriörer med färgrika

kalkmålningar från slutet av 1200-talet och 1400-talets mitt. I en unik runinskrift på långhusets norra vägg omnämns socknens alla bönder som varit med och hjälpt till vid kyrkans uppförande.

Anga socken består under äldre tid av 12 gårdar (Revisionsboken 1653), vilket gör den till en tämligen normalstor socken (räknat i antal gårdar). Samtliga gårdarna är skattegårdar 1653 och brukade av självägande bönder, vilket är tämligen ovanligt för Gotland vid den här tiden. Bebyggelsen är grupperad i två grupper, som under äldre tid tillhörde skilda fjärdingar. Bendes, Angebjärs, Fjäle och Båticke tillhörde Norrlanda fjärding och Lina ting. Resterande gårdar i centralbygden, inklusive den numera försvunna gården Eriks, tillhörde Ala fjärding. Gårdarna i Anga är genomgående betecknande som halva hemman, förutom Suderbys, Boters, Hemmungs och Bendes som är hela hemman och Angebjärs och Eriks som är ett kvarts hemman.

Den nuvarande bebyggelsen stammar till största del från 1800-talet med vissa äldre byggnader. Bostadshusen är ofta mindre parstugor i sten från 1800-talets mitt, med en jämnårig eller något yngre flygel. Det finns också exempel på större parstugor från 1800-talets mitt och senare del, ibland på hög stenfot, till exempel vid Österby, Botes, Bendes och Fjäle. Ladugårdarna är byggda i sten eller trä, oftast på slutet av 1800-talet. Några gårdar har manbyggnader av trä från 1800-talets slut eller sekelskiftet 1900 i en för bygden typisk schweizerstil.

I öster utgör Bendes, med Angebjärs och Eriks, en sammanhållen bygd eller enklav, där Bendes är den primära enheten. Centralt i gårdens inägomark finns spår av en järnåldersgård. Gården Eriks är till idag försvunnen. Avsides, längst i norr, ligger gården Fjäle i ett ålderdomligt landskap. På norra sidan om detta inägolandskap till gården Fjäle finns resterna av en järnåldersgård med trolig fortsättning in i vikingatid. Detta är antagligen ursprungsläget för gården Fjäle.

Västligast i socknen ligger grannlagen Botes (Boters), Stenstugu och Hemmungs. Botes sydligaste part har en manbyggnad i sten från sekelskiftet 1900 med hög stenfot och flerdelad plan. Flygeln är något yngre och ladugården något äldre. Botes sydöstra part har en liknande manbyggnad med lite ålderdomligare drag, byggd 1877. Stenstugu har en parstuga från 1850 med rosa spritputs. Flygeln är jämnårig medan ladugården kan vara äldre.

På ett impediment i en åker, norr om vägen, ligger en linbastu av sten med torvtäckt flistak. Byggnaden är mycket ålderdomlig och har en konstruktion med flistak av kalksten lagd direkt på åsar, utan undertak. Byggnaden är skyddad som byggnadsminne.

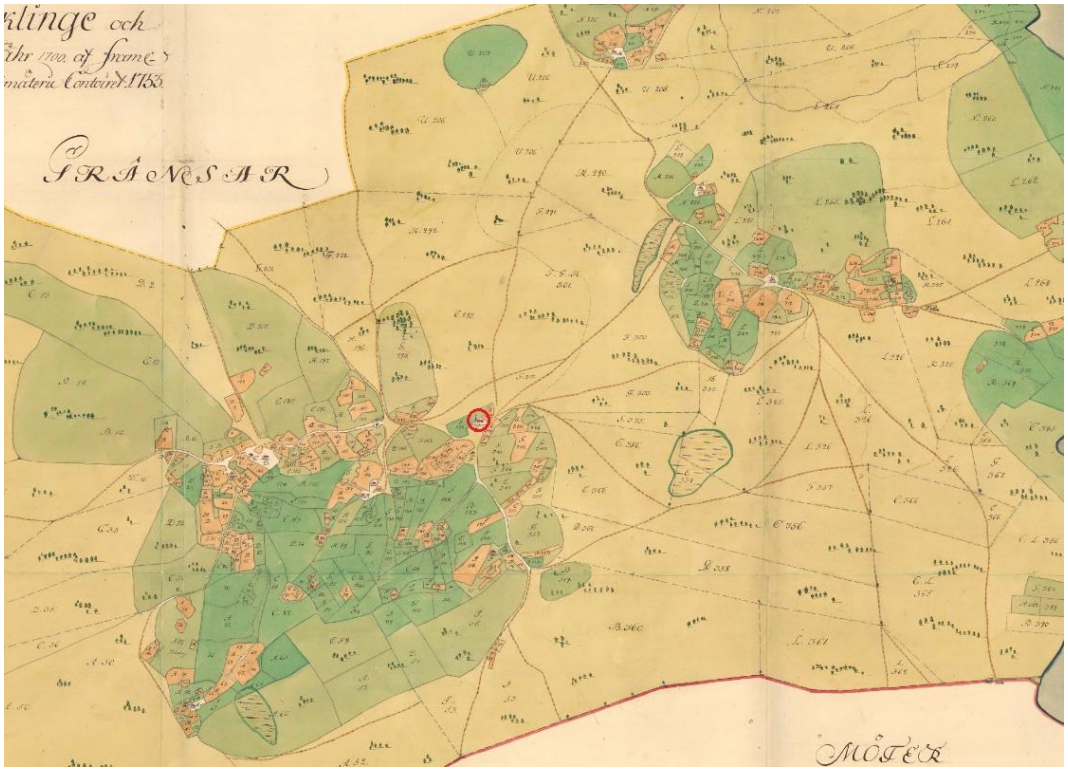

Utsnitt ur skattläggningskartan från 1753 med centralbygden och den största gårdsgruppen omkring kyrkan (röd ring), gårdarna Bendes, Angebjärs och Eriks i öster och Fjäle i norr. Låglänta skogsmarker/utmark (ljusgrönt) innanför kusten i öster (till höger). Historiska kartor, Lantmäteriet.

Hemmungs består av flera parter. Den södra har en parstuga från 1800-talets mitt med yngre sadeltaksfrontespis och glasveranda från sekelskiftet 1900. Flygeln är äldre än manbyggnaden liksom smedjan. Ladugårdsruinen är från 1800-talets slut. Västra partens manbyggnad är från 1800-talets början med yngre flygel. Östra partens parstuga ungefär jämnårig med den södra, bakbygget och flygeln är yngre.

Änggårde, väster om stora vägen, består av fyra parter, varav två har parstugor i sten från 1830-talets mitt med yngre flyglar och ladugårdar. Norra parten har en äldre manbyggnad i trä, senare ombyggd och panelad. En sydlig part intill Liffride har för Anga typisk utformning med en stenparstuga från 1800-talets mitt, bakbygge i trä från sekelskiftet 1900 och vinkelbyggd ladugård i sten och trä från slutet av 1800-talet.

Båticke består av många parter spridda kring kyrkan. Av de två parterna söder om kyrkan stammar den östra från 1700-talet, men har höjts och försetts med brutet tak vid 1800-talets mitt. Flygeln är från denna senare tidpunkt och ladugården från århundradets slut. Västra parten har byggnader från 1800-talets slut, parterna ännu längre åt väster är något äldre.

Vid Stenstugu, utmed gamla vägslingan som är en del av den medeltida ringvägen ligger ett exempel på nutida bebyggelse som är anpassad i landskapet och den omgivande historiska bebyggelsen, Foto: Arendus 2016.

I det välhävdade Prästänget står en nutida slåtterbod och ett dass i bulteknik som följer äldre byggnadstradition. Utmed den gamla landsvägen som är en del av den tidigare medeltida ringvägen ligger Stenstugu med en liten stenparstuga från 1800-talets mitt med yngre bakbygge och ladugård från 1900-talets början. På en avstyckad tomt närmast vägen ligger en sentida villa, uppförd som ett traditionellt skiftesverkshus och som faller väl in i det lokala bebyggelsemönstret. En part sydost därom har ett inpanelat skiftesverkshus med bakbygge.

Även Österby består av flera parter. Den norra har välbevarade byggnader från sekelskiftet 1900, på en fastighet som tillkom genom laga skiftet. Manbyggnaden i en för bygden typisk schweizerstil innehåller alla goda stilelement, med bl a stående och liggande paneler, snickarglädje, både glasveranda och öppen veranda samt ytterdörrar med järngaller. Den sydöstra parten är likartad men storleken större, med flerdelad plan och källarvåning. En mellanliggande part har liknande utformning men är ca 40 år äldre och uppförd i sten.
Anga före detta skola är en parstuga i sten med bakbygge från 1800-talets mitt och lärarbostaden intill är ett reveterat trähus från sekelskiftet 1900.

Bendesgrannlaget i nordost är delat i tre parter plus några mindre småställen. Västra parten har en bulladugård med bulbod och tröskhus från 1880 och en stenparstuga på hög stenfot från århundradets mitt, samt en stor flygel. Mellanparten har en stor bred manbyggnad på hög stenfot med flerdelad plan och dubbla flyglar från 1800-talets andra hälft. Den stora bulladugården med foderloft och vinkelbyggt tröskhus och lada är något yngre. Den östra parten har

likartad byggnation. Flyglarna här kan stamma från 1700-talet. Parten har många små uthus i sten och trä från 1800-talet.

Snickarglädjeshus på norra parten Österby som tillkom efter laga skiftet vid sekelskiftet och beläget vid prästänget utmed gamla vägslingan. Foto: Länsstyrelsen 2021

Fjäle ligger nordligast i socknen och är delad i två parter. Den södra har en stor manbyggnad på stenfot med parstugeform. Den norra partens parstuga är från 1700-talet, men höjdes på 1800-talets mitt för att man skulle få en källare. Snickerier och färgsättning i rött och grönt är typiskt för bygden.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Anga är än idag i hög grad ett utpräglat jordbrukslandskap, med ett flertal gårdar på sina ursprungliga platser. Särskilt väl framträdande är centralbygden i socknen, liksom området vid Fjäle. I det senare fallet är landskapet öppet genom bete och visar hur gårdarna knyter an till naturgeografiska förhållanden.

Den bebyggelse som tillkommit under 1900-talet är relativt ringa och har hittills inte i någon högre grad påverkat bilden av ett genuint historiskt landskap.

Den mest tydliga påverkan på området är dragningen av länsvägen genom Anga prästänge på 1980-talet, som medfört att det ursprungliga änget numera är delat på två delar, belägna på var sida av vägen. Den östra sidan av änget hävdas inte längre som slåtteräng men extensivt bete förekommer. Den bevarade västra sidan

av prästänget är däremot välhävdat med rik orkidéflora samt förekomst av den sällsynta svenska ögontrösten.

Historiska skikt
Ett förhistoriskt, fornlämningsrikt kulturlandskap. Med järnåldersgårdar, stensträngar, gravrösen m.m.
Den medeltida centralbygden med medeltidskyrka, vägsträckningar och 1700-1800-tals bebyggelse i medeltida gårdslägen, dels centralt dels mer perifert som vid Fjäle.
Odlingslandskapet delvis påverkat av laga skiftets ägoindelning från sekelskiftet 1900 med nya bebyggelselägen med sten och trähusbebyggelse.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Enstaka ny bebyggelse kan vara möjlig som komplettering till befintlig bebyggelse längs befintliga vägsträckningar.
- På inägomarken i områdets centrala delar bör ingen ny bebyggelse tillåtas.
- Eventuell ny bebyggelse bör utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Ett fortsatt eller utökat åkerbruk och bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Rösemiljöerna i skogsmark längs den forna kusten bör hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Anga [I 52]
Socken: Anga
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

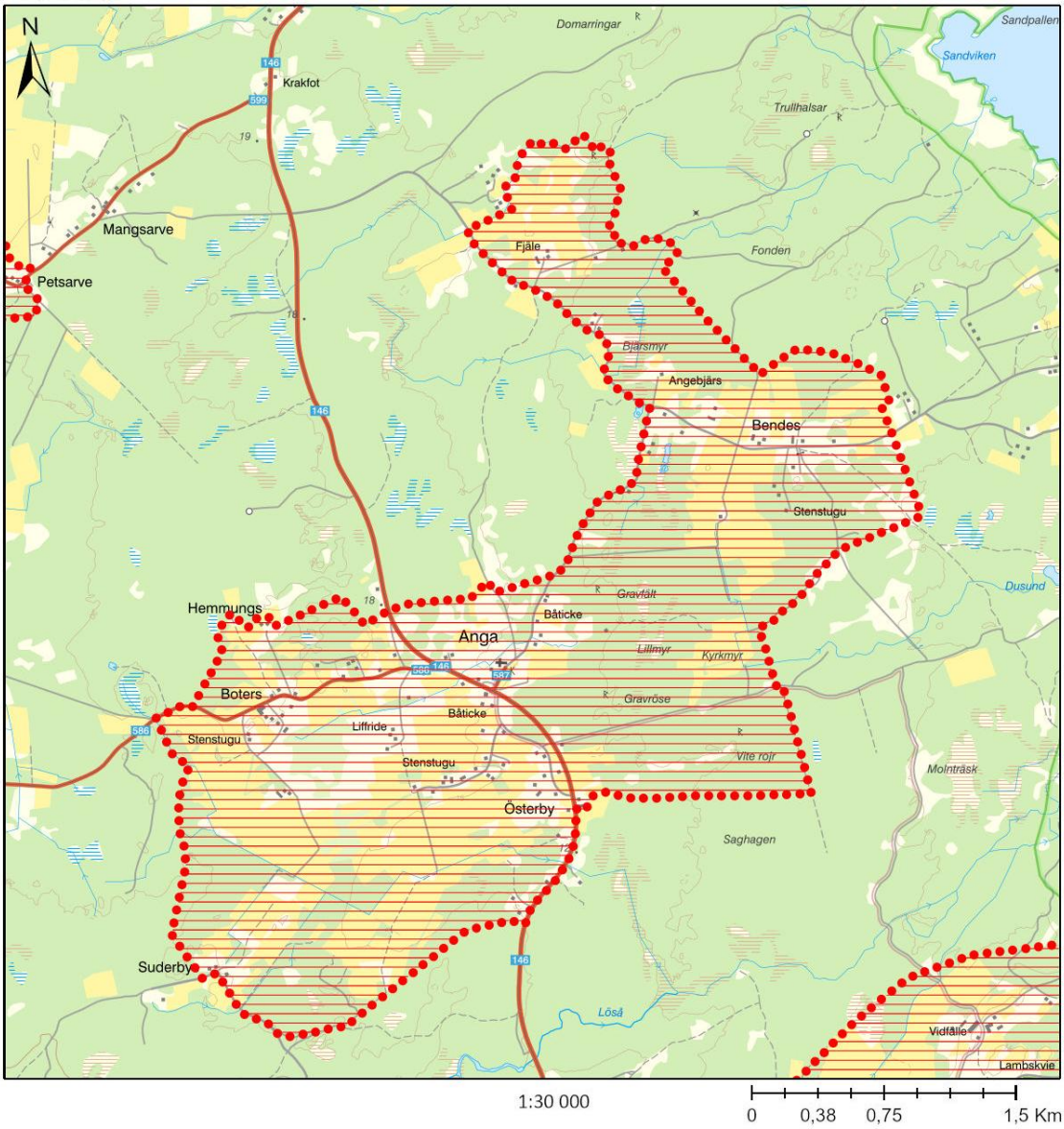
N
Domarringar
Sandpallen
Sandviken
Krakfot
146
899
19
Trullhalsar
Mangsarve
Petsarve
Fjäle
Fonden
Bjärsmyr
Angebjärs
Bendes
146
Stenstugu
Dusund
Gravfält
Hemmungs
18
Båticke
Anga
Lillmyr
Kyrkmyr
Boters
Gravröse
Båticke
Liffride
586
Stenstugu
Vite rojr
Molnträsk
Stenstugu
Österby
Saghagen
Suderby
146
Lösa
Vidfälle
Lambskvie
1:30 000
0
0,38
0,75
1,5 Km

Lojsta slott och hall [I 54] Lojsta och Stånga sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Järnåldersgård, rekonstruerad i början av 1930-talet, intill lämningarna efter en medeltida borganläggning förknippad med vitaliebröderna, en grupp sjörövare som härjade i Östersjön under sent 1300-tal. Området utgör en pedagogiskt tillgänglig kulturmiljö i två tidsskikt och illustrerar hembygdsrörelsens insatser för kulturmiljövården. Borgmiljö, fornlämningsmiljö, kognitiv miljö.

Uttryck
Lämningarna efter borganläggningen Lojsta slott, med dess tidigare huvudborg och förborg. Borgen i form av en kulle omfluten av tre mindre sjöar samt med låga vallar intill som utgör rester efter en tidigare vallgrav. Den närapå kvadratiska vallanläggningen norr om borgen som utgjort ett samtida värn. Lojstahallen, den första rekonstruktionen av en järnåldersgård i landet, som vid tillkomsten finansierades av och redan från början var i hembygdsrörelsens ägo. Den ur försvarssynpunkt väl valda lokaliseringen av borgen på en höjd omgiven av vatten och utformningen av anläggningens olika delar som även är topografiskt anpassade till det kuperade landskapet och de för Gotland ovanligt djupa sjöarna i Lojsta (förkastningssjöar, så kallade träsk). Det skogspräglade området med korta siktlinjer men med återkommande utblickar mot sjöarna.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Ett för gotländska förhållanden avvikande landskap genom det kuperade landskapet intill flera djupa träsk (sjöar), vilka har uppkommit genom sättningar i berggrunden (förkastningsbranter). Området är till stor del skogbeväxt.

Historisk landskapskaraktärisering
Till förhistorisk tid hör det rekonstruerade järnåldershuset inom det så kallade Lojsta slottsområdet, i miljöns östra del. Husgrunden undersöktes på 1930-talet och rekonstruerades vid samma tillfälle. Lojstahallen, som den allmänt kallas, var det första rekonstruerade järnåldershuset i landet. Idag står den närmast som ett minne över den tidens tanke om hur husen sett ut, då den av av allt att döma avviker markant från vår tids idé av hur husen har sett ut (jämför med det rekonstruerade huset inom riksintresset Gervide i Sjonhem socken).

Lojsta slott från förborgsholmen med den torrlagda vallgraven. I bakgrunden skymtar det på 1930-talet rekonstruerade järnåldershuset, Lojstahallen, del av järnåldersgården som tillhör ett annat historiskt skede men som delar den gynnsamma placeringen vid sjöarna med 1300-talsborgen. Foto: Länsstyrelsen 2024.

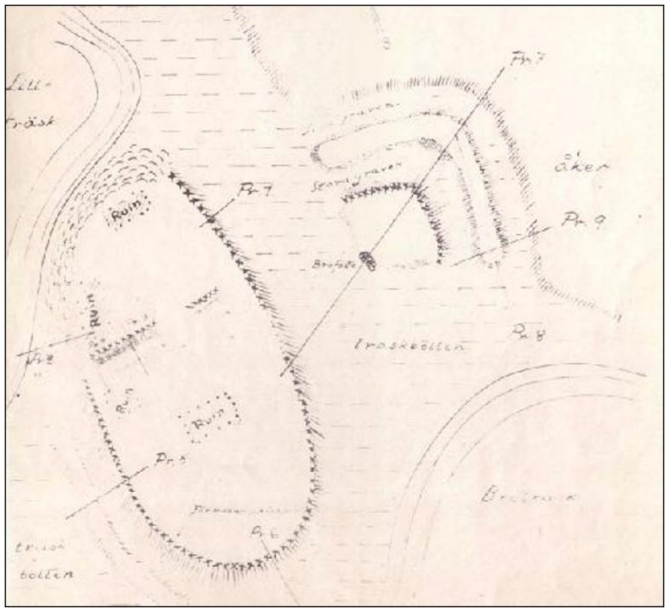

Den medeltida borgen vid träsken. Uppmätningen är gjord av Fredrik Nordin 1888, kompletterad av Sune Lindqvist 1914. Uppe på höjden-borgkullen har de kunnat urskilja fyra byggnader. Källa: RAÄ/ATA.

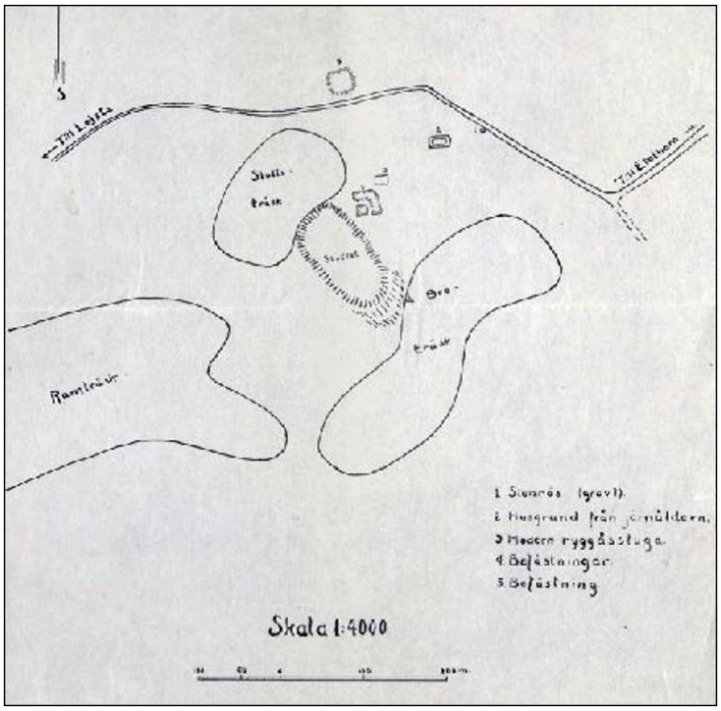

Karta efter John Nihlén 1929 som visar ett större utsnitt runt borgen, där även den fyrkantiga anläggningen omgiven av en vallgrav norr om vägen är markerad. Intill vägen finns även den husgrund från den äldre järnåldern markerad som Nihlén lät undersöka och senare rekonstruera (kallad Lojstahallen). Källa: RAÄ/ATA.

Det medeltida landskapet framträder vid resterna av en av de medeltida vitalieborgar från omkring sekelskiftet 1400 som finns på Gotland. Den ligger på en höjd, eller holme, i socknens östligaste del omgiven av tre avlånga sjöar, ett sjösystem eller tidigare farled. Den medeltida borgen är en av i historiska källor tre nämnda borgar, varav de övriga två kan knytas till (riksintresseanspråket) Vivesholm i Sanda respektive till Slottsbacken i Slite. Borgen i Lojsta kan vara identiskt med ”rovslottet” Gullborg som intogs av Tyska Orden år 1404 och finns omnämnd i samtida källor. I borgen har lämningar efter vad som anses vara byggnader påträffats och i vattnet finns rester av pålspärrar.

I samband med att John Nihlén undersökte järnåldershuset i området genomförde han 1929 även en uppmätning av borgen och dess närområde. Det finns en äldre uppmätning med försök till tolkning av borgen av Fredrik Nordin 1888, kompletterad av Sune Lindqvist 1914. Här nämns att vattennivån innan den sentida sänkningen varit ca 2,5 meter högre, vilket visar att borgen legat på en av vatten helt omsluten holme. Strax norr om borganläggningen ligger en nära kvadratisk skans med bevarade vallar. Skansens ålder och ursprung är inte klarlagd men ett samband med borganläggningen intill kan inte uteslutas.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Dagens landskap är i hög grad ett skogsbevuxet landskap med inslag av odlingsmark, knutet till gårdarna i området och delvis öppet och visuellt tillgängligt. Från vägen mot Stånga, förbi Lojstahallen, finns inblickar i sjölandskapet.

Historiska skikt
Förhistorisk tid i form av Lojstahallen som representant för områdets järnåldersgårdar med tillhörande hägnader och till viss del produktionsmark. Medeltida tidsskikt i form av lämningar från en borganläggning.

Kullen, eller holmen där den medeltida träborgen Lojsta slott uppfördes i slutet av 1300-talet. Foto från förborgen över den uppgrundade vallgraven som egentligen är en del av den naturliga insjön som gav borgen ett fördelaktigt försvarsläge. Foto: Länsstyrelsen 2024.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Landskapet runt sjöarna bör hållas fri från exploatering.
- En fortsatt skötsel och öppethållande av landskapet vid den medeltida borgen och det rekonstruerade järnåldershuset är väsentligt för att vidmakthålla upplevelsen av kulturmiljön.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Lojsta slott och hall [I 54] (Lojsta sn)
Socken: Lojsta
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

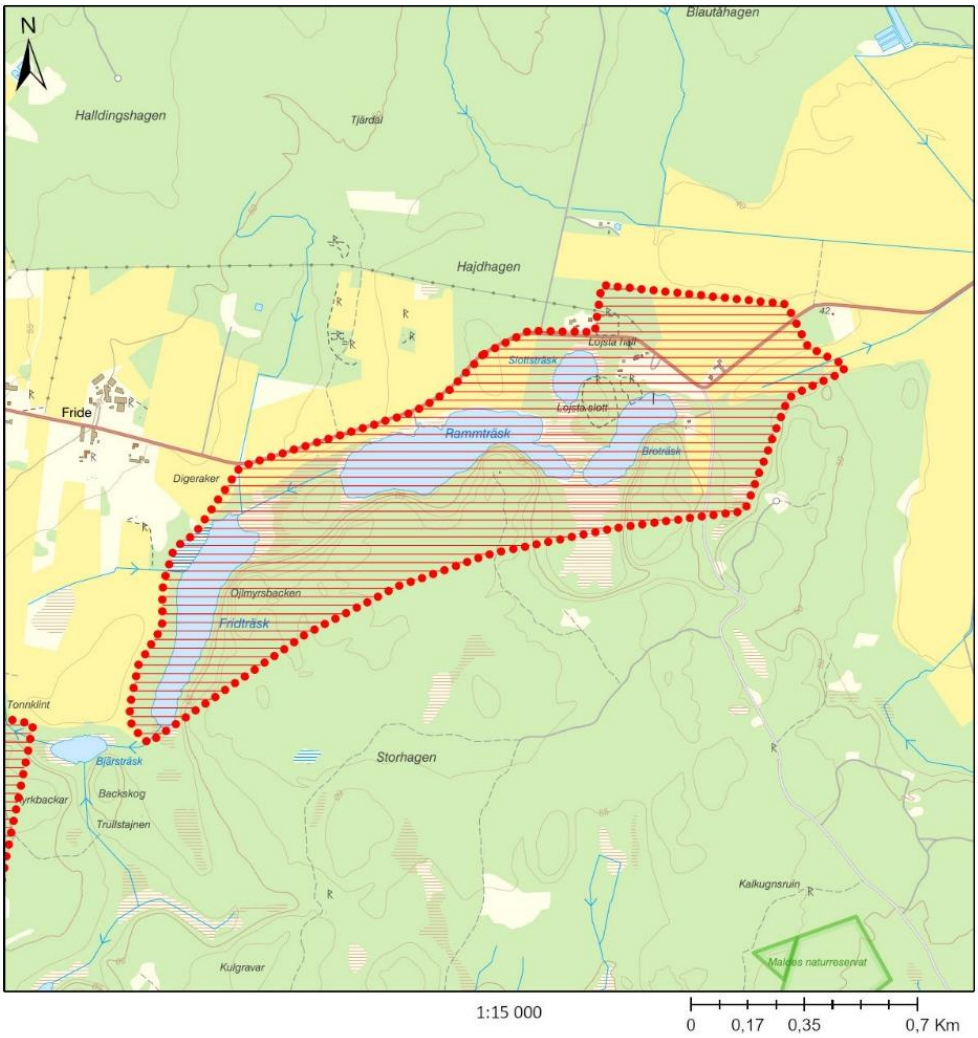

Havor [I 56] Hablingbo sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Fornlämningsmiljö med bosättningskontinuitet från bronsålder och järnålder känd för fyndplatsen för Havorringen, i strategiskt läge intill ett större före detta myr- och sjösystem. Fornlämningsmiljö.

Uttryck
Den förhistoriska miljön med betoning på äldre järnålder med husgrunderna, de forntida åkerytorna och gravfälten, däribland Rojrhagen, ett av Gotlands största gravfält. Änget i områdets västra del med fornåkrar omgivna av åkervallar och stensträngar. Den välbevarade fornborgen vid Havor med intilliggande fornlämningar. Siktlinjerna från fornborgen över det öppna och flacka åkerlandskapet. Den något större fornborgen i en åkerholme och systemet av forntida åkerytor och stensträngar med enskilda gravanläggningar i områdets östra del. Den öde historiska gårdstomten vid Änge. Läget intill den i början av 1900-talet utdikade och uppodlade Mästermyr, ett av Gotlands största sjösystem under förhistorisk och historisk tid.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Öppet odlingslandskap i gränsområdet till Mästermyr. Längs den forna sjö- och myrkanten finns ännu vissa mindre skogs- och ängesområden kvar.

Historisk landskapskaraktärisering
Området består till största delen av ett öppet och uppodlat jordbrukslandskap, tidigare myr. I västra delen finns ett änge med fornåkrar och stensträngar. I öster ett par husgrunder från järnåldern. Längst i väster finns ett av Gotlands största gravfält i den så kallade Rojrhagen. I områdets norra del ligger den kända Havors fornborg och i anslutning till denna ett par husgrunder av äldre järnålderstyp. Här finns också såväl stensträngar som fossil åkermark, som speglar en del av områdets långa historia. Stora delar av detta fornlämningsområde är arkeologiskt undersökt och visar på att området bebotts kontinuerligt under ca 1000 år. Ytterligare en fornborg ligger ca en kilometer åt nordost på en åkerholme. I den östra kanten av området är platsen för Änge gårds gamla gårdsplats i Alva, från bedömt historisk tid/medeltid.

Landskapet under äldre tid inom området utgjordes i norra delen av den då outdikade Mästermyr. Södra delen utgörs av inägorna till Havors gård och i övrigt

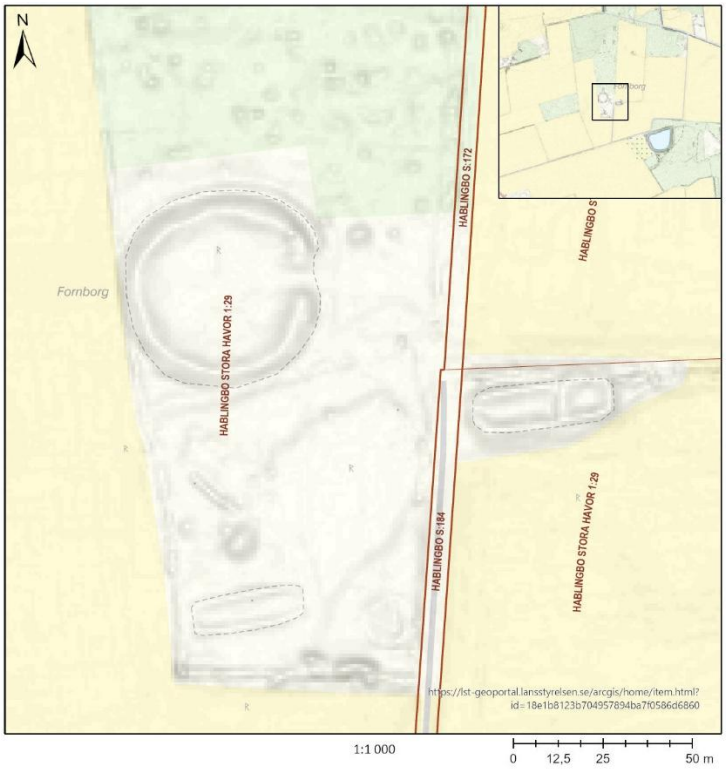

Havors fornborg med angränsande husgrunder framträder tydligt i Lantmäteriets kartskikt med terränglutning som framhäver skillnader i markytan. Källa Länsstyrelsens webbGIS.

utgör området under äldre tid en blandning mellan mindre åkerområden, ängsmarker och hagar. Landskapet utgör delar av tre socknar; Alva, Havdhem och Hablingbo.

Fornborgens låga vallar med trädrader utanför. I förgrunden en malsten. Foto: Länsstyrelsen 2026.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Med uppodlingen av Mästermyr karaktäriseras landskapet idag av öppna, flacka marker med stora sammanhängande odlingsytor. I området runt Havors fornborg och österut, finns dock ännu en hel del mindre ängen och hagar, med många spår och lämningar av en äldre historia.

Historiska skikt
Förhistoriskt, fornlämningsrikt kulturlandskap. Odlingslandskapet med prägel av nyodling efter utdikning och ägoindelning enligt mönster från laga skiftet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas inom riksintresseanspråket som utgörs av brukad odlingsmark, fornlämningsområden och ängsmark. Vid komplettering av bebyggelse i anslutande gårdsmiljöer bör siktlinjerna mot/från fornborgen förbli opåverkade.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.
- I området kring och i Havor fornborg bör igenväxning motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck. Ängsmarken norr om fornborgen bör fortsatt hävdas.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Havor [I 56]
Socken: Hablingbo
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

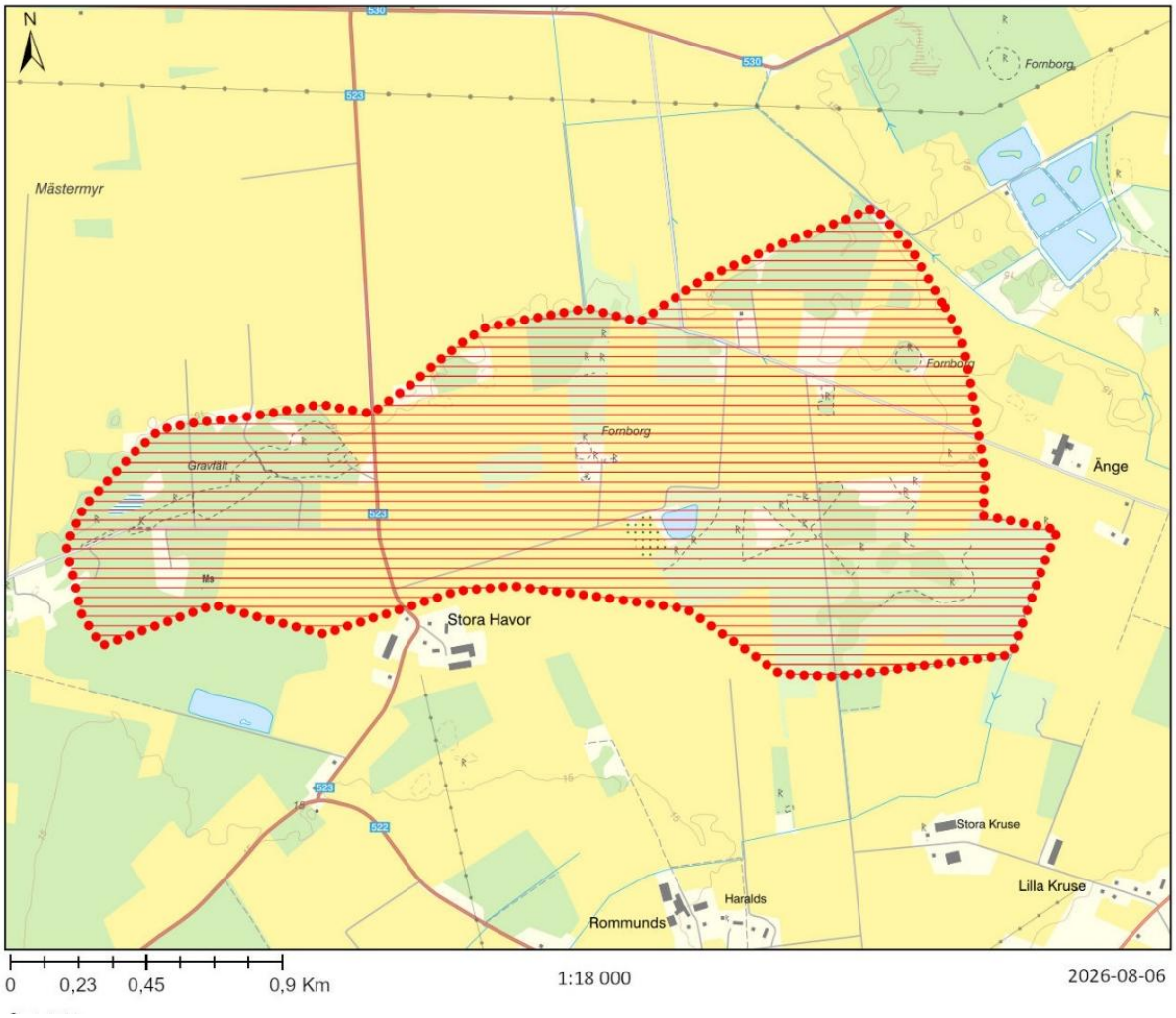
N
530
521
523
522
Mästermyr
Fornborg
Fornborg
Fornborg
Gravlåt
Ms
Stora Havor
Ånge
Stora Kruse
Lilla Kruse
Haralds
Rommunds
0
0,23
0,45
0,9 Km
1:18 000
2026-08-06

Eskelhem [I 57] Eskelhem sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Odlingslandskap med tät och variationsrik fornlämningsmiljö, som visar på bosättning sedan förhistorisk tid. Tillsammans med 1700–1900-talsbebyggelsen i ett sockencentrum med medeltida ursprung speglar området en gynnsam plats för bosättning och försörjning sedan förhistorisk tid fram till nutid.
Fornlämningsmiljö, odlingslandskap, sockencentrum.

Uttryck
Bronsåldersgravarna i form av rösen och skeppssättningar samt järnåldersgravfält. Järnåldersgårdarna, med ett stort antal husgrunder i sten, som överväxta vallar, och med tillhörande omfattande stensträngssystem och forntida åkerytor.

Den medeltida kyrkan i Eskelhem vid ett äldre vägskäl i socknens centrum där gårds- och bostadsbebyggelsen har en utdragen byliknande karaktär utmed landsvägen. De relativt korta siktlinjerna mot kyrkan på grund av bebyggelse och vegetation. Det på avstånd, från de öppna markerna i väster och öster, synliga kyrktornet. Den till kyrkan och kyrkogården angränsande prästgården med stor manbyggnad från 1700-talet i sten med två våningar under brant tegeltak samt stor ladugård i sten från 1800-talet.

Gårds- och bostadsbebyggelsen från 1700- och 1800-talet, både i form av stenhusbebyggelse och mindre bostadshus samt uthus i skiftesverk.
Grupperingen i ensamgårdar, kluvna i gårdsparter som under 1800-talet och vid laga skiftet har kompletterats med yngre gårds- och bostadsbebyggelse i nya lägen utmed vägarna. Den senare gårdsbebyggelsen från sekelskiftet 1900 i trä, ofta försedda med verandor och rik snickarglädje.
Äldre, småskaliga, vindlande vägsträckningar med stenvalvsbroar och alléer.

Landskapet som visar järnålderns bosättning i nu delvis uppodlade ängsmiljöer som ännu är avläsbara i odlingslandskapet.
De historiska gårdarnas lägen som sedan medeltid återfinns i periferin av ängsmarken och ut mot högre liggande landskapspartier.

Sambandet mellan de i inägolandskapet centrala boplatslägena från järnålder inom synhåll från de medeltida och historiska gårdslägena utmed landsvägarna som omger inägolandskapet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Området ligger på ur jordbrukssynpunkt väldränerade jordar, med omfattande ängsmarker i den västra delen, som längre mot väster övergår i skogsmark. Den östra delen karaktäriseras av en låg höjdrygg, på vilken bebyggelsen återfinns, inklusive kyrkan. Genom den centrala delen av området rinner ett vattendrag, i dag till stor del lagd i kanal. Lövträdsinslaget är stort med mycket ask och ek, vilket även tar sig uttryck i en träbyggnadstradition med gott om bulhus (skiftesverk).

Historisk landskapskaraktärisering
I området finns flera stenåldersboplatser, sida vid sida med yngre boplatser från järnålder och med gravfält som spänner från bronsålder till järnålder. Större bronsåldersrösen förekommer, varav det mest kända Ullviar rojr ligger i områdets västra del, nära Tofta socken. Centralt i området finns ett stort antal järnåldersgårdar, fördelade på ca 14 skilda lokaler. Vissa av grupperingarna utgörs av ett flertal tätt liggande husgrunder.

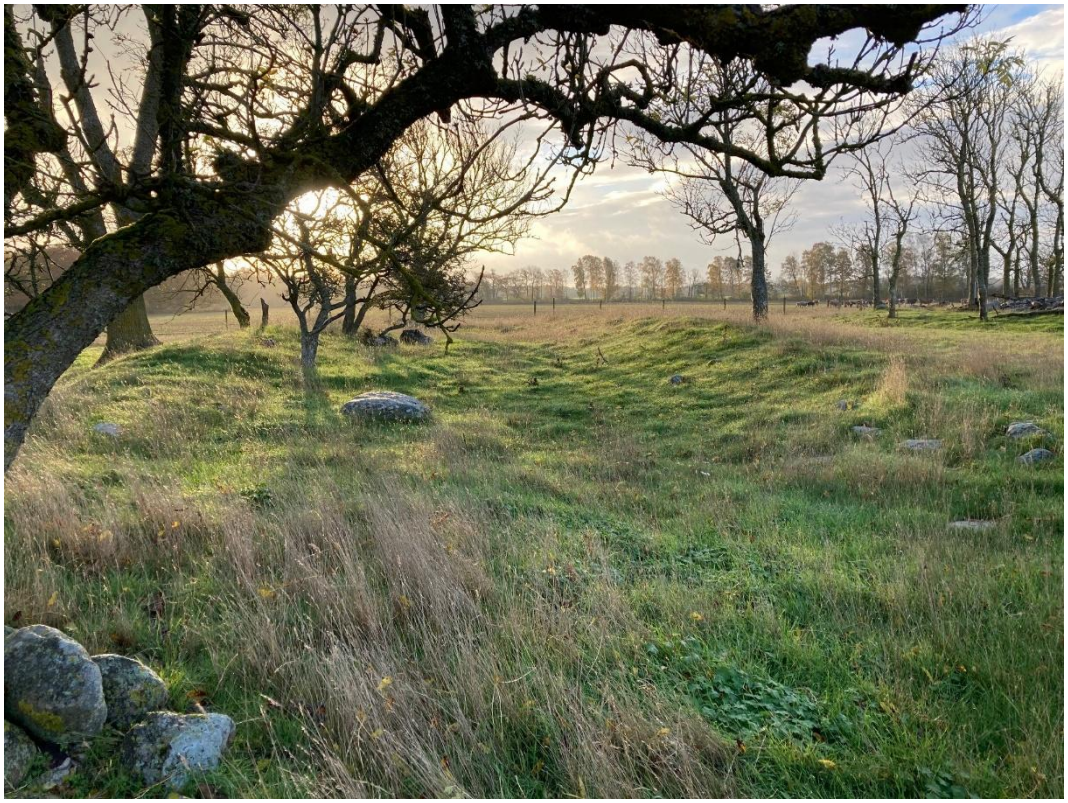

Vallar till en husgrund i en järnåldersgård med sammanlagt tre husgrunder. Gården är belägen på platsen för en stenåldersboplats i nära anslutning medeltidskyrkan och till dagens (historiska) 1700- och 1800-talsbebyggelse. Foto: Länsstyrelsen 2022.

Totalt finns ca 30 husgrunder inom området. Till dessa hör även ett stort antal stensträngar och omfattande spår av förhistorisk odling. De bildar, även om de är åtskilda av nutida åkermark, ett belysande exempel på den tidens markanvändning. Sex gravfält kompletterar bilden av ett intensivt nyttjat landskap under förhistorisk tid.
Området speglar den generella flyttning av bebyggelsen som går igen i många områden på Gotland. Det innebär att bebyggelsen, efter 500-talets krisperiod, flyttas längre ut från centrum av den ursprungliga produktionsmarken. I Eskelhem ligger de historiska gårdarna inte i direkt anslutning till järnåldersgårdarna i centrum av området. Den senare gårdsbebyggelsen återfinns istället runtom ängsmarkerna och utmed vägsträckningarna.

Bronsåldersröset Ullviar rojr i områdets västra del. Foto 2010, copyright Gunnar Britse.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Markanvändningen i dagens landskap präglas av ett aktivt jordbruk. Huvuddelen av de ängar som fanns på 1600-talet är idag uppodlade till åkermark. Järnåldersgårdarna har ändå i hög grad bevarats i form av samlingar av husgrunder, stensträngar etc, företrädesvis i rester av den äldre ängsmarken. Längs landsvägen i områdets östra del ligger ett antal gårdar som förtätats med bostadsfastigheter och villor till en byliknande bebyggelse som ett stråk längs vägen genom socknen.

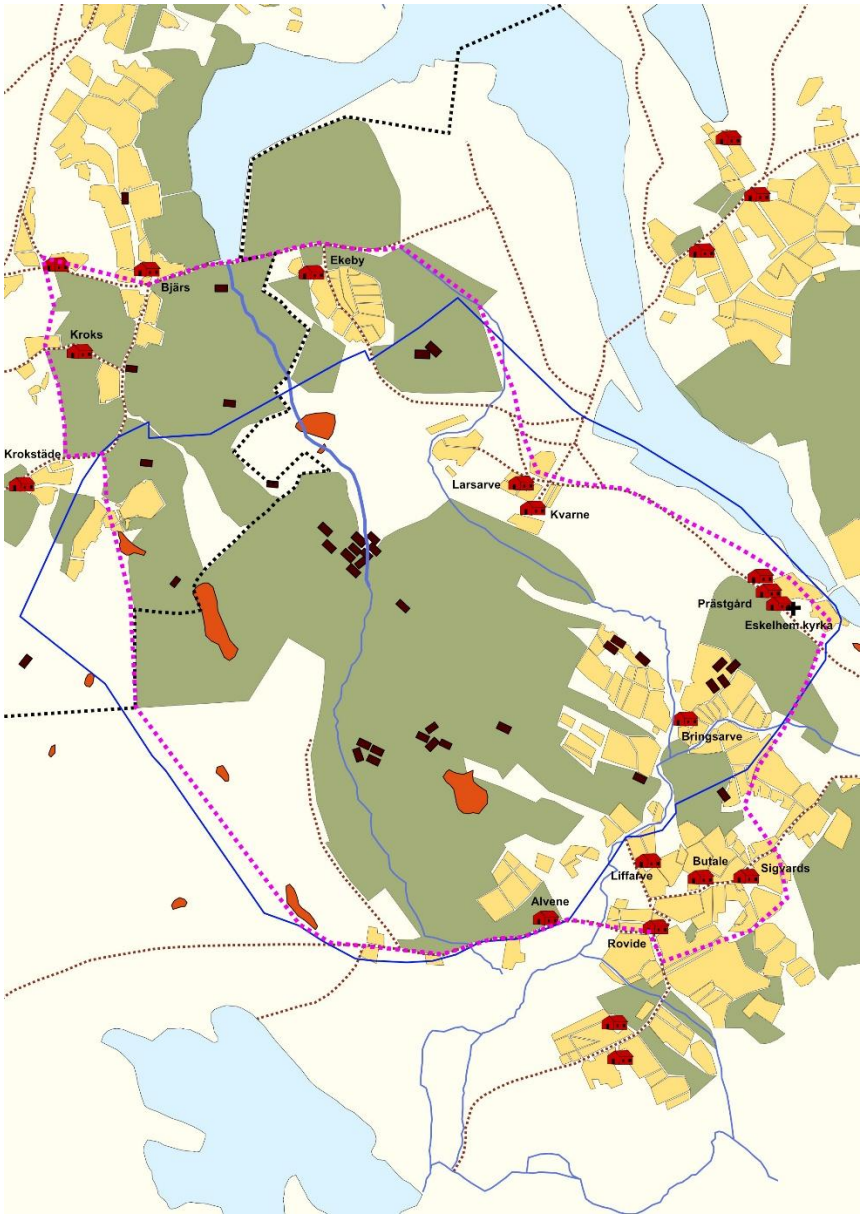

Landskapet ca år 1700. Riksintresset täcker de centrala delarna av ängsmarken under 1600-tal, inom vilket huvuddelen av järnålderns husgrunder finns (svarta rektanglar). Det är en tydlig lokaliseringsförändring mellan 500-talets gårdar centralt i området och 1600-talets gårdar (medeltidens, här som röda hussymboler), belägna i kanten av inägorna. Karta: Arendus 2016.

Eskelhems kyrka är byggd på 1200-talet. Dessförinnan låg här en träkyrka vars rester har påträffats under långhusgolvet. Sydportalen är en av Gotlands vackraste romanska portaler. Interiört pryds kyrkan av målningar från 1200-talet och 1400-talet. Den välbevarade prästgården alldeles intill kyrkogården har en stor manbyggnad i sten i två våningar från 1700- och 1800-talen. Sidoplacerad söderut ligger en imponerande ladugård i sten, uppförd under 1800-talets andra hälft.

Kyrkan och prästgården i Eskelhem ligger väl samlade, i ett öppet och välhävdat landskap, direkt intill den gamla landsväg som löper i riktning NV-SO. Prästänget sydväst om kyrkan representerar det starka inslag av lövträd i socknen, här med hassel och ek. Foto: Länsstyrelsen 2022.

Bebyggelsen från Tofta till Eskelhem kyrka och söderut mot Västergarn består dels av gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-talen, dels av mindre ställen byggda av hantverkare under 1800-talets senare del till sekelskiftet 1900. Här finns många bevarade bulhus, oftast inpanelade och stundtals försedda med snickarglädje. Även bostadsbebyggelse i schweizerstil med rik snickarglädje från sekelskiftet 1900 förekommer. Vid Ekeby står ett sekelskifteshus med snickarglädje och som flygel en äldre manbyggnad, som är ett inpanelat bulhus med faltak byggt i två omgångar. Strax öster om Ekeby ligger ett mindre ställe med en inpanelad bulparstuga med två snickarglädjeverandor och en liten inpanelad bulladugård. Längs bygatan fram till kyrkan finns många kulturhistoriskt intressanta byggnader från 1700-talet till 1900-talets början. De flesta är i trä. De äldre inpanelade bulhusen är mestadels parstugor med undantag för någon enkelstuga, och "moderniserade" i början av 1900-talet. Den yngre bebyggelsen består i regel av snickarglädjevillor från 1900-talets början.

Även längs vägen söderut mot Västergarn finns många intressanta trähus, de flesta inpanelade bulhus. Vid Liffedarve finns ett välbevarat schweizerhus med för bygden typisk utformning. Det stora grönmålade huset, som har köksbakbygge, är försett med en ovanligt rik snickarglädje och verandor i två plan. Flyttat till tomtens baksida står den äldre manbyggnaden, en 1700-tals bulparstuga.

Landsvägarna kring Eskelhems kyrka och sockencentrum kantas av högvuxna lövträd i rader och alléer som begränsar siktlinjerna mot kyrkan. Foto: Länsstyrelsen 2022.

Historiska skikt

Förhistoria: Stenåldersboplatser, belägna intill järnåldersboplatser med husgrunder, stensträngar och fornåkersystem i anslutning. Totalt finns ca 30 husgrunder från den äldre järnåldern, vilka tillsammans med samtida hägnader och fossila åkersystem ger en belysande bild av järnålderns landskap.
Bronsåldersrösen och gravfält från bronsålder-järnålder.
Historiskt kulturlandskap: De historiska gårdarna återfinns främst intill de vägar som finns i området och i gränsområdet mellan inägor och utmark.

Eskelhems kyrka och prästgård från söder, sett från den genomgående landsvägen. Foto: Arendus 2016.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ny bebyggelse ska anpassas till omgivande miljö vad gäller placering, volymer, skala och utformning framför allt längs landsvägarna i områdets östra del.
- Landskapets karaktär längs landsvägarna i områdets östra delar, med inslag av obebyggda åker- och beteshagar, ska behållas för att undvika att bebyggelsen utvecklas till en helt sammanhängande bygata.
- På ängs- och åkermark centralt i området, med rik förekomst av fornlämningar, bör ingen ny bebyggelse tillåtas.
- Ett fortsatt eller utökat bete och brukande av jordbruks- och skogsmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Eskelhem [I 57]
Socken: Eskelhem
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

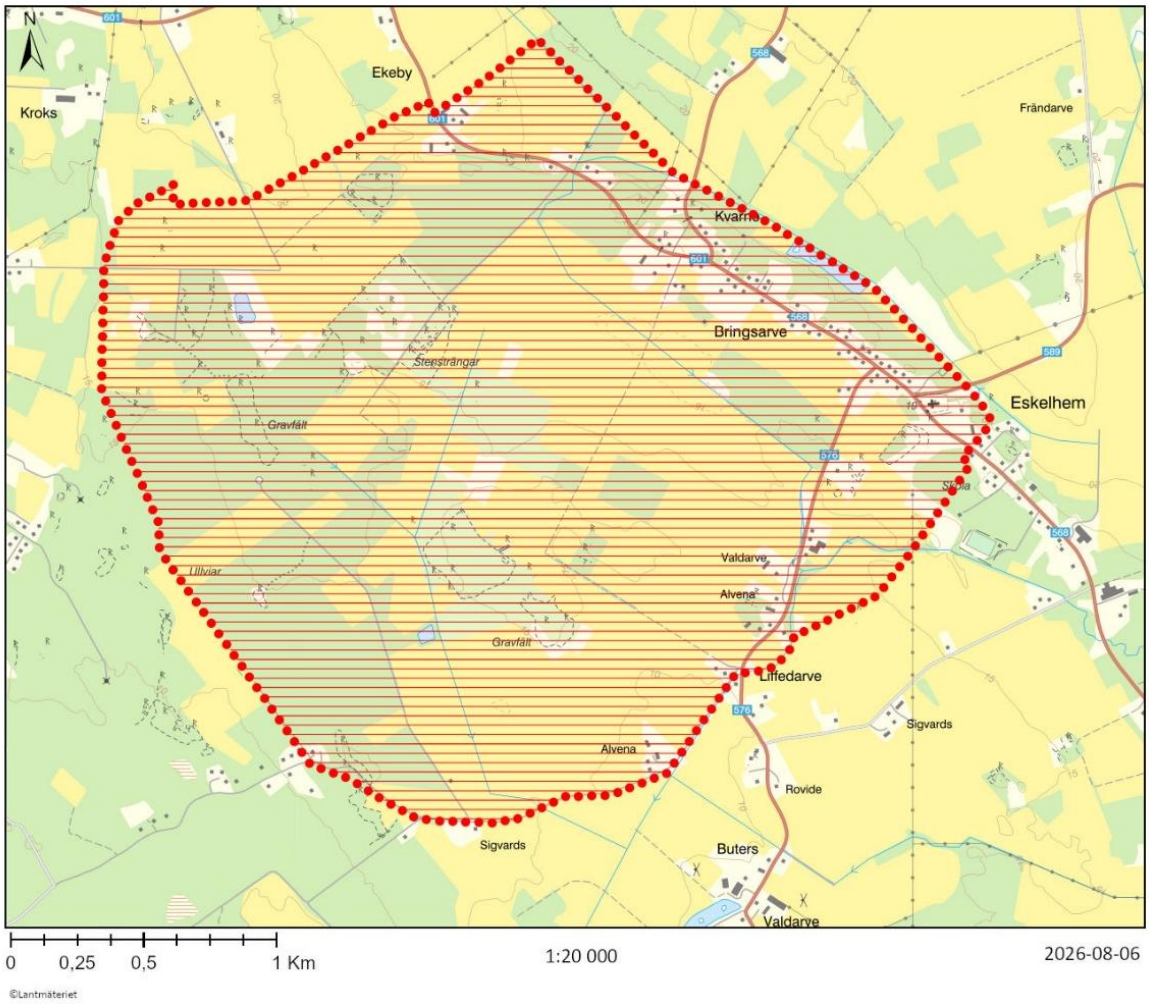
N
Ekeby
Kroks
Frändarve
Kvarne
Bringsarve
Eskelhem
Stensträngar
Gravfält
Lillviar
Valdarve
Alvena
Gravfält
Liffedarve
Sigvards
Alvena
Rovide
Sigvards
Buters
Valdarve
0
0,25
0,5
1 Km
1:20 000
2026-08-06
©Lantmäteriet

Torsburgen [I 61] Kräklingbo och Gammelgarn sn

Riksintressebeskrivning

Motivering
Storskalig fornlämningsmiljö med flertalet fornborgar, däribland Torsburgen som är Gotlands största samt en av norra Europas största fornborgar. Området speglar försvarshistoria från äldre och yngre järnålder och hur fornborgarna strategiskt placerats utifrån naturförhållanden och topografi. Området är opåverkat av sentida bebyggelse och i området finns även flera stenbrott med koppling till uppförandet av fornborgarna samt för brytning av byggnadssten under medeltid och senare tid.
Odlingslandskap och gårdsmiljöer med lång kontinuitet och rik förekomst av fornlämningar vid Hajdeby, strax öster om Torsburgen.

Uttryck
Fornborgen Torsburgen där den naturliga klintkanten utgör försvarsbarriär, kompletterad med en två kilometer lång stenmur i de flackare södra delarna. Den närliggande fornborgen Herrgårdsklint med spår av bebyggelse inom borgen och omgivande mur.

Sambandet mellan intilliggande omgivande fornborgar och vårdkaseplatser. Överblick över kusten och omgivande kulturlandskap.

Millklint med spår av stenbrytning med anknytning till uppförandet av fornborgarna och senare tiders bebyggelse.

Bebyggelse från 1700- och 1800-talen vid de tre gårdsparterna vid Hajdeby, där marken har brukats i lång kontinuitet. Fornlämningar samtida med försvarsborgarna i form av husgrunder, stensträngar, odlingsytor, gravar och slipskåror i häll. Gårdsmiljön ligger i Torsburgens närmaste upplevelseområde och utgör upptakt till fornborgen utmed tillfartsvägen österifrån.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild
Högt över den omgivande skogen, upp till 70 meter över havet, reser sig klintplatån och fornborgen Torsburgen. Torsburgen har sannolikt byggts på i omgångar under 200-900 e kr. Efter detta har den i någon omfattning fungerat som stentäkt för de omgivande gårdarna. Torsburgen och brandområdet efter den omfattande skogsbranden 1992 är naturreservat med vandringsstigar och utsiktstorn, tidigare ett luftspaningstorn från andra världskriget.

Fornborgen Torsburgen, muren invid ingången Ardre luke i väster. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Historisk landskapskaraktärisering
Inom området finns fornborgen Torsburgen, belägen på en markant höjd i landskapet. Torsburgen är en av norra Europas största fornborgar. Den mindre branta sidan i söder skyddas av en två kilometer lång, upptill sju meter hög

kalkstensmur. Borgen har uppförts i åtminstone två etapper, under tidig respektive sen järnålder. Inga bebyggelsespår finns på Torsburgen.
Även fornborgen på Herrgårdsklint är, i likhet med Torsburgen, en klintborg där de mest tillgängliga sidorna har förstärkts med murar. Till skillnad från Torsburgen finns här 6 husgrunder innanför muren, vilket är ovanligt för gotländska förhållanden.

Vid Millklint och området emellan de bägge fornborgarna finns spår av flera stenbrott från historisk och möjligen även förhistorisk tid. Stenbrotten har varit en förutsättning för, och källa till, det byggmaterial som har använts i fornborgarnas murar, men även varit en viktig resurs vid uppförandet av medeltidskyrkorna och sentida stenhusbebyggelse. Även Torsburgen har i senare tid fungerat som stenbrott för gårdarnas behov av byggnadssten.

Den enda gårdsmiljön i området, ensamgården Hajdeby, har lång historisk kontinuitet, samtida med försvarsborgarna. På markerna finns lämningarna i form av husgrunder, s.k. kämpgravar, hägnader (stensträngssystem), odlingsytor, gravar och slipskåror i berghällen. Hajdeby ger en tydlig bild av en ensamgård med förankring i förhistorisk tid, genom den järnåldersgård som finns intill gården.

Hajdeby, mittpartens manbyggnad med flyglar. Foto: Länsstyrelsen 2019.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Direkt öster om Torsburgen ligger Hajdeby, som är en välbevarad utmarksgård fördelad på tre gårdsparter, varav de två södra är byggnadsminnen. De stora stenladugårdarna från 1800-talets slut, varav den mellersta är helt intakt bevarad med tröskvandring och spåntak, dominerar bebyggelsen intill den slingrande grusvägen. Södra parten har en manbyggnad från ca 1860, med ett litet 1700-tals brygghus. Mellanparten har en parstuga med brutet tak från 1800-talets mitt med två små äldre flyglar och ett sällsynt vackert kvadratiskt dass med toppigt tak intill gårdsmuren. Norra parten har en lång parstuga från 1800-talets början med två små jämnåriga flyglar. De tre gårdsparterna vid Hajdeby (även Hajdby, Hejdeby) i Kräklingbo ligger på rad alldeles intill varandra invid grusvägen mot Torsburgen, Gårdarna är inramade av ett av öns mäktigaste hägnadssystem med bandtunar.

Hajdeby, ladugården på mittparten, utmed vägen som leder i riktning mot Torsburgen. Foto: Länsstyrelsen 2019.

Den omfattande skogsbrand som härjade Kräklingbo 1992 har satt betydande spår i landskapet som ännu syns. Framför allt i skogsområdet mellan Hajdeby och Torsburgen, där branden i princip brände av allt, inklusive myllan. Skogskaraktären dominerar dock landskapet omkring fornborgarna, från Torsburgen och med allt tätare skog söderut kring Herrgårdsklint och vid Millklint däremellan.

Fornborgen på Herrgårdsklint med bebyggelserester inom borgområdet. Foto: Länsstyrelsen 2018.

Historiska skikt

Stora fornborgar på höjder från äldre och yngre järnålder. Järnåldersgårdar med odlingsmarker och gravar.

Stenbrott från åtminstone medeltid kontinuerligt använda till 1800-tal. Gårdar i medeltida läge vid Hajdeby med bebyggelse och odlingslandskap från 1700- och 1800-talen.

Utanför fornborgen på Herrgårdsklint. Foto: Länsstyrelsen 2020.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Det är väsentligt för riksintressets värden att vyerna från de bägge fornborgarna värnas vid eventuell nyetablering av höga objekt, såsom master och vindkraftverk, i det omkringliggande kulturlandskapet.
- Fornborgarna bör vårdas och hållas tillgängliga.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Torsburgen [I 61]
Socken: Kräklingbo och Gammelgarn
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

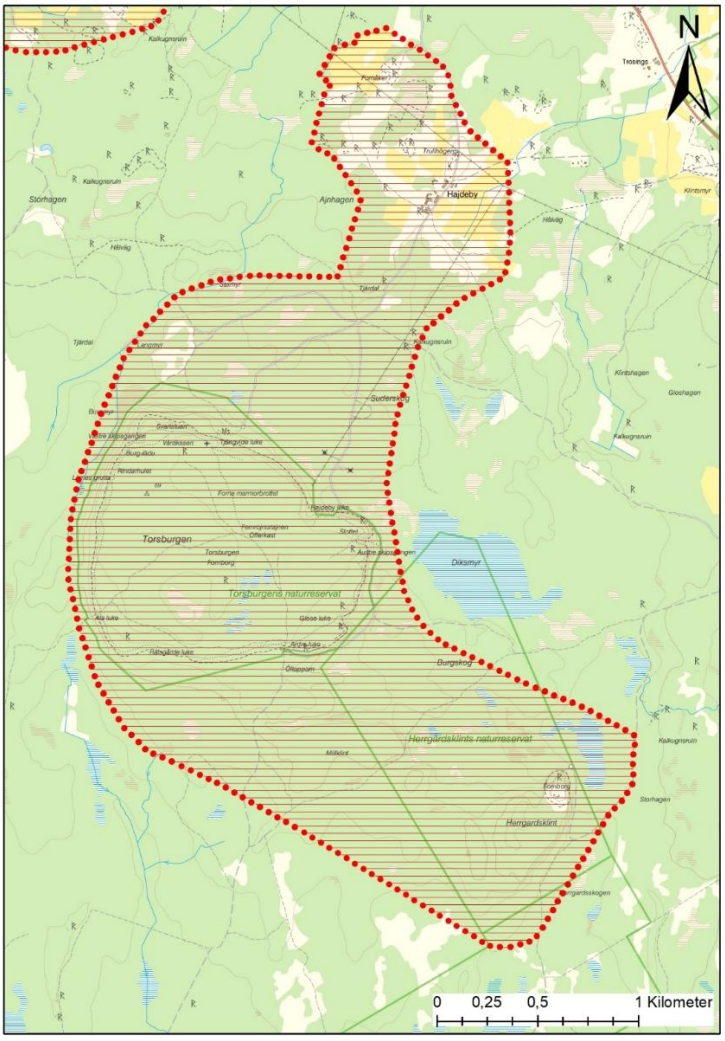

Källhänvisning och lästips

- Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
- Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
- Sveriges Kyrkor (http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7)
- Kulturminnesvårdsprogrammet (http://gotland.se/KMPGotland)
- Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län)
- Arkeologiska rapporter, artiklar (http://samla.raa.se/xmlui/)
- Fårö hembygdsförening: www.farohembygdsforening.se
- Länsstyrelsens hemsida: Naturreservatet Ryssnäs
- Munthe, H. 1945. Om kalkindustrien på Gotland
- Radhe, B. 2014. Med slägga, spett och borr. Hundra år av gotländsk stenindustri
- Arkeologi på Gotland. 1979. Visby
- Östergren, M. 1989. Mellan stengrund och stenhus
- Carlsson, D. 1979. Kulturlandskapets utveckling på Gotland
- Moberg, I. 1938. Gotland um das Jahr 1700
- Carlsson, D. 1979. Det gotländska kulturlandskapet under järnåldern
- Andréen, A. 2011. Medeltidens Gotland
- Gotländskt Arkiv 2015-2016
- Lundström, P. 1981. De kommo vida. Vikingars hamn i Paviken på Gotland
- Carlsson, D. 2011. Västergarn - en komplicerad historia
- Stenberger, M. - Jensen, O-K. 1955. Vallhagar I och II
- Fiskelägesinventeringen 1973
- Revisionsbok för Gotland 1653. 1. Sudertredingen
- Länsstyrelsen på Gotlands hemsida: http://www.lansstyrelsen.se/gotland/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/nationalparken-gotska-sandon/Pages/index.aspx
- Engström, J. 1984. Torsburgen: interpretation of a Gotlandic hillfort

Kontakta oss
Länsstyrelsen i Gotlands län
621 85 VISBY
Besöksadress: Visborgsallén 4
Telefon: 010-223 90 00
E-post: gotland@lansstyrelsen.se

www.lansstyrelsen.se/gotland